

**Ledeboerianen
en
Kruisgezinden**

**Een kerkhistorische studie over het ontstaan van de
Gereformeerde Gemeenten
(1834-1927)**

DRS. H. A. HOFMAN

TWEEDE DRUK

B.V. UITGEVERIJ „DE BANIER" – UTRECHT 1977

INHOUD

Woord vooraf
Verantwoording

I. Het kerkhistorisch leven der gemeenten

Inleiding

De Afscheiding van 1834 tot 1869
Ds. L. G. C. Ledeboer Ds. P. van Dijke
Ds. D. Bakker en zijn gemeenten
De „Van Dijkiaanse" gemeenten van 1883-1907
Ds. Cs. van den Oever
De gemeenten van ds. C. van den Oever van 1877-1907

Het ontstaan van de Kruisgemeenten in 1869

De Kruisgemeenten van 1869 tot 1907
Vrije Gemeenten van 1869-1907

De vereniging van 1907

Consolidatie (1907-1927)

II. Het geestelijk en maatschappelijk leven der gemeenten

Inleiding

Het geestelijk klimaat der Ledeboerianen
Het geestelijk klimaat van Kruisgemeenten en Vrije Gemeenten
De Gereformeerde Gemeenten (1907-1927)
De Prediking: inhoud en kenmerken
De Psalmberijming
Historie als argument
Het maatschappelijk leven van Ledeboerianen en Kruisgezinden

III. Slotbeschouwing

Lijnen naar het heden
Noten
Bijlagen
Over en uit oude notulen Literatuurlijst

Omslag: Ouderling Joh. de Kok. Deze bekende ouderling heeft zijn aandeel gehad in de vereniging van 1907. Vanaf de oprichting van de Theologische School heeft hij zitting gehad in het curatorium. Ouderling de Kok is in 1937 overleden.

Foto Ds. G. H. Kersten: Ter beschikking gesteld door de heer J. Masten- broek, bibliothecaris van de Theologische School te Rotterdam.

WOORD VOORAF

's-Gravenhage, januari 1977

Het jaar 1977 is opnieuw voor de Gereformeerde Gemeenten een herdenkingsjaar. Immers had in het jaar 1907 de vereniging plaats van Gemeenten onder het Kruis, met de Gemeenten die door de arbeid van Ds. Ledeboer tot openbaring kwamen. Met opzet schrijf ik niet van Ledeboerianen. Het is niet goed om zich naar mensen te noemen. Paulus bestraft de gemeente van Korinthe omdat zij zo vleselijk is. Hij zegt in 1 Korinthe 3 : 3: „Want gij zijt nog vleselijk, want dewijl onder u nijd is, en twist, en tweedracht, zijt gij niet vleselijk en wandelt gij niet naar de mens?" Wie zal er voor nijdigheid bestaan? Dat de leden van de gemeente vleselijk waren, bleek in de partijschappen die er gevormd werden. De apostel vervolgt: „En dit zeg ik, dat een iegelijk van u zegt: Ik ben van Paulus, en ik van Apollos; en ik van Cefas; en ik van Christus. Is Christus gedeeld? Is Paulus voor u gekruist? Of zijt gij in Paulus naam gedoopt?" En lezer(es) wat zijt gij? Een Voetiaan? Of een Coccejaan? Een Kerstiaan? Of een Pauwiaan? Of zijt gij een christen? Dit laatste is beslissend. Want zo iemand in Christus is, die is een nieuw schepsel. Zondag 12 leert ons wie de naam christen ten rechte draagt.

De Heere heeft mensen willen gebruiken om de verstrooide gemeenten tot elkaar te brengen. Comrie spreekt van vele brave mensen door God aan zijn kerk gegeven.

Nu, de Heere gaf godvrezende, en „brave" mannen aan ons kerkverband en zij hebben in eenvoudigheid de gemeenten gediend.

We lezen in het Kort Historisch Overzicht van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika op blz. 69: „In 1932 spraken, ter gelegenheid van de vijf en twintigste herdenking van dit feit, Ds. J. R. v. Oordt en Ds. M. Hofman te Rotterdam des namiddags in de onvergetelijke samenkomst van leraars, verdere ambtsdragers en leden der Gereformeerde Gemeenten, die uit alle oorden des lands opgekomen waren, van de weldadigheden Gods aan haar betoond. Beide leraren juichen thans reeds voor Gods troon."

Inderdaad, zij hebben in oprechtheid huns harten gewandeld.

We lezen verder in het Kort Historisch Overzicht: „Ds. Fraanje en Ds. Kersten gingen in de avonddienst voor". Dit was op 10 oktober van het jaar 1932. Van laatstgenoemde leraars kan ook met vrijmoedigheid gezegd worden, dat ze voor Gods troon juichen.

Mijn zoon Hendrik Arie heeft zich verdiept in de historie van de Gereformeerde Gemeenten. Hij heeft door het gehele land inzage gekregen van oude notulenboeken.

Uiteraard is er veel weggelaten wat mogelijk ook nu nog aanstootgevend zou kunnen zijn. De bedoeling is niet om onrust te verwekken in de gemeenten, maar dat de Naam des Heeren geprezen worde, Die mensen met vele zonden en gebreken heeft willen gebruiken.

In de loop der jaren is gebleken dat de Gereformeerde Gemeenten bestaansrecht hebben. De Heere heeft Zijn hoge goedkeuring gemeven over de vereniging die in 1907 tot stand kwam.

Hij beware ons en onze kinderen, en geve Zijn zegen over de Schriftuurlijke bevindelijke prediking, die onder ons gelukkig nog gepredikt wordt.

De God nu des vredes, Die de grote Herder der schapen, door het bloed des eeuwigen testaments, uit de doden heeft wedergebracht, namelijk onze Heere Jezus Christus; Die volmakte u in alle goed werk, opdat gij Zijn wil moogt doen, werkende in u, hetgeen voor Hem welbehagelijk is, door Jezus Christus; Denwelken zij de heerlijkheid in alle eeuwigheid, amen.

Scheveningen
DS. A. HOFMAN

GOUDA

In Gouda achter de kerk
in een donker winkeltje waar
een ernstige, stille man
de „ouwe schrievers" verkocht,
heb ik een uur lang getoefd
en gepraat over godsdienst en kerk.
Veel Bond, zei hij, hier in de buurt
en veel gereformeerde gemeenten
en oud-gereformeerde gemeenten —
A Brakel en Smytegelt
en de lied'ren van Groenewegen
gaan hier nog van hand tot hand.
's Avonds laat in de trein
rijdend door 't donkere land
las ik in 't stichtelijke boek
dat hij me had aangepraat;
las ik de donkere woorden
van oude hollandse vroomheid.
las ik: Wat helpt het o mensje
om te praten over de hemel
als je geen hemel hebt
diep in je eigen hart.

Gedicht van J. W. Schulte Nordholt in „Gezicht op Zuid-Holland". Kerkh. Kroniek, jan. 1971,
no. 3, 7e jrg.

(Het winkeltje uit het gedicht is de nog steeds bestaande boekhandel R. Smit, liggend achter
de St. Janskerk.)

10

11

VERANTWOORDING

Oorspronkelijk was het de bedoeling dat dit boek zou dienen als dissertatie. Het is daar niet van gekomen. De eis werd gesteld dat bij dit door mij verrichte onderzoek de Nadere Reformatie betrokken zou worden, toegespitst op het theologisch en dogmatisch denken van deze Nadere Reformatoren. Het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten zou te geïsoleerd beschreven zijn van de Nadere Reformatie, hetgeen onverantwoord was gezien de nauwe verstrengeling tussen beide. Hoewel zeer zeker sprake is van onderlinge verwantschap (die niet overtrokken moet worden: er is ook beïnvloeding vanuit de Schotse Theologie!) meende ik toch niet aan deze verplichting te kunnen voldoen. Hier lag een geheel nieuw en zeer omvangrijk studieterrein. Bovendien is de schrijver niet voldoende thuis op theologisch gebied, aangezien hij qua opleiding een historicus is. Vandaar het besluit af te zien van een promotie, en het reeds geschreven materiaal in enigszins gewijzigde en bewerkte vorm u aan te bieden als herdenkingsgeschrift bij het zeventigjarig bestaan der Gereformeerde Gemeenten. Dit boek verschijnt derhalve met een minimum aan pretentie van de zijde van de schrijver. Met name is gearzeld of het tweede deel en in het bijzonder daarvan het hoofdstuk 'Historie als argument' niet beter weggelaten had kunnen worden. Er is echter (door het hele boek heen trouwens) veel geciteerd zodat de lezer zo veel mogelijk in staat wordt gesteld tot zijn eigen conclusies te komen.

Ook is geen dwingende vraagstelling opgelegd aan de stof, waardoor wellicht tot een synthese kon worden gekomen. Wat u hier vindt is een verzameling feitelijke mededelingen, naarstig bijeengezocht uit diverse bronnen, en zo goed mogelijk in een logische volgorde gezet. Dat het boek ook zou kunnen bijdragen tot een helderder zicht op en misschien zelfs begrip voor de wording dezer gemeenten, durf ik alleen maar te hopen.

Graag wil ik enkele personen danken voor hun inbreng in deze studie. Dat is in de eerste plaats prof. dr. O. J. de Jong, hoogleraar in de faculteit der Godgeleerdheid te Utrecht. Ook voor hem was het teleurstellend toen aan het eind van dit onderzoek de hierboven omschreven 12 13 verplichting werd opgelegd. Hem danken wij voor de vele gegeven adviezen, de nauwgezette correctie van het manuscript en de vele tijd die aan de begeleiding van dit onderzoek werd besteed.

Voorts noemen wij de heer N. B. Themmen, gepensioneerd directeur van de Chr. M.U.L.O.-school te Zeist, die met groot enthousiasme en kennis van zaken uit liefhebberij het manuscript heeft doorgelezen op zijn taalkundige aspecten. Vanzelfsprekend blijf ik verantwoordelijk voor al hetgeen toch nog niet behoort tot het A.B.N.

Dan noem ik de heer J. Mastebroek, de ijverige bibliothecaris van de Theologische School der Gereformeerde Gemeenten te Rotterdam. Geen moeite was hem te veel om nasporingen op dit terrein te verrichten. Er ontstond tussen ons een uitermate prettige relatie.

Dezelfde bereidwilligheid werd aangetroffen bij de heer J. van Beek, bibliothecaris van de Dr. Steenblokbibliotheek te Gouda. De kerkeraden die toestemming verleenden hun notulen in te zien, zeg ik dank hiervoor. Met diverse personen werd een vraaggerekend gesprek gehouden of gecorrespondeerd. Zij worden meestal vermeld in de aantekeningen bij het desbetreffende gedeelte.

Mijn vader zeg ik dank voor het schrijven van een voorwoord. Hij heeft dat op de hem eigen, warme, begrijpende wijze gedaan.

Mijn vrouw tenslotte heeft gedurende drie jaar nimmer geklaagd over de vele tijd, besteed aan deze studie. Ook haar komt daarvoor een woord van waardering toe.

Waarder, februari 1977

H. A. HOFMAN

Het kerkhistorisch leven der gemeenten

INLEIDING

Over niet al te lange tijd zal het landelijk verband der Gereformeerde Gemeenten zeventig jaar bestaan. In die zeventig jaar is het bescheiden plantje van 1907 uitgegroeid tot een stevige boom. Waren er in 1907 35 gemeenten en een achttal predikanten, in 1975 waren dit 161 gemeenten, een 50-tal predikanten, zendelingen en evangelisten, alsmede 80.000 leden en doopleden geworden. We kunnen dit zeker een groeiexplosie noemen.

Op de laatstgehouden Generale Synode evenwel, september 1974, werd met zorg opgemerkt dat aan die sterke groei een eind is gekomen. Ja, dat zelfs het verschijnsel zich voordeed, dat een aantal (doop-) leden overgingen naar vooral de Hervormde Kerk. Te verwonderen hoeft ons dit niet. We leven immers in een tijd waarin men zoekt naar het samenbindende element in de Gereformeerde Gezindte. Het accent wordt thans gelegd op de gedachte dat samenwerken, waar dit mogelijk is, een plicht is. De keerzijde van deze houding is echter wel, dat dan de kritische vraag gesteld moet worden naar het bestaansrecht van de eigen kerk.

Daarom kan het juist ni' nuttig zijn, dat onderzocht wordt op welke wijze de vereniging van 1907 tot stand kwam. Dan zal immers ook de vraag aan de orde komen wat deze gemeenten onderscheidde van andere kerkgenootschappen, wat haar theologisch klimaat was, en hoe de sociologische structuur van deze gemeenten was. Juist zo'n historische studie kan de vereiste diepte verlenen aan de discussie in onze dagen. Het is verrassend te ontdekken dat eigentijdse problemen in wezen de vragen van toen zijn, gehuld in een nieuw gewaad.

De gang van ons betoog wordt gemarkeerd door de jaartallen 1834, 1840, 1869, 1907 en 1927.

In 1834 begon de Afscheiding, in 1840 werd ds. Ledeboer geschorst, in 1869 vond de vereniging plaats tussen Christelijk Afscheidenen en Kruisgemeenten¹, in 1907 de vereniging van die gemeenten die in 1869 niet meegegaan waren, en de gemeenten gesticht door ds. Ledeboer en zijn opvolgers, en in 1927 tenslotte werd de Theologische

14

15

School gesticht.

Aangezien over de Afscheiding en de Afscheidenen behoorlijk wat literatuur bestaat, zullen in een inleidend hoofdstuk alleen die zaken worden samengevat, die van belang zijn voor het vervolg van ons betoog. Daarna zal van 1840 tot 1907 de geschiedenis van de Ledeboeriaanse gemeenten worden beschreven; vervolgens die van de Kruisgemeenten van 1869 tot 1907. En tenslotte de groepen die min of meer op zichzelf stonden, waartoe vooral de gemeenten rond ds. C. van den Oever gerekend moeten worden.

In het tweede deel zullen we pogen het theologisch/dogmatisch en sociologisch klimaat van deze gemeenten te schetsen.

In het laatste hoofdstuk worden conclusies getrokken, waarbij centraal zal staan de vraag of deze gemeenten bestaansrecht hebben en waaruit dan dat recht bestaat.

Aan de periode 1927 tot heden zal slechts summier aandacht worden besteed. We menen dat de historicus van meer recente gebeurtenissen te weinig afstand kan nemen om ze op verantwoorde wijze te beschrijven en te beoordelen. We denken daarbij met name aan de gebeurtenissen rond 1950 (schorsing ds. R. Kok) en 1953 (schorsing ds. Steenblok). Zij komen alleen ter sprake voor zover zij wortelen in het door ons beschreven tijdvak van circa 1840 tot 1927.

DE AFSCHIEDING VAN 1834 TOT 1869

1. De breuk van 1834

Onverbreeklijk verbonden met de Afscheiding van 1834 is de figuur van Hendrik de Cock. Als predikant van Ulrum kreeg hij van gemeenteleden te horen wat zij in zijn prediking misten. De Cock trok zich dat erg aan en bestudeerde daarom de geschriften van Calvijn, leerde ook de Dordtse canones kennen en ging daardoor anders preken. Hij zag nu in dat veel gezangen in strijd waren met het leerstuk van de uitverkiezing en dat er een ingrijpend verschil bestond tussen de reglementen van de Hervormde Kerk en de Dordtse kerkorde. Die reglementen maakten de Hervormde Kerk immers onmondig en brachten haar onder voogdij van een synode en onder besturen die van de koning afhankelijk waren.²

Voor De Cock hielden de nieuwe reglementen verband met de veranderde binding aan de belijdenis. Bij het Reglement op het examen moesten de proponenten beloven in te stemmen met de leer, welke overeenkomstig Gods heilig woord in de aangenomen formulieren van enigheid was vervat.³

De Cock begon te vermoeden dat de belofte der proponenten met opzet niet scherper geformuleerd was⁴. „Daarmede was de leertucht vervallen”.⁵ Het was dan ook geen zaak van leertucht maar van formele reglementsovertreding die De Cock trof. Hij had namelijk kinderen gedoopt uit een naburige gemeente zonder toestemming te vragen aan de betrokken kerkeraad.⁸

Zijn collega's ergerden zich hieraan en de maat was vol toen De Cock een brochure deed verschijnen, waarin hij twee predikanten die zich tegen hem gekeerd hadden, betitelde als „wolven”, die „de schaapskooi van Christus” aantastten.⁶ Nadat hij geschorst was (19 december 1833) schreef De Cock bovendien een aanbeveling in een boekje, waarin de gezangen verworpen werden.⁸ Nu zette het provinciaal kerkbestuur hem af (29 mei 1834). Nadat hij in beroep was gegaan bij de synode kreeg hij op 16 juli een halfjaar bedenktime om te herroepen, maar de breuk bleek niet meer te helen. Zijn zaak trok nu volop de aandacht en de predikant van Doeveren en Genderen, H. P. Scholte, reisde naar hem toe.

16

17

Deze ds. Scholte had een andere kerkelijke achtergrond dan De Cock. De vader van Scholte was ouderling in de Hersteld Lutherse Kerk te Amsterdam en zelf was hij pas later tot de Hervormde Kerk toegetreden. Als theologisch student in Leiden was hij bevriend geraakt met Van Raalte, Brummelkamp en Meerburg en had hij leiding gegeven aan hun „club”. Door bestudering van het Zwitsers Réveil raakte hij overtuigd van de noodzaak gemeenten te vormen van louter gelovigen, geheel vrij van de staat. De idee van een Gereformeerde Volkskerk was Scholte vreemd. Toen vanwege de ring het optreden van Scholte te Ulrum ernstig was bemoeilijkt, stelde de kerkeraad van deze plaats op 13 oktober 1834 „een acte van afscheiding of wederkering” op, die door het grootste gedeelte van de gemeente de dag daarop werd ondertekend.

Uit het opschrift van deze akte blijkt dat de opstellers hun afscheiding zagen als een wederkeer tot de leer, de tucht en de dienst der Gereformeerde voorvaderen. Met andere woorden: de Hervormde Kerk was in hun ogen een valse kerk geworden, en de Afscheidenen waren de rechtmatige voortzetting van de Gereformeerde Kerk uit de dagen rond 1618.⁹ „Uit dit alles tezamen genomen is het nu meer als duidelijk geworden, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk niet de ware, maar de valsche Kerk is volgens Gods woord en Art. 29 van onze belijdenis, weshalve de ondergetekenden met dezen verklaren dat zij overeenkomstig het ampt aller gelovigen Art. 28 zich afscheiden van de gene die niet van de

Kerk zijn, en dus geen gemeenschap meer te willen hebben, met de Nederlandsche Hervormde Kerk, totdat deze terug keert tot de waarachtige dienst des Heeren".1° Een terugkeer tot de Hervormde Kerk is dus mogelijk, maar alleen wanneer deze Kerk „terugkeert tot de waarachtige dienst des Heeren". "

2. De vervolging

De Cock zou niet de enige blijven, die naast de Hervormde Kerk kwam te staan. In de loop van 1835 volgden er meer predikanten, die doordat hun aantal gering bleef, een groot gebied kregen te verzorgen. De Cock in Groningen en Drente, Scholte van Gorkum tot Amsterdam, Brummelkamp de IJsselstreek en de Veluwe, Van Velzen Friesland en Van Raalte Overijssel. Enigszins apart stond Budding in Zeeland. Al spoedig brak over deze kleine groep de vervolging los. „Overal waar zich deze afscheidingsbeweging roerde, kwam de politie erop af, werd proces-verbaal opgemaakt, werden samenkomsten uiteengejaagd, soldaten ingekwartierd, boeten en gevangenisstraf opgelegd, om niet te spreken van wat er aan vernielingen en handtastelijkheden voorviel".12

Hoe kon men deze vervolgingen rijmen met de grondwet? Weliswaar bepaalde artikel 191 van de grondwet dat „aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande" gelijke bescherming verleend werd, maar déze gezindheid bestond nog niet in 1815 en had dus geen recht op bescherming. Bovendien bestond er nog het Lijfstraffelijk Wetboek, in feite de Code Pénal uit de Franse tijd, die na de bevrijding in 1813 van kracht was gebleven. Aan dat wetboek ontleende men nu de bepaling dat samenkomsten van meer dan 20 personen verboden waren, op straffe van een boete. Een bepaling die uiteraard bedoeld was om allerlei staatsgevaarlijke en staatsondermijnende organisaties te kunnen aanpakken, maar die nu toegepast werd op de Afscheidenen.

Bij het optreden tegen de Afscheidenen kwamen de dragonders goed van pas. Zij werden bij hen ingekwartierd, maar zodra iemand zich van de Afscheiding los maakte, werd hij van de last der inkwartiering bevrijd. De Algemene Synode van de Hervormde Kerk had zelf door middel van een adres van 13 juli 1835 aan de regering gevraagd om steun van de sterke arm.13. En de synode „werd op haar wenken bediend".14 Naast de inkwartiering en het opleggen van boeten kwam de vervolging neer op gevangenisstraf, het stichten van brand, het opstoken van de jeugd, het aanranden van meisjes, enz." Een historicus schreef hierover: „Te recht wordt het gewraakt, dat men wel de herinnering levendig houdt aan de gruwelen der Spaansche Inquisitie en aan het lijden der Hugenoten, maar niet aan de vervolging, waarmee het „verdraagzame" Liberalisme in de vorige eeuw de Afscheidenen heeft bemoeilijkt". " En een ander oordeelt dat de vervolgingen „een onuitwisbare vlek op de nagedachtenis der Hervormde Kerk"17 vormen. Zelfs in Zwitserland en Engeland verbaasde men zich over deze geloofsvervolging op de „klassieken bodem der gewetensvrijheid".

Het buitengewoon straffe optreden tegen de Afscheidenen vond mede zijn oorzaak in de oorlogstoestand waar Nederland in verkeerde. Terwijl het leger aan de zuidelijke grenzen gereed stond ter beteugeling van de Belgische opstand, vreesde men troebelen in de rug."

Toch vonden de Afscheidenen ook verdedigers. De jonge jurist A. M. C. van Hall, halfbroer van de latere minister Floris van Hall, ging de vervolgingen verdedigen.19 Diepe indruk maakte een geschrift van Groen van Prinsterer, waarin vrij scherpe kritiek op de maatregelen tegen de Afscheidenen werd geleverd.

18

19

„Wat hebben zij straf- waardigs gedaan? Ook ik deed mij gedurig die vraag, en telkens werd ik versterkt in de overtuiging dat hun de bevoegdheid om God naar hun geweten te dienen niet

moest worden betwist."2°

Zijn opvatting werd bestreden door Thorbecke. „Ik verlang met ieder redelijken landgenoot, bovenal dat de Separatisten de regten der Overheid eerbiedigen, en dat deze hierin de voorwaarden vinde tot eene erkenning die, zoo mij toeschijnt, alleen door de onwettige houding en ongerijmde aanspraken dier partij tot hiertoe verhinderd kon worden. Ik heb niets meer te zeggen.,21

Toch verkeerde de regering in verlegenheid bij de vraag wat nu verder aan te vangen met de Afscheidenen; zij werd uit deze precaire situatie echter gered door een daad van ds. Scholte, die, met de kerkeraad van zijn gemeente te Utrecht, een adres aan de regering richtte, waarin hij om erkenning vroeg. Hij kon dit doen in overeenstemming met een Koninklijk Besluit van 5 juli 1836, waarin de gemeenten der Afscheidenen wel voor onwettig werden verklaard, doch vrije uitoefening van de eredienst zouden kunnen krijgen indien zij af wilden zien van de naam gereformeerd, en beloofden zelf voor de kosten van de eredienst en het onderhoud van de armen zorg te dragen. Hevige twisten braken onder de Afscheidenen over deze „vrijheidsaanvraag" uit (zie paragraaf 4). Men stelt vaak dat met de regering van Willem II een eind kwam aan deze vervolgingen. Dat is maar zeer ten dele waar. Inderdaad schonk koning Willem II verademing aan de Afscheidenen. Diegenen echter, die weigerden erkenning te vragen, werden ook onder zijn bewind nog hard aangepakt. Met name Ledeboer en zijn gemeenten hebben dit ondervonden.

3. Verdere groei van de Afscheidenen; de betekenis van de gezelschappen voor de Afscheiding

De Cock had zich in oktober 1834 afgescheiden²², Scholte op 1 november 1834, de andere predikanten werden afgezet of scheidden zich af in het najaar van 1835. Tegen die tijd waren er reeds een kleine tachtig afgescheiden gemeenten. Eind 1839 was dit aantal uitgegroeid tot ruim 150 gemeenten. Deze explosieve groei der Afscheidenen heeft zonder twijfel de autoriteiten verrast en mede hun besluit om tot vervolging over te gaan beïnvloed. Als het zich had laten aanzien dat de beweging van bescheiden omvang zou blijven, of als een nachtkaaars zou uitgaan, was immers zo'n tegenoffensief niet nodig geweest.

Hoe moeten we echter deze stormachtige expansie verklaren? Dat kan alleen maar, als we ervan uitgaan dat in tal van plaatsen veel kerkleden zich niet meer verbonden gevoelden met de Hervormde Kerk. Zij hadden reeds voordat De Cock met zijn optreden de aandacht trok, het gevoel dat in de Hervormde Kerk voor hen geen plaats meer was. We weten dat reeds ver voor 1834 vele kerkleden bij elkaar kwamen in gezelschappen, omdat zij meenden dat de kerk het „spoor der vaderen" had verlaten. Essentieel voor een goede kijk op de Afscheiding is dan ook het inzicht dat in haar mede het verzet, dat in de gezelschappen groeide, naar buiten is gebroken.

Na 1834 nu, zal in verreweg de meeste gevallen het gezelschap omgezet zijn in een gemeente. De leiders van het gezelschap zullen meestal de ambtelijke functies in de nieuwe gemeente gekregen hebben.

Het snel groeiende aantal gemeenten bij de Afscheidenen bracht met zich mee een tekort aan predikanten. Eén van de methoden om dit te ondervangen was de bevestiging van een oefenaar tot predikant.

In het begin van de 18e eeuw waren er twee soorten gezelschappen of conventikels. De eerste categorie behield de oorspronkelijke vorm van onderlinge samenspreking. Men zat gezellig rond de tafel, en besprak onder het nuttigen van een kopje koffie de op zondag gehoorde preek. Ook ging men op zo'n gezelschap een gedeelte uit de Bijbel bespreken of las men een

preek van een der „oudvaders". Het gesprek hierover kon evenwel licht ontaarden, doordat men zich niet beperkte tot het vertellen van gekregen „bevindingen", maar er toe over ging elkaars „staat" te beoordelen. De tweede vorm van conventikel had meer het karakter van een openbare prediking en werd daarom „oefening" genoemd. De oefening bestond uit een inleidend gesprek, waarna een gebed werd gedaan, vervolgens werd een tekst behandeld en toegepast, waarna men met dankzegging besloot. Op deze bijeenkomsten hoefde niet noodzakelijk een predikant of ouderling de leiding te hebben, ook een gewoon lid kon dit doen en hij werd dan oefenaar genoemd.

Het behoeft geen betoog dat er naast positieve kanten ook schaduwzijden aan deze conventikels verbonden waren. Hoe licht kwam men er niet toe het conventikel uit te spelen tegenover de kerk, ja zelfs te menen dat het de kerk kon vervangen. In deze conventikels was soms sprake van een ongezonde bevinding. Men vertrouwde dan op een „inwendig licht", men wachtte op „ingevingen" in plaats van zich te funderen op de Heilige Schrift. Steeds weer stond men op de conventikels voor de centrale vraag naar de zekerheid des geloofs. Was die zekerheid geen inbeelding? Dan zou men dus toch nog verloren kunnen gaan. De leden richtten zich derhalve op de weinigen, die de

20

21

geloofszekerheid leken te bezitten. In zo'n conventikel konden dezen zich dan vaak een groot gezag eigen maken.

Dit was van belang voor de groei van de Afscheiding. Als de leiders van een conventikel geen licht ontvingen, d.w.z. geen aanwijzing van Hogerhand kregen, bleven deze bevindelijken in de Hervormde Kerk. Men was er dan huiverig voor om vooruit te lopen op Gods plannen. Ook op die plaatsen waar een rechtzinnige predikant stond, was weinig aanleiding om te breken met de kerk. Zo was dus de groei bij de Afgescheidenen ook terdege afhankelijk van degenen die in een plaats het initiatief durfden te nemen, of het nu een kerkeraadslid was of de oefenaar van een bevindelijke kring.

4. Interne twisten bij de Afgescheidenen; strijd om de naam Gereformeerd; de vereniging van 1869

De Afscheiding was nog maar amper een feit geworden of onenigheid stak zijn kop op. Over de kerk bestond immers geen gemeenschappelijk inzicht. Vaak waren persoonlijke tegenstellingen al voldoende om zich los te maken van het kerkverband in opbouw. Ook het grote gebrek aan predikanten stond een gezond kerkelijk leven in de weg. Zoals hier boven al vermeld werd, maakte men vaak gebruik van oefenaars om enigszins in de nood te voorzien, maar deze oefenaars waren meestal doordrenkt met de vroomheid van de gezelschappen. Zodoende werd het kerkelijk leven bij veel gemeenten der Afscheiding al gauw gekenmerkt door subjectivisme en individualisme.

Bovendien toonden sommige predikanten vaak gemis aan tact. Zo dreven ze op de synodes kerkrechtelijke vernieuwingen door, die zeer tegen de zin van hun volgelingen waren.

Op de synode van 1837, die in Utrecht gehouden werd, ging het om de kerkorde. Over deze zaak werd heel verschillend gedacht. Sommigen meenden dat de kerk niet zonder een orde kon, en dat dit dan de aloude kerkorde moest zijn uit Dordrecht. Anderen zagen de kerkorde wel als een nuttige instelling, maar niet als een geschrift met dwingend gezag. Een meerdere vergadering zou geen heerschappij mogen voeren, maar slechts een adviserende taak hebben ten opzichte van de gemeente. In deze geest werd te Utrecht een nieuwe kerkorde opgesteld. Vooral Scholte heeft hierin de hand gehad. Door hem beïnvloed schreef Van Velzen een inleiding op de kerkorde, waarin het begrip „lidmaten" omschreven werd op een wijze die

eveneens op verzet stuitte. „Allen die belijdenis des geloofs afleggen, en dien overeenkomstig wandelen, moeten met hun kinderen als lidmaten der Gemeente Christi erkend worden ... De wandel bestaat in het verzaken van de wereld, het leiden van een leven, overeenkomstig Gods geboden, en de onderwerping aan den Eeuwigen Koning Jezus Christus".²³ De Cock had het liever bij de ongewijzigde kerkorde gehouden, en hij vond aanhangers. Later gaf hij zijn verzet op om een nieuwe scheuring te vermijden, maar toen was deze groep al min of meer apart komen te staan. Deze gemeenten stonden bekend onder de naam „Gereformeerde Kerk onder 't Kruis".²⁴ Ook het intrekken van de omstreden kerkorde op de synode van 1840 (nog wel met schuldbelijdenis) en het verbindend verklaren van de Dordtse kerkorde kon deze ontbinding niet tegengaan. Er waren al meer geschilpunten bij gekomen.

Daar was de aanvraag om erkenning door de overheid die door sommige gemeenten gedaan werd. We schreven hier reeds eerder over. Tot in onze tijd lopen de meningen over deze kwestie uiteen. Enkelen oordelen dat in de praktijk dit niet meer was „dan een kennisgeving van het ontstaan of bestaan der gemeente".²⁵ De erkenning, verleend door de overheid, had alleen een administratieve betekenis, de regering zou zich beslist niet met de leer willen bemoeien.

De hoofdreden van het verzet van de Kruisgemeenten, zoals de Gereformeerde Kerk onder 't Kruis ook wel genoemd wordt, wordt dan evenwel miskend. Men gaf de naam „Gereformeerd" prijs. „Juist daarop heeft het conflict met de regering zich toegespitst. Die heeft door dik en dun de door de Hervormde kerk in kennelijke strijd met de werkelijkheid volgehouden pretentie gesteund, dat zij de voortzetting van de aloude gereformeerde kerk was. Daarom hebben Koning Willem I en zijn kroondienaren aan De Cock en de zijnen elk gewettigd bestaan in de staat onmogelijk gemaakt, zolang zij niet afstand gedaan hebben van hun naam".

De gemeenten die overgegaan waren tot de vrijheidsaanvraag kregen de naam „Christelijk Afscheiden gemeente". Men kan stellen dat de Afscheiding hiermee „in een fuik is gelopen".²⁷ Zij lieten immers de historische lijn los. In hun weigering de naam „Gereformeerd" op te geven en in hun besef de ware voortzetting te zijn van de aloude Gereformeerde kerk, hebben de Kruisgemeenten meer oog gehad voor de verbondenheid met het verleden dan de Christelijk Afscheidenen. Ook ten aanzien van de leer kwamen er verschilpunten. Scholte vond dat de gemeente moest bestaan uit duidelijk zichtbare wedergeborenen; alleen hun kinderen mochten gedoopt worden. De Cock kwam hier tegenop en verweet Scholte dat hij een labadistisch standpunt innam.²⁸ Gezien deze en wat andere minder essentiële verschillen²⁹, kwamen er

22

23

twee richtingen tegenover elkaar te staan: de Christelijk Afscheidenen en de Kruisgemeenten. Eerstgenoemde groep was wat minder bevindelijk ingesteld dan de Kruisgemeenten. Het moeilijke punt bij de Kruisgemeenten was dat zij geen geordende predikanten hadden. „De herderloze toestand, waarin de Kruiskerken verkeerden, noopte hen uit hun midden mensen tot het leraarsambt te verkiezen en door ouderlingen te doen bevestigen. Deze daad strekt geenszins tot navolging".³⁰

Zo werden op zondag 14 juni in het jaar 1840³ te Zwolle de heren Smitt en Van der Werp tot het predikambt bevestigd door ouderling Schouwenberg. Op de avond van diezelfde dag werd deze Schouwen- berg tot predikant bevestigd door ds. Smitt.

Als later de Afscheidenen en de Kruisgemeenten weer tot een gesprek komen, is dat jaren lang tot onvruchtbaarheid gedoemd. De Afscheidenen verweten de Kruisgemeenten dat zij geen wettige predikanten hadden, aangezien de eerste dominé door een oefenaar bevestigd

was, zodat er ook geen sprake was van een wettige bediening der sacramenten. Omgekeerd kwamen de Kruisgemeenten met de beschuldiging dat de Afgescheidenen erkenning bij de overheid hadden aangevraagd en daarmee de naam „Gereformeerd" hadden opgegeven. Toch bleef men contact onderhouden. In 1854 voegde Brummelkamp zich weer bij de Christelijke Afgescheidenen, in 1860 gevolgd door de gemeente van ds. W. H. Gispén. In 1869 kwam er een algehele vereniging tot stand. Men nam de naam Christelijke Gereformeerde Kerk aan en erkende over en weer elkaars predikanten als wettig gezonden." Bij deze vereniging gingen drie kruisgemeenten niet mee en naast deze drie kwamen spoedig weer andere kruisgemeenten.

DS. L. G. C. LEDEBOER
(1808-1863)

*Wij strijden voor de Dordtse leer
Omdat zij is van God de Heer!
En wat daarbuiten is valt weg,
Omdat het mensenoverleg
En vonden zijn uit eigen brein
Benevens Jezus' heilfontein.*

Ds. L. G. C. Ledeboer

Lambertus Gerardus Cornelis Ledeboer is een controversiële figuur geweest. Door velen verguisd, werd hij door zijn aanhangers bovenmate vereerd. Er ging „een niet te beschrijven kracht uit van dat matte en bleeke gelaat; een aantrekkelijk licht straalde uit het bijna gesloten en dikwerf dwalende oog" schreef een van zijn biografen.³³ Een ander oordeelde dat ds. Ledeboer in zijn preken als het ware doorgloeid werd van de Heilige Geest.

Er zijn ook andere geluiden. Ledeboer moet een driftig man geweest zijn. En hij maakte van het ongewoon zijn juist een gewoonte. Sommigen hinderde het, dat Ledeboer in „soms platte en ongekuischte taal de menselijke zonden beschreef. Bewonderaars volgden dit na, zodat „men met verontwaardiging vervuld werd, als men vernam hoe deze lieden opgang onder het volk trachtten te maken".³⁴ Een andere criticus schreef dat Ledeboer vooral in Zeeland door zijn optreden de verwarring op kerkelijk gebied deed toenemen. Het persoonlijke zou bij hem nummer één zijn, en het grote werk Gods zou op de tweede plaats komen. In onze tijd is de vraag gesteld of „bepaalde verschijnselen, die bij de beschouwing van Ledeboers levensbeeld opvallen, recht geven hem een psychopaat te noemen".³⁵

Zo wisselen licht en donker, pro en contra elkaar af. De echte Ledeboer leert men hier niet meer uit kennen. Daartoe kan wellicht een analyse van zijn geschriften bijdragen. In het tweede deel van dit boek komen wij daar nader op terug.

Vriend en vijand erkent, dat ds. Ledeboer een vurig strijder is geweest. Tijdens zijn leven had men diep ontzag voor hem. Daar zal niet vreemd aan zijn geweest dat Ledeboer een mensenkenner was. Ook van zijn eigen hart bezat de predikant een diepe kennis. Hij kwam steeds weer

24

25

terug op eigen onmacht en zondigheid. Al was dat inherent aan zijn mensbeschouwing, toch was hij een man „die wegwijnde onder de eigengerechtigheid van zijn persoon".

In dit verband trekt het schrijven van ds. Ledeboer over een jeugdzonde veel aandacht. In zijn brokkelige stijl schrijft hij:

„Van mijne vroegere jaren sprekende, moet ik dit zeggen, dat er zich bij mij, zonder van anderen gehoord of gezien te hebben, eene zonde openbaarde, die ik niet wist zonde te zijn, ja den Heere om vragen mogt of het zonde was ja dan neen. Schoon de schaamte om het mijne ouders te vragen genoeg blijken gaf, dat het zonde was. Van twijfelachtige dingen moet men zich onthouden, zeggen onze ouden en als men twijfelt aan eene zaak, die men niet durft te openbaren en het geweten beschuldigt, dat is zonde. Wat tot streeling van het vleesch is, waarbij de geest schade lijdt, is zonde. Het behaagde den Heere mij in die zonde zeer verre te doen doorbreken, jaren lang, tot verwoesting van ziel en ligchaam; overweldigd door de zonde, kon ik ze niet laten, tot dat God zeide: „tot hiertoe en niet verder".³⁶

Wordt hier gezinspeeld op een sexueel vergrijp?³⁷ Moet men hierin een erkenning zien, dat „onkuisheid hem eigen" was?³⁸ Om dat te staven wordt dan meestal aangehaald wat Ledeboer op een andere plaats schreef: „Ieder heeft eene hoofd-, boezem- en troetelzonde. De mijne was wellust".³⁹

Toch moeten we hier niet te snel conclusies trekken, ook al lijkt dit op het eerste gezicht gewettigd te zijn. Immers, Ledeboer had in zijn jonge jaren diepe godsdienstige indrukken en koesterde toen al de begeerte predikant te worden.⁴⁰ Hij had een teer gemoed; reeds een standje kon diepe indruk op hem maken. Is het daarom niet begrijpelijk, dat iemand met een dergelijke gemoedsgesteldheid in later jaren, redenerend vanuit een intens doorleefd zondebesef, bepaalde zaken uit zijn jeugd als erger beoordeelt dan ze in werkelijkheid waren? Die opvatting lijkt te meer juist, als we het bovenstaande citaat in zijn verband lezen. „Ieder heeft eene hoofd-, boezem- en troetelzonde. De mijne was wellust. Niet dat er geen andere al vroeger in mij doorbraken. Ik stal geld uit mijns moeders beurse, ook eenmaal een appel van de openlijk uitgestalde winkels; vloekte, raasde en tierde wel, als het niet naar mijne zin ging; stelde op deugd en pligt loon, schoon aan de andere zijde, lag het reeds vroeg bij mij het bloed Jesu Christi reinigt van alle zonden".

Wij zijn geneigd hier een ontvankelijk, en daardoor overgevoelig gemoed achter te zoeken. We kunnen nog aanvoeren, dat zijn leraren op het gymnasium te Rotterdam hem prezen om zijn ijver en zijn vorderingen. Ook als student te Leiden hield hij zich verre van alle „brooddronkenheid" en leefde hij zeer ingetogen. Hoe het ook zij, Ledeboer geeft zelf geen nadere verklaring, waardoor dit punt niet definitief opgehelderd kan worden.

Zoals reeds vermeld werd, voelde de jonge Ledeboer zich vroegtijdig bestemd voor het predikambt. Met het oog daarop bezocht hij het Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam, zijn vaderstad, waarna hij zich in 1826 liet inschrijven aan de Leidse hogeschool. Hoewel Ledeboer uit een groot gezin kwam, kon zijn studie gemakkelijk bekostigd worden door zijn ouders. Zijn vader was lakenkoopman en wolhandelaar, tevens jarenlang sekretaris van het Nederlands Zendelinggenootschap, en werd tot de patriciërs gerekend. Beide ouders waren algemeen geacht en bemind

Tijdens zijn studie te Leiden brak de Belgische opstand uit. Ledeboer was enthousiast toen hij hiervan hoorde, en spoorde in enkele brochures zijn landgenoten aan tot de strijd: „Gij, Nederlandsche vrouwen! houdt uit teedere bezorgdheid of weekhartigheid uwe echtgenoten niet terug. Gesp hem met tranen het harnas aan; hij gaat ter uwer en uwer kinderen bescherming; het zijn tranen voor het Vaderland gestort, terwijl hij gereed staat zijn bloed voor hetzelfde te vergieten!"⁴¹

In 1834 voltooide Ledeboer zijn studie te Leiden, en werd hij door het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland toegelaten tot de bediening van het Evangelie. Vier jaar bracht hij echter door bij zijn ouders, voordat hij het beroep van Benthuizen in mei 1838 aannam. Niet zeker is of hij gedurende die tijd geen beroepen ontving, of dat hij zich niet beroepbaar heeft gesteld. Op 29 juni van dat jaar werd hij bevestigd door een ver familielid, n.l. ds. P. H. Hugenholtz.⁴² Gedurende de volgende twee jaar maakte de jonge predikant een geestelijk overgangsproces door. Preekte hij aanvankelijk nog „remonstrants" volgens een van zijn hoorders", geleidelijk aan werd hij meer gereformeerd. Wellicht als gevolg daarvan werd er in mei 1839 onderhandeld met de Afgescheiden gemeente van Zuid-Beijerland over een beroep. Het resultaat was negatief." Ledeboer herriep alles wat vroeger door hem geleerd was. Als gevolg hiervan raakte hij steeds meer overtuigd van het diepe verval, waarin de Hervormde Kerk verkeerde. Hij kantte zich tegen de reglementen, de gezangen, de kerkelijke organisatie en wilde onverkort de Dordtse Kerkorde handhaven. Het conflict nam openlijke vormen aan, toen Ledeboer het besluit van de kerkeraad verdedigde, om voor de verkiezing

van nieuwe ambtsdragers geen kandidaten te stellen uit de bij Benthuizen behorende buurtschappen Hoogeveen en Benthorn. Zijn argument dat een bestaand gebruik niet gehandhaafd moest worden, als er in die buurtschappen geen

26

27

leden gevonden werden, die bekwaam waren de gemeente in het ambt te dienen, was steekhoudend. Een klacht werd evenwel ingediend en door het classicaal bestuur gegrond bevonden. De gebeurtenissen kwamen tot een climax, toen Ledeboer zich op zondagmorgen 8 november 1840 gedrongen voelde zijn afkeer van gezangen en reglementen duidelijk te laten blijken. Midden in zijn preek wierp hij het gezangboek en de reglementenbundel, die ook hij eens ondertekend had, van de kansel af. Een vrouw wilde de boekjes oprapen, maar de predikant belette dit. Na de dienst ging hij, met de gemeente achter zich aan, naar een kort tevoren door hem gekocht huis (en wel van de burgemeester), alwaar de gezangen en de reglementen begraven werden in de tuin. Tot slot werd op het „graf" gezongen uit Psalm 68: „De Heer zal opstaan tot de strijd". „Ik had", zo schrijft Ledeboer later „niet gedaan dan gezuiverd den wijngaard, dien de Heere mijner zorg had toevertrouwd ... Jobs weeën waren voorafgegaan; maar nu volgde ook Jobs vrijmaking. Ik lag als een gespeend kind in den schoot zijner moeder".⁴⁴

De vraag rijst of de predikant doelbewust deze reglementenbundel meegenomen heeft naar de kansel, teneinde dit afkeurend gebaar te maken. Op de preekstoel lagen normaliter de Statenbijbel en het psalmboek waarbij de formulieren waren ingebonden. Ledeboer hanteerde hier echter de gezangenbundel van 1806 en de reglementen- bundel van 1816. Wijst dit op een vooropgezet plan, waaraan de schijn van een spontane daad is gegeven? Of zijn de boekjes meegenomen om er uit te citeren, maar heeft de predikant zich gaandeweg opgewonden en ze impulsief van de kansel geworpen? Onzeker is of de reglementenbundel dan wel het ondertekeningsformulier op deze wijze „gebruikt" werd. Het blijft echter in beide gevallen bij geschriften die normaliter niet op de kansel lagen. Dat hij dan later de reglementen- bundel mede begraaft, is door 't voorgaande niet ontkend.

Deze daad veroorzaakte heel wat deining. Nog in diezelfde week werd Ledeboer geschorst. Vanaf die tijd preekte hij niet meer in zijn kerk, maar in het pas gekochte burgemeestershuis." De eerste keer was daarbij een schare van 300 personen tegenwoordig. Hij ging dus door met preken ondanks een hem opgelegd verbod. Het Provinciaal Kerkbestuur meende daarom in haar vergadering van 26 januari 1841 gerechtigd te zijn hem uit zijn kerkelijke bediening te ontzetten. Zo was dan Ledeboer buiten de Hervormde Kerk gezet. Nu schreef hij ook de befaamde zin, die zo menigmaal in de komende decennia geciteerd zou worden. „Wij maken geen aanspraak op enige voorrechten van

het Hervormd genootschap, want die hebben zij even zoo min als dieven. Het is het onze en God zal het ons weergeven op Zijnen tijd en de vijanden verdrijven".⁴⁶ Bij hem leefde dus de gedachte: niet wij hebben ons afgescheiden, maar zij, die niet bleven bij de belijdenis, hebben zich afgescheiden. Consequent werd door hem de historische lijn gevolgd, ook tegenover de Afgescheidenen, zoals zal blijken.⁴⁷ Begrijpelijkerwijs hebben de Afgescheidenen contact met Ledeboer gezocht. Reeds eind 1840 bracht ds. De Cock een bezoek aan de pas geschorste predikant, in wie hij een lotgenoot en medestander zag. Voor diens bezoek plaats vond, had Ledeboer al een synode van de Afgescheidenen te Amsterdam bezocht, die onder leiding van Brummelkamp stond (14 november 1840; in de week dat de schorsing was uitgesproken). De Benthuizense predikant heeft altijd volgehouden dat hij niet wist dat er een synode gehouden werd, maar dat hij naar de vergadering geleid werd als bij innerlijke ingeving. Hij kreeg er meteen zitting als stemhebbend lid, een procedure die in strijd is met het Gereformeerde

kerkrecht. Tot een samenwerken is het desondanks niet gekomen. De vrijheidsaanvraag der Afscheidenen vormde een niet te nemen hindernis voor Ledeboer. Hij is daarin getrouw gebleven aan zijn standpunt. Daar komt nog bij dat de individualist Ledeboer afgeschrikt werd door de ruzies onder de Afscheidenen. Een hevig twistgesprek werd eens tot een abrupt einde gebracht door zijn kort maar krachtig gebed: „Almachtige God. Bekeer ons! Amen!" Hoewel men kan stellen dat de breuk pas in 1849 een feit werd," bleef de predikant in de praktijk op zichzelf staan. Ook van contacten met de Kruisgemeenten horen we niet.

Later zal Ledeboer vanuit de gevangenis te Leiden nog eenmaal zijn kerkelijk standpunt verduidelijken. Hij schrijft dan: „Ik ... heb niets nieuws of eenige reformatie gezocht, dan terugkeer en verlaten' Terugkeer tot het oude, niet omdat het oud, maar omdat die belijdenis ons op Gods Woord en onze ondervinding gegrond voorkomt en is. En verlaten van den nieuwen grondslag in 1816 bevestigd. Ik verbond mij in Amsterdam niet met de vrijheid, dat ik openlijk beled; maar dat ik mij niet wilde onttrekken, in zooverre zij de Gereformeerde belijdenis hadden. Daar ik echter uit hoogmoed, onkunde, onopmerkzaamheid op den vinger en leiding Gods, grovelijk in gedwaald heb, daar zij de Gereformeerde belijdenis niet hadden, noch Gereformeerd waren, maar een nieuwe secte: Christelijk Afscheidenen. Ik viel in een zeer diepen put en deed er anderen met mij instorten" 48

28

29

De regering is scherp tegen hem opgetreden. Toen boeten niet hielpen, omdat de familie voor hem betaalde, ging men elke zondag procesverbaal opmaken. De verschuldigde som aan boeten liep nu zo hoog op dat de familie niet langer wilde betalen. Ds. Ledeboer, zelf een bemiddeld man, weigerde ook maar iets te betalen, zodat gevangenisstraf het gevolg was. Twee maal werd de predikant achter de tralies gezet: van 29 april tot 29 mei en van 1 oktober 1843 tot half maart 1845. Beide keren werd de straf uitgezeten in Gravensteen te Leiden. De autoriteiten meenden dat dit wel voldoende zou zijn om de beweging, die Ledeboer op gang had gebracht, te doen doodbloeden. Het tegendeel gebeurde: er kwam een vrij groot aantal „Ledeboeriaanse" gemeenten die in organisatorische zin los van elkaar stonden, maar wel alle ds. Ledeboer als leider erkenden. De diepe ernst en overtuiging waarmee deze predikte, alsmede zijn strenge levensstijl, lieten niet na indruk te maken.

De wijze waarop Ledeboer de maandenlange gevangenisstraf heeft ondergaan, dwingt ons respect af. Als we beseffen, dat de predikant niet wist hoe lang zijn straf zou duren, en dat het contact met zijn gemeenteleden zeer bemoeilijkt werd, krijgen we waardering voor de moed, waarop hij deze vrijwel uitzichtloze situatie heeft aanvaard. Hoe driftig de predikant in het dagelijkse leven dan ook geweest moge zijn, dit heeft hij geduldig geaccepteerd. Enkele brieven uit deze periode laten ons zien, hoe hij het zich tot een eer heeft gerekend ter wille van Christus' zaak smaadheid en verdrukking te lijden.

„Vriend en broeder in Jezus Christus onzen Heere, gelijk ik zeggen moet en mag door genade. Ik zit hier gevangen, maar niet alleen. Zij kunnen noch het natuurlijke noch het geestelijke licht uit de gevangenis sluiten. Ik zit hier uit- en inwendig als in een paleis. Ik ging er vrolijk heen; zit er gemoedigd, en heb geene begeerte tot nog toe, er uit te gaan. Den Heere hebben zij met mij opgesloten. Bij dagen en nachten laat zich de Heere niet onbetuigd aan mij, den grootsten boef, die in de gevangenis zit, en ik heb de beste plaats. Een Roomsche jongeling, die hier gevangen heeft gezeten en nu in het buitenhuis zit, schijnt de Heere in het hart te hebben gegrepen. Daar zijn blijken van. Ook zijn onder de zieke gevangenen, die de Heere gearresteerd heeft, twee, drie". Telkens weer hamert Ledeboer op hetzelfde aambeeld: „Er is maar één Naam, door welken wij behouden kunnen worden. God was in Christus de wereld met zich zelve verzoenende. Die geloofd zal hebben ende gedoopt zal zijn, die zal zalig

worden; maar die niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden. Amen".⁵⁰

Nadat Ledeboer definitief uit de gevangenis ontslagen was, begon er een nieuw leven voor hem. Een groot gedeelte van zijn boekenbezit ruimde hij op, omdat de boeken waar hij vroeger uit studeerde hem tot zonde waren geworden. Hij behield slechts de oude schrijvers. Sommigen veroordelen deze ommezwaai. Immers, Ledeboer had een voortreffelijke opleiding genoten, en nu schreef en sprak hij een Hollands, dat meestal allertreurigst was. Het kenmerkt hem overigens wel. Uit tal van zaken blijkt dat hij zich op zijn gevoel laat drijven, hoewel toch altijd de eerbied voor Gods Woord hem behoedt voor dwalingen. Ledeboer is op en top een gevoelsmens, en dit te weten vormt de sleutel voor een beter begrip van zijn karakter. Soms hield hij onder een preek op, omdat hij „niets meer kreeg". De studie werd door hem niet hoog aangeslagen. Zijn preken waren zozeer „gemoedsuitstortingen" geworden, dat een gemeentelid opmerkte slechts vier of vijfmaal in zijn leven een ordelijke preek van de predikant gehoord te hebben.⁵¹ Dergelijke voorbeelden zijn met vele andere uit te breiden. Toen Ledeboer eenmaal een bezoeker thuis ontving, en daar aangenaam mee gesproken had, vierde hij het avondmaal met hem. In de kerk gaf hij aan avondmaalgangers wel eens de gelegenheid hun „bevindingen" (d.w.z. hun geestelijke ervaringen) te vertellen, wat uiteraard niet altijd stichtend werkte. Frappant is het verhaal dat hij eens met een aantal vrienden in een grote stad het eten wilde gebruiken in een restaurant. „Hij verzocht eenige oogenblikken stilte en deed overluid een gebed om Gods zegen over de gaven. Hij verzuimde ook niet om al de aanwezigen op te dragen aan den Almachtigen en voor hunne waarachtige bekeering te bidden".

Van weelde was Ledeboer nu ook een verklaarde tegenstander. Als hij ergens weelde-artikelen aantrof, begon hij meteen te berispen. „Als het haar der vrouwen niet geheel achter de muts verborgen was, sprak hij aanstonds van een „hoerenvoorhoofd". Zelf was hij ook absoluut niet gesteld op luxe. Als hij cadeaus kreeg, schoof hij deze meestal onuitgepakt achter de stoel. Zijn eigen vermogen gaf hij met gulle hand weg, zozeer zelfs dat zijn familie hem onder curatele liet stellen, om te voorkomen dat hij al zijn bezit weg gaf. Wel was het zo, dat hij in zijn huiselijk leven zeer op netheid en orde gesteld was. Hij kon in zijn eigen huis lastig zijn, maar naderhand was hij altijd bereid om zijn spijt te laten blijken. Dit dan tegenover de dienstbode, want hij is nooit getrouwd geweest.

Geen wonder dat iemand, die zozeer bij ingevingen leefde, niet goed overweg kon met de kerkorde. Het is bekend dat Ledeboer de tucht

30

31

niet altijd op de juiste wijze uitoefende. Hij realiseerde zich dit zelf ook wel blijkens één van zijn brieven, nog geschreven in de gevangenis. „T. v. d. K. heb ik helaas! dikwerf als een fijne lasteraar bevonden; ik heb hem niet behandeld naar het Woord, dat zegt, drijf den spotter uit en de kijvage zal ophouden". Vol ijver probeerde Ledeboer het plaatsje Benthuizen te „reformer". Zo stelde hij op een kerkeradsvergadering voor, dat winkeliers en andere verkopers, alsmede de herbergier, vriendelijk zou worden verzocht op Gods dag niets te verkopen.

Ledeboer was dus een opmerkelijke figuur. Maar hij maakte ook opmerkelijke dingen mee. Eén van de bekendste verhalen over hem speelde zich af in de herfst van 1843. Op een nacht voelde Ledeboer zich gedrongen van Benthuizen weg te reizen. Samen met een ouderling ging hij op reis in een wagen, getrokken door een paard. Bij de gemeentegrens gekomen, ontmoetten ze twee gerechtsdienaren uit Leiden, die vroegen waar ds. Ledeboer woonde: ze moesten hem arresteren. De predikant wees hen zelf zijn woning aan en vervolgde zijn tocht. Hij wist zelf niet waarheen en liet daarom het paard maar lukraak lopen. Zo kwamen ze bij het

aanbreken van de dag in Woerden terecht, waar het paard bleef staan voor een tehuis voor gevallen vrouwen. Toen de predikant aanbelde en zich bekend maakte, werd hij ogenblikkelijk binnengelaten. Een inwonster lag er op sterven, maar zij had gebeden om de komst van ds. Ledeboer, die zij alleen van horen zeggen kende, en zij had er ook vast op vertrouwd dat haar gebed verhoord zou worden.

De rest van zijn leven heeft Ledeboer besteed aan het preken te Bent- huizen en aan het bezoeken van de op diverse plaatsen in het land ontstane gemeenten. Zo groot was zijn persoonlijk gezag, en zozeer drukte hij zijn stempel op de gemeenten, dat men ging spreken van „Ledeboeriaanse" gemeenten en dat men zijn volgelingen „Ledeboerianen" ging noemen. Aangezien hij de enige predikant was, werden de gemeenten meest geleid door oefenaars of door ouderlingen, en zondag op zondag werden er preken gelezen uit de 18e eeuw. De meeste gemeenten kunnen we vinden in Zuid-Holland en Zeeland, vervolgens Utrecht, Gelderland, Overijssel en Drenthe. Deze groep gemeenten bezat een independentistisch karakter; Ledeboer had weinig organisatorische kwaliteiten. Wel werd de Dordtse Kerkorde aanvaard, maar zoals we reeds zagen, werd deze niet altijd juist toegepast. Er bestonden twee classes. Eén classis Zuid-Holland, met als centrum Bent- huizen; de tweede classis was Zeeland, met als centrum Middelburg of Sint-Philipsland. Eén keer per jaar kwam men in een algemene vergadering bij elkaar, waarvoor geen vaste plaats werd aangewezen." Op een van zijn tochten naar Zeeland kwam Ledeboer in contact met de voormalige landbouwer Pieter van Dijke, die reeds jaren te Sint-Philipsland oefende. Nadat enkele moeilijkheden overwonnen waren (Van Dijke had met zijn gemeente de „vrijheid" aangevraagd), werd hij door Ledeboer geëxamineerd op grond van de „singuliere gaven" genoemd in art. 8 van de kerkorde en in 1851 bevestigd tot predikant.⁵⁵ Een andere ontmoeting vond plaats met Daniël Bakker, eveneens landbouwer, die te 's-Gravenpolder oefeningen leidde. Aanvankelijk was Bakker een volgeling van de afgescheiden predikant Budding geweest, maar toen deze van de leer ging afwijken", voelde Bakker zich meer aangetrokken tot ds. Ledeboer. Deze stelde aan Bakker voor, zich te laten bevestigen tot predikant, maar die had daar geen vrijmoedigheid toe. Later is Bakker toch nog predikant geworden, maar aangezien Ledeboer toen reeds overleden was, kon hij door deze niet meer bevestigd worden.

Tot het jaar 1863 kon Ledeboer doorgaan met zijn 'zendingsreizen'. Op 2 augustus van dat jaar preekte hij nog te Leersum over Hooglied 2 : 4: Hij voert mij in het wijnhuis, en de liefde is zijn banier over mij. Na het „amen" evenwel had de predikant nog een boodschap mede te delen aan de gemeente. „Ik zeg ulieden vaarwel! Ik zeg ulieden vaarwel!, want wij zullen elkaar niet meer zien dan voor de rechterstoel van Christus". Zondag 9 augustus, te Loenen aan de Vecht, kreeg de gemeente een soortgelijke boodschap te horen. „De dood staat achter één van ons allen en het kan ook wel achter mij zijn". Toen de predikant enige dagen later te Loenen een hevige bloedspuwing kreeg, berustte hij daarin. „Wat de Heere doet is goed; de Heere brengt het duizendste part niet over mij, wat ik waardig ben". Nadat een lichte verbetering was ingetreden, kon de zieke naar Benthuizen vervoerd worden, waar hij op 21 oktober na een herhaald „Amen Hallelujah" stierf.

Zijn stoffelijk overschot werd op 26 oktober in het bijzijn van een grote menigte begraven. Het rust nog in de schaduw van de kerk, waar hij twee jaar gepreekt had.

„Anderen verlichtende, is hij zelf verteerd".⁵⁷

DS. P. VAN DIJKE (1812-1883)

Het leven van Pieter van Dijke kan model staan voor dat van zijn tijdgenoten en opvolgers, voorzover ze predikant zijn en behoren tot deze kring. Ons treft de stereotiepe opbouw van de op schrift gestelde levensbeschrijvingen. Meestal gaat het om een jeugd, die men in onverschilligheid en ruwheid heeft doorgebracht, waarna een krachtdadige bekering volgde. De nieuwe levensfase die dan intreedt, wordt gekenmerkt door ingetogenheid en diepe ernst, waarvoor de gemeenteleden (en soms ook buitenstaanders) veel respect hadden. Die radicale ommekeer vindt meestal plaats als de betrokken persoon tussen de 20 en 40 jaar oud is; het gehele proces kan soms jaren in beslag nemen. In die jaren vindt de worsteling plaats met de schaamte om wat geweest is, de twijfel of zo iemand nog verzoend kan raken met God en tenslotte de schroom om met zo'n achtergrond predikant te worden. Zijn zij eenmaal tot dit ambt bevestigd dan blijken zij veelal met bijzondere vrijmoedigheid op te treden en besturen zij met vaste hand de gemeente. Voortgekomen uit het eenvoudige volk bleven zij een gebrekkig Nederlands spreken en schrijven.

Van huis uit was Van Dijke niet met de kerk in aanraking gebracht. Van zijn ouders wordt gezegd, dat zij zonder God leefden en dat hun negen kinderen, waarvan Pieter het zesde was, ook zonder enig godsdienstig besef opgroeiden. Het gezin woonde te Sint-Philipsland. Van die negen kinderen was Pieter „een bij uitstek ondeugende jongen, die van kindsaf veel kwaad deed, dat somtijds wel zoo hoog liep, dat zijne anders maar ruwe ouders, er wel aan geërgerd waren”.

Al vrij snel ging Pieter van school af, om zijn vader te helpen het land te bewerken. Hij kon er ook zijn grote hartstocht bot vieren, n.l. het stropen, welke „sport” hij bij voorkeur op zondag bedreef. Op het dorp stond Van Dijke, toen hij opgegroeid was tot een jongeman, bekend als „een vloeker en zweerder”. De herbergiers keken al naar hem uit, als er klanten binnen kwamen: was Van Dijke erbij, dan zou de omzet aan sterke drank aanzienlijk stijgen!

Op 30 augustus 1832 trouwde hij, 20 jaar oud, met Pieterella Maria Mol. Wat ons nu opvalt is dat Van Dijke, ook al is hij onkerkelijk opgegroeid, wel aan tafel bidt en uit de Bijbel leest. Moeten we daaruit afleiden dat zijn onverschilligheid niet echt was? Of is de onkerkelijkheid van zijn dagen anders geaard dan in onze tijd en hield men aan deze uiterlijkheden vast? Hoe het ook zij, op een gegeven moment leest Van Dijke uit 2 Kon. 19 voor, waar verhaald wordt hoe Rabsaké met zijn Assyrische troepen Jeruzalem belegerde.

Met name vers 22 grijpt hem aan. „Wie hebt gij gehoond en gelasterd? En tegen wie hebt gij de stem verheven en uw oog omhoog geheven? Tegen de Heilige Israëls”. Ontzet leest hij verder, zodat hij aan vers 27 en 28 komt. „Maar Ik weet uw zitten en uw uitgaan, en uw inkomen, en uw woeden tegen Mij. Om uw woeden tegen Mij en dat uw woeling voor Mijn oren gekomen is, zo zal Ik Mijn haak in uw neus leggen en Mijn gebit in uw lippen en Ik zal u doen wederkeren door die weg, door welke gij gekomen zijt”.

Van Dijke kon het na deze geschiedenis niet meer harden en zocht daarom een gezelschap op. Toen hij een samenkomst bijwoonde, werd er juist een preek gelezen over ... 2 Kon. 19. Nu volgde er een week van hevige gemoedsaandoening, waarin hij zich steeds weer voor hield: „Te laat! Altijd te laat voor jou!” Zonder rust te vinden ging hij opnieuw naar het gezelschap toe, waar deze keer een preek gelezen werd over Math. 5 : 4: „Zalig zijn zij die treuren, want zij zullen vertroost worden”. Deze woorden brachten een ommekeer teweeg; Van Dijke voelde er zich door getroost, en de anderen verzochten hem het gezelschap te beëindigen met

een dankgebed. Na eerst geweigerd te hebben, deed hij dit. „Hij riep en schreeuwde zoo hard, dat het gemakkelijk op straat kon gehoord worden. Allen schreeuwden luid met hem mede”.

Al gauw werd bekend op het dorpje dat Van Dijke zijn vroegere leefwijze de rug had toegekeerd. Hij nam echter geen deel aan het kerkelijk leven van de Hervormde gemeente ter plaatse, al had hij er belijdenis gedaan en waren zijn drie kinderen er gedoopt. Na enige tijd kreeg hij aandrang om predikant te worden. Aangezien hij dit niet kon geloven, vroeg hij om drie tekenen. In de eerste plaats moest God hem volk zenden, want naar het gezelschap wilde hij niet meer gaan omdat de voorganger hem als een concurrent zag. In de tweede plaats moest God hem de vrijmoedigheid en wijsheid schenken om Zijn Woord te prediken. In de derde plaats moest God hem ook een geschikte plaats aanwijzen, waar hij zijn oefeningen kon houden.

34 35

Al deze tekenen gingen in vervulling, waarbij de eerst vijandige vader voor een grotere ruimte zorgde. Van Dijke gaf het boerenberoep nu op, hij verkocht zijn boerderij, onder tegenkanting van zijn vader, en ging in de dorpskern wonen.

Zodra Van Dijke samenkomsten ging houden, kreeg ook hij met de wet te maken, die samenkomsten van meer dan twintig personen verbood. Aangezien men uit wijde omgeving met scheepjes en boten naar Sint-Philipsland ging — men kwam zelfs uit Goes, Zuid-Beveland en Walcheren — viel er een wetsovertreding te constateren. Van Dijke werd streng beboet.

In Sint-Philipsland zelf had Van Dijke te kampen met de tegenwerking van de Hervormde predikant. Deze was zeer gebeten op de oefenaar, die een groot deel van zijn kerkgangers wegzoog. Hij stookte daarom enkele jonge kerels op de kerkdiensten van Van Dijke te verstoren. „Groote steenen werden tegen de planken geworpen, waardoor de hoorders, vooral de vrouwen, niet weinig verschrikt waren; dan weder gelastte hij iemand stil binnen te sluipen en dan harde benauwde schreeuwen te geven midden in het kerkje, of ook wel zoo hard mogelijk allerlei vuile en gemeene lastertaal naar het hoofd des sprekers te slingeren”. Alles werd dus gedaan om de godsdienstoefeningen onmogelijk te maken. Er wordt ons verhaald hoe bij een gelegenheid Van Dijke niet meer verder kon spreken, daarom hield hij op en liet zingen psalm 31 : 19 (berijming Datheen), waarna hij vooring in gebed. Buiten werd alles stil!

Evenmin als Ledeboer betaalde Van Dijke zijn boeten. Toen deze waren opgelopen tot een bedrag van f 2800 werd hij op 20 februari 1843 gearresteerd. Hij werd overgebracht naar de gevangenis van Zierikzee. De cipier van deze gevangenis was buitengewoon mild in zijn optreden, en zat er vaak bij als Van Dijke van enige vrienden bezoek ontving.⁵⁸ Naar aanleiding van deze strafvervolging werden diverse requesten gericht aan de koning." Het hielp niet, zodat Van Dijke al spoedig vijf maanden gevangen zat. Toen eindelijk bezweek hij voor de aandrang, die enkele vrienden op hem uitoefenden, en vroeg hij de vrijheid aan bij koning Willem II. Op 10 oktober 1844 werd deze aanvraag ingewilligd, en nadat zijn vrouw alle boeten betaald had, stond niets meer de in vrijheid stelling van Van Dijke in de weg.

Als voorganger van de Christelijk Afgescheiden gemeente van Sint-Philipsland kon Van Dijke nu weer ongestoord preken, maar de vrijheidsaanvraag zat hem toch wel dwars. Ook van zijn bevestiging tot predikant kwam niets terecht, zodat hij zich moedeloos ging voelen. Hij besloot daarom ander werk te zoeken, zodat hij in 1846 naast voorganger van de gemeente graanhandelaar en schipper werd. Zelfs maakte hij plannen om naar Noord-Amerika te emigreren. In deze geestelijk depressieve toestand kwam Van Dijke in Vlissingen in contact met enkele mensen die Ledeboer kenden. Bij een herhaald bezoek aan hen trof hij de Benthuisense predikant zelf ook aan. Het zal ons niet verwonderen dat deze laatste probeerde

Van Dijke in te laten zien, dat hij verkeerd had gedaan met zijn vrijheidsaanvraag. „Wel, wel Van Dijke, wat heb je nu toch gedaan? En wat voor naam heb je nu gekregen. Ik vind dien naam in mijn Bijbel niet", aldus Ledeboer." Op de uitnodiging eens te komen preken in Sint-Philipsland was het commentaar: „Als gij christelijk afgescheiden blijft zeker niet! Flerroep dus uw gevraagde vrijheid en vraag de Koning der koningen om vrijheid, dan zal ik wellicht eens komen". Pas in 1849 kwam Van Dijke daar toe, toen alle wegen om predikant te worden, waren doodgelopen en ook Ledeboer consequent bleef weigeren hem te bevestigen. Ook na die herroeping verliep de zaak zo stroef, dat Van Dijke opnieuw wilde emigreren naar de V.S.. Zijn bezit was reeds verkocht en het nodige ingepakt, toen op het laatste moment zijn vrouw en kinderen terugschrokken voor deze stap. Hij besluit dan om nog een laatste keer contact te zoeken met Ledeboer. Zijn reis naar Benthuisen was tevergeefs: Ledeboer was op rondreis. Mismoedig aanvaardde hij de terugreis, maar dan rijdt een rijtuig hem achterop. Daarin zat Ledeboer, die de verbaasde Van Dijke mee liet rijden, en hem vertelde dat hij „van de grote Zender last ontvangen had om hem tot herder en leraar te zalven". Al spoedig werd nu een algemene vergadering van Ledeboeriaanse gemeenten belegd, waarop Van Dijke en zijn gemeente toegelaten werden tot deze gemeenten. De bevestiging vond plaats op 23 maart 1851 te Sint-Philipsland.⁶¹

Ds. Van Dijke ging overal in den lande preken, maar hield zich voornamelijk op in Zeeland. Diverse gemeenten werden door hem gesticht, zo b.v. die te Middelburg (1856), waar men drie á vier uur lopen over had voor een dienst van ds. Van Dijke.

Over zijn preken lezen we het volgende in zijn levensbeschrijving: „Den meesten tijd had hij vooraf geen tekst, dikwijls is het gebeurd, dat hij volstrekt niet wist wat hij spreken moest; maar de Heere beschaamde hem nimmer. Hij was er wel niet altijd meê tevreden, zodat hij wel eens in de week een preekje opmaakte, om dan, zoals hij zeide, 's Zondags niet verlegen te staan, maar dan was het geheel en

36

37

al mis; dan had hij niets te praten. Dat kon ook niet, omdat hij buiten Gods weg was niet waar? Hij had God niet nodig, maar dan kon hij het met zijn eigen verstand wel klaar spelen. Op zekere tijd zou hij weêr te Bruinisse prediken, waar zeer veel volk te samen gekomen was. Den geheelen morgen had hij zuchtende doorgebracht, doch eindelijk was het tijd om op te gaan, zodat de voorlezer hem kwam vragen welk hoofdstuk hij voorlezen moest. Hij zeide, dat hij het volstrekt niet wist en zoo kon de man weg, — hij moest maar iets voorlezen naar zijn goedvinden. Nog steeds zat de dominé zuchtende, daar hij niet wist waarover hij zou moeten spreken, het zweet brak hem overal uit. Toen het eindelijk hoog tijd was, zeide zijn vriendelijke gastvrouw: „Dominé! U moet weg, ze zijn al aan 't zingen". Hij zeide: „Ik kan niet, ik kan niet! Zeg maar dat ik niet kan komen". De vrouw zeide: „Och dominé, ik zou toch maar gaan, want er is zoveel volk dat u wacht. De Heere zal u weder wel helpen, zoals hij zoo dikwijls heeft gedaan".

Eindelijk besluit hij te gaan, doch zal eerst nog eens bidden, maar alles bleef voor hem gesloten, en zoo gaat hij naar de kerk, schreiende en zuchtende in zijn gemoed. Wat moest er nu van komen; wat zou hij nu toch zeggen, want nog wist hij geen tekst! Maar wat gebeurt er? Zoo als hij de kerkdeur open doet, komt hem deze waarheid met kracht voor, die wij lezen in Gen. 49: 9, het laatste gedeelte, deze woorden: „Ik gedenk heden aan mijne zonden". Er stroomde zoveel Goddelijk licht in zijne ziel neder, dat hij nimmer gemakkelijker gesproken heeft".⁶²

Ds. Van Dijke was altijd in zijn predikantsgewaad gekleed. „Hij hield er volstrekt geen hoogen of ronden hoed op na, om te gebruiken als hij op reis was, zooals dit tegenwoordig

algemeen gebeurt. En waarom zou dat zooveel gebeuren? Omdat de meeste heeren predikanten niet kunnen hooren, dat zij om Jezus wille soms smaadheid moeten lijden, of ook omdat zij zouden vrij gelaten worden, of om andere redenen, die de Heere alleen, buiten hen, weet".

De predikant was gekant tegen een vaste verbinding met Noord- Brabant, omdat deze provincie „zoo diep in het Roomsche on- en bijgeloof verzonken lag". Hij bad regelmatig of dit verhinderd kon worden. „Zeer opmerkelijk is het, dat het spoedig na zijn dood zoo goed geslaagd is". Wat zijn ambtswerk betreft, was hij zeer terughoudend in de bediening van het Heilig Avondmaal. Hij zag er altijd tegen op „omdat er nog zoo velen aanliepen, die als honden aanzaten, eten en drinken en teruggingen, niet onderscheidende het lichaam des Heeren".⁶³ Anders lag het met het dopen; soms werden er wel veertig of vijftig kinderen gedoopt op een dag.

Het jaar 1853 bracht Van Dijke enkele zware slagen. Op 15 oktober overleed zijn vrouw, en op 28 december zijn negentien-jarige dochter. In 1857 verhuisde hij naar Middelburg, om er al spoedig te hertrouwen." Het beviel hem niet in Middelburg, zodat hij al na vijftien maanden terug was in Sint-Philipsland.

Na de dood van Ledeboer in 1863 was Van Dijke de enige verzorger geworden van de Ledeboeriaanse gemeenten, al kreeg hij later hulp van enkele oefenaars. Een vaste kern van circa 20 gemeenten had zich rond hem gegroepeerd. Sommige gemeenten breidden zich sterk uit onder zijn bearbeiding, met name Sint-Philipsland. Daar moest in 1871 een nieuw kerkgebouw in gebruik worden genomen.

Het zal wel duidelijk zijn dat Van Dijke in 1869 niet mee kon gaan met de vereniging. Er is wel een poging daartoe ondernomen van de zijde der Christelijk Afscheidenen. „Op dit vriendelijk schrijven, waarin zoo vurig gepleit werd om de eenheid — door de vrijheidsaanvraag zoo jammerlijk verbroken — weer te herstellen, werd door Ds. P. van Dijke niets geantwoord".⁶⁵

Door zijn werk als predikant is Van Dijke in aanraking gekomen met een grootgrondbezitter uit de omgeving van Domburg. Deze, Willem Versluys geheten, woonde op de buitenplaats Sint-Jan ten Heere en was van aristocratische afkomst. Zijn vader was om de kwijnende ridderstand in Zeeland te versterken door koning Willem I in 1819 in de ridderstand verheven. Deze jonkheer Versluys wierp zich op als beschermer van een van de eerste Afscheiden gemeenten in Zeeland. Zijn buitenplaats stelde hij beschikbaar voor vele bijeenkomsten. Ledeboer is er verscheidene malen wezen preken, zodat er een gemeente ontstond, waarvan de kerkgangers uit de wijde omgeving kwamen: Westkapelle, Oostkapelle, Grijpskerke en Meliskerke. Sinds 1836 kwam men bijeen als „Gereformeerde Gemeente Jesu Christi, die vergadert te Sint-Jan ten Heere". In de tijd dat Van Dijke predikant was, waren de gemeenten van Middelburg en Sint-Jan ten Heere kerkelijk één. Er was dus één kerkeraad, die de zorg had voor beide gemeenten. De gemeente in Middelburg was in 1856 ontstaan als afdeling van Sint- Jan ten Heere, nadat er in de Hervormde Kerk strijd was uitgebroken over het ambtsgewaad van de predikanten. Diegenen die de toga verwierpen en vast wensten te houden aan de steek, de bef en de kuitbroek gingen nu samenkomsten beleggen in het huis van jhr. Versluys aan de Lange Delft. De toeloop was al spoedig buitengewoon groot. In 1873 maakte notaris Woutersen te Middelburg een testament op voor jhr. Versluys, waarin bepaald werd dat de Gereformeerde gemeente van Middelburg en Van Dijke zouden erven „mijn huis te

38

39

Middelburg met al de mij toebehorende huisjes in de Segeerstraat, koetshuis, paardestal, en de grond daaronder liggende, alles vrij en onbelast". Het geheel besloeg een oppervlakte van 19

are en 34 centiare; de totale waarde was f 18.000. Dit was een vorstelijke geste, maar als de gemeente het wilde aanvaarden, moest zij wel bekend zijn gemaakt bij de regering. Dat dit niet gedaan was, blijkt uit een brief van de Commissaris der Koningin, waarin opgemerkt wordt, dat de gemeente niet aan haar wettelijke verplichtingen had voldaan. Daarom moesten alsnog de bepalingen betreffende bestuur en inrichting der gemeente opgestuurd worden. Bij die verklaring moest overlegd worden een lijst ondertekend door al de leden der gemeente, waaruit bleek, dat zij, die de Statuten inzonden, de bestuurders der gemeente waren, en derhalve tot die inzending bevoegd waren.

Inderdaad heeft de gemeente hieraan gehoor gegeven. April 1876 stuurde zij de nodige bescheiden op naar Den Haag, vergezeld van een lijst ondertekend door 186 stemgerechtigde leden der gemeente.

De beschuldiging dat deze „vrijheidsaanvraag door de gemeente, genoemd naar wijlen Ds. P. van Dijke, te Middelburg, gedaan werd om de erfenis van wijlen den heer „Versluys" te kunnen aanvaarden" is dus niet steekhoudend ss Het gaat hier immers niet om een vrijheidsaanvraag, maar om een bekendmaking van de gemeente bij de regering ingevolge de wet van 28 juni 1854, Staatsblad no. 100. Die bekendmaking komt alleen maar neer op het opzenden van de statuten der gemeente, en is dus niet te vergelijken met de vrijheidsaanvraag, die voor 1853 verplicht was. Dat dit niet eerder gebeurd was, komt omdat de algemene vergadering van Bruinisse (5 en 6 oktober 1853) dit reeds gedaan had namens alle toen bestaande gemeenten en men dit voldoende had geacht.

Op 5 september 1875 overleed jonkheer Versluys, zodat overgegaan werd tot executie van het testament, welke plaats vond op 30 juni 1876. Uit de aanwezigen namens jhr. Versluys blijkt, van welke aristocratische komaf deze was. In het officiële verslag lezen we de naam van mr. N. J. C. Snouck Hurgronje, lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland; jonkheer mr. Aarnout van Reigersberg Versluijs, president van de Arrondissementsrechtbank te Middelburg; jonkheer A. W. van Reigersberg Versluijs, kapitein bij het Regiment Grenadiers en Jagers te 's-Gravenhage en mr. J. C. P. Bijleveld. Namens de gemeente van Middelburg waren tegenwoordig „David Janse, landbouwer en Pieter Ingelse, landbouwer, in hunne betrekking van Ouderlingen leden van het Kerkbestuur". Zij aanvaardden de erfenis, en verklaarden zich bereid de verschuldigde grondbelasting over het lopende jaar te voldoen.

Alle bescheiden op deze zaak betrekking hebbende, zijn thans nog aanwezig in het kerkelijk archief van de Gereformeerde Gemeente van Middelburg 67

Ds. Van Dijke heeft jhr. Versluys, met wie hij ongetwijfeld goed bevriend zal zijn geweest, nog een aantal jaren overleefd. Op 3 maart 1883 is hij overleden. Op het graf werd gesproken door D. Janse, lerend-ouderling uit Middelburg, die later zijn opvolger zou worden. Van Dijke heeft de plaats, die Ledeboer na zijn dood open liet, opgevuld. Vooral in Zeeland heeft hij enorm veel gezag gehad; van een optreden buiten deze provincie horen we niet. Voortbouwend op de grondslagen gelegd door Ledeboer, slaagde Van Dijke er in circa twintig Ledeboeriaanse gemeenten verenigd te houden rond zijn persoon. Zeeland werd het bolwerk der Ledeboerianen; andere gemeenten buiten Zeeland gingen te niet, of bleven een onaanzienlijk hoopje, omdat een opvolger van het formaat van Van Dijke ontbrak.

40

41

DS. D. BAKKER EN ZIJN GEMEENTEN (1821-1885)

Het optreden van ds. Daniël Bakker trok altijd volop aandacht in den lande. Altijd waren er verhalen over hem in omloop. Toen hij stierf, kreeg hij een loffelijk getuigenis van de Zierikzeesche Nieuwsbode. „Het was iemand met zeer veel gezond verstand. De zorg voor de armen zijner gemeente was hem uitstekend toevertrouwd. En huichelarij vond in hem een heftig bestrijder". Ledeboer had veel met Bakker op, en heeft verscheidene malen aangeboden hem te bevestigen tot predikant. Met Van Dijke heeft Bakker een zorgeloze, ja zelfs lichtzinnige jeugd gemeen, maar deze twee predikanten konden verder niet met elkaar over weg. Persoonlijke tegenstellingen en geschillen betreffende de leer (waarbij het de vraag is in hoeverre de een het andere heeft veroorzaakt) hadden een splitsing in de Ledeboeriaanse gemeenten tot gevolg.

Daan Bakker werd geboren te Terneuzen op 3 februari 1821. Zijn vader was landbouwer, maar stierf toen Daan 15 jaar oud was. Daardoor kreeg deze „indrukken van dood en van eeuwigheid". De moeder van Daan leefde nog, toen deze in 1869 zijn levensgeschiedenis schreef, getiteld „Gods grote barmhartigheid verheerlijkt aan een overtreder van al Zijn geboden". Een titel die doet denken aan het gelijksoortige werkje van Ledeboer. Over de op dat moment 76-jarige moeder merkte de zoon op: „Zooverre mij bekend, is zij nog onwedergeboren". In zijn jeugd was Daan volgens eigen zeggen een „stout en ongehoorzaam kind", dat een driftig karakter bezat. Hij dreef de spot met God en godsdienst, zodat hij „gansch melaatsch door de zonde" was.⁶⁸ De jonge Daan was graag bij de vermakelijkheden van de wereld, en als hij soms gewetensbezwaren kreeg, dronk hij zich moed in. Op school maakte hij geen enkele vordering. Alweer volgens eigen zeggen, kon hij nauwelijks lezen toen hij zijn schooljaren achter de rug had. Alleen tijdens een periode dat Daan ziek was, wat nog al eens voorkwam, beloofde hij naarstig beterschap, waarvan niets terecht kwam als de genezing was ingetreden.

In 1843, op 22-jarige leeftijd, trouwde Daan. Formeel behoorde het echtpaar tot de Hervormde Kerk. Het zou tien kinderen krijgen, waarvan er in 1869, reeds zeven gestorven waren. In zijn huwelijk probeerde Bakker met enorm veel ijver, door gedurig te bidden en te lezen in de Bijbel, bekeerd te worden. „Ik begon allengs een knap pharizeeër te worden". Om zich aan zijn omgeving te ontworstelen, verhuisde hij naar 's-Gravenpolder, in het land van Goes. Op 2 maart betrok hij aldaar de hofstede „D'Palmboom". Al spoedig was Bakker ook in 's-Gravenpolder een trouw en gezien herbergbezoeker. Tot overmaat van ramp ging het met de boerderij niet naar wens. Bakker had de grootste moeite de financiële touwtjes aan elkaar te knopen. De jonge boer werd er moedeloos bij en ging gebukt onder schuldgevoelens. „Nu werd het mij een groot wonder, dat de Heere nog één korenaar voor zulk een monster van ongerechtigheid, als ik was, liet groeien. Ja, het werd mij nu zelfs een wonder, dat ik nog leefde, en dat ik niet al lang in de helle lag". Het zou nog enige tijd duren voor „het stondje van Gods eeuwige minne" was aangebroken, zoals Bakker het uitdrukt in zijn levensbeschrijving. Veel indruk maakte op hem een opmerking, die hij eens in de kapperszaak hoorde. Een zeventigjarige zei daar van zichzelf, dat hij al wel te oud zou zijn om nog bekeerd te worden. Dat gebeurde tussen de twintig en dertig jaar, maar daarboven zelden meer. En Bakker was 29 jaar! De boer werd nu wanhopig, en besloot zelfmoord te plegen. Hij wilde zich achterop zijn land in een sloot verdrinken, waarbij hij een spade zo in de grond zou steken, dat de mensen zouden denken dat hij daar over gestruikeld en in de sloot geraakt was.

„Van binnen werd mij gezegd, dat ik niet uitverkoren was, en daarom zou het mij toch niet baten, wat ik ook deed". Toch schrok Bakker terug voor deze daad. Nog enige weken duurde deze toestand. Een enkele keer ging Bakker bij de Afgescheidenen ter kerke, maar hij kwam altijd weer teleurgesteld thuis. Toen vielen op een nacht hem de woorden in: „Want Ik ben niet gekomen om te roepen rechtvaardige, maar zondaars tot bekeering". Bakker begon nu te bidden, waarbij hij een stoof op een stoel plaatste voor een geopend bovenraam om zo beter hoorbaar te zijn voor God. Toch verkreeg Bakker nu vrede voor zijn ziel. „Ziedaar, mijne Vrienden! u het een en ander medegedeeld, van de wijze waarop ik het eigendom van Christus geworden ben. Naderhand werd ik daarover van binnen niet meer zoo aangevallen". Bakker overwoog nu terdege bij wie hij zich zou aansluiten. Van de Hervormde Kerk wilde hij niets meer weten, dan maar de Christelijk Afgescheiden gemeente van Goes? Zover kwam het niet. Op grond van Galaten 5 : 1: „Staat dan in de vrijheid,

42

43

met welke Christus ons heeft vrijgemaakt", meende hij daartoe niet over te mogen gaan. Nu kwam hem bij herhaling de naam van Ledeboer in gedachten, hoewel hij de Benthuisense predikant niet kende. Hij schreef deze een brief, waarop de predikant naar 's-Gravenpolder kwam. Direct vroeg Ledeboer aan Bakker, of hij met zijn gehele hart was afgescheiden van de Hervormde Kerk.⁶⁹ Bakker antwoordde dat de Heere hem zondaar had gemaakt „voor het gansche gestel der kerke. Ik ben thans van harte vereenigd met allen, die als de grootste der zondaren uit de hedendaagsche kerk waren uitgeleid". Zes weken bleef Ledeboer in 's-Gravenpolder en stichtte er een gemeente.

Na zijn vertrek nodigde oefenaar Bakker de bekende ds. Budding uit om te komen preken. De preken van deze geliefde, maar merkwaardige man, sloegen aan bij de hoorders. Oefenaar Bakker dacht er anders over. Afgunst? Het lijkt erop, want „nadat Budding bij mij weggegaan was, kwam hij mij al zoo stillekens van al het volk berooven: zodat ik slechts met een man of twee of drie overbleef". Geleidelijk aan verbeterde dit wel weer, te meer omdat duidelijk werd dat ds. Budding afwijkingen in de leer ging vertonen.

Bakker, die nu ook ging oefenen in Bruinisse en op Flakkee, waartoe een classicale vergadering van de Ledeboeriaanse gemeenten te Middelburg hem toestemming had gegeven, kreeg mettertijd roeping voor het predikambt. Hij aarzelde evenwel nog de weg daartoe te bewandelen, hoewel Ledeboer meerdere malen voorstelde hem te bevestigen en Bakker tot driemaal toe beroepen werd door enige gemeenten (Axel, Borssele, 's-Gravenpolder, Nieuw-Beijerland, Stad aan het Haringvliet en Stavenisse. Het was gebruikelijk dat meerdere gemeenten één predikant beriepen. De predikanten nood dwong tot dit systeem van combinatie). Telkens weer bezat Bakker niet de vrijmoedigheid voor een bevestiging.

Juist in deze jaren (circa 1864) ontstond het conflict met Van Dijke. Een preek van Van Dijke te 's-Gravenpolder was aanleiding tot een meningsverschil over het leerstuk van de rechtvaardigmaking. Bakker sprak er over met een ouderling uit Moerkapelle, die het weer aan Van Dijke schreef. Deze beschuldigde Bakker nu van laster. Op de classicale vergadering van 11 mei 1864 te Sint-Annaland, waar Bakker het geschil als ouderling aanhangig had gemaakt, leek de zaak vereffend. Van Dijke beloofde weer in 's-Gravenpolder te zullen preken, wat in lang niet gebeurd was. Hoewel de kwestie dus bijgelegd scheen, schreef Van Dijke enige weken later een brief aan Bakker waarin hij vroeg om een schriftelijke verklaring, dat hij het toch goed had gehad met zijn omstreden preek. Bakker wilde de eerstvolgende classicale vergadering te Middelburg afwachten (14 september 1864). Het geschil kwam op deze vergadering echter niet eens aan de orde. Van Dijke deelde nogal fors mede, dat hij voor alle Zeeuwse gemeenten als predikant bedankte, en dat hij de reden hiervan „voor zichzelf en

de Heere" hield. Het conflict nam nu dus behoorlijk scherpe vormen aan en vol spanning wachtte men op het verloop van de classicale vergadering te Stavenisse op 9 november 1864. Van Dijke schreef dat hij niet zou komen „om Bakkers wille". Desondanks besloot de vergadering Van Dijke weer te beroepen voor alle elf gemeenten, alleen Bakker was tegen. Van Dijke bedankte voor de zes gemeenten, die indertijd Bakker beroepen hadden, en nam de andere vijf aan, te weten: Bruinisse, Krabbendijke, Middelburg, Sint-Annaland en Sint-Philipsland. Onder zijn leiding besloten deze vijf gemeenten op een vergadering van 9 januari 1865 alle kerkelijke gemeenschap met Bakker en zijn gemeenten af te snijden. Drie motieven had Van Dijke voor dit optreden. In de eerste plaats zou Bakker zijn leer gelasterd hebben, verder zou deze hem zijn schuur geweigerd hebben om er te preken, en tenslotte zou hij een antinomiaan zijn. Vereniging was weer mogelijk, mits Bakker schuldbelijdenis deed.^{7°} Hier ligt dus de oorzaak van de splitsing der Ledeboeriaanse gemeenten in een tak „Van Dijkiaanse" en in een tak „Bakkeriaanse" gemeenten. De zes gemeenten van Bakker ontbeerden bediening van een predikant. Na verloop van tijd kregen zij de naam Nederduits Gereformeerde Gemeenten.

In de notulen van de Bakkeriaanse gemeenten bespeuren we de ontredde die volgde op deze gebeurtenissen.

„Hierop hebben wij hem (bedoeld wordt Van Dijke) zijne verregaande handelingen voorgesteld, die verwoestingen en scheuringen veroorzaakten, en tevens aangetoond dat dergelijke handelingen geen voet gronds in Gods kerke hadden ... Ziedaar den afloop der zaken. Toen scheen alles verloren, en wij waren als schapen zonder herder. Maar, de Heere vergeet Zijne ellendigen niet".

Bakker kreeg nu wel vrijmoedigheid om bevestigd te worden tot predikant, mits de meerderheid van de leden der zes gemeenten zich daar ook voor uitsprak. Wie moest hem echter bevestigen? Ledeboer was gestorven, bevestiging door een Hervormd of Afgescheiden predikant wilde men niet accepteren, en Van Dijke weigerde. Uiteindelijk werd de knoop doorgemaakt. Op grond van Matthes 3 : 13-15,

44

45

waar we kunnen lezen hoe Johannes de Heere Jezus doopte, vond Bakker het geoorloofd dat de mindere de meerdere bevestigde en liet zich derhalve de handen opleggen door ouderlingen (18 oktober 1865 te 's-Gravenpolder). Er is veel over deze bevestiging te doen geweest. De situatie doet denken aan het verhaalde over de Kruisgemeenten na 1840. De bevestiging tot predikant is trouwens telkens weer een heet hangijzer in deze gemeenten.

Als predikant was ds. Bakker niet minder geliefd dan Van Dijke. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk werd gezegd, beleefde hij enkele merkwaardige zaken. Eén daarvan willen we hier mededelen. Regelmatig preekte Bakker te Nieuw-Beijerland. Ledeboer was daar in de vijftiger jaren al herhaaldelijk komen preken voor gezelschappen en had er in 1862 een gemeente geïnstitueerd. In 1863 was in dit plaatsje het 50-jarig onafhankelijkheidsfeest op luidruchtige wijze gevierd. Bakker profeteerde toen „dat God een bezoeking zou geven, waardoor men vanwege Zijn oordelen onherkenbaar zou worden voor zijn naaste, evenals men zich nu door allerlei kleding had onherkenbaar gemaakt". In het jaar 1866 werd Nieuw-Beijerland getroffen door de cholera, een plaag die in die dagen, samen met de pokken, regelmatig voorkwam. De schrik in het dorp was groot. Bakker kwam over en preekte elke avond in een grote schuur. De toeloop was enorm, ook van de zijde van diegenen die anders nog wel eens de spot dreven met Bakker. Men sprak zelfs van een Ninevitische bekering. Bakker bleef zo lang tot hij zelf ook in een lichte graad werd aangetast, en terug moest keren naar 's-Gravenpolder. De gemeente breidde zich door deze kwestie zo sterk uit, dat men moest

overgaan tot het bouwen van een kerk. Er wordt ons nog wel verteld dat, toen de cholera geweken was, ook de „godsvrucht" van velen een tijdelijke zaak bleek te zijn.

In 1878 beriepen de Bakkeriaanse gemeenten als tweede predikant ds. W. C. Wust, die een zelfstandige Nederduits Gereformeerde Gemeente te Lodi diende (New Jersey, U.S.A.). Hij nam het beroep aan om „herder te zijn in het achtergebleven schaapskooitje van ds. Ledeboer, die nog ouderwets gereformeerd zijn en stijf en stug staan tegenover Beëlzebul".⁷² Hij vestigde zich in Nieuw-Beijerland, maar blijkens zijn levensherinneringen viel de gemeente zwaar tegen. Men had de mond vol over Ledeboer, „maar er was geen knoop van Ledeboer te zien". Men hing een soort noodlotsleer aan, zodat er 's zondags zelfs stallen werden uitgemest, eenden gejaagd e.d., ook door de kerke- raadsleden. Over deze zaken rezen tal van conflicten, zodat er een kerkeraadsvergadering belegd moest worden, waarop ook Bakker uitgenodigd werd. Wust gaf te kennen emeritaat aan te willen vragen. Bakker hield zich neutraal. Juist in deze dagen kreeg Wust weer een beroep van zijn vroegere gemeente te Lodi, dat door hem aanvaard werd. Hij kreeg een attest mee van Bakker en de kerkeraad van 's-Gravenpolder. Op een algemene vergadering werd Bakker hierover op de vingers getikt! Het attest had uitgereikt moeten worden door de verenigde gemeenten. Bakker en zijn kerkeraad bekenden overrijld en onwettig te werk gegaan te zijn, maar ze zouden „overhaast" zijn door Wust. Zij verklaarden hem voor onchristelijk en ongereformeerd.⁷³ Enkele jaren na deze affaire stierf Bakker, n.l. op 25 november 1885.⁷⁴ De Bakkeriaanse gemeenten bleven nu zonder bediening van Woord en Sacramenten achter. Zij werden al spoedig bewerkt door dr. A. Kuyper, die in 1887 tot vereniging met hen poogde te komen.

In de notulen van de algemene vergadering der Bakkeriaanse gemeenten wordt vermeld op 8 september 1886 dat een onderzoek ingesteld zal worden om te zien wat er aan de hand is „met de geschorste leeraar te Amsterdam om te bezien of men zich kan verenigen". Men besluit af te wachten hoe de zaak zich zal ontwikkelen. Kuyper vergrootte zijn kansen door de oude psalmberijming te verdedigen. Inderdaad sloten zich enkele gemeenten aan bij de Doleantie: Stad aan het Haringvliet, Poortvliet, Sint-Maartensdijk en Ter- neuzen (op een minderheid onder leiding van ouderling M. Ruben na) gingen nu behoren tot het verband der Nederduits Gereformeerde Kerken. In de notulen van de vergadering te Terneuzen op 9 maart 1887 wordt aangetekend hoe „met grooten opdrift, ja obstinaatheid werd aangedrongen om, de grondslagen der doleerende toe te vallen". Een minderheid is het er dus geheel niet mee eens. Er is in geestelijk opzicht ook wel een duidelijk verschil met de Doleantie.

Enkele andere Bakkeriaanse gemeenten gingen over naar de Van Dijkiaanse gemeenten; dit waren Borsssele en Nieuw-Beijerland, waar ds. David Janse te Middelburg de enige voorganger was. Oud-Beijerland verkoos zelfstandig te blijven. De sacramenten moesten desondanks bediend worden, en daarom vroeg ouderling Goudswaard of ds. D. Wijting van de Vrije Gereformeerde Gemeente te Goes dit wilde doen. Opnieuw veroorzaakte dit een splitsing. Ouderling Blom kwam apart te staan, aangezien deze wilde wachten totdat „de Heere de weg opende om een leraar van God te krijgen voor dat werk".

Het is begrijpelijk dat nu op een kerkelijke vergadering van 9 maart 1887 werd besloten het kerkelijk verband der Bakkeriaanse gemeenten op te heffen.⁷⁵

48

49

Reeds kort daarna, n.l. op 14 september 1887, besloot de minderheid die het uiteenvallen van het kerkverband met lede ogen had aangezien, zich toch weer te verenigen tot een kerkelijke formatie. Zij noemen zich dan de Nederduits Gereformeerde of Oud-Nederduits Gereformeerde Gemeenten. De volgende gemeenten namen deel aan dit kerkverband: Achterberg (Rhenen), Axel (in 1889 overgegaan naar de Van Dijkiaanse gemeenten), 's-Gravenpolder, 's-

Gravenhage, Herkingen, Melissant, Nieuwerkerk in Duiveland, Oosterland, Oud-Beijerland (de groep rond ouderling Blom) en Terneuzen. De ambtelijke bediening werd in handen gelegd van de op deze vergadering benoemde oefenaren Ruben en Hubregtse en de in 1909 tot oefenaar benoemde Van der Garde. Zij zijn allen naderhand tot predikant bevestigd." In 1894 kwam er een brief binnen van ds. D. Janse met de vraag of verenigen mogelijk was. Een tweetal gezamenlijke vergaderingen zijn hierover gehouden, maar er bleek geen „vlakheid" te zijn, waarna men de zaak liet rusten.

Tot 1945 bleef de situatie vrijwel ongewijzigd. In 1932 moest ds. Van der Garde wegens hoge ouderdom zijn werkzaamheden staken, maar een opvolger werd gevonden in ds. W. Baaij, predikant van de Vrije Gereformeerde Gemeente te Tholen.⁷⁷ In augustus 1945 echter ging ds. Baaij over naar de Christelijk Gereformeerde Kerken, evenals de Oud-Gereformeerde Gemeente te Oud-Vossemeer en de Vrije Gemeente te Pernis, die zich in 1937 bij de Bakkeriaanse gemeenten hadden aangesloten.

Zodoende bleef opnieuw het restant zonder predikant achter. Een gedeelte besloot nu zich aan te sluiten bij de Gereformeerde Gemeenten, n.l. Melissant, Stad aan het Haringvliet en Oude Tonge. De gemeente van 's-Gravenpolder sloot zich aan bij de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten (in 1922 gesticht door ds. De Jonge) en Oosterland ging over naar de Oud-Gereformeerde Gemeenten (groep wijlen ds. Boone). Oud-Beijerland bleef als zelfstandige Nederduits Gereformeerde Gemeente voortbestaan.⁷⁸ Deze laatste twee kerkformaties, te weten de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten en de Oud-Gereformeerde Gemeenten (groep wijlen ds. Boone) besloten in 1948 zich te verenigen tot de Oud-Gereformeerde Gemeenten in Nederland (samenlevend in de classes 's-Gravenhage en Amersfoort).⁷⁹ Vier gemeenten bleven aanvankelijk apart staan, omdat zij er bezwaar tegen maakten dat het oude ambtsgewaad en het zingen van de psalmen van Datheen fakultatief werden gesteld. Het waren: Oostburg, Waddinxveen, Elst (Utrecht) en Achterberg (Rhenen). Hun predikant was ds.

C. van de Gruiter uit Oostburg. Pas toen deze in verband met zijn hoge leeftijd (76 jaar) het wat kalmer aan moest doen, sloten hij en zijn gemeenten zich in 1959 toch maar aan bij de Oud-Gereformeerde Gemeenten. Toen in 1970 ds. Van de Gruiter overleed, was dit de laatste predikant, die nog het oude ambtsgewaad, bestaande uit bef, mantel, steek en kuitbroek droeg, zodat er met zijn overlijden een einde is gekomen aan het dragen van dit ambtskostuum.

We schreven hierboven wat er met het restant van de Bakkeriaanse gemeenten gebeurde in 1945. Het restant! Want al voor 1945 waren diverse Bakkeriaanse gemeenten overgegaan naar de Gereformeerde Gemeenten. Dit waren:

Herkingen (1922)

Nieuwerkerk in Duiveland (1923)

's-Gravenpolder (1924; een minderheid ging niet mee)

Kruiningen (1932)

Nisse (1933)

Opheusden (1933)

Stavenisse was in 1887 een zelfstandige Oud-Gereformeerde Gemeente gebleven; 's-Gravenhage was in 1917 te niet gegaan. Achterberg en Sint-Maartensdijk waren in 1932 en 1936 naar de Oud-Gereformeerde Gemeenten (groep wijlen ds. Boone) gegaan, en Terneuzen in 1944 naar de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten."

Waarschijnlijk begint het de lezer enigszins te duizelen. Toch leek het juist om dit overzicht van de Bakkeriaanse gemeenten nu reeds te geven, ook al wordt daarmee enigermate op de

rest van het verhaal vooruitgelopen Immers, Bakker en zijn gemeenten vertegenwoordigen een zijspoor in het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten. We kunnen ons nu in het volgende hoofdstuk gaan wijden aan de verdere geschiedenis van de „Van Dijkiaanse" gemeenten, die in 1907 voor het grootste deel uitmondde in de Gereformeerde Gemeenten. Er is een direkte lijn te trekken van Ledeboer via Van Dijke naar de Gereformeerde Gemeenten. Dat kan men organisatorisch niet zeggen van Bakker en zijn gemeenten. Deze gemeenten hielden in 1945 definitief op te bestaan, en hadden zich in de loop der jaren aangesloten Of bij de Gereformeerde Gemeenten Öf bij de Oud-Gereformeerde Gemeenten. Voor een goed begrip: het gaat hier alleen maar om het organisatorische wordingsproces, niet om de vraag of iemand als Ledeboer en Van Dijke ook wat hun ideeën betreft, zich wel thuis zouden gevoelen in de in 1907 ontstane kerkformatie.

50

51

DE „VAN DIJKIAANSE" GEMEENTEN VAN 1883-1907

Toen ds. Van Dijke in 1883 stierf, waren de vijf gemeenten waarmee hij in 1865 begon, uitgegroeid tot een heel wat talrijker geheel. Er behoorden tot deze kerkformatie de volgende gemeenten:

Walcheren: Middelburg met enkele omliggende plaatsen als Meliskerke, Aagtekerke en Oostkapelle.

St. Philipsland: Sint-Philipsland.

Zuid-Beveland: Krabbendijke, Rilland, Goes, Ierseke, Hoedekenskerke.

Tholen: Scherpenisse, Sint-Annaland, Poortvliet.

Schouwen-Duiveland: Bruinisse, Nieuwerkerk, Oosterland. Zuid-Holland• Benthuisen, Moerkapelle.

Utrecht: IJselstein, Oudewater, Amersfoort.

Overijssel: Genemuiden.

Drenthe: Zuidwolde.

Voor al deze gemeenten waren drie oefenaars aangesteld, n.l. D. Janse, D. Wijting en J. Vader. Van deze drie zal oefenaar Janse bevestigd worden tot predikant, waarna er weer drie oefenaars bij komen te weten N. H. Beversluis, P. Ingelse en L. Boone.

We beginnen met iets mee te delen uit het leven van Janse.

David Janse werd geboren op 4 november 1828 te Oostkapelle op de boerderij „Groot Middenhof". Hij was de tiende in een gezin van vijftien kinderen, dat behoorde tot de Nederlands Hervormde Kerk. Op achtjarige leeftijd werd de jonge David getroffen door het lezen van een preek van ds. Smijtegelt over het gekrookte riet (Matth. 12). Toen hij 22 jaar was, ging David werken bij een zwager op de boerderij. In 1856 trouwde hij, en verdiende hij de kost door zich te verhuren als boerenknecht. Daarmee werd 75 cent per dag verdiend. Na anderhalf jaar kon David een boerenplaats van 10 bunder bouw- en weiland huren. Hij werd dus een zelfstandige boer, maar woonde nog steeds te Oostkapelle. Niet lang daarna hoorde hij op de buitenplaats Sint-Jan ten Heere van jhr. Versluys, Ledeboer preken over Daniël 5 : 27. Het maakte diepe indruk op hem. Als Janse 28 jaar is, doet hij belijdenis bij Van Dijke in Middelburg. In 1866 wordt hij diaken te Sint-Jan ten Heere, dat een uur lopen van Oostkapelle ligt, om in 1869 ouderling van Middelburg te worden, uur lopen van zijn woonplaats. In juli 1872 vraagt Van Dijke op een classisvergadering aan Janse of hij voortaan wil gaan oefenen. Hij doet dit en zal het elf jaar volhouden. Dan sterft Van Dijke in 1883.

Na het overlijden van Van Dijke, belegden de gemeenten een algemene vergadering, waar ook Janse aanwezig was. Hij was toen 55 jaar. Achttien gemeenten stelden hem op 20 juni 1883 beroepbaar: Krabbendijke, Rilland, Ierseke, Middelburg, Poortvliet, Scherpenisse, Genemuiden, Zuidwolde, Benthuisen, Moerkapelle, Bruinisse, Hoedekenskerke, Nieuwerkerk, Oosterland, St. Philipsland, St. Annaland, Oudewater, Amerongen, welk beroep geaccepteerd werd. Deze keus veroorzaakte een scheuring. In Goes had men de voorkeur gegeven aan de eigen oefenaar, D. Wijting geheten, hetgeen voor de gemeente Goes reden was, zich van het kerkverband los te maken. Oefenaar Wijting werd nu tot predikant bevestigd door ds. Los, die de zelfstandige gemeente van Leiden diende.

Moeilijkheden rezen ook met oefenaar Jan Vader, die te Meliskerke woonde. De algemene vergadering had namelijk volgens de kerke- raadsnotulen van Meliskerke oorspronkelijk Vader tot predikant gekozen, maar de scriba, en dit was Janse!, had nagelaten de beroepsbrief te versturen. Een volgende algemene vergadering te Benthuisen zou inmiddels dusdanig

bewerkt zijn (allerlei bezwaren tegen de leer van Vader werden aangevoerd), dat de verkiezing van Vader ongeldig werd verklaard en Janse alsnog beroepbaar werd gesteld. Janse kreeg op deze vergadering, die 11 april 1883 gehouden werd 30 stemmen, Vader toch nog 18 stemmen en Wijting 9 stemmen. Afgezien van deze onverkwikkelijke gang van zaken behoeft het geen betoog dat het verkiezen van een predikant lijnrecht in strijd is met de Dordtse Kerkorde. Door deze affaire kwam Vader, die weigerde Janse als predikant te erkennen, en die daar zoals we zullen zien, nog andere argumenten voor kon aanvoeren, met de zijnen apart te staan. Blijkens de notulen der Ledeboeriaanse vergaderingen was Vader alsnog in 1885 beroepbaar gesteld door de gemeenten, maar hij weigerde dit te aanvaarden „uit oorzaak van de voorwaarde gesteld, dat hij zich met het ambt van den Leeraar moet vereenigen". In 1886 kwam de kwestie opnieuw op de vergadering. Ds. Janse gaf een uitvoerig verslag „van de gespannen toestand te Aagtekerke en omstreken, veroorzaakt door (le voorganger en zijne volgelingen, ter verdagtmaking van den door alle gemeenten geroepen en erkende Leraar Ds. Janse in zijne roeping en bediening, 't welk aldaar tot veel oneenigheid aanleiding geeft, en

52

53

als onchristelijk en liefdeloos in het algemeen veroordeeld wordt". De algemene vergadering van 11 juni 1890 te Middelburg verklaarde hem tenslotte vervallen van het lidmaatschap der gemeenten. Vader heeft toen te Meliskerke een eigen gemeente gesticht op 24 september 1890 onder de naam „Gereformeerde Vereeniging", die zich op 21 november 1897 aansloot bij de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis. Vader overleed in 1901; in 1902 kwam zijn opvolger in deze enige kruisgemeente van Zeeland: oefenaar G. H. Kersten.⁸¹ De versplintering onder de Ledeboeriaanse gemeenten neemt dus zo langzamerhand groteske vormen aan, maar de hoofdmoot der gemeenten, ongeveer 18 tot 20 in getal, blijft zich groeperen rond Janse. Dit is ook de enige groep die elk jaar kerkelijke bijeenkomsten houdt.

Niet alleen de verkiezing van David Janse, ook zijn bevestiging tot predikant had heel wat voeten in de aarde. De algemene vergadering wilde dit, met het oog op de kritiek, die indertijd was losgekomen op de bevestiging van ds. Bakker door ouderlingen, niet weer op dezelfde wijze doen. Dat hield in dat men buiten de eigen kring moest zoeken. Men kwam terecht bij ds. A. O. Schaafsma, predikant van een Vrije Gemeente te Enkhuizen. Deze was vroeger zending geweest en had als zodanig zijn ambtelijke commissie en zending ontvangen van het Nederlands Zendingsgenootschap. Velen hadden hun twijfels of deze predikant dan wèl op wettige wijze tot het ambt was geordend. De latere predikant Beversluis zal het in een geschrift ten strengste afkeuren dat men buiten de eigen kring heeft gezocht. Men had inderdaad beter gedaan door predikanten van b.v. Vrije Gemeenten te vragen. Zelfstandige gemeenten dus, maar wel verwant aan de „Van Dijkiaanse" gemeenten. De commissie van onderzoek echter, die door de algemene vergadering was ingesteld, en aan wier oordeel Janse verklaarde zich te zullen onderwerpen, zag geen bezwaar tegen een bevestiging door ds. Schaafsma. De plechtigheid vond dan ook plaats op 16 december 1883. ⁸²

Gezien het nijpend gebrek aan voorgangers stelde de algemene vergadering naast ds. Janse drie oefenaars aan, te weten: N. H. Beversluis, P. Ingelse⁸³ en L. Boone.

Nicolaas Hendrik Beversluis werd op 1 februari 1850 geboren te Nieuw-Beijerland. Hoewel hij aanvankelijk politie-agent was, ging hij later nog voor onderwijzer studeren en werd hij na het behalen van zijn hoofdakte hoofd van de openbare school te Rijswijk (N.B.). In Oud-Beijerland speelde hij nog even een rol in de Doleantiebeweging,

maar hier onttrok hij zich al spoedig aan. In 1892 werd hij oefenaar bij de „Van Dijkiaanse" gemeenten, waarna hij zich te Middelburg vestigde. In 1898 werd hij op de algemene vergadering der gemeenten te Krabbendijke beroepbaar gesteld."

De welhaast onvermijdelijke moeilijkheden namen met het beroepbaar stellen van Beversluis weer een aanvang, want deze oefenaar wilde wel predikant worden, maar een bevestiging door ds. Janse weigerde hij. Deze was niet in rechte lijn door Ledeboer bevestigd. Beversluis gaf de voorkeur aan ds. Van der Velde, die weliswaar als predikant van een zelfstandige gemeente te Rotterdam buiten het kerkverband stond, maar wel in rechte lijn van Ledeboer „afstamde”.⁸⁵ De linie verliep vanaf Ledeboer, via Van Dijke en Los naar Van der Velde, welke laatste door Los bevestigd was. Zou dus Van der Velde oefenaar Beversluis in het ambt bevestigen, dan was in de ogen van de laatste de bevestiging wettig.

Om de zaak te bespreken werd een algemene vergadering te Moerkapelle belegd op 17 juni 1899. Beversluis kon daar zijn bezwaren, die hij op schrift had gezet, naar voren brengen. Naast het reeds genoemde punt, keurde Beversluis ook in een uitvoerig betoog af, dat meerdere gemeenten één predikant beriepen. Het stelsel „combinatie als regel” wenste hij los te laten. Op grond van de Heilige Schrift en op grond van wat gebruikelijk was in de tijd van de reformatie moest beklemtoond worden, dat de zelfstandigheid der gemeente één eigen predikant vereiste. Daarbij hield elke gemeente het recht om een predikant na twee jaar te beroepen, al moest dat wel door de classis goedgekeurd worden. Tenslotte stelde Beversluis voor dat de gemeenten voortaan een predikant zouden aanschrijven voor een preekbeurt, en niet omgekeerd de predikanten hiervoor het initiatief moesten nemen, en ook, dat de algemene vergaderingen zouden plaats vinden volgens een vast rooster. De roepende gemeente zou dan zorg dragen voor het versturen van de uitnodigingen.

De vergadering kon hier inkomen, en deelde de argumenten van de oefenaar. Ten aanzien van de bevestiging kon zij Beversluis echter niet tegemoet komen. Nu had deze zijn positie ook geducht verzwakt. Zijn eigen kinderen waren immers wèl gedoopt door Janse, terwijl Beversluis zelf door deze predikant tot ouderling bevestigd was. En nu zou Janse niet acceptabel zijn voor de bevestiging tot predikant? Maar Beversluis liet zich niet overtuigen door deze argumenten. Op 24 november 1901 werd hij tot predikant bevestigd door Van der

54

55

Velde. Door al deze gebeurtenissen kwam Beversluis los te staan van de overige gemeenten, al onderhield men nog wel contact. Zo bevestigde hij als predikant van Rotterdam ds. Boone in 1904 tot predikant van Sint-Philipsland, en woonde hij nog wel kerkelijke vergaderingen bij. In 1906 werd hij weer toegelaten tot het verband der „Van Dijkiaanse” gemeenten. Hij zou vanaf dat moment een werkzaam aandeel hebben in de vereniging van 1907. ⁸⁶

Ondertussen was ook oefenaar Boone beroepbaar gesteld door de algemene vergadering.

Laurens Boone werd geboren in 1860 te Wolphaartsdijk. Hoewel hij al vroeg diepe geestelijke indrukken had, getuigt hij toch ook van zijn jeugd dat hij deze in goddeloosheid heeft doorgebracht. Tijdelijk bezocht hij de school van ds. Bakker in 's-Gravenpolder, maar over het algemeen kwam er van leren niet veel. Op 22 maart 1879 trouwde hij, maar kwam hij ook zonder werk te zitten. „Wij hadden het zeer arm, zoo arm, dat wij geen stoelen, tafel, bed, kortom niets hadden, als hetgeen wij nog van vrienden gekregen hadden” ⁸⁷ Toen hij daarna weer werk kreeg, verdiende hij nog maar f 7.50 in de week, al kon Boone met dat bedrag er weer wat boven op komen. Tot overmaat van ramp lootte hij voor zijn militaire dienstplicht en moest hij opkomen in de garnizoensplaats Vlissingen. Zijn vrouw ging zolang met haar kind inwonen bij een oom. „In militaire dienst zijnde moest er geloot worden, wie er met één jaar naar huis zou gaan en wie 17 maanden moest blijven. Ik trok No. 93, en daar 92 nog naar huis mocht, was ik de eerste voor 17 maanden dienst”. In oktober 1881 kwam Boone weer thuis. Het gezin bleef bij de oom inwonen, al leverde dat grote problemen op toen Boone een „kerks” man werd. Zelfs zijn vrouw keerde zich tegen hem. „Mijn vrouw was al even vijandig

als de oom, maar zij vloekte niet op mij". Boone kwam gelukkig in de gelegenheid om een huisje te huren, zodat de inwoning bij de oom beëindigd kon worden. Opnieuw had hij zijn vrouw echter tegen. Aanvankelijk wilde zij zelfs niet mee gaan, en later dreigde zij met een scheiding als Boone haar bleef dwingen zijn inzichten op kerkelijk terrein te aanvaarden. Daar kwam pas verandering in, toen zij een keer ernstig ziek was, zozeer zelfs dat zij vreesde voor haar leven. „Ik kreeg te worstelen aan den troon der genade en toen ik amen zei, riep zij uit: „Ik ben beter!" Dit was een middel, waardoor zij onderworpen is geworden, want zij geloofde dat het God was, die dat gedaan had en toen was het altijd goed als wij lazen, baden of zongen".

Nu Boone zijn vroegere leven vaarwel had gezegd, voelde hij aandrang het beroep van smid te laten varen en te gaan oefenen. De eerste keer was Boone „zoo ontroerd en bevende, dat ik een vers van een psalm opgaf wat er niet in stond en vergat om te bidden". Boone werd nu ook gevraagd lid te worden van de Hervormde Kerk, wat hij ondanks enkele bezwaren besloot te doen. In de week voorafgaande aan de bevestiging tot lid, kreeg Boone een ongeluk, waarin hij de hand des Heeren zag. „En nu kwam de Heere in mijn hart: scheidt u af, en gaat uit het midden van haar, en Ik zal u aannemen tot zonen en dochteren, spreekt de Heere". Boone ging daarop in de omgeving oefenen en kwam zodoende in contact met de gemeenten rond Van Dijke. In 1889 legde hij samen met zijn vrouw in Ierseke openbare geloofsbelijdenis af bij ds. Van der Velde uit Rotterdam. Kort daarna werd Boone te Borssele beroepen als oefenaar, welk beroep aangenomen werd. In 1890 vertrok oefenaar Boone naar Krabbendijke. Dat hij een sterk lichaam gehad moet hebben, moge blijken uit het feit dat hij soms 32 keer in één maand vooring. In zijn levensbeschrijving vinden we vele merkwaardigheden over hem vermeld.⁸⁸

Op 27 oktober 1897 werd er weer een algemene vergadering gehouden, waarop 16 ouderlingen en 1 predikant (ds. Janse) tegenwoordig waren. Gezien de hoge leeftijd van Janse stelde de vergadering een tweetal, bestaande uit de oefenaren L. Boone en N. H. Beversluis, waaruit er één gekozen en beroepen zou worden als predikant. Toen er gestemd moest worden, bleek Beversluis de meeste stemmen te hebben. Beversluis nam het beroep aan, maar kwam ook meteen, tengevolge van de hier boven verhaalde strubbelingen buiten het kerkverband te staan. Twee jaar moest oefenaar Boone nu afwachten, waarbij hij vaak geplaagd werd door twijfels. Toen kreeg hij in november 1899 een beroep van Terneuzen. Janse wilde hem wel bevestigen, maar waarschuwde Boone nog wel dat hij echt roeping moest hebben voor het predikambt, en dat het geen gemoedsaandoening mocht wezen. Zo vond dan op 26 december 1899, Tweede Kerstdag, de bevestiging plaats." Anders dan Beversluis had Boone dus geen bezwaar tegen een bevestiging door Janse. Dit heeft verwijdering tussen deze twee figuren tot gevolg gehad. Na de dood van Janse in 1902 bleef Boone alleen over voor 27 gemeenten." Op een classicale vergadering, gehouden op 3 juni 1902 te Terneuzen, werd overleg gepleegd over de vraag wat men moest doen.

In de notulen van deze vergadering lezen we het volgende:

„Ds. Boone zeide, dat hij 2 zaken had overdacht. Ten 1 of er mogelijkheid zoude kunnen zijn om met de opvolger van ds. Franse te kunnen vereenigen daar die leeraars in verschillende gemeenten bij

56 57

ons hebben geleerd, en goed zoo als hij heeft gehoord voldaan hebben, was het wenschelijk dat er pogingen aangewend werden om te vereenigen, doch daar bij hun lieden de nieuwe psalmen werden gezongen dat zou nog een bezwaar wezen. De 2 zaak was om met Ds. Beversluis te vereenigen, dat die toch om zaken uit onze gemeenschap was gegaan of het niet

mogelijk was, die zaken te vereffenen en de vroegere gemeenschap weer te herstellen. Die punten besproken hebbende is besloten om een leeraar uit die gemeenten van Ds. Franse te beroepen. (Middelburg werd hiervoor aangewezen. Deze gemeente beriep ds. Roelofsen.) J. Corre vraagt aan de voorz. of gij met die leeraars over het zingen van de psalmen gesproken heeft, daar de voorzitter op antwoordde daar hij er wel eens heeft geleerd en dan de oude psalmen afgegeven doch zij zongen de nieuwe berijming".

Op de volgende classis, 17 april 1903 gehouden te Terneuzen, werd met algemene stemmen besloten een commissie te benoemen, die eens met Beversluis zou praten. Deze commissie bestond uit Boone en vijf ouderlingen. Ook Beversluis zelf ontplooidde initiatieven om weer in het kerkverband opgenomen te worden. Reeds in 1904 was hier sprake van, maar Boone en veel ouderlingen voelden er niet voor. Op 1 juli 1906 was er weer een vergadering te Middelburg.

„Ds. Beversluis was ook tegenwoordig. Naar gewoonte was ik voorzitter. De zaak vlotte niet; zeer veel menselijks wat ik liever maar verzwijg, werd ter berde gebracht, totdat Ds. Beversluis naar buiten ging. Na een poosje keerde hij schreiend terug, vatte mijn beide handen en zeide: Waarde Broeder! Ik erken U als wettig Leeraar, en och, vergeet al de grieven, die er hebben plaats gegrepen. Hierdoor geraakten ook de anderen aan het schreien; wij zongen Psalm 84 vers 6, terwijl de ouderling voorging in gebed. Ik heb toegegeven, hoewel niet met een volkomen hart". Aldus de weergave van Boone in zijn Levensbeschrijving.

Beversluis won in de gemeenten zeer snel aan gezag, zodat hij al spoedig Boone overschaduwde. Op de algemene vergadering van 1907 werd bij de keuze van het moderamen slechts een enkele stem op laatstgenoemde uitgebracht. Mede tegen deze achtergrond bezien, wordt de houding van Boone tegenover de vereniging van 1907 begrijpelijker.

De voorboden van die vereniging waren in deze jaren reeds te bespeuren. Ook Boone ging wel eens voor in Kruisgemeenten. Omgekeerd waren er predikanten van de Kruisgemeenten, die een beroep aannamen naar de Ledeboeriaanse gemeenten, zoals b.v. ds. Van Oordt en ds. Roelofsen dit deden.

58 Pogingen om te verenigen gingen niet alleen van de Kruisgemeenten uit. Reeds jaren daarvoor waren de Dolerenden bezig om toenadering te zoeken tot de Ledeboerianen. Vooral dr. Kuyper liet zich hier onmiddellijk na de Doleantie (1886) veel aan gelegen liggen; hij had zelfs een lijst gemaakt van de gemeenten der Ledeboerianen, waarop hij ook de aantallen leden en doopleden vermeldde. Die lijst volgt hieronder.

Middelburg (met Aagtekerke, Biggekerke, Oostkapelle): 1000.

Krabbendijke : 500

Scherpenisse : 300

Ierseke 200 St-Philipsland : 800

Rilland 100 Moerkapelle : 150

Bruinisse 600

Benthuizen : 150

Nieuwerkerk 100

IJsselstein 50

St.-Annaland 400

Amerongen 50

Zuidwolde 60

Genemuiden 50

De pogingen tot verenigen waren tevergeefs, al stelde de vergadering der Ledeboerianen zich

beslist niet hooghartig-afwijzend op. Integendeel, men onderschreef de stelling dat „de hereeniging of samensmelting niet enkel is de begeerte van al Gods gereformeerd volk, maar de eisch des Heeren in Zijn Woord geopenbaard”?

„Vast staat, dat alleen de Geest des Heeren Heeren, het volk één kan maken, doch evenzeer dat wij niet rekenen mogen met Gods verborgen raad maar alleen met Zijn geopenbaard Woord”.⁹² Op 24 juni 1887 schreef P. J. W. Klarhamer, dolerend predikant te Middelburg aan ds. Janse om een gezamenlijke vergadering te beleggen op 27 juni 1887. Het doel van de vergadering was „een voorlopige bespreking te houden over de mogelijkheid en de wijze waarop de beiderzijds gewenschte hereeniging zou tot stand kunnen komen”. De Algemene Vergadering der gemeenten had op 8 juni 1887 ds. Janse gemachtigd afgevaardigden aan te wijzen voor deze samenspreking. Wel werd tevens besloten „te blijven wagten om te zien wat de Heere mogt werken, doch geen voet terug te wijken van de aangenomen belijdenis met de Oude Psalmen”. Als afgevaardigden werden Pieter Ingelse en Jacob Corré aangewezen.” De algemene vergadering van 20 juni 1888 te Middelburg, zag desondanks geen redenen om tot ineensmelting te komen met de Nederduits Gereformeerde Kerk. In hun antwoord schreven de broeders:

1. Dat de meeste gemeenten, reeds sedert 40 à 50 jaren zich hebben

59

losgemaakt van het Ned. Herv. Kerkgenootschap en der zelve wetten en regelen vastgesteld in den Jare 1816 en door inéénsmelting met de doleerende geen schijn mogen geven, of zulks nu eerst begon, en wij ook nooit eenig afstand gedaan hebben van eenig regt.

2. Is er nog verschil van zienswijze omtrent de niet opzegging van het lidmaatschap in dat genootschap en in het vasthouden van de geheele gemeenten.

3. Behoort tot de ineensmelting, evenals in een Huwelijksverbond, in een zoo gewigtige zaak, een onderling nauw verkeer plaats te hebben, opdat het Ja woord uit een ten volle verzekerd gemoed is gegeven, en in lief en leed geen naberouw zij, welks onderling verkeer nog niet genoegzaam word gevonden.

4. Is het woord des waardigen Dienaars Gods door genoemd genootschap uitgeworpen (L. G. C. Ledeboer) zoo wij weder keeren tot de oude paden, laat ons geheel wederkeeren, nog een beletsel: omtrent het gebruik in onze gemeente van de oude berijming, waaraan zeer gehecht wordt.

5. Loopt men een zeer groot gevaar in al de gemeenten, dat door een ontijdige ineensmelting, in elk onzer gemeenten een nieuwe breuk en scheur ontstaan zal, die droevige gevolgen zouden na zich slepen.

6. Oordeele wij dat daar de Chr. Geref. Broeders nader staan op sommige punten, aangemerkt ook met betrekking tot de Psalmberijming, die ineensmelting voorop behoort te gaan.

7. Alle welke voor ons redenen zijn, de tijd tot ineensmelting voor onze gemeenten nog niet rijp te achten”.

De dolerenden braken daarop de besprekingen met de gemeenten, die bediend werden door Janse af, want „onderhandelingen met die independentistische groepen zijn bijna niet mogelijk”.

De Ledeboerianen blijven derhalve op zichzelf staan; eerst in 1907 sluiten zij zich samen met de Kruisgemeenten aan tot een hechter verband.

DS. CS. VAN DEN OEVER (1802-1877)

(De paus der Kruisgezinden. F. L. Bos)

De vorige eeuw was op kerkelijk terrein rijk aan kleurvolle figuren. Een predikant die een wel zeer turbulent leven had, was ds. Van den Oever.

Die reeks van conflicten en verwickelingen laten niet goed uitkomen, dat Van den Oever werkelijk gemeenten gebouwd heeft. Menigeen is naar de kerk van deze predikant geslopen, om maar niet gezien te worden, maar bleef niet meer weg, nadat hij de begaafde man eenmaal had gehoord.

Van den Oever, die door zijn volgelingen op een voetstuk was gezet, slaagde er niet in zijn gezag ongeschonden te handhaven. Aan het eind van zijn leven was hij een zeer omstreden figuur.

Cees van den Oever werd op 14 februari 1802 te Rijnsburg geboren.

Zijn vader was timmerman, terwijl zijn moeder bijdroeg in de gezinsinkomsten als naaister. Wij vernemen met een bijna eentonige regelmaat hoe Cees steeds weer op het nippertje aan de dood ontsnapte.

De lijst ziet er als volgt uit:

2 jaar: bijna verdrongen;

4 jaar: uit de Rijn gehaald;

5 jaar: door een wagen overreden. Men vreesde voor zijn leven.

6 jaar: uit een boom gevallen;

7 jaar: door een bijenzwerm aangevallen en toegetakeld;

(8 jaar: zijn moeder overlijdt);

9 jaar: weer bijna verdrongen; bleef vijf uur bewusteloos.

In zijn jonge jaren nam Cees het niet zo nauw. „Hij houdt meer van een borrel dan van een preek, en kaartspel is een geliefkoosde bezigheid voor vrije Zondagsuren" 93

Na zijn militaire dienstplicht vervuld te hebben, ging hij in Schiedam wonen, waar hij op 21-jarige leeftijd trouwde met Kaatje van der Bil (14 dec. 1823). Het echtpaar zou dertien kinderen krijgen, zeven jongens en zes meisjes, waarvan het er negen door de dood weer moest afstaan.

Hoewel Cees goed kon leren, was er geen geld voor een of andere op-

60

61

leiding (gedacht werd aan het onderwijzersberoep), zodat hij zetschipper werd op de pakschuit naar Rotterdam.

Van den Oever ging in zijn huwelijk wat nauwgezetter leven. In 1832 kwam hij in contact met Cors Noorduyn van Noordwijk aan Zee", die hem liefde tot de waarheid bijbracht. Tijdens een vrij ernstige ziekte las Van den Oever het boek Ezechiël. Het Bijbelwoord „Mensenkind graaf dieper" greep hem aan. In de Hervormde Kerk kon hij het nu niet meer harden. Hij voegde zich bij de Afscheidenen, want hij „wenste liever als een eenzame mus op het dak te verkeren dan gemeenschap te hebben met de verlaters van de aloude Gereformeerde leer". Ten gevolge van zijn ziekte moest Van den Oever zijn werk opgeven; hij vestigde zich te Rotterdam (± 1838), waar hij een groep gelijkgezinden om zich heen verzamelde, aan wie hij catechetisch onderricht gaf en oude schrijvers voorlas. Zo werd Van den Oever een oefenaar. Al spoedig daarna kwam het tot een breuk met de Afscheidenen. Ook voor hem werden de

vrijheidsaanvraag en het tornen aan de Dordtse Kerkorde het struikelblok. Het feit, dat hij nog steeds in contact stond met Cors Noorduyn, zal aan dit besluit niet vreemd zijn geweest.

Aangezien oefenaar Van den Oever al spoedig meer dan 20 hoorders had, kwam hij in aanraking met de strafrechter. Enkele requesten werden aan koning Willem II gericht, waarin men erkenning vroeg, zodat een kerkje gebouwd kon worden. Het request werd mede gesteund door de burgemeester van Rotterdam en ondertekend door 63 leden. Van den Oever kreeg echter te horen dat erkenning alleen gegeven werd als hij de naam „Gereformeerd" liet schieten. Hij diende nu een nieuw verzoek in, waarin erkenning gevraagd werd onder de naam „Christelijk Apostolisch". Zijn houding was dus in dezen niet consequent.

Voordat het tot een erkenning kwam, kreeg Van den Oever contact met ds. W. W. Smitt, predikant van de Kruisgemeente te Zalk, die sinds 1840 met een aantal gemeenten samenleefde in de Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis. Van den Oever sloot zich bij hen aan op 15 januari 1844 met 64 leden. Reeds op 13 februari 1844 werd er in Rotterdam een ledenvergadering gehouden (v. d. O. was zelf niet aanwezig), die met algemene stemmen besloot hun voorganger tot predikant te beroepen. Deze had geen vrijmoedigheid dit beroep aan te nemen; hij kon pas op de Algemene Vergadering der Kruisgemeenten te Linschoten op 4 en 5 juni overgehaald worden door Smitt. Nadat eerst nog een examen was afgelegd ingevolge art. 8 van de D.K.O., stond niets meer een bevestiging in de weg. Op 9 juni 1844 vond deze plaats onder leiding van Smitt." Aan de handoplegging deden mee de predikanten Noorduyn, Sterkenburg en Smitt. In dezelfde dienst werden 20 kinderen gedoopt, waarvan drie van v. d. O. zelf.

Als predikant bleek hij een krachtfiguur te zijn. Tijdens zijn leven examineerde hij 21 studenten, bevestigde hij 17 keer iemand tot predikant (gedeeltelijk had hij hen opgeleid), preekte hij in 76 steden en dorpen, stelde hij 10 kerkgebouwen in gebruik, ontving hij 13 beroepen en liet hij 137 preken drukken. Voorts institueerde Van den Oever Kruisgemeenten te Nieuwerkerk op Duiveland (1845), 's-Gravenhage (1847; vanaf 1834 bestond hier reeds een afgescheiden gemeente), Zwartsluis (1847), Gouda (1849), Vlissingen (1852), Arnhem (1856; vanaf 1842 bestond hier een afgescheiden gemeente), Emden in Oost- Friesland (1856), Middelburg (1858; naast de afgescheiden gemeente, in 1836 gesticht, en de Ledeboeriaanse gemeente in 1857 door Van Dijke gesticht), Dirksland (1868) en Nieuwpoort (1870).

In Rotterdam groeide de gemeente zo sterk, dat op Eerste Kerstdag 1844 een groter kerkgebouw in gebruik moest worden genomen aan de Raampoortlaan. De jonge gemeente had heel wat te verduren van een vijandige omgeving. „Men kan zich heden ten dage geen denkbeeld vormen van de smaad, welke het beschaafde en onbeschaafde Rotterdam van die dagen de leden en kerkbezoekers van deze Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis aandeed. En „Dominee Kees", zoals Van den Oever toen algemeen genoemd werd, was wel het mikpunt voor hun spot en zijn volgelingen deelden ruimschoots in de smaad en spot, hun voorganger aangedaan".

Een traktement kreeg Van den Oever niet; van de collecten was er steeds één voor de predikant; daarnaast brachten de vele preken- bundels nog wat op. Overigens is het een vergissing te denken, dat alleen de minder draagkrachtigen bij zijn gemeenten hoorden; er waren ook welgestelden bij.

In zijn prediking was Van den Oever sterk allegoriserend. Dit hield hem van Ledeboer gescheiden (zie het tweede deel). De tekstuitleg was meestal gering, al bezat Van den Oever wel een grote schriftkennis, de toepassing nam soms meer dan de helft van de preek in beslag. Zijn taalgebruik was bijzonder beeldend, zoals een citaat kan aantonen.

„Bezie ik de vrouwelijke sekse, ziet gij haar hoofd, het gelijkt somtijds, èf door de menigvuldige linten, strikken, bloemen en veren wel een ooievaarsnest, èf door de kaalheid en

ontbloting van hetzelve,

62

63

een kop van een chinees; haar armen gelijken wel luchtballen Niet minder moet men zich verwonderen over de manspersonen; want beziet men hun hoofd, verscheidene daarvan gelijken, vanwege de misselijke pettendracht, meer naar de kop van een tijger of enig ander dier, dan naar het hoofd van een mens. Ziet gij hun gezichten aan, met dat neerhangende lange Absalomshaar, zo van hun hoofd als baard, dan moet men menigmaal in twijfel staan, of men een Noorweegse bok ziet dan of het een mens is".

In het jaar 1856 werd Nederland geteisterd door de cholera. Nauwelijks waren de eerste slachtoffers gevallen of de kerken stroomden vol. Ook in Rotterdam was dit het geval met het kerkje aan de Raam- poortlaan. Voor deze verontruste schare had Van den Oever echter een geruststellende mededeling. Aan het eind van zijn preek deelde hij mee dat hem de woorden uit Handelingen 17 : 22 waren voorgekomen: „Doch alsnu vermaan ik U goedsmoeds te zijn, want er zal geen verlies van iemands leven onder u zijn". De predikant vatte deze woorden zo op, dat er niemand van zijn gemeente aan de cholera zou overlijden. Inderdaad is er dat jaar niemand aan deze ziekte gestorven; het eerste slachtoffer na lange tijd was een nieuw aangesloten gemeentelid.

Deze gebeurtenissen, in combinatie met zijn grote preektalenten, droegen er toe bij dat Van den Oever in de Kruisgemeenten alom gerespecteerd werd, zodat hij na de dood van Smitt in 1846 er de onbetwistbare leider van was. In 1858 kwam daar verandering in. Toen begon een serie conflicten, die jaren lang voortduurden.

Van den Oever had twee zoons: Adrianus en Hermanus, die beiden predikant zijn geworden.⁹⁷ Aangezien Van den Oever consulent was van de gemeente te 's-Gravenhage was hij veel bij de kerkeraadvergaderingen aanwezig. Toen er in de gemeente stemmen opgingen om eens een predikant te beroepen, zag hij kans zijn zoon A. van den Oever, die in Oosterland stond, op het kandidatenlijstje te zetten. Ondanks een zwak protest van een enkel kerkeraadslid, dat de kerkeraad kandidaten moest stellen, en dat de gemeente naderhand een keus moest maken (hier werd dus in strijd met de kerkorde gehandeld), wist de Rotterdamse predikant met grote voortvarendheid nog op diezelfde vergadering zijn zoon tot predikant te doen verkiezen. Het geschil werd aanhangig gemaakt op de classis. Praeses was ... Van den Oever. De bezwaren werden dan ook van de tafel geveegd. Het gezag van de praeses was zo groot, dat niemand het aandurfde zich te verzetten tegen deze handelwijze. De protesterende ouderling uit Den Haag werd na „broederlijk" vermaand te zijn, afgesneden. Hij bleek een volhouder te zijn. Op de volgende classisvergadering was een gedegen geschrift van hem aanwezig, waarin hij op vrij overtuigende wijze de ware toedracht aantoonde. Nu waren er meer afgevaardigden die hun bedenkingen uitten. Er was ondertussen een commissie van onderzoek ingesteld, die rapporteerde dat de notulen van de bewuste vergadering niet in orde waren. Van den Oever verloor zijn kalmte en kreeg een vreselijke driftbui.

Met vervaarlijke stem kondigde hij zijn tegenstanders Gods oordelen aan. Van ds. Klinkert zei hij, dat deze al zijn dagen, hoewel dan nog bekeerd, in het zwart zou gaan. De betreffende ouderling werd toegeschreeuwd, dat hij een onbekeerde kerel was. Een doodse stilte heerste, toen Van den Oever zweeg. Zijn tegenstanders verlieten zwijgend de vergaderzaal. Ds. Juch berispte zijn collega vanwege zijn gedrag, waarop Van den Oever reageerde met een: „Ik ben ook maar een mens". De notulen van deze bijeenkomst vermelden daarna. „De vergadering werd voortgezet met gebed en psalmgezang". De kwestie waar het om ging, werd verdaagd naar een volgende vergadering. Zo groot was nog het gezag van Van den Oever, dat er verder geen consequenties uit zijn uitbarsting voortvloeiden. Op die volgende vergadering weigerde

de predikant te komen.

Uiteindelijk werd Van den Oever geschorst, waaraan hij zich niet wenste te onderwerpen, evenmin als zijn kerkeraad te Rotterdam. Zijn beide zoons verschenen nog ter vergadering om een verzoeningspoging te ondernemen, maar de kloof was reeds te groot geworden. Voortaan stond Van den Oever apart met zijn kleine kring. De naam voor zijn groep bleef echter ongewijzigd: Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis.

Na het grote conflict van de jaren 1858 en 1859 ging Van den Oever met ongebroken energie aan het werk om weer een eigen kerkverband te stichten. Van classicale of landelijke vergaderingen horen we nu niet meer. Wel werden met diverse predikanten en gemeenten verbindingen onderhouden. Zo b.v. met ds. Keulemans te Middelburg, met ds. Huizer, die in Dirksland gestaan had, en met de gemeenten waar zijn beide zoons als predikant stonden. A. van den Oever, om wie het conflict begon in 1858, was van Den Haag naar Leiden gegaan. Hij had daar een kerk gekocht, maar het interieur moest er nog komen. Nu werd er juist op dat moment in Amsterdam een kerk

64 65

met inboedel geveild aan de 3de Weteringdwarsstraat.^{97a} Vader en zoon gingen er op af, en spraken met een makelaar af te mijnen voor het interieur als zij hem een knikje gaven. Het gebouw zelf kwam eerst onder de hamer, en de makelaar mijnde het gebuw door misverstand van een knikje dat de beide Van den Oevers elkaar gaven! De predikanten gaven echter geen krimp: het interieur kwam ook nog in hun handen voor f 2000 (alleen het orgel had al een waarde van f 5000! Het gebouw had f 63.000 gekost. Van den Oever verwierf het voor f 16.000). Nu zij tegen de bedoeling in ook het gebouw hadden gekocht, besloten zij de zaak maar intact te laten en bij het kerkgebouw een gemeente te stichten. De jongere zoon H. van den Oever kwam uit Poortvliet naar Amsterdam en deed op 18 januari 1864 zijn intrede in de kerk die het eigendom van zijn vader was.

Een nieuw conflict ontstond, en nu kreeg v. d. O. zijn gemeente tegen zich. Dit keer betrof het een zedenschandaal. De onverkwikkelijke affaire werd op een voor ons stuitende manier behandeld; er werden zelfs ledenvergaderingen belegd (november 1863) waarop het betrokken meisje aanwezig was! De schuld van v. d. O. is nooit afdoende bewezen." Hij raakte echter geheel geïsoleerd; zelfs zijn beide zoons vielen hem tijdelijk af. Aangezien hij nu op straat stond⁹⁹, moest omgezien worden naar een nieuw kerkgebouw. Het gelukte hem in 1870 een gebouw te kopen aan het Weenaplein, dat nog hetzelfde jaar door hem in gebruik werd genomen met een preek over Haggai 2 : 10: „De heerlijkheid van dit laatste huis zal groter zijn dan het eerste". De kerk zat boordevol, en ook de burgemeester van Rotterdam was aanwezig. Enige weken later brak de Frans-Duitse oorlog uit. Van den Oever schreef prompt enkele brieven aan de koning en de koningin van Pruisen, waarin hij zijn geloof in de eindoverwinning van Pruisen meedeelde. Na de oorlog kreeg hij een dankschrijven en een bedrag in geld, waarvoor hij een gaskroon in de kerk kocht. Zeven jaar kon Van den Oever nog voorgaan in dit kerkgebouw. Van conflicten vernemen we niet meer. Op 5 december 1877 overleed hij op de leeftijd van 75 jaar.

De opsomming van conflicten mag echter niet doen vergeten, dat v. d. O. een geboren leider was en met vele gaven was toegerust. In de loop der jaren zijn 137 preken van hem in druk verschenen, die dikwijls in hoge mate pakkend en actueel geschreven zijn. Zijn gesproken preken werden altijd met grote aandacht aangehoord. De crises die Van den Oever in zijn leven meemaakte, typeren even zeer

66

zijn gemeente, het kerkverband waartoe hij behoorde en de samenleving waarin hij leefde.

De twee laatste predikanten, die door Van den Oever bevestigd waren, zijn ds. Huizer van

Dirksland, en ds. Los van Leiden. Zij zullen verderop nog ter sprake komen. De eigen gemeente van v. d. O. bleef vele jaren geïsoleerd bestaan. Zij zou onder ds. Pieneman overgaan naar het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis en een nieuw gebouw betrekken aan de Boezemsingel. In 1906 kreeg zij ds. Kersten als predikant.

DE GEMEENTEN VAN DS. C. VAN DEN OEVER

(1877-1907)

Er is bij deze „Van den Oever-gemeenten" praktisch geen geordend kerkverband. Kerkelijke vergaderingen hield men niet meer. Ook was het bij hen een komen en gaan van predikanten en gemeenten. De predikanten Los, Van Smalen, Huizer en Keulemans hadden slechts vluchtige contacten met de „Van den Oever-groep". Dit hoofdstuk is daarom vooral gericht op de verdere geschiedenis van de gemeenten van Rotterdam en Amsterdam.

Richten we dan nu onze aandacht op Rotterdam.

De eerste opvolger van C. van den Oever was zijn oudste zoon ds. H. van den Oever. Op 18 juni 1854 was hij door zijn vader bevestigd tot predikant van de Kruisgemeente te Oud Vossemeer. Naderhand stond hij nog in de plaatsen Bierum, Middelburg en Poortvliet. Toen zijn vader per vergissing een kerkgebouw in Amsterdam had gekocht, werd Herman door deze daar naar toe gedirigeerd. Lang bleef hij er niet. In 1869 ging hij naar Nieuwer-Amstel, om in 1870 al weer te vertrekken naar Vlissingen. Van daar ging hij naar Enkhuizen, vervolgens naar Nieuwpoort, waarna hij in 1878 zijn vader in Rotterdam opvolgde. Er deden zich vele moeilijkheden voor, zodat hij in 1881 al weer moest vertrekken. Vanaf dat moment ging het snel bergafwaarts met H. van den Oever. Hij kon nauwelijks nog de kost verdienen. In 1900 overleed hij in Delft, onder beklagenswaardige omstandigheden. Zijn opvolger in Rotterdam was ds. Daniël Boeser van Smalen (1830-1922), die op 22 februari 1883 bevestigd werd tot predikant Reeds onder de ambtsbediening van zijn voorganger preekte hij regelmatig in Rotterdam. Tijdens zijn ambtsperiode werd de gemeente door de overheid erkend onder de naam van Oud-Gereformeerde Gemeente. Van Smalen was zeer gezien in Rotterdam, tot hij op 67-jarige leeftijd grote moeilijkheden kreeg, die hem noopten met emeritaat te gaan.^{10°}

Reeds een jaar later nam Pieneman van 's-Gravenhage een beroep naar Rotterdam aan. Hij speelde een vrij belangrijke rol in het kerkelijk leven aan het eind van de vorige eeuw.

Aan zijn autobiografie ontleen wij het volgende:

Cornelis Pieneman werd op 27 mei 1863 geboren te Zevenhoven bij Alphen aan de Rijn. Het gezin was kinderrijk: acht jongens en meisjes; het verkeerde in behoeftige omstandigheden. Kerkelijk meelevend was het gezin niet. Cornelis werd derhalve naar de openbare school gestuurd. Uit zijn schooljaren is één ding hem altijd bijgebleven. „Het dochtertje van een landbouwer bij ons in de buurt, dat op de christelijke school ging, was ziek geworden en kon dus de kranten, die haar vader samen met het hoofd der school las, niet meebrengen. Nu moest ik dit doen. Maar daar onze school (de openbare) vroeger uitging dan de christelijke, moest ik de krant meestal aan de schooldeur halen, en bijna altijd stond de meester dan juist te bidden. In plaats van behoorlijk te wachten tot de meester gedankt had, begon ik, zo hard ik kon, onder het gebed te roepen: „Meester, de krant!" Hieruit blijkt wel, dat in mijn kindse jaren de vreze Gods niet voor mijn ogen was. Er was bezwaarlijk iemand te vinden, die ontzettender godslasteringen uitbraakte; zó zelfs, dat de goddelooste mensen mij bestraffen over mijn ergerlijk misbruik van de naam des Heeren".¹⁰¹. Als jongeman ging Cornelis geheel op in de prediking van een nieuwe predikant op Zevenhoven, die evenwel van de „moderne richting" was. Cornelis meende in diens voetspoor dat de mens een redelijk wezen was, dat zedelijk moest leven, en dan was het „maar een stap uit dit leven naar het eeuwige leven". Andersdenkende mensen waren dompers, die men vond onder schoen- en kleermakers, bakkers, schilders, timmerlieden, metselaars en zulk soort mensen. Wel knaagde

af en toe de twijfel in zijn binnenste, dat „het zo niet gaan zou, en dat er toch wat anders zou moeten gebeuren". Eens besloot hij op Tweede Kerstdag schaatsend naar Zegveld te gaan, waar een „zwarte dominee" stond. Diepe indruk maakten op hem de woorden: „Zonder Christus te leven, dat zal nog wel gaan; maar zonder Christus te sterven, dat zal vreselijk zijn". Deze woorden werden het middel tot zijn bekering. De geestelijke crisis, waarin hij terecht kwam, samen met de nu uiterst vijandige omgeving, bracht hem bij de dokter. Na zeven jaar van bestrijding kreeg Pieneman eindelijk licht. Hij ging oefenen, terwijl een vermogende familie hem in staat stelde lessen te volgen aan het gymnasium te Zetten. Nog negen jaar zou het echter duren voor hij zeggen kon: „Ik ben Christus deelachtig. Hij is mijn schuldovernemende Borg". Dit gebeurde pas op 9 oktober 1896, zoals Pieneman in zijn levensbeschrijving schreef.

In 1889 was Pieneman tot oefenaar van de Nederduits Gereformeerde Kerk te Opheusden benoemd. Hij was dus mee gegaan met de Doleantie, hoofdzakelijk omdat zijn leermeester ds. Van Lingen zich daarbij had aangesloten. In 1894 onttrok Pieneman zich met zijn gemeente aan deze kerkengroep, het verschil in „ligging" bleek toch te

68

69

groot; hij sloot zich aan bij de Kruisgemeenten. Op 10 juli 1894 werd hij door ds. A. Janse tot predikant bevestigd. Van 1895-1898 diende hij de Oud-Gereformeerde Gemeente van 's-Gravenhage. In 1898 nam hij het beroep aan van de vakante gemeente van Rotterdam.

Met zijn vertrek naar deze gemeente kwam Pieneman op zichzelf te staan; men was immers niet aangesloten bij de Kruisgemeenten. Onder zijn leiding werd op 9 mei 1899 besloten zich te verenigen met de Kruisgemeenten. Ook werd onder zijn ambtsbediening de kerk aan het Weenaplein verkocht (de gemeentelijke overheid had plannen voor de aanleg van een station aan het Hofplein) en een nieuw gebouw aan de Boezemsingel betrokken. Op 6 april 1906 nam Pieneman afscheid van zijn gemeente om te vertrekken naar Grand Rapids. Nog in datzelfde jaar kwam ds. G. H. Kersten uit Meliskerke over naar deze gemeente."

In deze jaren ontstond er ook een Kruisgemeente te Charlois. In 1893 was er een gezelschap gevormd van hen, die het in de Hervormde en Gereformeerde Kerk niet meer konden vinden". Op 13 december 1894 werd er een Vrije Gereformeerde Gemeente gesticht door ds. A. Makkenze, die predikant was van de „Van den Oever-gemeente" te Dirksland. Voorganger werd ds. J. R. van Oordt, die zelf ook te Charlois geboren was op 14 januari 1859. Hij werd op 22 september 1897 door ds. Makkenze tot predikant bevestigd. Al spoedig sloot hij zich met zijn gemeente aan bij de Kruisgemeenten. In 1904 vertrok deze predikant naar de Ledeboeriaanse gemeente te Temeuzen.¹⁰³

De Ledeboerianen hebben altijd een geringe invloed gehad in Rotterdam. Ledeboer preekte er wel enkele keren voor kleine bijeenkomsten, maar er ontstond eerst in 1870 een Ledeboeriaanse gemeente. Oefenaar werd Leendert van der Velde, die later tot predikant bevestigd werd. Toen deze in 1901 met emeritaat ging, bevestigde hij tot zijn opvolger N. H. Beversluis, over wie we in een vorig hoofdstuk gesproken hebben. Deze predikant bleef er tot 1908; in dat jaar vertrok hij naar de V.S. (waar hij in 1931 te Paterson stierf). De gemeente in Rotterdam kwam samen aan de Slachthuisgade. Tien minuten daar vandaan preekte ds. Kersten aan de Boezemsingel. Beide predikanten hadden een groot aandeel in de Vereniging van 1907. Na het vertrek van ds. Beversluis evenwel maakte de oorspronkelijke Ledeboeriaanse gemeente zich weer los uit het verband en werd ze zelfstandig. In 1939 is deze gemeente teniet gegaan.¹⁰⁴

70

De gemeente van Amsterdam, als het ware „per vergissing" ontstaan door de aankoop van een kerkgebouw, werd gediend door ds. A. van den Oever.

Adrianus was geboren op 23 december 1828 te Rotterdam en had een armelijke jeugd achter de rug. In 1852 was hij predikant van Oosterland geworden. In 1855 verwisselde hij deze plaats voor 's-Gravenhage. Het was dit beroep dat in 1858 een conflict zou veroorzaken, waardoor de Van den Oevers geïsoleerd kwamen te staan. Na acht jaar ging hij naar Leiden, waar zijn vader een gemeente had gesticht en een kerkgebouw aan de Nieuwe Rijn had gekocht. In 1886 vertrok hij naar Amsterdam.

Aanvankelijk ging het niet best, de gemeente van Amsterdam kwam niet tot bloei. Vandaar dat het kerkgebouw verkocht moest worden, en men voortaan bijeen kwam in de Vijzelstraat. Erkenning werd verkregen onder de naam Oud-Gereformeerde Gemeente. In 1881 kreeg de gemeente een tweede predikant in Van Smalen, die uit Amersfoort kwam. In 1886 was de gemeente kennelijk wel tot bloei gekomen, men kon zelfs een tweede kerkgebouw aan de Overtoorn betrekken. Beiden verzorgden zij ook om de beurt de gemeente van wijlen ds. C. van den Oever in Rotterdam. In 1883 nam Van Smalen een beroep naar deze gemeente aan.

Nu plaatste A. van den Oever een advertentie in „De Standaard" waarin hij sollicitanten opriep naar het ambt van hulpprediker bij de Oud-Gereformeerden in Amsterdam. Hierop reageerde M. Ozinga, die rondreizend evangelist was voor de Confessionele Vereniging in de Hervormde Kerk. In 1884 werd hij als hulpprediker bevestigd en spoedig daarop tot predikant door Van den Oever. Om de beurt preekten zij in de Vijzelstraat en aan de Overtoorn. Al spoedig had Ozinga een enorme toeloop, wat met zijn ambtgenoot niet het geval was. Daardoor ontstond in 1892 een breuk tussen hen. Aanleiding was een ingezonden vraag in „De Heraut" of „wij broeders van Jezus" waren. Dr. Kuyper had daarop geantwoord: „Ja, Jezus is de broeder van Gods kinderen". Ozinga, die overigens een bewonderaar van Kuyper was, protesteerde hier tegen. In een ingezonden schrijven gaf hij van zijn afkeuring blijk. De reden van dit schrijven was mede, dat ook een Oud-Gereformeerde predikant de omstreden uitdrukking had gebezigd in Amsterdam (was dit zijn collega A. van den Oever?). Van den Oever was verontwaardigd over dit ingezonden schrijven: hij stuurde

71

daarom zijn collega de volgende brief.¹⁰⁵

Den Heer Ozinga,

Alhier

Mijn Heer,

Waarom stelt gij de gemeente zoo publiek door Uw schrijven in de Heraut?

Gij vergeet ten eerste U zelve door opentlijk te toonen dat Gij onkundig zijt in de Exzege van Gods woord

ten tweede dat gij vreemdeling zijt van de verbonden der genade Doch dit is Uw vergeetenheid

Maar wat de gemeente aangaat die noemt gij al dat gij hun Predikant zijt; blijft U gebrek nog onder het Kerkgebouw moeten wij het dragen, maar als het Publiek word, is het tot hun smart zulk een voorganger te hebben

ten derde raak het mij, daardoor word men beoordeeld dat ik zulk een de handen opgelecht heb

Met recht zecht paulus legt niet haastelijk de handen op!?

Gij hebt het zelf gelezen dat gij beledigd zijt, daar gij niet eens met Ds. Ozinga genoemd werd, maar den heer Ozinga daar zelfs van Linge die Kuiper bestrijd nog Ds. van Linge geschreven word

In deze vraag ik U voor de kerkeraad op dat Uw dwaasheid niet langer voort ga want een wijze vrouw bouwe haar huis, maar een dwaaze breekt het af met blijde handen
Of anders zal ik een tegen gift geven in de Courant want onder die vlag van u wil ik niet varen
U

A. v. d. Oever

N.A. 11 Oct. '92

Al gauw maakte Van den Oever het geschil openbaar door te preken over Hooglied 8 : 1, welke tekst Ozinga had aangehaald in zijn brief aan De Heraut. Deze laatste werd gedwongen per advertentie in De Heraut een correctie op zijn brief aan te brengen. Aangezien dit niet voldeed, plaatste Van den Oever de week daarop eigenmachtig een „verduidelijkende“ advertentie in het zelfde blad. De week daarop deelde zijn kerkeraad per advertentie mede dat hun voorganger dit op eigen initiatief had gedaan." Even leek het conflict nog bijgelegd te kunnen worden: er kwam een verdeling van kerken. Aan de Overtoorn preekte Van den Oever, in de Vijzelstraat Ozinga. Tenslotte zette Van den Oever toch zijn collega af, en liet hij de politie de toegang tot het gebouw versperren voor deze predikant Van den Oever kon dat doen, omdat het kerkgebouw op zijn naam stond. Met het overgrote deel van de gemeente kwam Ozinga nu samen in een kerkje aan de Looiersgracht. In 1906 sloot hij zich korte tijd aan bij de Kruisgemeenten. Ondanks alle pogingen van ds. Kersten om die aansluiting te continueren, is dit niet gelukt.¹⁰⁷

Na de dood van Ozinga¹⁰⁸ vond een vereniging plaats van zijn gemeente met de Christelijk Gereformeerde gemeente in Amsterdam. Aangezien er nu twee kerkgebouwen waren, werd het gebouw aan de Looiersgracht verkocht voor f 32.000 aan de eigenaar van een kartonfabriek, die er vlak naast woonde. Later werd het weer gekocht door de kerkeraad van de Gereformeerde Gemeente voor f 20.000.

Hoe is die Gereformeerde Gemeente ontstaan? Een deel van de gemeente was het in 1906 niet eens met de beslissing van Ozinga zich weer los te maken uit het verband der Kruisgemeenten. Met name ouderling Van Erk drong aan op handhaving van de Dordtse Kerkorde, en derhalve ook op het leven in een kerkverband. Toen dat niet lukte, scheidden hij en de zijnen zich af. Voorganger werd ds. D. C. Overduin, die uit de Dordts Gereformeerde Gemeente van Kampen kwam. In 1907 sloten zij zich aan bij het toen ontstane verband der Gereformeerde Gemeenten.

In 1906 is A. van den Oever overleden. Zijn gemeente ging al spoedig te gronde aan interne moeilijkheden. Een deel van deze gemeente is toen overgegaan naar de Gereformeerde Gemeente van Amsterdam.¹⁰⁹

72

73

HET ONTSTAAN VAN DE KRUISGEMEENTEN IN 1869

In het inleidend hoofdstuk werd beschreven hoe onder de Afscheidenen al spoedig na 1834 een intern conflict losbarstte, waardoor twee groeperingen ontstonden die zich in 1869 weer verenigden. Enkele gemeenten gingen niet mee met deze vereniging. Geleidelijk aan groeiden zij in aantal en kwamen er meer predikanten bij. In de tachtiger jaren vormden deze gemeenten opnieuw een kerkelijk verband: de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis. De onderlinge binding was overigens niet groot; weer worden we geconfronteerd met versnippering. Het is een wirwar van gemeenten en predikanten, die dán weer op zichzelf staan, dán weer contact met elkaar hebben.

De vereniging van 1869 werd door de voorstanders van harte toegejuicht. „In elk kerkgeschiedenisboek van de vorige eeuw vindt men een loflied op de grote gebeurtenis van 1869, met de bewering, dat broeders die bij elkaar hoorden elkaar gevonden hadden". Er waren gemeenten, die dat laatste pertinent niet onderschreven. Men hoorde niet bij elkaar!, aldus hun mening. Men achtte het verschil in leer en ligging tussen de Kruiskerken en de Afscheidenen te groot. Daarbij ging het niet om kleinigheden of oude veten, zo stelden zij, maar om zaken „waarop het voor de eeuwigheid voornamelijk aankomt". Men achtte de verschillen nog groter dan in 1839, toen men uiteen ging. Trouwens, was niet in 1869 nog een boek verschenen van de zijde der Kruisgemeenten, waarin het kerkelijk standpunt der Christelijk Afscheidenen scherp veroordeeld werd? De auteur viel in zijn boek de vrijheidsaanvraag der Afscheidenen aan. Daarnaast had hij bezwaren op leerstellig gebied. Hij vreesde dat de welmenende aanbidding van de genade, zoals zij onder de Afscheidenen geleerd werd, neer zou komen op de algemene verzoening. De leer der voorverordening werd èf voorbijgezien èf geloochend. De Zoon is dan immers voor allen gestorven: „God laat aan allen genade aanbieden en de mensch wordt verplicht te gelooven dat hij behouden is". De elendestaat der mensen was daardoor op de achtergrond gekomen, evenals het bevindeljk leven. In 1869 werd over dit boek het zwijgen

gedaan!¹¹¹ Ook werd de Afscheidenen verweten dat zij afweken van de gereformeerde leer inzake het genadeverbond. Sommige Afscheidenen dominé's herdoopten zelfs kinderen die door Kruisdominé's gedoopt waren.

We beginnen ons overzicht met de gemeente Enkhuizen.¹¹²

Er bestond ongeveer 1865 een gemeente in Enkhuizen, die bediend werd door ds. H. van den Oever, en derhalve aangesloten was bij de „Van den Oever-groep". Later zou deze groep opgaan in de Kruisgemeenten. Daarnaast bestond er nog een andere groep, die eveneens Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis geheten was. Deze gemeente bezat een kerkje aan de Breedstraat, in de volksmond spottend „ansjoviskerkje" genoemd, omdat het gebouw uit een verbouwd vispakhuis bestond. In januari 1869 kreeg deze gemeente een predikant in de persoon van ds. J. W. van den Broek, die daarvoor in Goes had gestaan.

Johan Willem van den Broek was geboren op 9 november 1820 te Schiedam. Van beroep was hij reizend manufacturier. Ds. Kersten schrijft in zijn Kort Historisch Overzicht, blz. 26, dat hij „krachtdadig uit de wereld getrokken was, waarin hij weleer naar hartelust leefde. Om zijn geldsnoeien zou hij zelfs in de gevangenis gezeten hebben".

In het herdenkingsboekje van de Gereformeerde kerk te Rotterdam-Z. (Katendrecht) (1866-1966) staat het volgende over deze predikant. Op 2 oktober 1861 werd „De Vereniging tot Verspreiding der Waarheid binnen de Hervormde Kerk" opgericht. Mede-ondertekenaar van het reglement was ook J. W. van den Broek. Hij werd de vaste leider van de groep die uitgroeide van een achttal leden tot een vijftig. „De leiding van broeder Van den Broek, die

zijn kost verdiende met langs de huizen te leuren met „ellewaar", dus met textielwaren, bleek bevorderlijk voor de groei van het groepje".

Dat Van den Broek veel tegenkanting ondervond, blijkt wel uit het spotrijmpje dat op hem gemaakt was: „Van den Broek, die schuine schavuit, De schelmenstreken kijken zijn oogen uit". In 1864 besloot de vereniging een kerk te bouwen, geschikt voor een 250 mensen. „De president, de oefenaar Van den Broek, had de meeste aandelen: drie van f 100 het stuk. Omdat de vereniging geen rechtspersoonlijkheid bezat, werd het kerkje op naam van Van den Broek gezet. Toen deze in 1866 wegging, wilde hij, vóór het gebouw op naam der toen te institueren kerk gezet werd, eerst zijn geld terug hebben". In 1866 vertrok Van den Broek naar Goes, waar hij bevestigd werd tot predikant. De Algemene Vergadering van de Gereformeerde Kerken onder 't Kruis had hem in haar vergadering van 4-6 juni 1867 toe-

74

75

gelaten tot de bediening des Woords. Toen ds. Van den Broek het beroep van Enkhuizen ontving, kreeg hij tevens een beroep uit de gemeente Dieren (Gld.). Deze laatste gemeente was rijk en aanzienlijk. „Ds. nam beide beroepen in beraad. Kwam hij met het beroep van Dieren bij de Heere dan kreeg hij geen antwoord, en droeg hij de gemeente van Enkhuizen op, dan kreeg hij een krachtig antwoord: „Verderf ze niet, daar is een zegen in". Brief van P. C. van der Blonk uit Enkhuizen. Gedateerd 23 april 1952.

Nauwelijks stond Van den Broek in Enkhuizen of hij kreeg te maken met de vereniging tussen de twee kerkformaties. In de maand juli ontving hij van zijn Afgescheiden collega het verzoek een classicale vergadering bij te wonen in de kerk aan de Peperstraat. Waarschijnlijk had men reeds het vermoeden dat Van den Broek niet zo geporteerd was voor de vereniging. De predikant ontving tenminste de uitnodiging voor de vergadering te Middelburg, waar tot de vereniging besloten werd, een dag te laat. Van den Broek stuurde het volgende antwoord:

„Waarde collega. Hetgeen ik vermoed heb, wordt door uw schrijven bevestigd: dat de Afgescheidenen de vereniging, van welke gij spreekt, beschouwen als een inlijving onzer gemeenten in de Afgescheiden kerk; want gij meldt van uw kerk, uw classis enz.

Ware het anders dan zoudt gij begrijpen, dat uit de vereniging van twee verschillende lichamen een derde geboren wordt. Juist toevallig ben ik voor onze classe ook correspondent; also in het verenigde lichaam twee correspondenten te Enkhuizen. Uw Weleerwaarde had dan moeten beginnen met mij, dien ge uw broeder noemt, een bezoek te komen brengen om over onze verenigde belangen te spreken. Gij hadt dit zonder krenking uwer waardigheid kunnen doen, omdat ik onlangs een gelegenheid te baat genomen heb om U een visite te maken. Maar Afgescheiden zo gij zijt en blijft, stuurt gij mij, uw broeder in Christus volgens uw uitdrukking, die tegenover uw deur woont, een briefje, waaruit de afgescheiden stikstofgeur bij de opening mijn orgaan onaangenaam aanded. De deftige afgescheidene vorm, waarin gij uw plechtige uitnodiging gekleed hebt, was zeer geschikt om de tegenzin te versterken, die ik tegen de vereniging heb opgevat. Ik zal dus zo vrij zijn om mijn gedachte en die der gemeente U later meer uitgebreid mede te delen. Intussen bedank ik U voor de uitnodiging, waaraan ik geen gevolg kan geven.

Na groete, uw heilwensende mededienstknecht in Gods werk in Nederland, J. W. H. v. d. Broek".113

De classis was over deze brief verontwaardigd, en hoorde ze met afkeuring aan. Desondanks besloot de classis nog een uitnodiging te sturen, en zelfs eventueel met een commissie naar het huis van Van den Broek te gaan. Het antwoord hierop was vrijwel gelijklopend aan de eerste brief. „Aan de eerw. classicale vergadering zitting heden, te Enkhuizen. Eerwaarde

broeders. De gemeente Enkhuizen treedt niet tot de getroffen overeenkomst toe. Later zullen wij de reden waarom U bekend maken. Willen de broeders echter nog komen geef mij dan met bringer dezer tijding voor vier uren, dan wens ik hen op het door U vastgestelde uur te ontvangen. Uw heilwensende broeder J. W. H. v. d. Broek. Enkhuizen, 7 juli 1869".114

Naderhand gaf Van den Broek in een „Grafchrift"⁵ uitvoerig zijn motieven weer. Hij beschuldigde de nieuw ontstane kerkformatie ervan „Pelagiaans gezinde leraren" in haar midden te dulden. Verder was hem een verkeerde datum van vereniging toegespeeld om hem te laat te laten komen met zijn bezwaren. En voorts waren de gemeenten, uit angst dat zij zich tegen de vereniging zouden kanten, niet gekend in deze beslissing. Hij besloot als volgt: „De gemeente Enkhuizen, door uw haastige dood overrompeld, en door list, of schandelijke onattentheid van Uw begrafenis geweerd, legt op Uw lijksteen, haar plechtige verklaring neder, dat zij niet tot de vereniging toetreedt; dat Uw synode voor haar een lichaam is, waarvan zij vrijgemaakt is door de dood: dat zij als Uw erfgename op haar standpunt blijft staan, ten spijt van allen, die zich op kromme wegen begeven en paden die van de Heere afwijken. Zij bidt dat God haar kracht schenke, om deze verklaring nooit te herroepen, maar haar beginsel te handhaven, zij het dan ook onder het kruis; zij wenst dat God haar zoveel zelfverloochening schenke, om eer alle schepselen te laten varen, dan tegen Zijn wil te handelen".

De breuk werd zodoende een feit. Van den Broek vormde nu met zijn gemeente een z.g. zelfstandige of Vrije gemeente. Ook al was er contact met de Kruisgemeenten rond ds. Fransen, en ook al ging Van den Broek wel eens preken in Tricht, tot een aansluiting met deze groep kwam het niet. Dat is ook de reden waarom de verdere geschiedenis van Enkhuizen in een ander hoofdstuk zal worden behandeld.

Lisse deed evenmin mee met de vereniging van 1869.

Uit de voorgeschiedenis van Lisse delen we het volgende mee: Omstreeks het midden van de vorige eeuw woonden en werkten in Lisse en omgeving een achttal personen, die de kern vormden voor

76

77

een gemeente onder 't kruis. Daar was o.a. H. van Voorst, die een boerderij had gepacht horende bij de Keukenhof en het eigendom van baron Van Pallandt. Deze baron was zelf Hervormd en goed bevriend met de plaatselijke predikant. Niettegenstaande deze vriendschap was hij zeer gematigd en vriendelijk in zijn optreden tegen andersdenkenden. Zijn vrouw was helaas „vijandiger" in haar optreden. Tuinbaas bij deze baron Van Pallandt was G. Segers, die weliswaar Hervormd was, maar zich in de Hervormde Kerk niet thuis voelde. Segers en Van Voorst sloten vriendschap met elkaar, en gingen regelmatig gezamenlijk kerken in Noordwijk aan Zee bij ds. Noorduyn. Voor Segers zou dat consequenties met zich meebrengen. „Van Baron Van Pallandt, wel zeker opgehitst door de Barones, daar de Baron zelf zeer goedig was, krijgt Segers aanzegging dat hij binnen eenige weken Keukenhof moet verlaten en een andere werkkring moet zoeken". Segers staat derhalve met een groot gezin op straat, maar gelukkig slaagt hij erin om een woning te vinden en in zijn onderhoud te voorzien.

Segers en Van Voorst kwamen in aanraking met Noteboom, een winkelier, die uit Benthuisen kwam en aldaar had behoord tot de Ledeboeriaanse gemeente. Hierbij voegden zich J. van Aalst en G. Mijnders. Samen met nog vier anderen hielden deze vrienden godsdienstoefening (preek lezen). Kerkelijk gezien kwamen zij dus uit de Hervormde Kerk of uit de Christelijk Afgescheiden Kerk, en konden zij zich niet langer verenigen met de prediking in deze kerken. Nadat men aanvankelijk bijeen kwam in het huisje van Segers, besloot men een gebouwtje neer te zetten, waarvoor grond werd afgestaan door alweer Segers. Het is dit gebouwtje dat op

25 mei 1865 in gebruik werd genomen door ds. Eichhorn. Men was dus nu een Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis geworden. Men noemde zich echter Gereformeerde Gemeente zonder meer. De datum van instituering was: 6 september 1865.

Er waren in 1865 bij de in gebruik neming van de kerk maar 19 leden, en dit groepje zuchtte in 1867 (na bouw van de kerk) onder een schuldenlast van f 32.624,05. In 1884 was deze schuldenlast afgelost, wat wel een prestatie mag worden genoemd. In 1869 had deze kleine gemeente juist een beroep uitgebracht op kandidaat Meulenbrugge, toen deze met de vereniging mee ging. De kerkeraad van Lisse had ernstige bezwaren tegen deze vereniging. Ouderling Segers vond dat „een huis dat tegen zichzelf verdeeld is, niet bestaan kan". Er werd op 3 november 1869 een ledenvergadering belegd over de kwestie. Met grote meerderheid van stemmen werd besloten niet toe te treden tot de vereniging. De motieven hiervoor waren in grote lijnen dezelfde, die

ook in het overzicht van Enkhuizen naar voren kwamen. Toch was er vooraf geen contact geweest tussen de twee gemeenten. Onafhankelijk van elkaar namen ze op dezelfde gronden eenzelfde beslissing. Pas daarna hoorde de kerkeraad van Lisse dat Enkhuizen eveneens geïsoleerd stond, waarna men toenadering tot stand poogde te brengen. Op verzoek van de kerkeraad van Lisse stelde Van den Broek zich beschikbaar als consulent, zodat voortaan Woord en Sacramenten bediend konden worden. In 1874 kreeg men evenwel onenigheid, waarna Van den Broek het contact verbrak.

„Sedert november 1873 tot december 1878 is verzuimd de notulen bij te houden; de aanleidende oorzaak hiervan is geweest, de plaats gehad hebbende geschillen tusschen Ds. v. d. Broek met D. Wijting en den kerkeraad. Dewijl Ds. v. d. Broek, als eenige leeraar die met deze gemeente niet tot de groote vereeniging der Chr. Geref. was overgegaan, consulent van Lisse was geworden ..., zo was het de begeerte des kerkerads om die geschillen in der minne te vereffenen, en om alle openbaarmaking te vermijden dat niet in de notulen op te nemen". Later werd het conflict bijgelegd; beide partijen schreven een schuldbekentenis. Preken kwam de Enkhuizer predikant echter niet meer. „Hij berichtte dat hij door den Heere verhinderd werd, verder deze gemeente te dienen".

Lisse was nu van ambtelijke bediening verstoken. Oefenaar Wijting die vóór 1872 kerkmeester was in Lisse, deed wat hij kon, maar de Sacramenten mocht hij natuurlijk niet bedienen. In 1876 ging deze oefenaar naar Goes, nu kwam Lisse helemaal onthand te zitten. Gelukkig vond men hulp. Ds. A. Verheij, een kruisdominé, die in 1869 met de vereniging was meegegaan, verklaarde zich bereid bij te springen. Hoewel deze predikant dus Christelijk Gereformeerd was, had men in Lisse zeer veel respect voor hem."° Het was Verheij, die de kerkeraad van Lisse attent maakte op een kruisdominé, die te Kampen stond, n.l. ds. E. Fransen. Op 1 oktober schreef deze Fransen een algemene kerkvergadering uit te Kampen, voor alle Kruisgemeenten. Ook gelijkgezinden waren van harte welkom. Enkele ouderlingen gingen vanuit Lisse naar Kampen en besloten aldaar Fransen als consulent voor Lisse te erkennen. Vanaf deze datum was Lisse weer opgenomen in een kerkelijk verband.

Over Tricht zijn we minder goed ingelicht. Het is de derde gemeente, die weigerde de vereniging als een voldongen feit te accepteren. Helaas zijn verschillende notulen-, doop- en ledenboeken verloren ge-

78

79

gaan, waardoor een belangrijke bron ontbreekt. Vooral het notulenboek is geplunderd; vele bladzijden zijn hier domweg uitgescheurd, om een conflict te verbloemen dat in de tachtiger jaren is losgebarsten.

De gemeente Van Tricht is begonnen als een afgescheiden gemeente. Op 21 maart 1835

scheidten zich zes personen met vijf kinderen af van de officiële kerk. Toen op 11 augustus 1835 ds. Scholte kwam preken, staande op een boerenwagen, kwamen 1300 personen hem beluisteren! Deze eerste gemeente is te niet gegaan, omdat de ambtsdragers daarvan zijn geëmigreerd naar de Verenigde Staten. Op 12 mei 1845 vond voor de tweede maal de institutie van een gemeente plaats. Op 1 juni 1850 bevestigde ds. H. de Vries N. Wedemeyer tot oefenaar op een honorarium van 24 gulden per maand. In december 1854 werd deze er predikant.¹¹⁷

In 1869 had zonder medeweten van de kerkeraad de „toenmalige leraar van Tricht op zondag tegen de gemeente gezegd dat de vereniging met de Afscheidenen naar den wille Gods was, doch na ernstige vermaning van een der ouderlingen, zag hij zijn dwaling in en werd vereniging ook hem onmogelijk". Na enige maanden maakte Tricht zich dan ook los uit het nieuwe kerkverband. Er werd een brief gestuurd naar de classis waarin men schreef dat de gemeente zich had laten overrompelen om toe te treden tot eene vereeniging die buiten God geschied was."

Jaren lang diende daarop oefenaar Meijer de gemeente. In 1872 poogde deze met de gemeente toegelaten te worden tot de Bakkeriaanse gemeenten, maar blijkens hun notulen van 12 september 1871 en 8 mei 1872 werd dit geweigerd. Naderhand kwam Van den Broek uit Enkhuizen er regelmatig preken. Ook Fransén kwam nog al eens een preekbeurt vervullen, „wel eerst tegen de zin van Ds. v. d. Broek", zoals Kersten opmerkte, waardoor Tricht werd opgenomen in het kerkelijk verband der Kruisgemeenten.

In 1885 veroorzaakte onenigheid over de vraag of de val van Adam opgenomen was in Gods besluit een scheuring. De helft van de gemeente (die tot op dat moment 25 tot 30 gezinnen telde) maakte zich los uit het verband. Uit deze groep is later de Oud-Gereformeerde Gemeente ontstaan. De betrokkenen werden vermaand door Fransén omdat zij de algemeenheid van Gods besluit loochenden en geroyeerd als lid totdat zij „in oprechtheid" van hun dwaling terug zouden komen.

Enkhuizen, Tricht en Lisse worden altijd genoemd als de drie gemeenten, die weigerden te verenigen in 1869. Toch waren er veel meer gemeenten waar onbehagen heerste over het nieuwe kerkverband. Veel van deze gemeenten gingen derhalve ook niet mee met de vereniging, maar aangezien zij in de daaropvolgende jaren geheel zelfstandig bleven, worden zij in een volgend hoofdstuk behandeld. Zij vormen de z.g. Vrije Gemeenten. Er is echter toch nog wel een gemeente te noemen, die op één lijn gesteld kan worden met het drietal gemeenten hierboven, en dat is Kampen.

Op 3 juni 1835 was er een Afscheiden gemeente te Kampen geïnstitueerd, waarbij De Cock Dirk Hoksbergen tot ouderling bevestigde. Toen enkele jaren later het grote conflict bij de Afscheidenen uitbrak, waarbij Scholte tegenover De Cock kwam te staan, werd Kampen onder leiding van Hoksbergen een Kruisgemeente. Er moest wel iemand zijn, die de Sacramenten mocht bedienen. De gemeente koos (!) Hoksbergen uit om dit te doen.

Enkele leden, onder leiding van ouderling Van Spijker, waren het daarmee niet eens. Zij verlieten de kring en namen contact op met Ledeboer. Veel later sloten sommigen zich weer aan bij de Christelijk Afscheidenen.

Weer wat later kwam Kampen helemaal geïsoleerd te staan. Hoksbergen was het niet eens met de wijze, waarop de Kruisgemeenten aan hun dominé's kwamen (zie hoofdstuk I). Hij vond dat er eigenlijk maar twee ambten moesten zijn: ouderlingen en diakenen. Predikanten waren in zijn ogen slechts oefenaren. Weliswaar kwam er een verzoening tot stand, maar toch onttrok Hoksbergen met zijn gemeente zich aan het kerkelijk samenleven met de andere Kruisgemeenten. Zo bleef hij jaren lang zijn gemeente voorgaan in het kleine kerkje aan de Burgwal (in de volksmond „Klumpieskarke" genoemd). Elke rustdag ging hij voor, gekleed in

de Overijsselse boerendracht: het korte buisje met de vele knopen. Het sprak vanzelf dat deze individualist in 1869 eveneens niet meeging met de vereniging.

In 1870 overleed Hoksbergen. Zijn gemeente dreigde meteen te gronde te gaan. Ouderling Van der Veen ging al spoedig met 22 leden over naar de Christelijke Gereformeerde Kerk. Voor de anderen was het maar gelukkig dat zij nu, bekend als Dortsch Gereformeerde Gemeente", in november 1871 een eigen predikant kreeg, in de persoon van ds. E. Fransen. Toen deze predikant zijn intree deed, nam hij zijn tekst uit Handelingen 10 : 29: „Daarom ben ik ook, zonder tegenspreken, gekomen, ontboden zijnde. Zo vraag ik dan, om wat reden gijlieden mij hebt ontboden".

80 81

Resumerend moeten we vaststellen dat er meer bezwaren waren tegen de vereniging van 1869 dan enthousiaste beschrijvers van deze gebeurtenis doen voorkomen. Het zou nuttig zijn, als er eens een onderzoek ingesteld kon worden naar de kerkeradsnotulen der Christelijke Gereformeerde Kerken in 1869. Misschien dat daaruit dan bleek, dat er toch ook gemeenten waren, die met een bezwaard hart verenigden. Wellicht niet eens altijd vanwege verschil in de leer, maar ook omdat men het met de procedure niet eens was.

Uit het hieronder staande citaat kan blijken, dat verschillende gemeenten zich overrompeld voelden. De scriba van de Kruisgemeente Hazerswoude schreef op 7 juli 1869 het volgende:

„Aan Ds. Smitt te Den Haag,

Classicaal correspondent.

Geachte Leeraar,

De letteren van Uw. Weleerw. dato 28 Juni ontvangen hebbende, baarde ons niet de door U veronderstelde blijdschap, maar wel verwondering, dewijl ons van een vereeniging met de Christelijk Afgescheidenen niets bekend was en er op de classicale vergadering te Woerden geen woord over gesproken is. Mogen wij wel niet vragen: Hoe hebben sommigen toch zoo haast een vereeniging gevonden? Behoorde zulke belangrijke zaak niet eens rijp overdacht en besproken worden te zijn, ook in overleg met de gemeenten? Of zijn de ongereformeerde en verderfelijke elementen uit de Christelijk Afgescheiden Kerk opgeruimd? Zoo ja, wanneer is dat geschied? Of kunnen nu de Gereformeerden met de Remonstranten samenwerken? ... En daarom, wij voor ons en de geheele gemeente alhier, zonder hun weten in zulk een positie gebracht, willen zich te dezen lijdelijk gedragen in de hoop dat aan de opgegeven voorwaarden stipte naleving zal worden gevolgd".

En de in dit hoofdstuk genoemde ds. A. Verheij schreef: „Evenwel, in weerwil van dat alles, is men toch doorgedaan zonder vooraf de gemeenten erin te kennen en heeft men maar dadelijk de vereeniging gesloten onder den naam van Chr. Gereformeerd en door aanschrijving heeft men de gemeenten er mede in kennis gesteld ..."119

„Na 1869 bleven er op tal van plaatsen — ook in ons gebied — kleine, op zich zelf staande groepen van Afgescheidenen bestaan, welke merendeels in de vorm van een gezelschap bijeen kwamen". "o"

Had men de gebruikelijke kerkrechtelijke weg gevolgd in 1869, dan was de vereniging niet in dat jaar tot stand gekomen, en naderhand niet in deze omvang, naar wij vermoeden.

DE KRUISGEMEENTEN VAN 1869 TOT 1907

Het kleine groepje ver uiteen liggende gemeenten groeide in de loop der jaren uit tot een kerkverband. Centrale figuur in dit proces was zonder twijfel ds. Fransen, die jaren lang de enige predikant was van deze gemeenten.

Elias Fransen werd geboren op 8 januari 1827 in de gemeente Twello. Als jongen werkte hij op het landbouwbedrijf van zijn vader. Reeds op jeugdige leeftijd had hij sterke godsdienstige indrukken, maar zoals hij zelf schrijft, pas op zijn 25ste jaar werd hij werkelijk zondaar voor God. Een jaar daarvoor had hij zich op een eigen boerderijtje gevestigd en was hij getrouwd. Elias trouwde drie keer; uit zijn eerste huwelijk kreeg hij één kind, uit zijn tweede huwelijk zijn vijf kinderen geboren. Toen Fransen in 1854 ging oefenen in de omgeving, ondervond hij veel tegenwerking, met name van de zijde van zijn schoonouders. Zijn vrouw nam het echter altijd voor hem op. Het moet gewaardeerd worden, dat zij de zorg voor de boerderij op zich nam, waardoor haar man de handen vrij kreeg voor zijn oefenaarschap. Zij was er alleen op tegen dat hij predikant zou worden, aangezien zij twijfelde aan zijn geschiktheid hiervoor, mede gelet op zijn zwakke gezondheid. Toen in 1870 Hoksbergen in Kampen stierf, en men haar man als opvolger aanzocht, verklaarde zij zich fel tegen. Zij zou niet toestaan dat haar man predikant werd, of er moest een wonder gebeuren. Niet lang nadat het beroep was afgewezen, stierf zij aan de gevreesde pokkenziekte.

In 1871 hernieuwde Kampen het beroep op oefenaar Fransen. Ditmaal accepteerde hij het, en in november 1871 deed hij zijn intrede. Al meteen werd hij geconfronteerd met een oud probleem: wie moest hem bevestigen? Men vond niemand die daarvoor in aanmerking kwam, zodat men besloot de bevestiging te laten geschieden door de kerkeraden van Kampen en Mastenbroek „met het geven van de rechterhand der gemeenschap". Naderhand leverde dat de gebruikelijke protesten op. Fransen was in de ogen van sommigen geen wettig geordend predikant. Zelf verwees hij ter verdediging van zijn standpunt naar de synode van Dordrecht (1578), volgens welke het geven van de

82

83

rechterhand der gemeenschap de juiste ordening was (art. V Acta Dordtse Synode).

Al gauw was de toeloop naar het kerkje aan de Burgwal dermate groot, dat de kerk verbouwd moest worden. Ten behoeve van de gemeente stelde ds. Fransen statuten op, waarvan enkele artikelen vreemd aandoen. Zo hebben ouderlingen enkel en alleen tot taak er over te waken, dat de predikant steeds de ware leer verkondigde. Ds. Kersten noemde deze artikelen later „dwaas".^{12°}

Naast zijn kerkelijke arbeid in de gemeente van Kampen, was ds. Fransen ook actief buiten zijn gemeente. Zo stichtte hij een Vrije Gereformeerde Gemeente te Vlaardingen (1880), die ontstaan was doordat o.a. van de Christelijke Gereformeerde Kerk een groepering uittrad. Op 4 december 1881 bevestigde hij daar tot predikant F. Meyer, die voorheen oefenaar was te Tricht (1867-1881). Ook institueerde de Kamper predikant een gemeente te Rijssen-Esch.

In maart 1886 nam Fransen een beroep aan van de gemeente Lisse op een jaartractement van f 900 en vrij wonen.

Veertien jaar heeft Fransen dus in Kampen gestaan. Veelzeggend is dat de Saambinder van 24 augustus 1922 over deze ambtsperiode opmerkt, dat de predikant „vooral in den eersten tijd met veel zegen hier stond". Lezen we deze zin in negatieve zin dan kunnen we er uit op maken dat Fransen aan het eind van zijn verblijf in Kampen in moeilijkheden was geraakt. Dat is ook inderdaad het geval geweest, zoals in het vervolg nog zal blijken. Hier vermelden we alleen dat enkele jaren later twee zoons van Fransen, die beiden in de kerkeraad van

Kampen zaten, geschorst werden. Dit naar aanleiding van een conflict rond de bespreking van agenda-punten voor de Algemene Vergadering in 1903 te Rotterdam. Deze schorsing is bekrachtigd door de algemene vergadering.

Fransen werd bevestigd in Lisse door ds. Meyer uit Vlaardingen. Ook vanuit Lisse institueerde ds. Fransen diverse gemeenten, zo te Westzaan (1888), Meliskerke (1891) en Barneveld (1895).

Het kerkbezoek in Lisse nam sterk toe met de komst van een eigen predikant Er ging een grote roep van hem uit, zodat men van heinde en ver zijn preken kwam beluisteren. Tussen de diensten door kon dan in de consistorie brood en koffie genuttigd worden. Lisse maakte in deze jaren een geestelijke opleving mee.

Ook mensen die „midden in de wereld leefden" werden naar het kerkje toegetrokken. Voor sommigen kon dat wel eens moeilijk zijn,

want er waren twee wegen die naar het kerkje leidden. De ene weg voerde langs de pastorie van de Hervormde dominé, de andere langs een café. De Hervormde dominé stuurde op zondag altijd zijn dienstbode naar de tuin, grenzend aan de weg, om te kijken of er ook Hervormden naar de „fijnen" gingen. Ging zo'n Hervormde dan maar liever langs de andere weg, dan was het mogelijk dat hij bij het café op zijn kameraden stuitte, die prompt begonnen te smalen. Uiteindelijk moest dan toch de knoop doorgehakt worden, als zo iemand persé naar de „fijnen" wilde.

Gelet op deze toeloop besloot men een nieuwe kerk te bouwen, tegelijk met een pastorie. Een kostenbegroting werd niet gemaakt. „Wij hebben niet gerekend, maar zullen op de uitkomst letten en kunnen wij niet alles betalen, dan moet er voor het opkomend geslacht maar wat overblijven".^{12'}

Kerkrechtelijk gezien waren de zaken evenwel niet in orde. Twee jaar voor de komst van Fransen had de kerkeraad van Lisse besloten niet meer af te treden. Met vijf tegen één stem werd afgesproken „dat er geen jaarlijkse stemmingen zullen gehouden worden tenzij blijken mocht zulks noodzakelijk te zijn". In de notulen van de kerkeraadsvergadering (3 december 1884) werd een motivering gegeven voor deze beslissing. „De tans bestaande stemmingen zijn van fransche oorsprong zodat dezelve in kerk en staat veel ellende en afval hebben veroorzaakt". Fransen continueerde dit gebruik, omdat hij meende dat in deze tijd van verval toch maar ternauwernood geschikte figuren voor dit ambt gevonden konden worden. Pas in 1922 werd dit gebruik afgeschaft, nadat ds. Overduin met emeritaat was gegaan, op een ledenvergadering (22 april), die onder leiding stond van ds. Kersten.

Af en toe hielden de bovengenoemde Kruisgemeenten een algemene vergadering. Eén daarvan is reeds genoemd. Op voorstel van ds. Fransen werd in 1890 opnieuw een algemene vergadering gehouden. Afgesproken werd dat men voortaan twee keer per jaar deze vergadering zou houden ter versterking van de onderlinge band. Op 31 juli 1890 werd er één in Lisse gehouden. Afgevaardigden kwamen uit Kampen, Rijs- sen, Tricht, Vlaardingen (daar was Meyer overleden, zodat Fransen nu weer de enige predikant was), Westzaan en Lisse.

In april 1891 vroeg Lisse rechtspersoonlijkheid aan. Er waren toen 67 leden. De erkenning werd geweigerd door de regering Mackay (A.R.), omdat de Dordtse Kerkorde uitging van een kerk, die uit meerdere gemeenten bestond. Het kerkelijk verband waartoe Lisse behoorde was

84

85

dermate zwak, dat daarvan geen sprake was. Merkwaardig is dat Lisse in een nieuwe poging erkenning te verkrijgen de D.K.O. en de belijdenisgeschriften liet vervallen! Het Ministerie van Justitie bevestigde de ontvangst van deze tweede brief. Alhoewel dit uiteraard nog geen erkenning inhield, nam de kerkeraad met dit antwoord genoegen. Jaren lang stond ds. Fransen

in Lisse zonder dat er zich grote problemen voordeden; men droeg zijn persoon grote achting toe. In 1894 kreeg de predikant echter grote moeilijkheden met de kerkeraad en de gemeente. Bij twee overtredingen van het zevende gebod, die de kerkeraad te weten kwam, stond deze voor de keus, tot een tuchtprocedure over te gaan, of alles met de mantel der liefde te bedekken. Franssen wilde het laatste. Hierover kreeg hij met zijn kerkeraad moeilijkheden, die op dat moment bestond uit 2 ouderlingen, 2 diakenen en 2 kerkmeesters. Ongelukkig genoeg waren 1 ouderling, 1 diaken en 1 kerkmeester voor kerkrechtelijk optreden, zodat de zaak nooit tot een oplossing kon komen. Ouderling C. G. Tromp, die zich tot woordvoerder had gemaakt van degenen die censurerend wilden optreden, bracht de zaak meermalen op de Algemene Vergaderingen, maar daar had Franssen zoveel gezag dat er geen maatregelen genomen werden. De verhoudingen in Lisse kwamen door deze onverkwikkelijke zaak zo moeilijk te liggen, dat ds. Franssen in december 1895 een beroep aannam naar de gemeente van Barneveld.²² De gemeente bleef achter, verscheurd door twisten, en opgedeeld in twee partijen. Zeer regelmatig kwam Pieneman uit Den Haag de vakante gemeente bezoeken. Dat deel van de gemeente dat achter ds. Franssen stond, was verzwakt nu zij de steun van haar vroegere predikant moest missen. Desondanks kwam het tot een scheuring. Ongeveer 50% liep de kerk uit, zodat achterin het gebouw een schot gezet moest worden. Franssen kwam uit Barneveld over om op dankdag voor het afgescheiden gedeelte te preken. Men had dit zorgvuldig geheim proberen te houden, maar ds. Franssen werd dinsdagavond gesignaleerd in Lisse. Pieneman zou op dezelfde dag dankdag houden in Lisse voor het overgebleven deel der gemeente. Een ouderling is dinsdagavond nog naar Den Haag gegaan om deze predikant op de hoogte te stellen van de komst van Franssen. In die tijd met zijn schaarse reisgelegenheden in de avonden nog een hele onderneming. Beide predikanten preekten dus op dezelfde dag voor een gedeelte van de oorspronkelijke gemeente.

Op de meerdere vergaderingen werd Franssen thans wèl in het ongelijk gesteld, nadat zijn Haagse collega de zaak uitvoerig had toegelicht. In 1898 institueerde ds. Schotel de „afgescheidenen" tot een Christelijke Gereformeerde gemeente. In deze gemeente deed zich ook een scheuring voor. Het uittredende deel formeerde zich tot een zelfstandige Oud-Gereformeerde gemeente, die nu nog bestaat.

In de loop der jaren is een deel van de „afgescheidenen" weer terug gekeerd naar de Gereformeerde Gemeente van Lisse.

Zo was dus ds. Franssen in 1895 naar de gemeente Barneveld gegaan. Deze gemeente was ontstaan uit het gezelschap van „Aaltje Ruiters, een Godvreezende vrouw op het „Achterdorp" te Barneveld".¹²³ De leden kwamen voornamelijk uit de Hervormde Kerk. Graag zouden ze komen tot de oprichting van een gemeente, waartoe men advies vroeg aan de predikant van Lisse, met wie men al jaren lang correspondeerde. „Wij hebben u geheel als leider genomen, want gij weet niet hoe blind wij in deze zijn", schreef een ouderling. De bedoeling was, dat ook de gezelschappen van Wekerom en Harskamp mee zouden gaan met de vereniging. Op 13 juni 1895 werd de eerste kerkeraad gekozen uit een dertigtal personen, die zich de dag tevoren hadden opgegeven als lid van de nieuwe gemeente. Er werd een dienst gehouden op de boerderij „De Grote Brand" bij Kootwijkerbroek, waarin godsdienstonderwijzer Roelofsen uit Ederveen voorging. Op 7 augustus 1895 werd de kerkeraad bevestigd door ds. Janse uit Kampen. De kerkeraad bestond uit de ouderlingen Lammert v. d. Bospoort en Melis Luttikhuisen, de diakenen Corn. van Veldhuizen en Aart van Eck en de kerkmeesters J. de Heus en Fr. van Galen. De instituering van de gemeente was nu kerkrechtelijk een feit. Voor f 1850 werd een stuk grond met een huis er op het eigendom van de jonge gemeente. Men kon nu een eigen kerk bouwen.

Kort daarop werd besloten een eigen predikant te beroepen. De keus viel op ds. Franssen, die

al jaren met zijn adviezen en preekbeurten de gezinnen gesticht had en ook veel kinderen had gedoopt.

Na het beroep aangenomen te hebben werd ds. Fransen op 22 december 1895 bevestigd door ds. A. Janse. Ook in Barneveld groeide de gemeente sterk door zijn komst. Lang heeft Fransen er echter niet meer kunnen werken. Na twee en een half jaar moest hij, gedwongen door een ziekte, zijn werk neerleggen. Op 4 juni 1898, op de leeftijd van 71 jaar overleed hij. Overzien we zijn gehele leven dan moeten we constateren dat hij tot veel zegen is geweest in de gemeenten. Als gewone boer is hij zonder theologische scholing opgeklommen tot predikant. De zelfstudie werd daarbij niet verwaarloosd: in zijn vrije tijd zat ds. Fransen altijd over

86

87

de studieboeken gebogen. Hij preekte door het hele land, en kwam zelfs in Meliskerke, in de gemeente van Jan Vader. Ook ging hij regelmatig voor in gezelschappen, zoals te Harskamp, Wekerom, Kootwijkerbroek, Stroe, Beekbergen, Nijkerk en Barneveld. Een uitvoerige briefwisseling onderhield hij met vrienden in het hele land naar aanleiding van zijn vele uitgegeven prekenbundels. De grote fout van ds. Fransen is geweest dat hij te weinig oog had voor de noodzaak de gemeenten te leiden aan de hand van een kerkerde.

Zijn opvolger als leidinggevend figuur was ds. Adriaan Janse.

Janse was op 24 april 1858 te Meliskerke geboren. In Middelburg volgde hij een opleiding voor onderwijzer. In 1876 ging hij dit beroep uitoefenen in Grijskerke, daarna was hij nog onderwijzer in Serooskerke en tenslotte in Aagtekerke. In deze jaren beluisterde hij regelmatig Jan Vader te Meliskerke, en een enkele keer Fransen. Het beluisteren van deze predikanten was voldoende reden om Janse op 1 oktober 1887 te ontslaan als onderwijzer, ook al omdat hij een kerkdienst van dolerenden had bijgewoond, zelfs zonder dat hij de kans kreeg zich te verantwoorden! Dat betekende dat Janse zonder werk kwam te zitten, terwijl hij een gezin met vijf kleine kinderen had te onderhouden." Er kwam nu geen cent meer in huis; vijf lange maanden verkeerde het gezin in grote nood. Gelukkig kon Janse in februari 1888 weer een benoeming krijgen op een christelijke school in Amsterdam. Hij ging in Sloten kerken en zocht aansluiting bij de kerken der Doleantie. In 1890 verliet hij het onderwijs en werd hij op grond van art. 8 D.K.O. aangenomen tot predikant bij de Dolerenden. Aangezien Janse zich niet kon verenigen met de leer van dr. A. Kuyper richtte hij in 1892 een Oud-Gereformeerde Kerk op te Sloten; hij werd tot predikant van deze gemeente bevestigd door ds. M. Ozinga uit Amsterdam. Van deze gemeente is niets overgebleven. In 1893 kreeg Janse een beroep van de Dordtsch Gereformeerde Gemeente te Kampen.

Kampen had in de periode liggend tussen het vertrek van Fransen en de komst van Janse een roerige tijd doorgemaakt. Het is noodzakelijk daar eerst iets van weer te geven.

Enkele malen had ds. Wijting uit Goes in de vakante gemeente gepreekt. In mei 1888 werd hij beroepen, welk beroep hij ook aannam. Al spoedig kwam er beroering, toen ds. Fransen zijn collega in Kampen er van beschuldigde „tegen één van Gods geboden te hebben gezondigd", nadat hij hierover een brief ontvangen had vanuit Goes. De zaak zou zich in die plaats hebben afgespeeld, en was daar niet bevredigend opgelost, al had de kerkeraad van Goes wel aan ds. Wijting de vereiste getuigschriften van zedelijke en godsdienstige wandel meegegeven. De kwestie liep zo hoog, dat er een classicale vergadering te Kampen belegd moest worden. Aanvankelijk weigerde ds. Wijting te verschijnen, hij vond dat de zaak in Goes was afgedaan. Goes betuigde het tegendeel, maar stond natuurlijk wel zwak, want in dat geval had men de getuigschriften niet mee moeten geven. Uiteindelijk werd Wijting voor zes weken onder

censuur gesteld, met behoud van traktement. Hij weigerde zich hieraan te onderwerpen, scheidde zich af van de gemeente en vertrok naar Zeist (januari 1889), alwaar een vrije gemeente was ontstaan uit een gezelschap waar Fransen regelmatig vooringing.¹²⁵

Een deel van de gemeente in Kampen had inmiddels bedankt voor het lidmaatschap. Na het vertrek van Wijting keerde een aantal leden met schuldbelijdenis terug tot de gemeente, die nu weer tot rust kwam. Regelmatig bedienden thans ds. G. Maliepaard (1862-1897) van de vrije gemeente te 's-Gravenhage, en oefenaar Snappert uit Nijkerk, de gemeente van Kampen. Hiermee begaf zij zich wel buiten het kerkelijk verband en daarvoor werd Kampen dan ook op de algemene vergadering te Lisse vermaand. Dat veroorzaakte nieuwe onrust in Kampen. Maliepaard schreef een kwade brief, waarin stond dat Fransen mede schuldig was aan de troebelen en daarom schuld moest bekennen voor de kerkeraad. Deze brief werd door bijna de gehele kerkeraad van Kampen mede ondertekend. Fransen kwam over en wist de gemoederen te doen bedaren, zonder de geschilpunten geheel weg te nemen. Een deel der gemeente ging zich na zijn vertrek verzetten tegen de oefeningen, die gehouden werden door de vrijwel onbekende Snappert. Er gingen stemmen op om van de gemeente een zelfstandige te maken, maar weer anderen wilden beslist in het kerkverband blijven. Omdat een scheuring dreigde, reisden twee ouderlingen (De Groot en Fikse) naar Lisse om Fransen over deze kwestie te horen. De twee ouderlingen werden tot „provisionele" ouderlingen aangesteld door Fransen en de kerkeraad van Lisse! Bovendien kregen zij een brief mee, waarin stond dat de andere ouderlingen uit hun ambt ontzet waren." Een scheuring was daarmee onvermijdelijk geworden. De kerk werd door de rechtbank te Zwolle toegewezen aan hen, die binnen het kerkverband rond ds. Fransen bleven. De „uitgetreden" namen wel het notulenboek en andere stukken mee, die zij later verbrandden! Ds. Maliepaard bleef voor dit gedeelte voorgaan, zodat hier weer een aparte gemeente uit groeide: de tegenwoordige Oud-Gereformeerde Gemeente.

88

89

Kampen had derhalve roerige tijden achter de rug, toen ds. Janse in september 1893 zijn intrede deed. De rust keerde gelukkig onder zijn bediening terug.

Onder ds. Janse werden er contacten gelegd met andere Kruisgemeenten en met de gemeenten van Ledeboer.⁷²⁷ Er werden o.a. afgevaardigden gestuurd naar de bevestiging van Pieneman te Opheusden in 1894. Ook kreeg ds. Janse regelmatig verzoeken om voor te gaan in Vrije Gemeenten. Ze werden van de hand gewezen, met als motief dat eerst de eigen gemeenten geholpen moesten worden. Op aandringen van Kampen werd op de Algemene Vergadering te Opheusden (1896) de regel aanvaard dat elke leraar of oefenaar in de vakante gemeenten één zondag per jaar moest voorgaan.

Na vijf jaar ging Janse naar Barneveld, waar hij de pas overleden ds. Fransen opvolgde (nov. 1898). Als oefenaar fungeerde daar al enige tijd de landbouwer H. van Schothorst.

Over het leven van oefenaar Van Schothorst het volgende.

Hendrik van Schothorst werd in 1865 geboren op de boerderij „OudSchothorst" onder Lunteren in de gemeente Ede. Zijn ouders behoorden tot de Ned. Hervormde Kerk; zijn vader zat in Lunteren in de kerkeraad.

Als opgroeiende jongen verkeerde Hendrik meerdere malen in levensgevaar.

Na zijn schooltijd hoedde hij de schapen van zijn vader, die „schaapsboer" was. Hendrik kreeg grote interesse in boeken van nadere reformatoren. Gretig las hij ook het boek van Bunyan „Eens christenreis naar de eeuwigheid".

In deze tijd hoorde hij ook met veel achting spreken over Hendrikus Roelofsen, van wie men zei dat deze tot bekering was gekomen. Roelofsen ging oefenen en trok al spoedig uit de

wijde omgeving veel hoorders. Van Schothorst durfde er lange tijd niet naar toe te gaan. Nadat hij de oefenaar toch een keer had beluisterd kwam hij diep onder de indruk.

Ondanks dit alles veranderde zijn leefwijze niet. Zo ging hij b.v. in Amersfoort naar de kermis, waarbij hij geld kreeg van zijn ouders, die hem te ernstig vonden.

Eind 1891 trouwde Van Schothorst met een meisje dat onder een preek van Roelofsen tot bekering was gekomen. Zij kwamen voor de vraag te staan waar zij zich kerkelijk bij aan zouden sluiten. Naar „de grote kerk" (de Herv. Kerk) gingen zij niet meer, terwijl er in hun woonplaats Lunteren geen vrije gemeente of een Ledeboeriaanse gemeente was. De Doleantie trok Van Schothorst niet aan. „Die scheen mij zo hoogdravend oppervlakkig, vormelijk, dor en levenloos toe". Na lang wikken en wegen sloot het echtpaar zich aan bij de afgescheidenen te Lunteren (1892) en werden zij dus Chr. Gereformeerd. Van Schothorst werd er al vrij spoedig diaken.

Toch kon hij niet zo wennen in deze gemeente. Die gevoelens van onbehagen namen toe, nadat eveneens in 1892 de vereniging met de Dolerenden tot stand was gekomen. „De geest die er heerste was: wij zijn de kerk; terwijl het er o zo doods was. Was men daar lid, men werd gretig als bekeerde man en vrouw aangenomen zonder ooit eens onderzoek in te stellen naar onze legering. En leefde men maar kerkelijk dan was voorts alles goed, al leefde men nog zo werelds. Het geestelijk karakter was o zo ver weg".

Ondertussen kwam bij Van Schothorst een drang naar voren om te gaan prediken. Hij wendde zich in 1892 tot de secretaris van de Theologische Hogeschool te Kampen, maar het zware studieprogramma maakte het hem onmogelijk de lessen te volgen.

In 1895 kwam er in Barneveld een „Vrije Gemeente" zoals Van Schothorst deze noemde, waarvan ds. Fransen uit Lisse predikant werd. In januari 1897 (nadat zijn ambtstermijn als diaken was verstreken) ging het echtpaar Van Schothorst naar deze gemeente over.

90 1 91

Ook daar werd hij diaken, wat Van Schothorst wel wat bezwaarlijk vond omdat hij nog maar enkele weken lid was toen hij hiertoe gekozen werd.

Met deze overgang naar de Kruisgemeenten waren de kerkelijke moeilijkheden voor Van Schothorst niet verdwenen.

„Bij Ds. Fransen begon het al gauw tobben te worden in het kerkelijke want Ds. Fransen kon het preken al gauw niet meer volhouden en preekte heel kort en liet veel zingen. Hij had een hartkwaal. Ook ben ik toen op de kerkelijke vergaderingen van de Vrije Gemeenten te Amsterdam in het koffiehuis De Hoop aan de Ruiterkade, waar Ds. Pieneman, Ds. Roelofsen en Ds. Janse bij waren, geweest en daar was het met Lisse en Ds. Fransen niet pluis. Doch Ds. Fransen heb ik nooit op een kerkvergadering gezien. Al spoedig moest ik de hele dag preeklezen en al meer en meer. Ik ben gedurig nog bij hem wezen praten en allerlei lessen van hem gehoord. Doch op die grote vergaderingen was het gedurig erg rumoerig en dat ging tegen Ds. Fransen, zover zelfs dat hij nog op 't punt heeft gestaan om naar de Chr. Geref. Kerk over te gaan, n.l. die niet met de Doleantie zijn meegegaan. Hij heeft mij daarover eens geheel alleen geroepen daar hij op bed lag doch ik kon daar niet in meegaan en zo heeft hij zo'n twee en een half jaar nog in Barneveld geleefd".

Na het overlijden van Fransen in 1898 kreeg men nog in datzelfde jaar ds. Janse uit Kampen tot predikant. Een enkele maal legde Van Schothorst zijn geestelijke toestand bloot aan ds. Janse. Hij klaagde dan dat hij in niets verschilde van een onbekeerd mens en dat terwijl het toch geheel anders behoorde te zijn. Ds. Janse zei dan wel eens: „Ach jongen, het is met een ander niet beter, als ze maar eerlijk zijn."

Van Schothorst meende dat ds. Janse in dezelfde armoede zat doch er overheen praatte en „dus geloof ik dat hij het licht miste om zulke zielen rechte leiding te geven". Zo worstelde

Van Schothorst alleen verder. „In de Geref. Kerk had ik met de voorwerpelijke richting verkeerd. Dan kan men met een beredeneerd geloof de weg op en we gaan met alles maar zeggen: het moet zo of het moet zo zijn. Wij moeten bekeerd zijn. Wij moeten de waarheid belijden en zo al voort. De onderwerpelijke zegt: Het zal zo een wonder zijn als dat eens gebeurt". Was dan de leer van vrije genade niet een leer waarmee het gedaan was met alle menselijke roem en eigengerechtigheid? Geleidelijk aan kwam Van Schothorst er toe te gaan oefenen. Arie Janse, de broer van de predikant, nodigde hem in 1906 uit eens in Meliskerke te komen prediken. Ds. Janse raadde hem af die uitnodiging te accepteren. „Je mag wel voorzichtig zijn. Je komt daar voor een groot publiek en ze zijn het laatst aan Ds. Kersten gewend. Een Redenaar" Enige tijd later kreeg Van Schothorst een uitnodiging, geschreven door M. Hofman, om te oefenen in Beekbergen. Waarschijnlijk is dit via ds. Janse verlopen. Zo hield Van Schothorst aldaar in oktober 1906 zijn eerste oefening. In 1908 kreeg hij van de classis een preekconsent, ondertekend door Janse (toen predikant te Terneuzen), G. H. Kersten (predikant te Rotterdam) en M. Hofman (scriba van de classis en diaken te Beekbergen), waarmee Van Schothorst dus officieel oefenaar was geworden. Predikant is Van Schothorst nooit geworden omdat hij zich kante tegen de theologische opleiding. „De grondslag lag in deze gemeenten dat ze leeraars begeerden die werkelijk van God geleerd, bekeerd en geroepen zijn en er is een tegenzin in letterknechten. Toch is het meer en meer opgedrongen, er moet opleiding, er moet een school zijn".

In de periode dat Barneveld vakant was, nam Van Schothorst waar. Dit duurde totdat in 1910 ds. Janse weer terugkeerde uit Terneuzen. De verhoudingen lagen toen niet meer zo prettig tussen hen.

In 1912 nam Van Schothorst „een beroep" aan van Amsterdam, waar de gemeente sinds het vertrek van D. C. Overduin vakant was. De oefenaar ging, zij het met een bezwaard gemoed. Zijn gezin moest hij grotendeels achterlaten in Barneveld. Het stadsleven viel Van Schothorst niet mee. Zijn traktement was gering (f 20 per week), de gemeente was klein en verscheurd door twisten. Een preekschets mocht de oefenaar niet meenemen naar de kansel. Sommigen namen op de galerij zelfs zodanig positie in, dat zij op de lessenaar konden zien of hij een velletje papier bij zich had.

In augustus 1914 ging Van Schothorst naar Westzaan. Met de gemeenteleden kon hij het goed vinden, maar de gescheidenheid van zijn gezin drukte hem steeds zwaarder. Daarom besloot hij in 1917 op eigen initiatief terug te keren naar zijn boerderij in Lunteren. Hij moest zich hierover verantwoorden op classis en synode. „Ds. Kersten scheen mij graag weg te willen hebben, doch er kwamen nog zoveel kerkeraden tegenop dat ik nog toegang behouden heb in al de gemeenten om voor te gaan". Van Schothorst bleef in Lunteren wonen tot aan zijn dood in 1938.¹²⁸

De Veluwse gemeente, die behoorlijk uitgestrekt was, werd onder de arbeid van ds. Janse opgebouwd. Te Uddel en Elspeet werden afdelingen opgericht, waar hij geregeld ging preken. In Barneveld kwam het nu ook tot een meer geordend kerkelijk leven. Onder de bediening van ds. Fransen was reeds besloten bij de middagpreek te beginnen met een gedeelte te lezen uit de N.G.B. of de Dordtse Leerregels. In 1906 nam men het besluit om de D.K.O. te bestuderen, vooral met het oog op de vereniging waarmee men werkzaam was. Ook werd een fout uit het verleden hersteld, toen men als „vereniging" rechtspersoonlijkheid had

92

93

aangevraagd. Een kerk is immers geen vereniging; zij heeft reeds op grond van haar kerk-zijn rechtspersoonlijkheid. Men hoeft slechts haar bestaan te melden bij de overheid. In de brief van de kerkeraad aan de overheid berichtte men het kerkelijk leven in te willen richten naar de

D.K.O. samen met nog 34 andere gemeenten in Nederland.¹²⁹ Bij die 34 gemeenten moeten ook de Ledeboeriaanse gemeenten gerekend worden; in 1907 kwam immers de vereniging tot stand, waarin ook ds. Janse een werkzaam aandeel had.

Janse vertrok in 1908 naar Terneuzen, in 1910 kwam hij weer terug naar Barneveld, om in 1915 te vertrekken naar Tholen. In 1920 overleed hij.¹³⁹

Geleidelijk aan breidde zich het aantal predikanten en kruisgemeenten uit. In 1894 trad de Gereformeerde Kerk te Opheusden met oefenaar Pieneman uit dat kerkverband en sloot zich aan bij de Kruisgemeenten. In 1895 stond hij in Den Haag, waarop deze Oud-Gereformeerde Gemeente zich eveneens bij het verband aansloot (na zijn vertrek werd dit weer ongedaan gemaakt). Toen Pieneman in 1898 naar Rotterdam/ Weenaplein ging (de oude gemeente van C. van den Oever) was dit de derde door hem bediende gemeente, die zich aansloot bij de Kruisgemeenten. In 1899 volgde de Vrije Gereformeerde Kerk onder 't Kruis te Charlois, die bediend werd door ds. J. R. van Oordt. In 1897 ging de oefenaar van de Gereformeerde Kerk te Boskoop, Jacobus Overduin, over naar de Kruisgemeente Lisse.¹³¹ In 1898 werd hij bevestigd tot predikant Opheusden kreeg oefenaar H. Roelofsen³², die daarvoor Hervormd godsdienstonderwijzer te Ederveen was. In 1896 werd hij bevestigd door ds. Janse uit Kampen. Meliskerke kreeg in 1902 oefenaar Kersten. De vacature van ds. Janse in Kampen werd vervuld door oefenaar D. C. Overduin, die er in 1905 door zijn vader uit Lisse bevestigd werd tot predikant

In 1905 bestond het kerkverband der Kruisgemeenten uit de navolgende gemeenten en predikanten:

Barneveld (A. Janse)

Meliskerke (G. H. Kersten)

Kampen (D. C. Overduin)

Rotterdam (C. Pieneman)

Lisse (Jac. Overduin)

Beekbergen

Rijssen-Esch

Charlois

Tricht

Opheusden

Westzaan

Twelloo

De predikanten Van Oordt en Roelofsen namen in 1905 beroepen aan van Ledeboeriaanse gemeenten. Hoewel sommige Kruisgezinden dit betreurden, en het hun zelfs kwalijk namen, heeft deze overgang mede de weg geëffend voor de vereniging van 1907.

De laatste vijf jaar voordat de vereniging een feit werd zijn zeer bewogen geweest voor de Kruisgemeenten. Golven van twist en tweedracht sloegen zo hoog op dat eerder een scheuring aanstaande leek dan een vereniging met gelijkgezinden. Veel later aan de dag tredende moeilijkheden met de predikanten Jac. en D. C. Overduin (beide zoons van de reeds genoemde J. Overduin te Lisse) gaan op deze periode terug. Het waren ook de jaren waarin ds. Kersten op de voorgrond trad. Hij slaagde er na 1907 in het krachtenveld binnen de Gereformeerde Gemeenten te beheersen en onder één gemeenschappelijke noemer te brengen. Opnieuw blijkt dan hoe deze gemeenten zich steeds weer groeperen rond leidersfiguren. Voor 1907 waren dat Ledeboer, Van Dijke, Fransen; na 1907 is dat de dominerende Kersten. Het ontbreken van deze leidersfiguren, of het wegvallen daarvan, is vaak het begin van een roerige

periode.

De moeilijkheden waar wij hierboven over spraken, hadden te maken met een conflict, waarin Kersten verwickeld was geraakt. Er is veel materiaal bewaard gebleven over deze kwestie³³, maar wij zullen in dit boek niet afdalen in bijzonderheden.

Delen wij eerst iets mede over de afkomst van Kersten.

Gerrit Hendrik Kersten werd geboren op 6 augustus 1882 te Deventer. Zijn vader was afkomstig uit een Afgescheiden familie, maar deze is zeer waarschijnlijk bij zijn huwelijk van de Chr. Gereformeerde Kerk overgegaan tot de Hervormde Kerk, waartoe zijn bruid behoorde. Het beroep dat door deze vader werd uitgeoefend was opperwachtmeester bij de cavalerie. Na een verhuizing naar 's-Gravenhage verwisselde hij dit beroep voor het boekhouderschap, wellicht mede op aandrang van zijn zeer godvrezende vrouw, die altijd een afkeer heeft gehad van het wat ruwe paardenvolk.

In 's-Gravenhage kwam het gezin in aanraking met ds. Pieneman, predikant van de plaatselijke Kruisgemeente. Intussen was Kersten onderwijzer geworden op de Gereformeerde Keucheniusschool, alwaar hij werd ontslagen toen hij openlijk verklaarde het niet eens te zijn met de leer van de veronderstelde wedergeboorte. Juist in die tijd (1901) wilde men in Lisse komen tot de stichting van een eigen school. Men vond het moeilijk een geschikte onderwijzer te vinden, zodat Kersten werd voorgesteld op de kerkeradsvergadering. Omdat de school in dat jaar nog niet gesticht kon worden is het nooit tot een officieel verzoek gekomen.

94

95

Daarna ging Kersten oefenen. Zijn eerste oefening in Rijssen maakte hij niet af; dat deed ds. Van der Heyden voor hem. Wel oefende hij met goed gevolg in Lisse. In het jaar 1902 ging de jonge Kersten als oefenaar naar Meliskerke.

Kersten had in 1902 zijn verloving verbroken, wat voor de gemeente van 's-Gravenhage (op dat moment zelfstandig) reden was hem bij het vertrek naar Meliskerke zijn attestatie te weigeren. Daarop bedankte deze voor zijn lidmaatschap en reisde naar de Zeeuwse gemeente. Een classicale vergadering der Kruisgemeenten vond dat deze handelwijze neerkwam op een „niet-erkenning der wettige ambtsdragers". Een ingestelde commissie van onderzoek diende een rapport in op grond waarvan het consent voor preken van Kersten werd ingetrokken, hoewel zijn voorgaan in Meliskerke niet werd verboden (maart 1902). Op de Algemene Vergadering van 29 en 30 juli 1903 werd Kersten echter weer in alle rechten hersteld.

Niet iedereen is het daar mee eens geweest. In de jaren 1904, 1905 en 1906 werd het onderwerp op elke Algemene Vergadering ter sprake gebracht. D. C. Overduin wilde op de Algemene Vergadering van 16 en 17 mei 1905 zelfs zijn roeping tot het predikambt niet vertellen, omdat hij Kersten „niet als wettig kon erkennen". De zaak werd echter gesust. Beiden werden nog in 1905 tot predikant bevestigd; Kersten te Meliskerke door ds. Pieneman (met de woorden uit Efeze 4 : 10), Daan Overduin te Kampen door zijn vader.

In juni 1906 ging ook de laatste weerspannige gemeente door de knieën. Daarmee was de zaak afgedaan. De notulen van de desbetreffende kerkeradsvergadering vermelden:

„Het zijn maar beuzelingen. Het geldt hier niet de waarheid. De voorzitter zegt het is volgens Gods Woord: Lijd liever schade en ongelijk, en wees de minste voor elkaar. De kerkeradsleden zijn hartelijk verblijd dat er een eind aan deze twisten zullen komen die zoveel ellende veroorzaakt hebben."

Uiteraard kwamen er ook nog andere onderwerpen ter sprake op de Algemene Vergaderingen. In 1899 sprak men af dat voortaan elke predikant drie keer per jaar een zondag zou afstaan

voor de zes vakante gemeenten. In 1901 kwam men tot overeenstemming hoe te handelen met leden die tot het predikambt opgeleid wilden worden. De noodzaak van een opleiding werd door een ieder ingezien „mits de goddelijke roeping blijke". Afgesproken werd desbetreffende kandidaten eerst een proefpreek te laten houden, waarna zij onderzocht werden op het punt van hun bekering en roeping tot het ambt, hun dogmatische kennis, de exegetische kwaliteiten, kennis van de Bijbelse- en Kerkgeschiedenis en kennis van het kerkrecht.

In 1901 werd er in Lisse verscheidene malen een speciale kerkdienst belegd, waarin gebeden werd voor „de verdrukke stamgenooten in de Transvaal". Een collecte was bestemd voor de Boeren in Zuid-Afrika. Ook zijn er diverse pogingen geweest van Vrije Gemeenten om zich aan te sluiten bij de Kruisgemeenten. In 1900 verscheen ds. Van Loon uit Leiden ter vergadering om te onderzoeken of verenigen mogelijk is. Hij hield een „breedvoerig, zelfs wijdloopig betoog", maar vond geen gehoor bij de afgevaardigden. Hij was te „weinig bekend, zijn zaak vormde geen punt van de agenda".

In 1901 deed ds. Makkenze van Dirksland een verzoek tot aansluiting. Pieneman ging bij hem op bezoek om kennis te maken, maar kreeg geen gunstige indruk van de predikant. Makkenze had al dadelijk meegedeeld de vakante gemeenten niet op zijn beurt te willen dienen. Een gesprek met Van Oordt te Charlois verliep prettiger, zodat met Charlois de vereniging doorging.

In 1902 kreeg Pieneman bezoek van Beversluis, die hem vroeg of verenigen mogelijk was. Zoals in een vorig hoofdstuk werd beschreven stond Beversluis met zijn gemeente te Rotterdam in deze jaren naast de Ledeboeriaanse gemeenten. Hij had tegen Pieneman gezegd „in zoo- verre zijn vroegere denkbeelden te willen laten vallen, dat hij de Kruispredikanten wilde erkennen als wettig in 't ambt gezet". De kerkeraad van Rotterdam (Kruisgemeente) wilde de zaak nog even afwachten, want zij was van mening „dat Beversluis alle belang bij vereenigen had".

In 1904 kwam er een verzoek van Ter Aar om zich aan te mogen sluiten. Deze gemeente was arm, en kon de ouderling-voorganger niet eens een traktement betalen. Hij kreeg van deze en gene wat toegestopt. Volgens zijn eigen zeggen was zijn leven „sober en schaarsch". In de notulen werd daar wat sarcastisch op ingehaakt. „In deze aangelegenheid bleek ook weer duidelijk dat de mensch aanziet wat voor oogen is, want naar 't uiterlijke van de voorganger dier gemeente, n.l. wat omvang en corpulentheid aanbetref zoude men geoordeeld hebben dat hij veel van het gezaaide nuttigde of 't kon ook wezen overschot van vroegere grootheid of welvaren". Ook hier kwam het niet tot een aansluiting.

De gemeente Amsterdam onder ds. Ozinga kwam meerdere malen

96 97

ter sprake op de Algemene Vergaderingen. Vooral ds. Kersten had Ach ingespannen de gemeente te behouden voor het kerkverband. Ozinga verklaarde echter uitdrukkelijk niet langer te willen samenleven met scheurmaker Van Erk (zie hiervoor een vorig hoofdstuk). Toen de gemeente zich dan ook eigenlijk al had losgemaakt uit het kerkverband, ging Kersten er op 8 november 1905 toch nog preken. De Algemene Vergadering tikte hem hierover scherp op de vingers. In juni 1906 is de breuk definitief. De volgende bezwaren werden geformuleerd tegen Ozinga:

1. Ozinga had eens van zijn gemeente zilveren lepels cadeau gekregen. Elk lid had toen een portret van hem en zijn vrouw terug gekregen.
2. De kerkelijke statuten deugden niet.
3. Het kerkelijk beheer berustte bij drie personen.
4. Ozinga regelde veel te veel zelf, notuleerde en hield de boeken bij, zodat er geen juiste taakverdeling was.

5. Er was geen armenkas. Het motief dat de kerk onder een zware schuldenlast zat, omdat men na de breuk met Van den Oever het kerkgebouw had moeten kopen, vond men niet steekhoudend.

6. „In de prediking is Ds. Ozinga te los, brengt te veel politiek voort". 7. Het feit dat er een naaikrans bestond, die van tijd tot tijd een bazar organiseerde.

Ozinga kwam zodoende weer op zichzelf te staan; de groep leden rond van Erk werd geïnstitueerd tot een Kruisgemeente.

Er rijst uit de vele notulen die we doornamen een beeld op van gemeenten, die ten prooi zijn aan grote verwarring. Duidelijk kunnen we hier waarnemen welke gevaren een kerkgenootschap bedreigen als men zich niet houdt aan de aanvaarde kerkorde. Ds. Kersten heeft dit zeer goed beseft. Zijn werk na 1907 is er dan ook op gericht de gemeenten een gemeenschappelijk fundament te geven. Dat hij van omstreden figuur zeer snel tot aanvaard leidsman zou worden en aan de identiteit van het landelijk verband gestalte geven, viel omstreeks 1905 niet te voorzien. Maar hij begon spoedig zijn diplomatieke talenten te tonen, die terwille van de begeerde eenheid wel eens op het recht de overhand kregen.

VRIJE GEMEENTEN (1869-1907)

Tekenend voor de kerkelijke situatie in de vorige eeuw is dat een tamelijk groot aantal gemeenten zich in en na 1869 bij geen enkel kerkverband wilde aansluiten, maar op zichzelf bleef staan. Vooral na 1869 ontstonden er verschillende vrije gemeenten door uittreding uit de in dat jaar gevormde Christelijke Gereformeerde Kerk. Meestal waren het leden van de voormalige Kruisgemeenten, die zich in de Christelijke Gereformeerde Kerk niet thuis gevoelden, veelal doordat de „bevindelijke prediking“, welke in de Kruisgemeenten overheerste, door de tweede generatie predikanten der Afscheidenen wat meer naar de achtergrond werd geschoven. In 1892 zal in grote lijnen hetzelfde gebeuren als de Gereformeerde Kerken ontstaan. Dan zijn er ook diverse gemeenten of gedeelten van de oorspronkelijke gemeente, die Christelijk Gereformeerd willen blijven, anderen gingen over naar reeds bestaande vrije gemeenten, en er werden ook weer nieuwe vrije gemeenten gevormd.

Zo ontstonden in 1869 vrije gemeenten in Rijssen, Grafhorst, Kampen, Doetinchem, Enkhuisen, Scheveningen, Giessendam, Dirksland en De Lemmer.

Dergelijke gemeenten leefden dus in geen enkel verband; hoogstens gingen hun voorgangers ook in bevriende gemeenten voor.

Veel vrije gemeenten sloten zich naderhand aan bij de Gereformeerde Gemeenten. Zo b.v.:

Leiden in 1907

Zeist in 1907

Goes in 1907

Dirksland in 1909

De Lemmer in 1911

Vlaardingen in 1920

IJsselmonde in 1920

Enkhuisen-Andijk in 1931

Hieronder bespreken we de meeste van deze vrije gemeenten uitvoeriger.

ENKHUIZEN

Enkhuisen bleef na 1869 zelfstandig voortbestaan. In 1870 was er nog even sprake van dat de gemeente zich zou verenigen met de Ledeboeriaanse gemeenten, maar dat is niet doorgegaan, omdat ds. Van den Broek weigerde zich opnieuw te laten bevestigen.

Op 17 april 1880 stierf deze predikant op de leeftijd van 59 jaar. Nog datzelfde jaar vond Enkhuisen een opvolger in ds. A. O. Schaafsma.

Deze Schaafsma werd in 1830 geboren te Harlingen, en was jarenlang zendeling geweest op Celebes, in opdracht van het Nederlandsch Zendeling Genootschap. In 1873 keerde hij terug in het vaderland, en ging over naar de Christelijke Gereformeerde Kerk. Hoewel hij met name in Zeist erg beviel, verklaarde de classis Amersfoort hem toch onbevoegd tot het predikambt, en legde men hem ook een preekverbod op. Het resultaat was, dat Schaafsma een Vrije Gereformeerde Gemeente te Zeist stichtte. In december 1880 verwisselde hij deze gemeente met Enkhuisen. In 1883 vond de omstreden bevestiging plaats van D. Janse te Middelburg, waar we het reeds over gehad hebben. Men maakte bezwaar bij de Ledeboerianen, omdat Schaafsma zelf zijn bevestiging weer ontvangen had van het Zendeling Genootschap en het was de vraag of dat wel wettig was. In 1886 ging Schaafsma over naar de Dolerenden. Zijn

gemeente wilde niet mee gaan. Deze overgang van Schaafsma paste in het kader van de toenadering van de kerken der Doleantie tot de Ledeboeriaanse gemeenten en vrije gemeenten. Hij diende nog de gemeenten Kralingen en Delfshaven. In 1893 werd emeritaat verkregen; in 1896 overleed hij.

Enkhuizen beriep na zijn vertrek A. Makkenze, die sinds 1885 oefenaar was van een vrije groep te Alkmaar Hij nam het beroep aan, en werd in januari 1889 bevestigd tot predikant door A. Verheij, die een zelfstandige Oud-Gereformeerde Gemeente te Delft leidde.

Tijdens zijn ambtsperiode werd de gemeente bij de regering bekend gemaakt als de Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis te Enkhuizen en Andijk. In 1892 moest de gemeente van Enkhuizen opnieuw beslissen over een verzoek tot aansluiting. In dat jaar vond n.l. de vereniging plaats van de Christelijke Gereformeerde Kerk (die in 1869 ontstaan was uit het samengaan van Christelijk Afgescheidenen en Kruisgemeenten) met de kerken der Doleantie (die in 1886 uit de Hervormde Kerk waren getreden onder leiding van dr. A. Kuyper). De kerkformatie die door deze vereniging ontstond, aanvaardde de naam „Gereformeerde Kerken in Nederland". Het deel, dat niet mee wenste

100

101

te gaan, bleef bestaan onder de naam Christelijke Gereformeerde Kerk, voor een gering deel vormden zich weer vrije gemeenten.

De classis Enkhuizen der Gereformeerde Kerken zocht na de vereniging van 1892 toenadering tot de Kruisgemeente Enkhuizen. Dit geschiedde schriftelijk, doch op o.i. scherpe toon:

„Uw weg is de dwaalweg der scheurmakerij en een miskennis van de rijke zegen, die God in 1869 door de vereeniging der gedeelde broederen schonk. De classis Enkhuizen vermaant U daarom zusterlijk: Keer van die weg der afzondering, dat pad der scheuring, terug. Na schuldbelijdenis Uwerzijds wil zij gaarne nadere onderhandelingen over vereeniging openen".¹³⁴

Makkenze en de kerkeraad antwoordden als volgt:

„Ds. Van den Broek stelde duidelijk dat onze gemeente misleid is, hetwelk nog door niemand is gelogenstraft. Wij wensen dan ook in ons oud genomen besluit voort te gaan, om geen verbinding, waarin God gelaakt wordt, en waarin Arminius en Pelagius de broederhand gereikt wordt, aan te gaan".¹³⁵

De classis der Gereformeerde Kerken weigerde hierop de discussie nog verder voort te zetten „uit oorzaak van miskennis onzer Kerk". In februari 1893 nam Makkenze een beroep aan naar Dirksland, een gemeente die indertijd nog gesticht was door C. van den Oever.

Daarna diende Makkenze nog de volgende gemeenten: Meliskerke (1909-1911), Tholen (1911-1913), Bruinisse (1913-1914), Ridderkerk (1914-1917) en Nieuw-Beijerland (1917-1920). In 1920 ging hij met emeritaat; in januari 1921 stierf hij.

In 1896 kwam zijn opvolger: ds. P. van der Heijden, geboren op 2 april 1865 te Waddinxveen. Deze was aanvankelijk metselaar geweest, in 1893 werd hij oefenaar bij de Vrije Gereformeerde Gemeente te De Lemmer in Friesland. Zijn bevestiger tot predikant was Makkenze. De gemeente van Enkhuizen diende hij tot 1901. In dat jaar ging Van der Heijden naar de zelfstandige Christelijke Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis te Rijssen.

In 1904 ging hij naar de Oud-Gereformeerde Gemeente te Kampen en in 1910 naar de Vrije Gereformeerde Gemeente te Vlaardingen. In 1920 ging de meerderheid van deze gemeente over naar de Gereformeerde Gemeenten. Van der Heijden volgde echter niet. Hij formeerde met het hem trouw gebleven gedeelte een Hersteld. Vrije Gereformeerde Gemeente. De reden voor dit apart blijven staan moet men zoeken in een slechte persoonlijke verhouding tot Kersten. Hij noemde deze altijd „die heer uit Rotterdam" Van der Heijden wordt wel

gekaracteriseerd als „een stoere man, die wist wat hij wilde". Hij had zijn lessen op de catechisatie omgewerkt tot een boek „Gereformeerde geloofsleer" geheten. Hij stierf op 9 december 1920.

Toen Van der Heijden in Enkhuizen stond, had men wel contact met andere vrije gemeenten uit het land. In 1899 vond te Enkhuizen een algemene vergadering van vrije gemeenten plaats, waar afgevaardigden verschenen uit De Lemmer, Vlaardingen en Zeist. Oefenaar G. van Reenen uit Zeist werd door Van der Heijden geëxamineerd en tot de volle bediening toegelaten.

Telkens weer na het vertrek van een predikant slaagde Enkhuizen er vrij snel in een opvolger te vinden. In 1903 nam ds. P. M. van Loon een beroep aan.

Van Loon werd geboren op 17 september 1835 te Rotterdam. Sinds 1894 was hij predikant van de zelfstandige gemeente van Leiden geweest.

Lang bleef deze predikant niet. Reeds in het voorjaar van 1905 vertrok hij naar de Vrije Gereformeerde Gemeente te De Lemmer, in 1909 legde hij zijn ambt neer (een reden hiervoor was niet te vinden) en ging hij in Amsterdam wonen.

In 1907 ging Enkhuizen niet mee met de vereniging. De gemeente stelde er prijs op haar zelfstandigheid te handhaven. Men was nu al zo lang geïsoleerd gebleven, dat men onwennig stond tegenover het leven in een geordend kerkverband. In 1909 vond zij weer een predikant in ds. G. J. Wolbers, geboren op 23 september 1866 te Markelo, die van een Nederduits Gereformeerde Gemeente te Kalamazoo kwam. Hij werd in oktober tot predikant bevestigd door ds. A. H. Geerts, predikant van een zelfstandige Oud-Gereformeerde Gemeente te Scheveningen.

Pas in 1931 wilde Enkhuizen zich aansluiten bij een kerkverband. Men aarzelde tussen de Gereformeerde Gemeenten of de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten, die in 1922 ontstaan was rond ds. De Jonge uit Kampen. Zowel Kersten als De Jonge hadden laten weten dat de gemeente in zijn geheel moest kiezen, om een scheuring te vermijden. Desondanks weigerde de minderheid zich neer te leggen bij de meerderheid, die voor de Gereformeerde Gemeenten koos. De minderheid sloot zich aan bij de Federatie van O.G.G. Zij kerkte aan 't Klooster en vond een voorganger in oefenaar Hennephof uit Kampen. De gemeente telt heden nog maar een 15 leden.

102

103

De Gereformeerde Gemeente verwisselde in 1963 het oude „ansjovis- kerkje" in de Breedstraat voor een nieuw kerkgebouw aan de Van Bleiswijkstraat.

VLAARDINGEN

In september 1880 was in Vlaardingen een Vrije Gereformeerde Gemeente geïnstitueerd door E. Fransen uit Kampen. De leden kwamen uit de Christelijke Gereformeerde Kerk, waar men een conflict had gehad met de scriba, die een beroepsbrief aan de „bevindelijke" ds. G. de Braal te Apeldoorn had achtergehouden.

Een jaar later, december 1881, bevestigde ds. Fransen tot predikant F. Meijer, die van 1867-1881 oefenaar van de Kruisgemeente te Tricht was geweest. In 1890 overleed ds. Meijer. Tot dan toe had de gemeente te Vlaardingen deel uitgemaakt van het kerkverband der Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis, waarvan in de tachtiger jaren Fransen de spil was. Regelmatig lezen we in de notulen van de kerkeraadvergaderingen, dat er afgevaardigden aangewezen werden naar de algemene vergaderingen. Maar na de dood van Meijer kwam de gemeente apart te staan, ze werd zelfstandig. Wat was hiervan de oorzaak?

De gemeente had in februari 1894 een tweetal opgesteld, waaruit de gemeente een keus kon

doen. A. Verheij, predikant van de Vrije Gemeente te Delft, stond ook op dat tweetal. Lisse maakte hier per brief bezwaar tegen „zonder zuivere bewijze van waarom" te geven. Er begon nu een briefwisseling tussen beide gemeenten, die aldra een vinnig karakter kreeg (ds. Fransen stond dus nog in Lisse). Toen de gemeente ging stemmen tussen Verheij en Makkenze, staakten de stemmen waarna er geloot werd. Vooraf had men gebeden. Het lot viel op Makkenze, die derhalve beroepen werd, maar bedankte. Nu werd Verheij beroepen, maar deze bedankte vanwege zijn hoge leeftijd. De gemeente wilde hem desondanks graag hebben als predikant, en beriep hem daarom meteen voor de tweede keer. Deze keer nam de predikant het beroep aan, waardoor Vlaardingen buiten het kerkverband kwam te staan. Kunnen wij, gezien de gegevens over Fransen uit het vorige hoofdstuk concluderen, dat hier opnieuw het wantrouwen uit sprak van deze leraar tegen nieuwe predikanten? Van de gemeente Lisse kon het protest tegen Verheij immers niet uitgaan, daar stond de predikant in een veel te hoog aanzien.

Ds. Verheij stond van juli 1894 tot 1898 in Vlaardingen. In dit laatste jaar ging hij met emeritaat.

104

Verheij was van 1861-1869 predikant van de Kruisgemeente te Dordrecht geweest en in 1869 met een bezwaard hart meegegaan met de vereniging tot Christelijke Gereformeerde Kerk. Hij bediende in dit kerkverband de gemeenten Katwijk aan Zee, Westbarendrecht en Woerden. De gemeente Lisse werd enige tijd door hem verzorgd op een wijze, die hem grote achting bezorgde bij de gemeenteleden. In 1893 verbrak Verheij de band met de Christelijke Gereformeerde Kerk. Hij bediende daarna van 1884-1894 de Vrije Gereformeerde Gemeente te Delft. Ook in Vlaardingen had men veel op met Verheij. In 1898 verleende de kerkeraad hem eervol emeritaat. De predikant trok zich nu terug in zijn geboorteplaats Schoonhoven, waar hij op 9 maart 1913 overleed in de ouderdom van 92 jaar. Uit dankbaarheid voor het verrichtte werk in Lisse laat de kerkeraad van deze plaats tot op de dag van vandaag zijn graf verzorgen.

In 1895 nodigde Makkenze Vlaardingen uit om met Dirksland, Charlois, De Lemmer en de op zichzelf staande ds. De Groot uit Wad dinxveen, een vergadering te beleggen. Omtrent doel en resultaat vernemen we verder niet van deze vergadering.

Na het vertrek van Verheij begon opnieuw het beroepingswerk. Over deze zaak ontstonden conflicten in de kerkeraad; ouderling Brobbel liep op een gegeven moment de kerkeraadvergadering uit met de woorden: „Ik heb genoeg van de polletiek". De daaropvolgende zondag werd het drietal (bestaande uit Van Reenen te Zeist, Van Loon te Leiden en Boone te Krabbendijke) afgelezen van de kansel door de dienstdoende ouderling. Vanaf zijn zitplaats riep ouderling Brobbel verontwaardigd tot de gemeente: „Kiest heden wie gij dienen zult". Een beroep werd desondanks uitgebracht, maar niet aangenomen. In 1901 kreeg de gemeente een nieuwe predikant in ds. Denzel uit De Lemmer.

Veel valt er van zijn ambtsperiode niet door te geven. We vermelden alleen dat we het volgende aantreffen in de notulen:

„De leeraar stelt de kerkeraad in kennis met de beroepsbrief, welke o.a. met betrekking tot zijn salaris deze term heeft: indien de finantieele toestand der gemeente het toelaat zal de kerkeraad het traktement verhogen. Daar nu de finantieele toestand van de gemeente zeer gunstig is, verzoekt de leeraar weder om verhoging van salaris, met het oog op zijn steeds grooter gezin. De kerkeraad valt als het ware eenparig den predikant in de rede dat zij dezelfde gedachte gehad hadden en zich refereerden aan het voorstel".

In 1905 werden er reeds pogingen gedaan om tot verenigen te komen met de Kruisgemeenten en de Ledeboeriaanse gemeenten. „'t Oordeel

van de Broeders was, hoewel niets tegen genoemde uitnodiging en gemeente in te brengen is, op dit oogenblik er toch nog niet toe over te gaan, daar die combinatie dit gebrek schijnt te hebben dat de predikanten uit genoemde combinatie tot hertoe te constateren, toch beroepen aannemen naar gemeenten die buiten die combinatie staan en alzoo die vereeniging weer verbreken". Deze uitspraak zal slaan op de predikanten Roelofsen en Van Oordt die een beroep naar een Ledeboeriaanse gemeente hadden aangenomen. Het verzoek tot aansluiting werd met algemene stemmen afgewezen.

Eerst in 1920 besloot de gemeente van Vlaardingen met grote meerderheid zich aan te sluiten bij de Gereformeerde Gemeenten. Stuwende figuur hierbij was de latere predikant A. de Blois, op dat moment nog ouderling. Een klein gedeelte van de gemeente bleef met de predikant, P. van der Heijden, apart staan, als een Hersteld Vrije Gereformeerde Gemeente.

LEIDEN

Rond 1850 stichtte C. van den Oever een Kruisgemeente in Leiden. Voor eigen rekening kocht hij een pand aan de Nieuwe Rijn, no. 76, dat dienst deed als kerkgebouw. In 1870 smolt in Leiden de Kruisgemeente samen met de Ledeboeriaanse gemeente. Hun predikant werd ds. P. Los, aan wie Van den Oever het kerkgebouw over deed. Toen later de gemeente van Leiden zich aansloot bij de Gereformeerde Gemeenten werd de gemeente eigenares van het kerkgebouw door het te kopen van de weduwe van ds. Los."

Pieter Los was geboren op 25 november 1815 te Schiedam. Zijn vader was daar schoolopziener. Op jeugdige leeftijd sloot hij zich aan bij de „Vrienden der Waarheid", die hoopten op een herstel van de Nederlands Hervormde Kerk. In 1849 was een preek van de zendeling Gutzlaff uit China het middel om zijn „blinde zielsogen te openen". Enkele jaren later werd hij evangelist voor de „Vrienden der Waarheid". Als zodanig was hij fel tegen alle modernisme en de deugden- leer, welke al meer en meer ingang vonden. Hij protesteerde tegen allerlei nieuwigheden; inzonderheid de Evangelische gezangen moesten het ontgelden, omdat het was „Papenk6st opgedist in Geuzenschotels, zoals Marnix van Sint-Aldegonde reeds zeide". Het evangelist-zijn combineerde Los deze jaren tevens met het beroep van boekhandelaar-uitgever te Dordrecht. In 1867 werd hij aangezocht door de Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis te Leiden voor een preekbeurt. Hij kreeg zelfs een beroep van de gemeente, die na het vertrek van A. van den Oever naar Amsterdam vakant was. Maar Los was tot de overtuiging gekomen dat de verschillende verenigingen „buiten des Heeren weg lagen, daar de Sacramenten verwaarloosd werden".¹³⁷ In 1869 hernieuwde de gemeente Leiden het beroep en dit keer vond Los vrijmoedigheid het aan te nemen. Hij werd tegelijk met oefenaar Huizer uit Dirksland geëxamineerd en toegelaten tot de bediening des Woords.

Op 3 mei 1869 werd Los bevestigd tot predikant door C. van den Oever; hij behoorde nu dus ook tot het verband van diens gemeenten. Lang zou dat niet duren: reeds het volgende jaar trad ds. Los met zijn gemeente uit het verband van deze kruisgemeenten. De redenen blijven wat in het vage. De predikant stuurde een brief aan de verschillende kruisgemeenten, waarin hij opmerkte „dat de grondslag waarop deze gemeenten zijn zamengesteld niet is volgens Gods Woord, en dientengevolge de zegen des Heeren er niet op rusten kan en het noodwendige gevolg daarvan zijn moet verwarring en allen boozen handel". Los vond dat „den Eerwaarden Heer P. van Dijke, woonachtig in Zeeland, een wettig leeraar in de kerk in Nederland is, omdat hij tot het dienstwerk was bevestigd d000r Ds. Ledeboer, die wettig leeraar was in de Hervormde kerk". De gemeente van Leiden bleef niet lang op zichzelf staan. De uitlating over ds. Van Dijke deed al vermoeden in welke richting Los het wilde zoeken. Nog in hetzelfde jaar dat hij zich afscheidde (1870), zochten de Ledeboerianen toenadering.

Een ouderling kwam eerst eens poolshoogte nemen. Hij informeerde naar de oorzaken der losmaking en tevens op welke gronden Los wilde verenigen. Daarna kreeg de predikant een uitnodiging om op de algemene vergadering der Ledeboerianen te Middelburg te verschijnen. Hij was niet de enige; tegelijkertijd was ook ds. Van den Broek in Middelburg om te onderzoeken of verenigen mogelijk was. Twee moeilijkheden deden zich voor op de vergadering. In de eerste plaats stonden de Ledeboerianen er op dat beide predikanten de psalmen van Datheen lieten zingen. Los kende deze psalmen nauwelijks. De gemeenten van C. van den Oever hadden op een kerkelijke vergadering te Dirksland aan de gemeenten zelf overgelaten, hoe zij deze zaak wilden regelen, en Los voelde er het meeste voor een zelfde afspraak te maken bij een eventuele vereniging. In de tweede plaats wensten de Ledeboerianen dat beide predikanten zich opnieuw lieten bevestigen tot predikant; hun eerste bevestiging werd dus niet erkend. Aanvankelijk wilde Los weigeren, zoals Van den Broek dit deed. Toen evenwel kwam hij tot de ontdekking dat twijfels omtrent zijn bevestiging in het ambt gerechtvaardigd waren. De predikant maakte nu een zwenking, hij was

106

107

bereid zich te laten bevestigen door P. van Dijke, „die door ds. Ledeboer was ingezegend en daarom een apostolische wording had”.

Ook op het punt van de psalmberijming werd Los gewonnen voor het standpunt van de Ledeboerianen. Hij meende nu dat het verval der kerk eigenlijk was begonnen bij de berijming van 1773, „waarvan een groot deel bij de Remonstrantsche kerken in gebruik waren, terwijl ze vervaardigd waren door het Remonstrantsche genootschap Laus Deo Salus Populo”.

Zo kon Los er ten volle vrede mee hebben, dat hij op 5 juni 1870 door Van Dijke opnieuw in het ambt werd bevestigd. Uit piëteit voor ds. Ledeboer was de plaats Benthuisen hiervoor uitgekozen. Sedert die tijd, zo schreef Los, „mocht ik in onzen tegenwoordigen toestand al meer en meer licht ontvangen. Ik zag de vreeselijke verwarringen in de Hervormde kerk, die nog veel meer dan de Roomsche alle kenteekenen draagt van de valsche kerk”.

Dit keer bleef ds. Los wat langer tot een kerkverband behoren. In 1873 trad hij opnieuw uit, zonder dat hij hier motieven voor aanvoerde, en vanaf die tijd bleef hij met zijn gemeente zelfstandig. In 1882 richtte hij het nog steeds bestaande chr. weekblad „De Vriend van Oud en Jong” op. Twee predikanten kregen door Los „de steek opgezet”, werden dus in het ambt bevestigd. Dit waren L. van der Velde, die in januari 1878 bevestigd werd te Rotterdam, en D. Wijting, die in maart 1883 te Goes bevestigd werd. Op 27 oktober 1888 stierf Los. 138

Merkwaardig is, dat na zijn overlijden de gemeente weliswaar een Vrije Gemeente bleef, maar toch contacten onderhield met andere zelfstandige gemeenten. Men sprak van verenigde gemeenten, die zelfs algemene vergaderingen hielden. Meestal betrof dit de gemeenten van 's-Gravenhage (Maliëpaard), Stavenisse, Rijssen, Sliedrecht, Kampen (de groep rond ouderling Post), Zwolle en Rotterdam. Men kan zelfs spreken van een kerkverband, zodat hier het onderscheid vervaagt tussen gemeenten die in een geordend kerkverband leven en vrije gemeenten. Dit kerkverband was wel zeer los van karakter en werd blijkens de notulen verscheurd door controversen. In maart 1896 behoorde de gemeente Leiden korte tijd tot de Kruisgemeenten rond Fransen. Reeds in september 1896 werden alle contacten afgebroken „wegens onoprechte handelingen van die gemeenten tegenover de gemeente Leiden”, zoals de notulen van Leiden vermelden.

De gemeente kreeg na Los nog tot predikant:

ds. K. Werner (1889-1893). Deze vertrok in 1893 naar de Verenigde Staten, nadat hij een conflict met zijn gemeente had gehad, waarover de notulen ons verder niet inlichten. De

kerkeraad ondernam na zijn vertrek pogingen om te verenigen met De Groot te Waddinxveen, die uit de Christelijke Gereformeerde Kerk was getreden.¹³⁹ Die besprekingen leverden geen resultaat op, want De Groot accentueerde de doodstaat van de mens. De kerkeraad meende dat De Groot daarin te ver ging. De nieuwe predikant werd P. M. van Loon (1894-1903), die op zijn beurt werd opgevolgd door G. van Reenen (1904-1912). Onder zijn ambtsbediening vond in 1907 de vereniging plaats tussen de Ledeboeriaanse en Kruisgemeenten, waarbij Leiden zich in november van dat jaar aansloot.

ROTTERDAM (Slachthuisakade)

In het voorafgaande werd reeds geconstateerd dat omstreeks 1870 een Ledeboeriaanse gemeente te Rotterdam ontstond. Al spoedig werd Leendert van der Velde, afkomstig uit Dirksland waar hij winkelier was geweest, oefenaar van de gemeente. Ook Van der Velde zou buiten het kerkverband komen te staan. Op een vergadering werd geconstateerd dat oefenaar Van der Velde „snode daden met leugen en bedrog had bedekt”.¹⁴⁰ Besloten werd de gemeente bericht te zenden, dat hij niet meer als oefenaar mocht voorgaan. Op een latere vergadering in Zeeland werd dat besluit gehandhaafd „wegens de onkerkelijke handelingen van Van der Velde”. De oefenaar onttrok zich daarop met zijn gemeente aan het kerkverband, en een paar jaar daarna kon Van der Velde zich tot predikant laten bevestigen door Los (januari 1878).

Aanvankelijk had Van der Velde te kampen met grote financiële moeilijkheden. Wanneer hij in Zeeland was gaan preken, wat hij meestal één keer in de maand deed, bedroeg zijn tractement juist zoveel, dat hij gedurende een maand de onkosten te Rotterdam kon dekken. In 1886 werd Van der Velde weer toegelaten tot de Ledeboeriaanse gemeenten. Jan Vader schreef op 5 juli 1886: „Gij weet misschien dat Van der Velde door de vergadering als leraar onder ons is toegelaten; ik kan hierover beter spreken dan schrijven”.¹⁴¹

Meestal preekte Van der Velde in de gemeente van Krabbendijke, daar had men veel met hem op. In 1895 kwam hij weer apart te staan met zijn gemeente. In 1889 bevestigde hij geheel op eigen initiatief G. Maliepaard tot predikant van Terneuzen. Na een beroerte ging Van der Velde in 1901 met emeritaat. Tot zijn opvolger had hij N. H. Beversluis bevestigd. Hoe de gemeente onder deze predikant zich weer bij het verband aansloot, is reeds meegedeeld.”²

108

109

DIRKSLAND

Zoals in zoveel gemeenten het geval is, zijn ook in Dirksland oude notulen verdwenen. Toch is er nog genoeg overgebleven om een redelijk compleet beeld van het kerkelijk leven dezer gemeente op te bouwen.

In het jaar 1863 werd een Kruisgemeente te Middelharnis gesticht (groep Van den Oever). Enkele jaren later, in 1867, kwam de gemeente te Dirksland tot stand. In Middelharnis was ds. Keulemans uit Middelburg de drijvende kracht. In Dirksland was dat oefenaar W. C. Huizer, die in februari 1869 tot predikant bevestigd werd door ds. Van den Oever. De moeilijkheden waren vele; Huizer had soms slechts zeven hoorders in de kerk. In 1882 (65 jaar oud) stierf hij.

Willem Cornsz. Huizer werd op 8 juli 1817 te Barendrecht geboren. Zijn vader was vlasboer. Zelf verdiende hij de kost als landarbeider. In 1837 kwam hij naar zijn eigen zeggen tot bekering. Toen Huizer 25 jaar was, werd hij bevestigd tot ouderling (21 maart 1843). Vanaf 1850 gaat hij in de omgeving oefenen. De classicale vergadering der Afgescheidenen te Dordrecht verbood hem dit, maar Huizer ging door.

In 1858 maakte hij zich met een kleine groep los van de Afscheiden gemeente te Barendrecht. De reden hiervoor was dat Huizer, hoewel hij ouderling was te Barendrecht, een dienst bezocht te Dordrecht waar ds. Ledeboer voorging. Daar kwam nog bij dat Huizer door ging met oefenen.

Op 7 mei 1861 verhuisde hij naar Middelharnis, waar in 1863 een Kruisgemeente werd geïnstitueerd.

In april 1867 werd Huizer geschorst, waarna hij in Dirksland ging oefenen. Daarop werd hij afgezet, welk vonnis bevestigd werd op de algemene vergadering der Kruisgemeenten te Haarlem (9 en 10 juni 1868). Huizer sloot zich nu met aanhang aan bij de groep C. van den Oever.

Op 5 dec. 1877 leidde Huizer de begrafenis van C. van den Oever op het kerkhof Crooswijk te Rotterdam."143

Na zijn overlijden werd de gemeente gediend door ds. D. Versteeg (1882-1885) en ds. M. van der Spek (1886-1892). In deze jaren was de gemeente inmiddels een vrije gemeente geworden; oorzaak hiervan was een conflict met Van den Broek. Deze had eigenmachtig een lid van de gemeente Gouda een bewijs van goed gedrag toegestuurd in naam van de verenigde vrije gemeenten (!), terwijl deze nog maar net ontslagen was van een censuur, die zes weken geduurd had. Dit was niet het enige. „En dan nog onzen beminden Leeraar (bedoeld wordt Versteeg) die geen onrecht verdragen kan te verafronteren, door Z. Ew. niet eens in eenige handelingen (noch minder) in alle nodige zaken te erkennen".144

Versteeg was, na evangelist te Oostvoorne en te Rockanje geweest te zijn op 8 oktober 1883 bevestigd door Van den Broek. Hij had het niet altijd gemakkelijk in Dirksland, want in de notulen van de ledenvergadering, gehouden op 30 oktober 1884 in deze gemeente lezen we: „De kerkeraad zei nog aan ... dat ze in Dirksland geen leeraar waardig zijn. Enkelen uitgezonderd. Geeft daar grond van aan, en zegt wie kan dit tegenspreken? Allen zwijgen".

Even leek het erop dat Dirksland niet lang zelfstandig zou zijn. Reeds in 1884 bereikte een schriftelijk verzoek de kerkeraad om te verenigen met de gemeente Rotterdam, waar Van Smalen predikant was. De kerkeraad besloot dit verzoek in te willigen, waarvoor de datum 26 juni 1884 werd afgesproken. Enkele dagen daarvoor schreef de kerkeraad van Rotterdam, dat de vereniging, die zij zelf gezocht had, uitgesteld moest worden. „Grond daartoe geven zij op ten le Omdat de kosteres boven de Contestorie dood ziek lag, ten 2e wegens gemoedsbezwaren".145

Versteeg reisde op 23 juni naar Rotterdam om te vernemen wat dat precies voor gemoedsbezwaren waren. Het bleek dat Van Smalen eerst antwoord uit de hemel moest hebben, maar dit tot op heden miste. De kerkeraad van Dirksland noemde deze handelwijze onoprecht, onbijbels en onverantwoordelijk, te meer omdat het initiatief tot verenigen van Rotterdam was uitgegaan. De gemeente Dirksland noemde zich nu „Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis".

In 1893 kreeg Dirksland een nieuwe predikant in A. Makkenze, die in 1889 te Enkhuizen was bevestigd tot predikant door A. Verheij uit Delft.

Makkenze was geboren op 22 juli 1854 op Goeree-Overflakkee. Zijn ouders waren onkerkelijk. Desondanks kwam hij al vroeg onder de indruk van de ernst van dood en eeuwigheid. Als kleine jongen keek Makkenze eens toe hoe een schaapherder de hoeven van schapen behandelde met gif. In de mening dat het water was, dronk hij ervan. De schrik en ontsteltenis was groot. Makkenze werd evenwel indachtig dat er geschreven staat in Markus 16 : 18: „En al is het dat zij iets dodelijks zullen drinken, het zal hen niet schaden". Nadelige gevolgen heeft Makkenze inderdaad niet ondervonden van het gif. In 1883 werd Makkenze oefenaar te IJsselstein. In zijn preken toonde hij zich nogal fel anti-katholiek. Eens zei hij:

„De Roomse kerk is

110

111

van ouderdom kinds geworden, en zit nu met poppen te spelen". Er waren Rooms-Katholieken in de kerk, die een enorm rumoer verwekten, zodat de preek onderbroken moest worden. Toen Makkenze na afloop van de dienst naar huis wandelde, vlogen de stenen hem om de oren. „De duivel kan niet mikken", was zijn enig commentaar?"

Makkenze poogde in Dirksland zoveel mogelijk naar de D.K.O. te leven. Daardoor kwam hij er toe om in april 1894 een classisvergadering te bezoeken van de Kruisgemeenten, die ontstaan waren rond ds. Fransen. Van aansluiting kwam echter niets. Hier en daar kwam er wel in de buurt een vrije gemeente bij, waar Makkenze kon voorgaan. Zo b.v. met Ooltgensplaat.

In augustus 1897 onderzocht Makkenze of oefenaar J. R. van Oordt uit Charlois toegelaten kon worden tot de bediening des Woords. Zoals bekend, werd deze later door Makkenze bevestigd tot predikant. In datzelfde jaar raakte hij een van zijn ouderlingen kwijt. Deze meende te moeten bedanken voor het ambt, omdat hij weduwnaar was geworden. En er stond immers in 1 Timotheüs 3 : 2: „Een opziener dan moet onberispelijk zijn, éne vrouwe man "

In juli 1901 kwam er een uitnodiging van de predikanten Pieneman, A. Janse en Overduin om zich aan te sluiten bij de Kruisgemeenten (volgens de notulen van Rotterdam ging het initiatief van Makkenze uit). Op de vergadering, die hiervoor was uitgeschreven, liet Makkenze verstek gaan. Hij was „verhinderd".¹⁴⁷ Er werd daarom een deputatie naar Dirksland afgevaardigd, bestaande uit Pieneman en A. Janse, maar de zaak werd slepende gehouden door Makkenze. In 1903 leek het er even op dat hij naar Krabbendijke zou gaan. Een beroep van de gemeente had hij reeds aangenomen, maar na enkele weken kwam de predikant er toch weer op terug.

In 1904 werd opnieuw een toenaderingspoging van de Kruisgemeenten negatief beantwoord. De zaak werd acuut in 1907, toen de vereniging plaats vond tussen Ledeboerianen en Kruisgemeenten. Op de vergadering te Rotterdam hierover, was Makkenze weer „verhinderd". Merkwaardig genoeg drong de predikant daarna op een ledenvergadering wel aan op verenigen. De moeilijkheid was alleen dat men zich wat gekwetst voelde, omdat het verzoek tot aansluiting eerst was gekomen toen de vereniging al een feit was. Kersten schreef, dat hij wel over wilde komen met Van Oordt om de zaak te bespreken, maar men antwoordde hem dat dit niet nodig was. In november 1909 vertrok Makkenze naar Meliskerke, waarmee hij overging naar het nieuwe kerkverband der Gereformeerde Gemeenten. Zijn oude gemeente besloot nu met algemene stemmen ook te verenigen (18 november 1909). Men vond het alleen wel jammer dat de naam Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis moest vervallen, maar Kersten betoogde dat deze naam zijn betekenis had verloren, omdat in 1855 de verdrukking der kerk was opgeheven.

GOES

In 1870 stierf ds. Budding, maar zijn gemeenten bleven voortbestaan als de Vrije Evangelische gemeenten op Zuid-Beveland. Veel gemeenten hadden zich van Budding afgewend, omdat hij aan het eind van zijn leven de leer der Drie-eenheid en de Heidelberger Catechismus verwierp. Wel was hij een voorstander van de psalmen van Datheen en een fel tegenstander van assureren en vaccineren. Twee gemeenten van Budding wilden na zijn overlijden liever niet zelfstandig blijven. Dat waren Kattendijke en Goes, die een beroep uitbrachten op ds. B. Sterkenburg te Giessendam.¹⁴⁸

Een deel van de gemeente had zich inmiddels afgescheiden en was overgegaan naar de

Kruisgemeenten. Zij hadden gedurende twee jaar een predikant in J. W. van den Broek (1867-1869), die later als enige predikant der Kruisgemeenten niet meeding met de vereniging van 1869.149 Zijn voormalige gemeente te Goes deed dit wel, en kreeg nu dus de naam Christelijke Gereformeerde Kerk. Reeds in 1871 belegde een gedeelte dat zich niet thuis voelde in deze kerk, samenkomsten in de schuur van N. Remijn. Het werd versterkt met wat overgebleven was van de gemeente van Sterkenburg, die inmiddels weer vertrokken was.

Oefenaar van deze groep werd Daniël Boeser van Smalen. Op 28 augustus 1874 werd deze oefenaar tot predikant bevestigd, nadat de gemeente geïnstitueerd was door ds. N. Wedemeijer, predikant van een zelfstandige Oud-Gereformeerde gemeente te 's-Gravenhage. Men kan deze datum beschouwen als de officiële instituering van de huidige Gereformeerde Gemeente van Goes. In 1875 vertrok Van Smalen naar de Vrije Gereformeerde Gemeente te Amersfoort, maar Goes vond al spoedig een opvolger in oefenaar Wijting (juni 1876), die voorheen oefenaar te Lisse was geweest.

Een levensbeschrijving van hem vinden we in het Kerkelijk Jaarboekje. Daaruit blijkt dat D. Wijting (1844-1892) in Lisse geboren werd. Zijn vader was rooms-katholiek, zijn moeder was protestants. De jonge Wijting kreeg een protestantse opvoeding, en weigerde reeds

112 113

als kind van zes jaar voor beelden te knielen. Zijn vader is jong gestorven. Wijting was lichamelijk zwak, hij leed aan astma. De dokter had voorspeld dat hij op zijn hoogst 20 zou worden. Jaren lang werkte Wijting bij een huisschilder, totdat hij als 21-jarige ging oefenen in de pas gestichte Kruisgemeente van Lisse. De dokter zei dat Wijting nu spoedig zou sterven en ging zelfs wel in het portaal luisteren, maar de oefenaar ondervond geen nadelige gevolgen van het preken.

In 1869 trouwde hij. Het echtpaar zou negen kinderen krijgen, waarvan één zoon eveneens oefenaar is geworden. Van 1872-1876 was Wijting oefenaar te Lisse als opvolger van ds. Meulebrugge, die in 1869 meeding met de vereniging. In 1876 ging Wijting naar Goes, waar hij in 1882 werd beroepen tot herder en leraar. Op 6 maart 1883 werd hij als zodanig bevestigd door Los. In 1888 ging Wijting naar Kampen, vanwaar hij reeds enkele maanden later (jan. 1889) naar Zeist vertrok. Op 1 januari 1892 stierf hij. Zijn laatste woorden: Al wat Gij wrocht, zal juichen tot Uw eer (Ps. 145: 4). Wijting was opgeruimd van karakter, maar wel driftig van aard.

In september 1877 werd Wijting door Van Dijke bevestigd tot oefenaar van Goes. Hij ijverde sterk voor aansluiting bij de Ledeboeriaanse gemeenten. Jarenlang was hij oefenaar in deze gemeenten na de aansluiting, samen met D. Janse en Jan Vader.

Toen evenwel in 1883 Van Dijke stierf, beriepen de gemeenten D. Janse tot predikant als opvolger van Van Dijke. Goes ging hiermee niet akkoord. De gemeente had haar oefenaar al in 1882 beroepen tot herder en leraar en Wijting was in maart 1883 door Los uit Leiden bevestigd tot de volle bediening des Woords. Nu de keus van de gemeenten op D. Janse viel, verbrak Goes het verband met de gemeenten van Van Dijke en werd zelfstandig. Enige tijd waren de predikanten Los en Wijting zodoende de voorgangers van een „losse" groep gemeenten: Leiden, Goes, Borsssele, Hoedekenskerke, Giessendam, Woerden en Zeist. In april 1888 ging ds. Wijting naar Kampen. Hoe het daar verder met hem ging, is in het desbetreffende hoofdstuk verhaald. We worden niet nader ingelicht omtrent de controversen met de gemeente van Goes.

Zijn opvolger in Goes werd ds. C. Groeneweg, die voordien predikant was van een Vrije Gereformeerde Gemeente te Zwartsluis, en ook enige tijd fungeerde als „rondreizend predikant" Onder zijn ambtsbediening werd er nogal getwist over de bouw van een nieuwe kerk. Het conflict werd al spoedig opgelost. Besloten werd tot de bouw van een nieuwe kerk

aan de J. A. van der Goeskade. De eerste steen werd gelegd door Dirk Groeneweg, het achtjarig zoontje van de predikant. Jaren later kwam deze Dirk nog eens kijken naar de kerk. Het bleek toen dat hij kermisexploitant was geworden. In 1892 brak een conflict uit tussen kerkeraad en predikant De kerkeraad wilde Groeneweg uit zijn ambt ontzetten wegens zijn privéleven. Tijdens een kerkdienst kwam het tot een heftige woordenwisseling tussen Groeneweg en een ouderling, die elkaar een slechte levenswandel verweten. „Het leek wel een kroeg". Ondanks deze ruzie preekte Groeneweg rustig door. Ook de collecten „voor de normale doeleinden" vonden voortgang, zoals de predikant van de kansel afkondigde; het betrof dan ook tevens de inkomsten van de predikant! In februari 1892 gaf Groeneweg de strijd op. Hij verliet Goes en vestigde zich als „particulier persoon" in Rotterdam.

De gemeente stond nu tijdelijk in contact met de Dolerende kerken. Aansluiting ging niet door „vanwege de tegenwerking van de plaatselijke Christelijke Gereformeerde Kerk".

In oktober 1892 deed een nieuwe predikant zijn intrede. Het was ds. P. H. Maakenschijn, die predikant van de Vrije Gereformeerde Gemeente ten Den Briel was geweest en daarna oefenaar in de Gereformeerde Kerken was. Tot maart 1901 was hij predikant van de gemeente, zonder dat er schokkende dingen plaats vonden. In dat jaar werd hem eervol emeritaat verleend door de kerkeraad. De gemeente was thans weer vakant, en men slaagde er niet in op korte termijn een opvolger te vinden. Gesprekken met afgevaardigden van de Ledeboeriaanse gemeenten resulteerden in een hernieuwde aansluiting bij deze gemeenten. Op 18 april 1905 ging de classis, bijeen te Bruinisse, hiermee akkoord. Goes beriep nu Roelofsen, die predikant was van de Kruisgemeente te Opheusden. Het beroep werd aangenomen; de bevestiging vond plaats op 25 juni 1905 door J. R. van Oordt, die het vorige jaar de Kruisgemeente Charlois had verwisseld voor de Ledeboeriaanse gemeente Terneuzen.

In 1907 sloot ook de gemeente Goes zich aan bij de Gereformeerde Gemeenten."

'S-GRAVENHAGE/SCHEVENINGEN

Al voor de Afscheiding in 1834 begon, bestond er een gezelschap in Den Haag, waar ook veel Scheveningers bij hoorden. Dit gezelschap sloot zich in 1835 aan bij de Afscheidenen. Regelmatig nodigde men predikers uit om voor te gaan, en ook ging men zelf wel naar Noordwijk om daar Cors Noorduyn te horen. Zo meldde in 1836 de politie-

114

115

commandant in een rapport dat „onlangs eene pink te Scheveningen in zee gestoken was, bemand met zulke verkeerde ijveraars. Niet om te gaan visschen, maar te Noordwijk een bezoek te geven aan een fragment, behoorende tot de groote confrerie".

Eerste, en een tijd lang ook de enige, ouderling in deze Haagse gemeente was de advocaat mr. A. M. C. van Hall, die bevriend was met Scholte. Nadat Van Hall in 1838 was overleden, koos men tot voorganger boekhandelaar J. van Golverdinge, die persoonlijk met Ledeboer bevriend was, en nog op diens begrafenis enkele woorden gesproken heeft.

In 1849 kreeg de gemeente een eigen predikant in de persoon van ds. H. Joffers uit Uithuizen. De groei van de gemeente was dermate groot dat in 1850 een ruim kerkgebouw aan de Nobelstraat betrokken moest worden.

Joffers behoorde tot de z.g. Drentse richting (de meest behoudende stroming) in de Afscheiding. Desondanks gingen verschillende leden der gemeente over naar de Kruisgemeente van A. van den Oever. Het ontactisch optreden van Joffers was oorzaak van meerdere conflicten. In 1857 censureerde hij een lid van de gemeente, die een dienst van Ledeboer in Delft had bijgewoond! Een groot gedeelte van de gemeente kon het niet langer

harden onder de prediking van Joffers (hij zou niet bevindelijk genoeg zijn) en scheidde zich met oefenaar Golverdinge af. Het ging hier om meer dan driehonderd leden. Op den duur kwamen deze leden terecht of bij de Kruisgemeente, óf bij de pas gestichte Ledeboeriaanse gemeente. Golverdinge zelf voegde zich in 1877 bij de Christelijke Gereformeerde Kerk, en keerde derhalve weer terug in de kerk aan de Nobelstraat.

Omstreeks 1850 bestond er in Den Haag dus een gemeente van Van den Oever. In 1861 kreeg ze als predikant ds. R. Veldman. Na hem preekte A. H. Geerts voor het groepje. In 1868 kwam ds. Wedemeyer, die in Tricht en Dordrecht had gestaan, naar Den Haag. Toen hij in 1888 overleed, had de gemeente achtereenvolgens nog als predikanten G. Maliepaard (1889-1892), C. Pieneman (1893-1898) en W. de Groot (1899-1903).

In het jaar 1903 splitste zich de gemeente. Een gedeelte werd zelfstandig, en ging in 1917 teniet. Het andere deel sloot zich aan bij de Ledeboeriaanse gemeenten. In 1907 volgde zij ds. Boone, en werd dus een Oud-Gereformeerde Gemeente. In 1923 eerst werd een Gereformeerde Gemeente geïnstitueerd, bestaande uit verstrooiden van andere kerkformaties.

De bovengenoemde Geerts heeft ook in Scheveningen geoefend. In 1871 vroeg hij, door middel van een request, erkenning aan de koning. Het verzoek werd ondertekend door acht kerkeradsleden en zestig lidmaten. Vele namen prijken er onder, die behoren tot nu nog aldaar wonende families. Van der Zwan, Vrolijk, Spaans, Bal, Groen, Van der Harst, Jol, Den Heijer, Pronk, Taal, Toet, De Niet, Guyt. De gevraagde erkenning werd verleend.

De gemeente hield haar samenkomsten meestal in een zaaltje aan de Keizerstraat. In 1916 overleed Geerts, maar reeds in 1920 vond de gemeente een opvolger in ds. J. van Wier. Deze was aanvankelijk beurtschipper geweest en ouderling in de Gereformeerde Kerk te Amstelveen. Hij had sympathie opgevat voor ds. Den Hengst, die in 1913 buiten de Gereformeerde Kerk was komen te staan, en zich daarna had aangesloten bij de Gereformeerde Gemeenten.

In 1921 kocht de gemeente de kerk aan de Nieuwe Laantjes voor f 35.000, inclusief het orgel en de inventaris, van de Gereformeerde Kerk. Deze kerk was in 1890 door de Dolerenden gebouwd, maar door de ingebruikneming van de Prins Willem-kerk overbodig geworden. In 1923 trad de gemeente toe tot de groep gemeenten rond ds. De Jonge: de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten.

Ter wille van de volledigheid wordt hier kort de latere geschiedenis vermeld.

In het begin der dertiger jaren gingen er stemmen op om zich aan te sluiten bij de Gereformeerde Gemeenten. Sinds 1927 werkte men al samen met de Gereformeerde Gemeente van Den Haag. In 1933 werd er een kerkdienst belegd, waar ds. Fraanje voorging, en na die kerkdienst werd een ledenvergadering gehouden. Met 64 stemmen voor en 4 stemmen tegen werd besloten tot aansluiting.

Kort daarna veranderde een aantal leden van gedachten. Zij wensten Oud-Gereformeerd te blijven. Een gerechtelijke strijd over het kerkgebouw aan de Nieuwe Laantjes ontbrandde. Tenslotte werd door de Gereformeerde Gemeente de eis van de Oud-Gereformeerden afgekocht voor f 18.000. Deze Oud-Gereformeerden beriepen in 1934 oefenaar Hennephof, die in dat zelfde jaar door ds. De Jonge bevestigd werd. De gemeente kwam samen in een gebouwte aan de Westduinweg. In 1945 vertrok ds. Hennephof naar Dordrecht, waarna de gemeente, die zeer klein in ledenaantal was, vacant is gebleven. In 1942 was er nog weer een splitsing geweest. In verband met de oorlog was Scheveningen toen grotendeels ontruimd, en de bevolking geëvacueerd. Ouderling Kruithof stichtte in die jaren een zelfstandige Oud-Gereformeerde Gemeente.

116 117

Hij werd in 1946 door ds. Van Welzen uit Gouda tot predikant bevestigd. In 1962 overleed ds.

Kruithof. De Gereformeerde Gemeente ontving in 1956 haar eerste predikant in ds. J. W. Kersten, een zoon van G. H. Kersten. Geheel onverwacht overleed deze in 1960.

Ook vermelden we nog dat in Schevingen bijeenkomsten door volgelingen van ds. Stam worden gehouden. Men noemt zich „Oud-Hervormd”, maar de Scheveningers spreken van „het groepje van Jan Pronk”, die ook enige tijd oefende. Ds. Bogaard, ds. Vlot en ds. Hofman uit Schiedam preekten er regelmatig. 151

RIJSSEN

Ook in Rijssen ontstond in de jaren 1836-1838 een afgescheiden kerk. De gemeente kwam in de loop der jaren tot bloei en vertoonde het normale ontwikkelingsproces van andere afgescheiden gemeenten. In 1869 ging de kruisgemeente Rijssen mee met de vereniging, en werd de gemeente een Christelijke Gereformeerde gemeente. In 1871 kreeg de vakante gemeente een eigen predikant in de voormalig Christelijk Afgescheiden ds. J. Diephuis. In het begin ging het nog wel goed, maar na enige jaren begonnen de moeilijkheden. Aan de levenswandel van de gemeenteleden mankeerde wel eens wat. Vandaar dat Diephuis anders ging preken. Was hij eerst nog wel „bevindelijk” te noemen. hetgeen de gemeente gewend was, thans waarschuwde hij nadrukkelijk tegen te grote lijdelijkheid en al te losse zeden. Een groepje leden nam dit de predikant kwalijk. Ook verschilden zij met Diephuis van mening over de wedergeboorte. De predikant meende dat dit geschiedde door de werking van Woord en Geest; zijn tegenstanders huldigden de mening dat alleen de Geest bekeert. Dezen gingen samenkomsten beleggen op een boerderij, waarvan de eigenaar onder censuur stond bij Diephuis, omdat hij boter verkocht had, waarmee geknoeid was. Meerdere malen preekte Fransen voor dit groepje. Hij institueerde ook ten huize van Arend Kippers in de Walstraat een gemeente. Uit deze gemeente is de huidige „Eskerk” gegroeid, die in de volksmond nog steeds de „botterkarke” genoemd wordt. Aanvankelijk bleef de gemeente op zichzelf staan. Regelmatig ging Meijer, predikant van de Vrije Gereformeerde Gemeente te Vlaardingen, voor. Eerst in 1895 sloot de gemeente zich aan bij de Kruisgemeenten, die min of meer in een kerkelijk verband leefden. In 1907 ging zij mee met de vereniging, en werd dus Gereformeerde Gemeente. Van 1912-1917 werd zij bediend door Van Neerbos en van 1917-1924 door M. Hofman. In 1953 koos de „Eskerk” de zijde van de „uitgetreden”, en werd dus Gereformeerde Gemeente in Nederland Inmiddels heeft ook hier weer een scheuring plaats gevonden.

In 1883 volgde wederom een scheuring in de Christelijke Gereformeerde gemeente. Voor de rechtbank werd uitgevochten, welke partij recht had op de kerk en de pastorie. Ten gevolge van gemaakte fouten door de christelijke gereformeerde predikant, nog steeds Diephuis, was dit de uitgetreden partij. Zo ontstond een „Zelfstandige Christelijke Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis”, die bekend stond als de „Walkerk”. Ds. A. Verheij heeft geadviseerd hoe de „Walkerk” zich los moest maken van de Chr. Geref. Kerk. Hij verstrekke zelfs schriftelijke adviezen, die ook opgevolgd werden. De gemeente werd o.a. bediend door de „vrije” predikant G. Maliepaard uit Den Haag, door Werner uit Leiden, door Grass en Van der Heijden.

Ds. J. J. Grass (1893-1897 te Rijssen) is een voormalig kloosterbroeder geweest. Hij werd bevestigd tot predikant door Maliepaard. Op den duur liep het aantal kerkgangers onder hem terug tot circa twaalf. Het gerucht liep dat hij zich met spiritisme bezig hield. Na een veroordeling wegens het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunde vertrok hij in 1897 naar Kampen.

In 1906 kwam L. Wijting uit Lisse (een zoon van D. Wijting, die in Goes en Kampen gestaan had). L. Wijting was sinds 1904 oefenaar van de Vrije Gereformeerde Gemeente te Zeist geweest. Hij werd tot oefenaar bevestigd door Van Reenen, die toen te Zeist stond; deze heeft

hem ook de gemeente Rijssen aanbevolen met de omschrijving „een jongske met twee broden en vijf vissen”.

De bediening van oefenaar Wijting is zegenrijk geweest; hij legde een grote mate van zelfverloochening aan de dag en deed veel aan pastoraal werk in de gemeente.

In zijn prediking was Wijting erg schriftuurlijk, hoewel hij op dit terrein niet met rijke gaven bedeeld was. Zelf zei hij: „Ik heb wel de preekschetsen van mijn vader, maar niet het licht van mijn vader”. De sacramenten werden bediend door Geerts uit Scheveningen of De Jonge uit Kampen. Een enkele keer kwam ook Boone wel eens preken. In 1922 trad de gemeente toe tot de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten, opgericht door De Jonge. Tot deze Federatie behoorden aanvankelijk een vijftal tot dan nog vrije gemeenten: Kampen (ds. C. de Jonge), Den Helder (ds. J. Meijer), Rijssen-Wal (oefenaar L. Wijting), Doetinchem en Utrecht. Na enige tijd sloten zich daarbij aan Dordrecht (ds. J. van Vliet) en Scheveningen (ds. J. van Wier) en nog vele andere gemeenten.

118

119

In 1927 kreeg men als predikant ds. Van Wier uit Scheveningen. Toch vond de kerkeraad op den duur het kerkverband te vaag, te „zwevend” van structuur. Men vond het gewenst zich aan te sluiten bij een kerkformatie met een meer geregeld kerkelijk leven. Daarom besloot men in 1933 zich aan te sluiten bij de Gereformeerde Gemeenten. Van Wier bleef met een klein gedeelte apart staan als Oud- Gereformeerde Gemeente.

In 1938 kreeg de Gereformeerde Gemeente reeds een eigen predikant in de persoon van ds. J. Vreugdenhil. Oefenaar Wijting nam nu afscheid van de gemeente en vestigde zich in Amersfoort, alwaar hij in 1959 overleed. Enkele jaren nadien verwisselde de gemeente de Walkerk voor de Noorderkerk. Rijssen is de grootste gemeente binnen het verband der Gereformeerde Gemeenten. Zij is ruim 5000 zielen groot. Vanaf haar instituering in ongeveer 1838 heeft dus de gemeente de volgende fasen doorlopen:

1838-1841: Chr. Afgescheiden gemeente.

1841-1869: Kruisgemeente.

1869-1883: Chr. Gereformeerde Gemeente.

1883-1933: Zelfstandige Chr. Geref. Gemeente onder 't Kruis. vanaf 1933: Gereformeerde Gemeente.¹⁵²

In het overzicht van de gemeente Goes werd de naam van ds. Sterkenburg genoemd. Hoewel slechts zijdelings verband houdend met ons onderwerp, willen wij toch wat meer van hem en zijn gemeenten meedelen. Bastiaan Sterkenburg (1809-1900) was predikant van de Kruisgemeenten te Giessendam, Oosterland en Haarlem. Geboren in Almkerk behoorde hij tot de Hervormde kerk. Hij viel daar op door zijn gedrag. „Tijdens de kerkdienst zette hij zijn hoge hoed wel eens op, want het kon danig tochten in het hoekige gebouw. Maar Bas weet daarvoor met flair een bepaald moment te kiezen. Hij voelt het altijd tochten als er door ds. Sjoenis een gezangvers wordt opgegeven. Dan verrijst prompt boven de samengepakte schare zijn cylinder en houdt haar stille betoging tegen wat zijns inziens de eenheid op het fundament der waarheid stoort”.¹⁵³ Omdat waarschuwen niet hielp, liet Sjoenis het recalcitrante lid door de veldwachter uit de kerk zetten.

In 1840 werd Sterkenburg oefenaar te Giessendam, nadat hij zijn studie theologie in Leiden had afgebroken. Ook kwam hij in aanraking met de strafrechter. Toen de boeten opliepen en niet betaald werden, werd Sterkenburg gevangen gezet in de gevangenis van Gorinchem. Weer eenmaal vrij man geworden werd Sterkenburg in de gelegenheid gesteld een audiëntie te hebben bij koning Willem II. Het resultaat van het gesprek was een

verzachting van het justitiële optreden tegen Sterkenburg. Dat Sterkenburg niet bepaald bedeesd was, bleek wel uit de tweede audiëntie die de koning hem later toestond. De vorst ontving hem hartelijk. „Wel Sterkenburg, hoe gaat het?"

„Hoe zou het gaan Sire, zolang de overheid nog steeds de kerk vervolgt?"¹⁵⁴

In 1845 werd Sterkenburg beroepen te Nieuwerkerk. Dit beroep nam hij aan; zijn bevestiger was C. van den Oever. Zijn volgende gemeente werd Haarlem, waar het al spoedig mis ging. Binnen de kerkeraad ontstond een ruzie, die zo hoog liep dat het ontaardde in een handgemeen. Een diaken en twee kerkmeesters moesten drie dagen de gevangenis in wegens mishandeling. Sterkenburg ging zelf waarschijnlijk ook niet geheel vrij uit. Hij werd tenminste in november 1851 door de Kruisgemeenten geschorst en later afgezet.

Nu werd de Bommelerwaard het voornaamste arbeidsterrein van Sterkenburg. Officieel was hij daar niet beroepen, maar hij noemde zich predikant volgens Markus 16 : 15 en 16. („En Hij zeide tot hen: Gaat heen in de gehele wereld, predikt het Evangelie aan alle creaturen"). In 1864 kwam Sterkenburg in Kattendijke en Goes terecht. Hij leidde daar diensten in de „tent der samenkomst", een van binnen geheel rood geschilderde houten loods. Tenslotte kwam hij in de gemeente Kinderdijk terecht, waar hij alom geëerd en bemind werd. De jeugd had ontzag voor hem en voor zijn vermanend woord, als hij hen betrapte op dobbelspel of straatslenteren. Op de catechisatie wist hij zijn leerlingen te boeien, sommigen kreeg hij zover dat ze de Nederlandse Geloofsbelijdenis in haar geheel konden opzeggen.

Zijn kring breidde zich uit. Op plaatsen als Capelle aan de IJssel, Sliedrecht, Hendrik-Ido-Ambacht en Schiedam kwamen voorgangers die in zijn geest werkten.

Zij stelden zich op het standpunt „dat de Ned. Herv. Kerk de kerk der vaderen is, in hope wachtend of het de Heere behage die kerk terug te brengen op de grondslag van de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619".⁵ Om aan te geven dat zij geen kerkscheuring wensten, maar dat zij evenmin in de huidige Hervormde kerk zich thuis voelden, noemden zij zich „Hervormd 1618/1619". Zij durfden zich dus niet tot kerk te institueren, omdat zij de Hervormde Kerk bleven erkennen als „het geopenbaarde lichaam van Christus in Nederland".¹⁵⁶

In Capelle aan de IJssel kwam Sterkenburg in aanraking met landbouwer Stam (1838-1917). Deze leidde bijeenkomsten op een dorsvloer

120 121

in zijn schuur, vandaar dat in de volksmond jaren lang gesproken werd over „de dorsvloer" als men het over zijn gemeente had. In 1896 werd oefenaar H. Stam door Sterkenburg in het ambt bevestigd. De onwil van Stam werd gebroken door de woorden: „Hoe lang zult gij God nog tegenspreken?"

H. Stam werd op 27 juni 1838 te Wilnis geboren. „Hij was een echte oordeelspredikant, die de mensen het oordeel Gods scherp aanzet, mede doordat hij in zijn leven veel vijandschap ontmoet heeft, in het bijzonder van de valse godsdienst. Ook heeft hij veel geprofeteerd. Eens kreeg hij de woorden: „Een bezoeking zal de hele wereld bevangen". Toen later de leer van dr. A. Kuyper zich ging openbaren, bepaalde God Stam erbij, dat dit de bezoeking was, die over de hele wereld zou komen, n.l. de valse godsdienst.

Toen in 1913 de Onafhankelijkheidsdag herdacht werd, werd er in Capelle, evenals in zoveel plaatsen in Nederland optocht gehouden met o.a. vreemde klederdrachten. Toen heeft Stam al gezegd dat er dagen over Nederland zouden komen dat de mensen zich zouden vergapen aan de vreemde klederdrachten, die er dan in Nederland zouden zijn, maar dan tot hun smart, vanwege het oordeel Gods. De tweede wereldoorlog heeft dit bevestigd" ¹⁵⁷

De gemeenten bestaan nog tot op de dag van vandaag. Stam, die in 1916 overleed, bevestigde J. H. Bogaard, een afgezette godsdienstonderwijzer uit de Hervormde Kerk te Sliedrecht, tot

predikant (1908). Deze ds. Bogaard heeft op zijn beurt weer H. Vlot (1936) te Capelle aan de IJssel, H. Hofman te Schiedam en A. Bijkerk te Sliedrecht bevestigd. Ds. Hofman heeft daarop G. van den Breevaart te Hendrik-Ido-Ambacht bevestigd tot de dienst des Woords. Ook de voorganger te Alblasterdam, A. P. Verloop, is op 9 juli 1951 door Hofman in het ambt bevestigd. Van deze predikanten is Van den Breevaart in 1974 overleden¹⁵⁸, Hofman te Schiedam in 1975, terwijl Vlot in 1974 met emeritaat ging, na een ouderling tot opvolger aangewezen te hebben (Vlot is inmiddels ook overleden, 1976). Al deze gemeenten noemen zich geen „kerk” of „gemeente”, maar spreken van „samenkomst” of „gemeenschap”. Consequent volgens hun ideeën willen zij geen geordend kerkverband vormen naast de Hervormde Kerk. Hier en daar betaalt men zelfs nog de kerkelijke belasting aan de Hervormde Kerk. Als enkele mondeling verkregen informaties kloppen, doet men geen belijdenis, maken de predikanten geen gebruik van hun titel, maar is het de gewoonte hen met „meneer” aan te spreken. Geheel consequent kan men overigens niet zijn, want, om maar iets te noemen, de sacramenten worden wel bediend. Volgens de theorie is men geen apart kerkverband naast de Hervormde Kerk, in de praktijk is men dat wel.

DE VERENIGING VAN 1907

De wirwar van draden en draadjes uit de vorige hoofdstukken ontwikkelen zich in 1907 geheel of gedeeltelijk tot het meer regelmatige patroon van de Gereformeerde Gemeenten.

In de jaren na 1900 leek het er nog niet op. Frappant is wat ds. Beversluis schreef in dat jaar over een mogelijk samengaan met de groep gemeenten rond Fransen. Alle pogingen tot samengaan „bleken ijdel te zijn, dewijl de grondslag, waarop deze en onze gemeenten gefondeerd waren, te zeer verschilde". Deze uitspraak staat in contrast met zijn ijver in 1907. Helaas gaf hij in 1900 niet aan, waar het verschil lag. Hij citeerde enkel Ledeboers woorden: „Keert ge terug, keert geheel terug." En juist op het geheel terugkeeren stuitte men af, aldus Beversluis. Zeker, ook aan de Oud-Gereformeerden, d.i. Ledeboerianen, mankeerde genoeg; ook zij waren afgeweken van de belijdenis, maar „nochtans wordt dit, Gode zij dank, door het overwegend deel in onze gemeenten nog als een schromelijk bederf en achteruitgang erkend. Vandaar dan ook, dat men onder ons slechts aarzelend eene schrede verzet, hoewel de voortstuwende kracht der nieuwe godsdienst onzer eeuw zich ook sterk onder ons openbaart".¹

In ieder geval geeft bovenstaand citaat wel aan dat het initiatief tot verenigen niet van de Ledeboerianen kwam. De Kruisgemeenten namen alle initiatieven, de Ledeboeriaanse gemeenten wachtten af.

Omstreeks 1900 zien wij bij de Kruisgemeenten een geleidelijk aan krachtiger wordende stroming opkomen, die een begin wil maken met een meer geordend kerkelijk leven.

Op een vergadering van 10 oktober 1899 kwam men al met het voorstel als Kruisgemeenten onderling tot een nauwer samengaan te komen. Hoewel het voorstel verworpen werd, kon de afspraak gemaakt worden voortaan twee keer per jaar een classicale vergadering te beleggen, en één keer per jaar een Algemene Vergadering.¹⁶ Een duidelijke stap op de weg naar een meer kerkrechtelijk-georganiseerd leven, ook al heeft men er zich niet altijd aan gehouden. Tevens lezen we in de notulen dat op deze vergadering de hoop werd uitgesproken dat „de steen der wijzen zal gevonden worden om tot een meer hechtere band te komen als tot dusver, in verband met de gemoedelijkheid waarmede sommige gemeenten zich losmaken".

Vanaf 1900 was ook duidelijk waarneembaar dat beide kerkformaties naar elkaar toegroeiden. Predikanten bedienden over en weer elkaars gemeenten. Zo ging ds. Pieneman voor in Benthuisen, hoewel dit een Ledeboeriaanse gemeente was. Ds. Boone preekte een enkele keer in Kruisgemeenten. Ds. Van Oordt nam in 1904 een beroep aan van de Ledeboeriaanse gemeente Terneuzen, en hetzelfde zou in 1905 zijn collega ds. Roelofsen doen, die naar Goes ging. Bij velen in de Kruisgemeenten heerste hierover ontstemming, en toen er meer definitief sprake was van een vereniging, moest bij leden van de Kruisgemeenten eerst de angst overwonnen worden dat men zijn predikanten zou kwijt raken aan de Ledeboeriaanse gemeenten.

Op een classisvergadering van 26 september 1902 werd reeds genotuleerd dat verenigen meer de wens was van sommige predikanten. De afgevaardigde van Rotterdam stelde de vraag aan „de leeraars of het arbeidsveld te gering was".

Een jaar later (20 mei 1903) concludeerde de meerderheid van de vergadering dat een vereniging met de Ledeboerianen niet gewenst was. „In eigen kring is er genoeg werk voor onze leeraars".

De predikanten der Kruisgemeenten kwamen overigens bijna altijd uit een ander kerkverband over. Kersten en D. C. Overduin waren in 1905 de eerste predikanten die uit de gemeenten zelf voortkwamen.

Drijvende kracht bij de Kruisgemeenten inzake de vereniging met de Ledeboeriaanse

gemeenten was oefenaar Kersten uit Meliskerke. Jarenlang hield deze jonge oefenaar (hij was 24 toen hij in 1905 tot predikant werd bevestigd), warme pleidooien voor verenigen op classiscale en algemene vergaderingen. Ook op lokaal niveau was hij zeer actief. Zijn gemeente was de enige Kruisgemeente op Walcheren temidden van vele Ledeboeriaanse gemeenten. Kersten spande zich dan ook in om een goede verstandhouding met deze gemeenten te krijgen, en dat gelukte hem heel goed. In het voorjaar van 1905 nam de algemene vergadering een voorstel aan van Meliskerke om wegen te zoeken, hoe men verenigen kon met de Ledeboerianen. Tegenstemmers waren de predikanten Overduin en Pieneman, welke laatste bijbedoelingen aanwezig achtte. Hij zal wel bedoeld hebben, dat de Ledeboerianen verenigen wilden, omdat zij behoefte hadden aan predikanten. De vergadering besloot tevens, om twee afgevaardigden te sturen

124 125

naar een bijeenkomst van Ledeboeriaanse gemeenten te Bruinisse. Aangezien deze afgevaardigden moesten pleiten voor een vereniging, is het vreemd dat de algemene vergadering der Kruisgemeenten de twee tegenstemmers, J. Overduin en Pieneman, uitkoos voor deze missie. De poging is dan ook schromelijk mislukt. Desondanks gaf Kersten de hoop niet op. Om een volgende kans niet bij voorbaat te bederven, schreef hij minzaam over deze mislukte onderhandelingen: „Hoewel ze vriendelijk werden ontvangen, ging men op het voorstel niet in". Die ontvangst was, als we een andere bron mogen geloven, niet zo vriendelijk geweest als Kersten wilde doen voorkomen. Ds. Overduin had bij zijn terugkeer tegen de kerkeraad van Lisse gezegd, dat hij „afstotend" ontvangen was, en dat de psalmberijming van Datheen het grote struikelblok vormde. De scribe achtte een vereniging niet meer mogelijk. „Zodat het nu voor goed was afgedaan".¹⁶¹

In de notulen van de Ledeboeriaanse vergadering te Bruinisse (7 juni 1905) werd het volgende vermeld: „Voor de vergadering zijn verschenen de Leeraars Ds. Pieneman, Ds. Overduin, Ds. Janse van de Ger. Gem. onder 't Kruis met het doel om met ons te vereenigen. De voorzitter vraagt de vergadering, of zij gezind is, dat er pogingen worden aangewend tot samenleving met genoemde gemeenten, terwijl hierover gesproken en gestemd werd, hebben genoemde leeraars zich verwijderd. De vergadering verklaart wel met grote meerderheid dat zij gezind is met genoemde gemeenten te leven maar dat zij in geene andere benadering kan toestemmen als daar in dat er algemeene in- eensmelting zij en in zonderheid wat het gebruik der onder ons gebruikelijke Psalmberijming betreft, bedoelde Broeders teruggeroepen zijnde, verklaarden dit aan hunne vergadering te zullen mededelen". In de kerkeradsnotulen van Rotterdam (16 juni 1905) wordt opgetekend dat genoemde commissie twee uur op antwoord had moeten wachten.

Op 5 juni 1907 geeft de Algemene Vergadering der Kruisgemeenten de wens te kennen dat de geschiedenis van de eigen kerk beschreven werd. In de notulen wordt het doel aangeduid. „Onze zoogenaamde kerkgeschiedenis zou zoo moeten worden ingericht dat het, waar zulks voorkwam in betrekking met wijlen Ds. Ledeboer, voor de aanhangers van dien niet zou kunnen kwetsen". De bedoeling is duidelijk, deze geschiedschrijving zou dienstig moeten zijn aan de vereniging.

Overigens werd opnieuw naar voren gebracht dat de Ledeboerianen niet enthousiast waren voor een samengaan. „Onze afgevaardigden zijn op de vergadering te Bruinisse der Ledeboerianen, niet koel maar honds sch behandeld. Alle hoop op vereeniging was toendertijd afgesneden; evenwel meende men, niettegenstaande die moedbenemende ervaring, andermaal de broederhand uit te steken, daar het toch een volk is hetwelk met ons één is in geloofsbelijdenis en er buitendien reeds een tweetal onzer voormaligen Leeraars door roeping van zulke gemeenten met hun zijn vereenigd".

Toch werd het jaar na deze „moedbenemende ervaring" een belangrijke stap gezet op de weg naar verenigen. Beide kerkgroeperingen erkenden elkaars bediening, ook ten aanzien van de sacramenten. In 1906 nam ds. Pieneman tevens een beroep aan naar Grand-Rapids, waarmee één van de belangrijkste opposanten vertrok naar de Verenigde Staten. Meliskerke hernieuwde dan ook op 23 mei 1907 de verenigingsvoorstellen. Weer werden twee predikanten afgevaardigd naar een vergadering der Ledeboerianen, ditmaal in Middelburg (4 en 5 juni). Het waren ds. Janse uit Barneveld, ds. Kersten, die inmiddels een beroep naar Rotterdam had aangenomen, en ouderling Janse uit Meliskerke. Bij de Ledeboerianen was ds. Boone praeses. Men had op moeilijkheden gerekend, maar het verliep allemaal erg vlot, en ook ds. Boone was gewonnen voor de vereniging.

Voorwaarde was dat de afzonderlijke kerkeraden en gemeenten hierin gehoord zouden worden, waarvoor een periode van drie maanden was uitgetrokken.

Op deze vergadering te Middelburg kwam een ouderling „zich schuldig te verklaren aan de hondsche behandeling te Bruinisse en het verwonderde hem daarom dat na zulke handeling deze vergadering nochtans werd vereerd met een bezoek van onze afgevaardigden en daarom was het hem een blijdschap langs deze weg in de gelegenheid te zijn hem de broederhand te reiken".

Er brak nu een drukke tijd aan (vooral voor Kersten) waarin alles voorbereid moest worden voor een vergadering van negentien deputaten per kerkgenootschap, die op 25 juli 1907 zouden bijeenkomen in Rotterdam.

De deputaten vonden elkaar op deze vergadering, zonder dat er zich al te grote moeilijkheden voordeden. De ontwerp-bepalingen, die zij opstelden, moesten nog goedgekeurd worden door een gezamenlijke synode, die eveneens te Rotterdam op 9 en 10 oktober gehouden zou worden.

Tot praeses van deze synode werd ds. Beversluis gekozen, scriba was ds. Kersten. Aanwezig waren afgevaardigden van dertien Kruisgemeenten en tweeëntwintig Ledeboeriaanse gemeenten. De ontwerp-bepalingen

126 127

leverden geen grote moeilijkheden op. Over de leer was men het eens. De naam van de nieuwe kerkformatie werd: Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Als in één plaats van beide kerken een gemeente aanwezig was, zou geen druk mogen worden uitgeoefend tot samenvoeging. Elke gemeente behield haar eigen goederen. De vereniging was dus classicaal en synodaal, de gemeenten moesten vrij gelaten worden. Het moeilijke punt van de psalmberijming werd opgelost door iedere gemeente zijn eigen berijming te laten kiezen, en te garanderen aan de Ledeboeriaanse gemeenten dat de predikant zich zou aanpassen aan de gemeente. Op voorstel van ds. J. Overduin werd aangaande de psalmberijming art. 10 ingevoegd, luidende dat in alle classicale en meerdere vergaderingen de psalmen van Datheen moesten worden gezongen. Ondanks waarschuwingen dat deze bepaling niet overal zou worden nageleefd, werd zij toch aangenomen.

Zo was dan de vereniging een feit geworden.

Reeds vanaf het eerste moment waren er moeilijkheden te overwinnen. Op de synode was één gemeente der Ledeboerianen niet vertegenwoordigd, n.l. Sint-Philipsland waar ds. Boone stond.

Hoewel deze zich aanvankelijk zeer positief had uitgelaten over de op handen zijnde vereniging, had de predikant naderhand bezwaren gekregen. De deputaten-vergadering van 25 juli had ds. Boone niet kunnen bijwonen wegens ziekte van zijn vrouw. Hij had echter aan ds. Kersten geschreven, dat deze gerust zijn naam onder de Bepalingen mocht zetten.'62 Ds. Van

Oordt, die aanvankelijk eveneens bezwaren tegen de vereniging had (van welke aard deze waren, is onbekend) was nog door Boone met „krasse woorden schriftelijk vermaand om met de vereniging mede te gaan". Vlak voordat de synode in Rotterdam begon, had Boone gezegd daar naar toe te zullen gaan.

In plaats van de predikant kwam er een brief van hem, waarin meegedeeld werd dat hij zich aan een vereniging wenste te onttrekken.

De brief was gedateerd 8 oktober en luidde als volgt:

Waarde Broeder,

De Heere zij met ulieden. Heden schrijf ik U deze letteren, dat ik niet op de vergadering (kan zijn). (Dit) is niet dat ik ulieden ontken: volstrekt niet, ik heb tegen geen een Leeraar iets. Maar ik wensch bij het oude van den godzaligen Ds. Ledeboer en den godzaligen Ds. v. Dijke en den godzaligen Ds. Bakker te blijven; bij al haar gewoonten. Zoo ik niet kan meegaan in de vereeniging. Of ik zoo bepaald wierd, dat wij nu die eerwaarde Leeraars, die goed en bloed als 't ware opgeofferd hebben, om die te verlaten. Neen, dat kan ik niet, dus geen haat, geen nijd heb ik niet. Na groeten, Uw vriend en

broeder,

L. Boone

Ik wensch van alle woordenstrijd of brieven verschoond te blijven.

Voor Boone was het onoverkomelijk, dat de predikanten uit de Kruiskerken het ambtsgewaad niet zouden dragen, dat de Ledeboeriaanse predikanten wel droegen, en dat de psalmberijming van Datheen niet unaniem gehandhaafd zou blijven. Ook had Boone een voorkeur voor de naam Oud-Gereformeerde Gemeenten. Kersten oordeelde dat wat „oud" was de verdwijning nabij was. Enkele teksten uit de Bijbel (Openb. 22 : 9 „Ziet dat gij het niet doet"; Spreuken 24 : 21 „Vermeng u niet met hen die naar verandering staan") hadden voor hem de doorslag gegeven.

De synode was teleurgesteld over deze houding van Boone. Uit de discussie bleek wel dat Boone zijn twijfels over de vereniging al langer had. De predikant zou in het geheim reeds voor 4 juni (de datum dat de Ledeboerianen hun vergadering in Middelburg hielden, waar Kersten c.s. als afgevaardigden van de Kruisgemeenten kwamen) geschreven hebben, dat hij met zeven gemeenten uit het kerkverband zou treden. Kersten verweet Boone dat hij „in het heimelijke werkte om met enkele gemeenten op zichzelf te blijven". Anderen brachten naar voren dat „ds. Boone heerste in Sint-Philipsland. De kerkeraad had er niets te zeggen". Een ouderling beweerde dat Boone gezegd had „tegen een ouderling uit Terneuzen dat hij op Sint-Philipsland alleen baas was, terwijl in Neuzen de kerkeraad nog wat te zeggen had". Bovendien zou de predikant bij diverse gemeenten de vrees gewekt hebben dat men bij de vereniging zou kunnen opdraaien voor de schulden van financieel zwakke gemeenten."

De notulen maken melding van grote ontstemming over dit gedrag van Boone. Kersten: „Wat moeten we van zoo'n Leeraar denken!" Van Oordt: „Ds. Boone nam mijn bezwaren dermate kwalijk, dat hij in beledigende verwijten viel, die hij later wel weer terugtrok, maar toch verrieden, dat hij de vereeniging dreef. En nu er tegen! 't Is een raadsel". De scriba, zoals vermeld was dat Kersten, tekende hierbij aan: „Een dubbelhartig man is ongestadig in al zijne wegen".

De synode wilde Boone schorsen, maar de praeses wierp tegen, dat de kerkeraad van Sint-Philipsland wellicht nergens van af wist, zodat het beter was deze schorsing een week uit te stellen. Kersten stelde voor eerst nog een persoonlijk gesprek te houden met Boone. Dit voorstel

werd aangenomen. Van Oordt, Kersten en de ouderlingen Van der Velde en Bras zouden dit doen.

Dit gesprek, dat inderdaad gehouden werd, had echter geen enkele kans van slagen meer. „De vriendelijkste raadgevingen hielpen zo min als het wijzen op zijn tegenstrijdig handelen”.¹⁶⁴ Op drie december 1907 onttrok ds. Boone zich aan het kerkverband met negen gemeenten, die samen het begin van de Oud-Gereformeerde Gemeenten vormden.

Dat waren, Oudewater, IJsselstein, Waddinxveen en Zuidwolde (deze waren niet betrokken bij de vereniging). Verder Sint-Philipsland, Haamstede en 's-Gravenhage (zij volgden Boone). Tenslotte gingen minderheden van Nieuw-Beijerland en Bruinisse met Boone mee. In 1932 heeft Boone nog een poging gedaan opgenomen te worden in het verband der Gereformeerde Gemeenten. „Hij heeft in het laatst van zijn dagen zijn schuld moeten bekennen. Dit schreef hij aan ds. Fraanje en aan mij, begeerend herstel van de geslagen breuk. Nimmer is het echter daartoe gekomen. Bij vernieuwing keerde Ds. Boone om en is in dien toestand gestorven”.¹⁶⁵ Het is niet meer dan billijk ook de visie van ds. Boone weer te geven. In zijn levensbeschrijving geeft ds. Boone een verslag van de gebeurtenissen in 1907. Hij begint met de vergadering van 4 en 5 juni te Middelburg. Op de eerste dag van deze vergadering werd ds. Beversluis onderhouden over het feit dat hij op eigen initiatief M. Romeijn te Sint-Philipsland, die aldaar ouderling was, had aangesteld tot oefenaar in de Zuidhollandse gemeenten. Op de tweede dag van de vergadering kwamen de afgevaardigden van de Kruisgemeenten.

„Besloten werd den ouden rijm van den kansel af te lezen. Traden wij dus in hun gemeenten op, dan zouden we de berijming van Datheen aflezen, doch de gemeenten zouden de nieuwe berijming zingen”. Na een breedvoerige bespreking werd er na stemming besloten te verenigen, omdat er wat de leer aanging, geen verschil was.

Op 25 juli werd in Rotterdam de deputaten-vergadering gehouden, waarop Boone wegens ernstige ziekte van zijn vrouw niet kon komen. Hij geraakte over het verenigen in grote moeilijkheden en „mijn hoofdbezwaar was wel, dat wij niet geheel terugkeerden tot het zingen van de oude psalmen en het dragen van het ambtsgewaad, gelijk Ds. Ledeboer, Ds. v. Dijke en Bakker gedaan hebben en één waren op den- zelfden grondslag”.

Nu was op 5 juni afgesproken dat er drie maanden bedenktijd zou worden gegeven, zodat de kerkeraden met de gemeenten over dit be-

sluit konden beraadslagen. Dus, zo stelde Boone, ik heb op die vergadering mijn „Ja”-woord gegeven, maar op conditie van drie maanden bedenktijd; het had derhalve een voorlopig karakter.

Omdat de twee partijen niet tot overeenstemming konden komen, bleef Boone met 15 gemeenten buiten het kerkverband staan. Het waren gemeenten, die ontstaan waren ten gevolge van de arbeid van Ledeboer, Van Dijke en Bakker. Boone noemt het getal van 15 gemeenten, maar daarbij zijn dan wel geteld de gemeenten die er in de loop der jaren bij kwamen.¹⁶⁶

Uit brieven van ds. Boone aan familieleden blijkt dat hij niet van harte akkoord was gegaan met de vereniging. Ds. Kersten had hem schriftelijk om zijn handtekening verzocht onder het concept-reglement, tot stand gekomen op de deputaten-vergadering van 25 juli. Dat had hij gedaan, waarbij hij een uitzondering maakte t.a.v. enkele artikelen, waartegen hij bezwaren had van ondergeschikte aard. Toen Boone vervolgens de „Bepalingen” gedrukt ontving met de agenda er bij, was hij van mening dat er meer in stond dan in het concept. Dit deed hem definitief besluiten niet met de vereniging mee te gaan. Daar hij zijn handtekening al gegeven had (hij geeft toe daarin onvoorzichtig gehandeld te hebben) kwam deze dus wel voor onder

de „Bepalingen".167

Boone was niet de enige die weigerde met de vereniging mee te gaan. Ook ouderling C. de Jonge had „zulk een groot bezwaar tegen het klemmen in één kerkverband, dat hij verklaarde in de vereniging niet mede te zullen gaan. Hij wenste vrij te blijven".168

Verwonderlijk is dat op geen enkele wijze contact werd gezocht met het restant van de Bakkeriaanse gemeenten. Ook in de notulen van deze gemeenten werd met geen woord gerept over de vereniging van 1907.

Enkele andere gemeenten sloten zich wel aan bij het nieuwe kerkverband, maar niet zonder strubbelingen.

De kerkeraad van Lisse was aanvankelijk tegen de vereniging, omdat het voorstel van ds. Kersten afkomstig was. Vooral Tromp was tegen omdat hij in het verleden gelasterd zou zijn, en omdat hij ervan beschuldigd was vereniging te zoeken met de Gereformeerde Kerken. Zijn bezwaren werden in een persoonlijk gesprek met ds. Kersten weggenomen. Ook Dirksland was niet in één keer gewonnen voor de vereniging. Men voelde zich gepasseerd omdat het verzoek tot aansluiting pas was gekomen toen de vereniging al een feit was. In 1909 vertrok ds Makkenze naar de Gereformeerde Gemeente Meliskerke. Nu viel ook in Dirks-

130

131

land het besluit mee te gaan met de vereniging.

De vrije gemeente Zeist had zich op 13 februari 1907 verenigd met de Kruisgemeenten, en ging dus automatisch over in het nieuwe kerkverband.

Een verzoek om aansluiting in november 1907 gedaan door Enkhuizen werd in behandeling genomen. De gemeente bleef echter op zichzelf staan; in de notulen wordt hierover niets naders vermeld.

Meer is bekend over de moeilijkheden met de gemeente van Leiden. Daar stond ds. Van Reenen, die op de deputaten-vergadering een proefpreek gehouden had, en nu op de synode van 9 en 10 oktober een verzoek tot aansluiting indiende. Toen werd gevraagd wie daar bezwaren tegen had, ontspan er zich een dispuut tussen een ouderling uit Rotterdam en praeses Beversluis. De ouderling had kritiek op de prediking van ds. Van Reenen. Deze zou te veel beeldspraken en geestelijke anecdoten bevatten. Terecht merkte de praeses op, dat hier aan de orde was of men zich wilde verenigen met een gemeente. Personen waren niet in het geding. Hij vond trouwens dat ds. Van Reenen „prachtig gepreekt" had (hij doelde hiermee op de preek van Van Reenen gehouden op 25 juli). Verder merkte de praeses op dat „de ervaring geleerd heeft, hoeveel beeldspraken en geestelijke anecdoten de gemeente opgedischt worden door sommigen onzer Leeraars".⁹ De ouderling hield echter vol, en maakte nu ook bezwaar tegen de gemeente. Hij herinnerde eraan dat de gemeente Leiden zich onder ds. Los had afgescheurd van de Kruisgemeenten en meende dat zijn opvolger (Van Loon) haar tot in de grond bedorven had. Van Reenen had vóór hij naar Leiden trok, moeten onderzoeken hoe de zaken daar stonden. „En dan nu maar weer voetstoots verenigen"? De praeses deelde deze mening niet; hij oordeelde dat men eerst moest verenigen, en dat pas dan over ds. Van Reenen geoordeeld kon worden.

Nu de ouderling niet voldoende gehoor vond, wierp ds. Kersten het gewicht van zijn persoonlijkheid in de discussie. In een uitvoerig betoog probeerde hij aan te tonen dat de prediking van ds. Van Reenen niet deugde. Als we handelen zoals de praeses wil „loodsen we het Trojaanse paard binnen en zijn verkocht". Als voorbeeld daarvan noemde de Rotterdamse predikant ds. Ozinga en zijn gemeente te Amsterdam zonder dat dit (althans in de notulen) uitgewerkt werd. Aan het eind van zijn rede formuleerde ds. Kersten vier bezwaren tegen de prediking van ds. Van Reenen, en vroeg hij zich af of de bekwaamheden nodig voor het

leraarsambt in Van Reenen gevonden werden. „Die bekwaamheid
132
is niet gebleken uit zijn predikatie".

De vier bezwaren werden als volgt genotuleerd, waarbij we moeten bedenken dat het gaat over de gehouden preek op de deputaten- vergadering.

1. Van Reenen blinddoekte.

Hij begon met een citaat van Ledeboer en zei vervolgens enige verzen op uit de oude rijm (Datheen). „Dingen, die op zich zelf onschuldig zijn; doch in aanmerking genomen dat Ds. v. Reenen wist, dat hij optrad voor de afgevaardigden van Ledeboers kerken, en daarbij gevoegd zijn smeken, in zijn laatste gebed, dat de vergadering goedgunstig over hem oordelen mocht, verraadt dit alles veel".

2. De preek miste de nodige ernst.

„Uitdrukkingen werden gedaan, die de lachlust opwekten: de vredesconferentie genoemd de „imitatie" van den Raad des Vredes".

3. De Waarheid werd uit haar verband gerukt.

De „Apostel bewijst in Rom. 8 : 24 en 25 (de tekst van de preek) de zekerheid van de zaligheid. Ds. Van Reenen nam zijn verband uit vers 1, en overzag vooral vers 23 en vers 19-23".

4. „Het doel des Apostels werd gemist. 't Werd een gemoedelijk praatje". 170.

Meerdere predikanten gaven thans hun visie op deze preek. Ds. Janse was eveneens onvoldaan. „Breedvoerig werd betoogd dat wij zalig zijn, maar men hoorde niets van de Evangelische hope der kerk, noch van hare beoefening". En dat deed ds. Janse zich afvragen „zoudt ge wel kennis dragen van de rechte armoede des Geestes"? Ds. Roelofsen was het daarmee eens; ds. Van Oordt kon deze bezwaren delen, maar wilde iemand niet op slechts één preek veroordelen. Ouderling Van Dam uit Zeist (waar Van Reenen van 1899-1904 had gestaan) kende Van Reenen als gereformeerd in zijn leer, „doch 't ware z.i. niet overbodig hem onder het oog te brengen de noodzakelijkheid der beoefening in 't leven".

Praeses Beversluis bleef op zijn stuk staan. „Gods Woord verbiedt ons de deur te sluiten voor nadere openbaring der instituaire eenheid van de kerk".

De synode moest thans een beslissing nemen. Tot nog toe had zij praktisch alle adviezen van Kersten opgevolgd, maar met deze zaak had zij het duidelijk moeilijk. Niet goed wetend wat hiermee aan te vangen, werd tenslotte besloten een commissie te formeren, die een onderzoek zou instellen.

Reeds op 24 oktober vergaderde deze commissie, bestaande uit Janse,

133

Kersten, ouderling Van den Berg (Rotterdam) en ouderling Dool (Benthuizen) met de kerkeraad van Leiden. Kersten, die het woord kreeg, merkte op dat Leiden zich vroeger los had gemaakt van de Ledeboeriaanse gemeenten en vroeg of de kerkeraad wilde erkennen hierin fout te zijn geweest. In de notulen van de gemeente Leiden staat op deze vraag het antwoord „ja" genoteerd. Dit antwoord is (later?) doorgestreept en vervangen door de zinsnede dat die losmaking „geheel begrijpelijk, doch niet goed te keuren" is. Hierna maakte ds. Kersten nog enige opmerkingen over de door ds. Van Reenen gehouden preek, waarna de commissie vertrok.¹⁷¹ November 1907 kwam er bericht binnen dat de commissie geen bezwaar had tegen de vereniging met Leiden, zodat de gemeente vanaf dat moment officieel deel uitmaakte van het kerkverband.

Men heeft zich wel eens afgevraagd of de oorzaak voor de onwil van ds. Kersten te verenigen

met ds. Van Reenen lag in diens bevestiging tot predikant door ds. Van der Heijden. Laatstgenoemde was immers een verklaarde tegenstander van Kersten. Dit blijkt niet het geval te zijn. In de kerkeradsnotulen van Rotterdam, 31 juli 1907, troffen we het volgende aan:

Praeses Kersten doet verslag van de Deputatenvergadering. De scriba vroeg of die preek wel zo bevredigend was dat vereniging voetstoots het gevolg moet zijn. „Praeses antwoordt: Ik ben voor vereeniging en ontwijkt hiermede het kardinale punt van scriba's vraag. Scriba houdt ... (vol) ...: de waarheid in Rom. 8 : 24 en 25 is totaal uit haar verband gerukt in stede van verklaard; van de opstanding waarop toch deze text doelt geen woord gezegt ... ook de beeldspraken die spreker in zijn rede door liet glippen getuigden eensdeels niet van ernst als de vrede raad in den nooit begonnen Eeuwigheid gesteld wordt tegenover de Haagsche Vredesconferentie. Immers Psalm 89 : 7 leert: Want wie mag in den Hemel tegen den Heere geschat worden? Wie is den Heere gelijk, onder de kinderen der sterken ... er was geen nauwkeurig onderzoek van den text ... citeerde ds. Ledeboer ... en vroeg in zijn gebed een goedgunstig oordeel der Broeders". Beversluis „die zoveel goeds van ds. Van Reenen had gezegd, had schaamswege wel onder den bank willen zitten".

„Praeses laat nu zijn terughoudendheid varen en moet de aangevoerde bezwaren toestemmen. Evenwel hij is en blijft volgens zijn gegeven woord op de Deputaten-vergadering voor vereeniging en gelooft ondanks al het gesprokene toch dat Ds. Van Reenen de gemeente stichten kan. Scriba vindt het jammer dat Praeses zich niet tegen het oordeel der Vergadering verzet heeft. De gehele kerkeraad is het daarmee eens. Praeses zal bij de eerstvolgende groote Vergadering met

134

een daartoe strekkend mandaat der Kerkerads deze aangelegenheid verdedigen" 172

Zo was dan de vereniging een feit geworden na langdurig en moeizaam werken. Al deze gemeenten hadden een verschillende herkomst, en leefden vaak zo geïsoleerd, dat zij elkaar alleen van naam kenden, maar niet met het innerlijke leven op de hoogte waren. Geen wonder dat er zich al meteen spanningen voordeden in het jonge kerkgenootschap. We zullen deze nader bezien in het volgende hoofdstuk. Wel is hier een woord van waardering op zijn plaats voor deze leidlieden, die elkaar gezocht en ook gevonden hebben.

135

CONSOLIDATIE (1907 1927)

Het is niet de bedoeling in dit hoofdstuk een gedetailleerd overzicht te geven van het wel en wee van het prille kerkverband. Dat zou een apart boekwerk vereisen. Het is als afsluiting van het kerkhistorisch gedeelte echter gewenst te bezien hoe de vereniging zich consolideerde. Hoe de gemeenten steeds meer naar elkaar toegroeiden, zodat al gauw niet meer gesproken werd over een Kruisgemeente en Ledeboeriaanse gemeente, maar van een Gereformeerde Gemeente. In dit verband is de naam voor het kerkelijk blad, dat in november 1919 ging verschijnen, uiterst zinvol gekozen: de Saambinder.

Het was noodzakelijk dat de gemeenten, die uit zoveel verschillende richtingen waren saamgekomen, steeds meer gemeenschappelijke kenmerken zouden krijgen. De predikanten kregen daardoor handenvol werk. Zij trokken de gemeenten rond, om overal vergaderingen bij te wonen, waarop moeilijkheden uit de weg geruimd moesten worden. Het ging er soms warm naar toe, maar het resultaat was dat de vereniging bleef.

Op een gecombineerde kerkeradsvergadering van Aagtekerke, Oostkapelle, Middelburg en Meliskerke werd het nog altijd bestaande geschil inzake Jan Vader uit de weg geruimd door Kersten. Op een kerkeradsvergadering van 6 december 1907 te Rotterdam deelde Kersten mee bij zijn „commissiebezoek te Nieuw-Beijerland behandeld te zijn, zoover beneden peil, dat de Raad meende geroepen te zijn Praeses te weigeren daar ter plaatse te gaan catecheseren”.

De enige plaats waar van beide oorspronkelijke kerkgroepen een gemeente bestond was Rotterdam. Tot een samensmelting tussen de Boezemsingel en de Slachthuisgade is het niet gekomen. Op 4 september 1907 verzocht Beversluis om gecombineerde kerkeradsvergaderingen te gaan houden. Hoewel ds. Kersten hier zelf hard voor was, was zijn kerkeraad fel tegen. Drie bezwaren werden geopperd: er bestond een verschil inzake de te gebruiken psalmberijming, men was bang voor de consequenties van een financieel samengaan, en de vraag was of er hoofdelijk dan wel per kerkeraad gestemd moest worden. Hoezeer ds. Kersten ook poogde zijn kerkeraad te overtuigen, het lukte hem niet. Tenslotte gaf hij zijn pogingen op met de woorden: „met onwil-

137

lige honden is het slecht hazen vangen”. Een uitdrukking die de kerkeraad hem zozeer kwalijk nam, dat de discussie opnieuw begon. Men besloot voor één keer een gecombineerde kerkeradsvergadering te houden op 18 september 1907. Het onderlinge wantrouwen kon op die vergadering niet worden weggenomen. Een jaar later werd aan „den kerkeraad „Slachthuisgade” bericht dat in onze gemeente geen afkondigingen meer gedaan zullen worden die enkel en alleen verband houden met de belangen der hunne en dit ter bestendinging onzer gemeentelijke orde”. In december 1908 werd op de kerkeradsvergadering de noodzakelijkheid naar voren gebracht „zeer voorzichtig op te treden in zake de listige bewegingen van den kerkeraad „Slachthuisgade”. Op 15 januari 1909 werd de breuk geslagen en kwam de gemeente aan de Slachthuisgade op zichzelf te staan.

Moeilijkheden van langduriger aard rezen met het predikantengeslacht der Overduins. De Overduins waren over het algemeen begaafde, maar wat grillige mensen. Op de synode van 14 mei 1908 te Middelburg bleek ds. D. C. Overduin er pertinent op te staan buiten het kerkverband te mogen preken.

Nu was het toegestaan dat predikanten als Geerts, Makkenze en Denzel, die buiten het verband der Gereformeerde Gemeenten leefden, in vakante gemeenten voorgingen. Dit was

gedaan om te voorzien in de grote nood, veroorzaakt door een gebrek aan predikanten, en om voornoemde predikanten mogelijk meer te binden aan dit kerkverband, waardoor een samengaan reëel zou worden. Het omgekeerde was echter niet toegestaan aan predikanten van de Gereformeerde Gemeenten. Ds. Overduin wilde van geen binding weten, en zijn werk in vrije groepen en gemeenten (met name noemde hij Gouda) voortzetten. Zijn argument was dat het evangelie aan alle creaturen verkondigd moest worden. Enkele synodeleden antwoordden hem: „Dan moet je marktprediker worden. Je past die woorden verkeerd toe”.¹⁷³ Ds. Kersten toonde in een uitvoerig en knap betoog aan, dat dit standpunt zich niet liet verenigen met het leven in een geordend kerkverband.

Ds. Overduin kreeg van de Synode drie maanden bedenktijd. Toen de termijn verstreek zonder dat enig antwoord was ontvangen, werd hij afgesneden. Het jaar daarop kwam op de synode van Goes (11 en 12 mei 1909) een protest binnen van de classis Amsterdam tegen deze „afsnijding”. Ds. J. Overduin, de vader van de Amsterdamse predikant, lichtte het protest toe. Hij deed een felle aanval op het eenmaal genomen besluit de predikanten niet buiten het eigen kerkverband te laten optreden. Ds. Kersten, die opnieuw een toonaangevende rol speelde, kreeg van vrijwel alle synodeleden bijval. Ook ds. Van Reenen bracht nadrukkelijk naar voren, de mening van ds. Kersten te delen. Ouderling Baan drukte zijn leedwezen uit over de houding van Lisse, die bij monde van ds. Overduin sprak. Hij wees op de „inconsequente houding” van deze gemeente, die in 1869 apart bleef staan „ter wille van de waarheid” en thans zo „eigenwillig” handelde. De afgevaardigden van de classis Amsterdam liepen na deze tirade boos weg uit de vergadering, waarbij zij de genomen besluiten als „duivelsch” kwalificeerden. De synode was hierover verontwaardigd; de houding van ds. Overduin uit Lisse werd ten zeerste gelaakt. Aanvankelijk had deze zijn zoon het verkeerde van zijn standpunt voorgehouden, en nu steunde hij hem. Wat ds. Overduin en zijn zoon wilden, was in feite een kerkverband waarin wel genotuleerd werd, wat op de meerdere vergaderingen werd besproken (liever nog: aantekening werd gehouden van het besprokene), maar waar geen bindende besluiten in artikelen vervat werden. Bij verschil van mening moest een ieder vrij zijn te doen wat hij wilde. „Gods Woord en de D.K.O. is hen genoeg”. Als gevolg van deze strubbelingen had de kerkeraad van Lisse geen bezwaar tegen toenadering tot de Gereformeerde Kerk van Noordwijk aan Zee. Omdat de gemeente er sterk op tegen bleek, heeft de kerkeraad terwille van de vrede het contact verbroken.

De mogelijkheid van een terugkeer van ds. D. C. Overduin en zijn gemeente werd open gelaten. Voorwaarde was dat zij hun independentistische standpunten herriepen en schuldbelijdenis deden voor een uitdrukking als „duivelsch werk” en voor „het grievend beleedigen der leeraars onzer gemeenten”. Ook moest ds. D. C. Overduin zich verplichten de eigen kerken te dienen en niet langer „parasieten te voeden”. Predikant en gemeente bogen voor de vastbeslotenheid van de synode het hoofd en willigden de eisen in.

Toch bleven er moeilijkheden met hen. De Handelingen van de Particuliere Synode van 12 april 1922 te Utrecht, vermelden dat enige leden van Lisse een request hadden ingediend dat door de synode voor onontvankelijk werd verklaard. „De leeraren Ds. D. C. Overduin en Ds. J. Overduin verlaten deswege in groote ontstemming de vergadering, wat door de broeders diep treurig gevonden en als een onwettige handelwijze veroordeeld wordt”.

In 1928 dreigde de vrijwel onvermijdelijke breuk realiteit te worden. Op de Particuliere Synode van Rotterdam klaagde men er steen en

138 139

been over, dat ds. D. C. Overduin zich vrij voelde in het preken en in het handelen. In 1930 werden op een classisvergadering opnieuw verschillende bezwaren tegen hem ingediend, die

al eens eerder ter sprake waren gekomen. De predikant werd beschuldigd van „independentisme“, waarop hij zich met een deel van de gemeente Giessendam op 3 april 1930 onttrok aan het kerkverband. Ook zijn broer, ds. J. Overduin, die te Sliedrecht stond, onttrok zich. Beide gemeenten kregen de naam „Gereformeerde Gemeente in Hersteld Verband“.

Twee kerkvisitatoren, Kersten en Fraanje, waren vlak voor de breuk een feit werd, naar Giessendam gegaan om de gebroeders te vermanen. D. C. Overduin begroette hen met de woorden: „Toen zijn Herodes en Pilatus vrienden geworden, komt U binnen“ (hiermee zinspeelde hij op de tegenstelling tussen Kersten en Fraanje aangaande de Theologische School). Een lange bespreking volgde om de broers tot de orde te roepen, maar het resultaat was, dat D. C. Overduin zei: „We hebben aan één paus genoeg, wij willen jelui groeten“. De Gereformeerde Gemeente te Rotterdam in Hersteld Verband bestaat nog tot op de dag van heden; zij werd gesticht door D. C. Overduin. Momenteel is predikant van de gemeente ds. P. Overduin, zoon van D. C. Overduin. Hij is getrouwd met een dochter van ds. Jan Overduin, een broer van Daan Overduin. De gemeenschappelijke grootvader van dit echtpaar is dus ds. Jacobus Overduin die zo vele jaren in Lisse heeft gestaan en zoveel achting ondervond in de gemeente voor zijn herderlijke werkzaamheden. Met het echtpaar hebben we een vraaggesprek gehad over de hierboven beschreven gebeurtenissen. Zij verklaarden waardering te hebben voor de vele kwaliteiten van ds. Kersten. De voor een deel ook in het persoonlijke vlak liggende tegenstellingen dateerden echter al vanaf de jaren vóór de vereniging en schoten na 1907 steeds dieper wortel.

We liepen met deze episode wat op de gebeurtenissen vooruit. De gemeenten gingen in de jaren, volgend op 1907, steeds meer in het kerkrechtelijk spoor. De Dordtse Kerkorde beleefde herdruk op herdruk. Kersten maakte zich zeer verdienstelijk door een nieuwe uitgave van het Kerkelijk Handboekje te verzorgen (een verzameling van oude Gereformeerde kerkorden en genomen besluiten), waarbij hij gebruik maakte van een tot dan onbekend archief-exemplaar, met authentieke, getekende afschriften van diverse kerkorden. Deze bundel bleek zich te bevinden in het archief van Den Briel en nog niet eerder gebruikt te zijn. Het oprichten van het kerkelijk weekblad de Saambinder werd reeds gememoreerd. De betekenis hiervan moet niet onderschat worden.

Voortaan had Kersten een spreekbuis tot zijn beschikking, door middel waarvan zijn ideeën tot in alle regionen der gemeenten konden doordringen.

In die eerste jaren heeft ook ds. Den Hengst veel werk verzet voor de Saambinder. Zijn overkomst uit de Gereformeerde Kerken (in 1913 brak hij te Veenendaal met deze kerk; Den Hengst kwam uit Afgescheiden kringen) moet als winst voor de Gereformeerde Gemeenten worden aangemerkt. De bijdragen, die van zijn hand in de Saambinder verschenen, munten uit door hun helderheid en degelijkheid en doen ons ds. Den Hengst als een gematigd en ruim denkend mens kennen. Steeds weer opnieuw treft het ons hoe ds. Den Hengst over de kerkmuren heen zag. Hoe hij zich niet tegen andere kerken afzette, maar het positieve dat er bij hen gevonden werd, met waardering vermeldde.

Ook ds. Kersten schreef artikelen, die helder en welomlijnd waren, maar deze waren meer polemisch van toon. Fel kon ds. Kersten te keer gaan tegen de „roomsen“, de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Kerken.

In november 1925 vond de befaamde „nacht-van-Kersten“ plaats. In de Saambinder schreef de predikant hierover (26 november 1925): „De Roomschen hebben een net over schier geheel de wereld gespannen; nog dringen de Jezuiten der vorsten woningen binnen; nog is er die geheime inspectie, die te Rome weten doet, wat van beteekenis wordt geacht ... Onze ervvijand zette ons de voet op de nek“. We moeten bij het lezen van deze uitlatingen wel bedenken, dat Kersten leefde in de tijd van een triomferend Rooms-Katholicisme. Het waren

de jaren van het „rijke roomse leven“; en deze emancipatie der katholieken bracht ook onlustgevoelens bij andere groeperingen te weeg. Met name bij de C.H.U. leefden deze sentimenten ten dele ook.

Een hartewens van Kersten was de stichting van een eigen Theologische School ter opleiding van de predikanten. Hij stuitte hierbij op veel tegenstand. Bij het overwinnen daarvan bleek de Saambinder van onschatbare betekenis te zijn. Jaren lang schreef Kersten in elk nummer een artikel onder het hoofdje „Opleiding“. De eerste bijdrage verscheen op 28 juni 1923. Een bedrag van f 30.000 was nodig voor de eigen school, zo stond er in, en het moest geheel uit eigen middelen bijeen gebracht worden. Maar dat is niet mee gevallen. Menigmaal was Kersten moedeloos. Een groot gedeelte van de leden vond een eigen opleiding geheel overbodig, ondanks enkele synode-uitspraken, die in een andere richting wezen. Studie voor een preek „doodde“ de

140 141

werking van de „Heilige Geest“. De kennis nodig voor een preek moest niet in het hoofd zitten, maar in het hart. Vele malen moest opgetornd worden tegen deze misvattingen. „Men ontziet het niet op de smadelijkste wijze tegen mij te ageren. „Nu krijgen wij fabrieksdominé's“, zoo heet het; „nu zullen ze dominé's gaan maken“; enz. ...Soms ben ik er verdrietig onder. Soms zeg ik: „k Leg den boel neer, en ga rustig, stil leven“. Maar eerlijk gezegd, dat kán ik niet; althans tot heden niet ... Mijn broeders laat mij dan niet zoo tobben, als ik nu doen moet; 't is nog niet daar gekomen dat ik zeggen moet: „het volk brengt te veel“. Uiteraard is het een grote verdienste geweest van ds. Kersten dat hij volhield, dwars tegen alle onwil in. „Ach, vrienden, 't wordt dan soms zoo zwaar den strijd te kampen, want ik behoef 't niet te zeggen, de tegenstand van velen is groot. En onder dien tegenstand schuilt soms bittere jalouzie. Eén der leeraren zei eens: 't Wordt nu een school van Kersten“. Zie dat is onrechtvaardige krenking. Nooit heb ik bedoeld mijn naam naar voren te brengen. Laat de kerken getuigen!“¹⁷⁴

Een opleiding voor predikanten was er wel, maar deze werd thuis verzorgd door de predikanten Den Hengst en Kersten. Dat kon wel eens moeilijk worden. „Er is een tijd geweest dat ik les gegeven heb, op m'n studeerkamer. Elken morgen kwamen de vrienden tot half twaalf; echt, genoeglijk. Moeder zorgde, dat steeds de kamer in orde was; dat er een kopje koffie kwam; enz. Maar (tegenstanders va- een aparte localiteit, vraagt nu vrouwen eens of zij 't kunnen begrijpen) moeder ging klagen, dat ze het niet volhouden kon. 't Werd te veel; elken morgen weer; 't huishouden moest ook doorgaan! En om

's morgens voor negen weer alles in orde te hebben; de kinderen naar school, enz. enz. ... 't moest veranderen.

Nog iets.

De bel. „Is Dominee thuis?“

„Ja ... maar!“

„Och, ik kom van buiten de plaats; heb maar even iets te vragen“. Tien minuten zoek!

Studenten wachten.

Begrepen?

't Gaat niet aan huis!

Bij Ds. Den Hengst heb je dat gebel onder de les ook al, naar ik hoor“.¹⁷⁵

De argumentatie van Kersten was wel steekhoudend, en tegenstanders van de theologische school“ waren inconsequent. Men was niet tegen

de opleiding, want die was er al. Waarom dan geen apart gebouw, met een bibliotheek en verder alle nodige faciliteiten? Het doel van Kersten was om voor de Generale Synode van mei 1925 een bedrag van f 30.000 bijeen gebracht te hebben. Hij slaagde er in om van juli

1923 tot mei 1925 f 24.000 te verzamelen. Een mooi bedrag, zeker ook gezien de economisch slechte tijdsomstandigheden, maar niet genoeg! Daarom ging de Rotterdamse predikant door. „En voorts houd ik nog altijd de zak open. Ach, lieve vrienden, hoe lang nog?" De bestrijding bleef. „Er zijn mensen, die je beoordelen, alsof je een stokvisch bent, die maar gebeukt moet worden, en het toch niet voelt, als je er op slaat. Nu het zij zoo".

Maar, ondanks alles, het geld kwam er. Februari 1926 kon Kersten schrijven dat de f 30.000 compleet was. Voor de resterende f 6000 had hij dus de periode van mei 1925 tot februari 1926 nodig gehad. Gedurende 64 nummers van de Saambinder had Kersten onverdroten aandacht aan deze zaak besteed. In deze artikelenreeks had hij echter weinig aandacht besteed aan de vraag hoe hij zich de opbouw en de inrichting (vakken, docenten) van de studie voorstelde.

Op 13 mei 1926 werd in de Saambinder meegedeeld dat een gebouw aan de Boezemsingel gekocht was. Wie nu mocht denken dat men er was, vergiste zich. De rubriek werd voortgezet om geld bijeen te krijgen voor de inrichting van het gebouw. „De eerste honderd is vol. Welaan vrienden, weet ge niet, dat voor dit bedrag geen ameublement voor de school te krijgen is? Of kent iemand een adres, waar de meubels zo goedkoop zijn? Maar neen, er is een begin. Juist! doch dan zou ik willen zeggen, zorg voor het ontbrekende. Gij weet, bedelen kan ik niet. Het eenigste wat ik doen wil, is de nood U kenbaar maken".¹⁷⁷

Toch is er een verbetering te bespeuren. „In het algemeen kan ik dit wel constateren, dat de toon der brieven steeds sympathieker is geworden". Op onnavolgbare wijze weet Kersten de benodigde f 2000 weer bijeen te zamelen. „Het mag dan nu hier wel opgemerkt worden, dat de gevraagde tweeduizend niet te veel is, die zoudt ge alleen aan boeken kwijt kunnen. Maar genoeg ... Komt, nu niet op de helft stoppen! Het is nu een goede tijd voor velen. De landbouwprodukten stijgen; de oester-handel is vlug. Mijn vrienden, elk een offer voor de school en wij kunnen ons het nodige aanschaffen". Evenals de vorige keer stelde Kersten een streefdatum, waarop het geld binnen moest zijn: de opening van de school begin 1927. Op de valreep was er nog wel een „olijkerd" die vroeg wat de dominé zelf eigenlijk gegeven had

142 143

(„dat gaat de groote wereld toch niet aan"?), maar toen de school op 13 januari 1927 geopend werd, was het geld er.

Het ijveren van Kersten voor de eigen opleiding viel samen met de jaren dat hij actief werd in de politiek. Zijn activiteiten op dit terrein verschaften hem een bredere kijk op het maatschappelijk leven, maar vooral ook op wat we nu zouden noemen de „gereformeerde gezindte". Het leven van deze gemeenten voltrok zich langs zeer geïsoleerde banen. Toen Kersten uit dat isolement stapte, was het voor hem een openbaring dat er ook buiten de eigen kring nog rechtzinnige predikanten waren! Met name gold die verwondering de predikanten behorend tot de Gereformeerde Bond in de Hervormde Kerk. Het is opvallend dat hij in de Saambinder wel talloze malen van leer trok tegen de Gereformeerde Kerken, de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Rooms Katholieke Kerk, maar zelden of nooit tegen de Hervormde Kerk, althans niet tegen de rechtervleugel daarvan (waarmee hij op politiek gebied samenwerkte). Had hij de hoop dat (een deel van) de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk zich zou aansluiten bij de Gereformeerde Gemeenten? (zie noot 11). Zou hij daarom ook zo graag de school uit hebben willen bouwen tot een volwaardige opleiding voor de predikanten?⁷⁸

Groot waren de veranderingen die van 1907-1927 plaats vonden. Van een independentistisch, gezelschappelijk-kerkelijk leven, moest men komen tot een welomlijnd, geordend kerkverband. Dat dit met (onvermijdelijke) spanningen gepaard ging, laat zich licht begrijpen. Het saamhorigheidsgevoel moest wortel schieten, en daar was tijd voor nodig. Het tot stand

komen van de eigen opleiding vormde een logische afsluiting van deze weg, en een belangrijke stap op de weg naar een volwaardig kerkgenootschap.

Hoe moeten we nu het optreden van ds. Kersten waarderen in deze belangrijke jaren?

Ongetwijfeld waren zijn werkzaamheden zeer belangrijk, ook al was hij niet de enige motor, die aandreef tot de vereniging van 1907. Van meerdere kanten werd het verlangen tot samengaan kenbaar gemaakt. Ds. Kersten stimuleerde en kanaliseerde dit verlangen. De positieve gevolgen van 1907 kunnen niet hoog genoeg worden aangeslagen. De verstrooide en versnipperde gemeenten waren anders ongetwijfeld aan de verwoesting prijs gegeven. Het jaar 1907 betekende dat een gevaarlijke ontwikkeling naar een ongekend en totaal isolement der gemeenten werd omgebogen. Een hecht verband, dat in de jaren daarna opge bouwd en uitgebouwd werd, vormde de grondslag voor een opbloei van deze gemeenten. De centrale figuur was daarbij opnieuw ds. Kersten, die poogde het kerkverband te funderen op een gemeenschappelijke basis in dogmatisch opzicht (Gereformeerde Dogmatiek en Verklaring Heidelberger Catechismus leverden hiertoe een bijdrage). Deze predikant moet een enorme werkkraft gehad hebben, gezien het vele werk dat hij op politiek, kerkelijk en maatschappelijk terrein verzet heeft. Hij stak ver uit boven zijn tijdgenoten.

Toch is het niet goed als één persoon zozeer domineert. Machtsconcentratie leidt gemakkelijk tot heerszucht. Ds. Kersten is wel eens al te zeer op een voetstuk geplaatst; hij werd bewierookt en het zijn sterke benen die deze weelde kunnen dragen. Ondanks alle waardering voor de vele kwaliteiten van ds. Kersten, is uit het vorengaande toch ook duidelijk geworden dat een herwaardering van zijn optreden op sommige punten wenselijk is.

De periode kort na 1900 is in de geschiedenis van Nederland rijk aan krachtige persoonlijkheden. Te denken valt aan Schaepman, Kuyper, De Savornin Lohman en zo vele anderen.

Het lijkt dat ds. Kersten zich vooral Kuyper tot voorbeeld heeft genomen. Wel bestreed hij diens leer (van de veronderstelde wedergeboorte), maar hij nam zijn stijl van optreden over. Kuyper organiseerde „de kleine luyden“, die hem verafgoed hebben. Kersten organiseerde de „nog kleinere luyden“,¹⁷⁹ die buiten het bereik vielen van Kuyper, ook al had hij geprobeerd ze erbij te krijgen. Om zijn gemeenten een eigen identiteit te geven, was het nodig dat ds. Kersten fel naar buiten optrad en de grenzen tussen zijn groepering en anderen scherp trok. Vandaar zijn vaak heftige uitvallen naar „neo-gereformeerden“ en naar de rooms-katholieken. Evenals Kuyper beschikte ds. Kersten daarbij over een beeldend taalgebruik, militant-agressief van toon. Soms moeten we zelfs spreken van opgeschroefd taalgebruik. Zo schreef hij over de verhouding tot Rome: „De vingers van Rome druipen nog van het bloed der heiligen, door hen omgebracht. De hoer is dronken geworden (Openb. 17) van het bloed der zielen, die voor de troon Gods roepen om de dag der wrake. En in stee dat het nageslacht dier vervolgd in stemme met het heilig roepen voor de troon, trekken velen, die zich zonen der reformatie noemen maar de kracht der hervorming loochenen, met de Baailpriesteren op“.

Het zou nuttig zijn om een vergelijkende studie te maken tussen het functioneren van Kuyper's optreden voor de Gereformeerden, en dat van ds. Kersten voor de Gereformeerde Gemeenten.

Het geestelijk en maatschappelijk leven der gemeenten

INLEIDING

Het zou onbillijk zijn de Ledeboerianen en Kruisgezinden af te meten naar de maatstaven van de hedendaagse discussie op theologisch-dogmatisch gebied. Toch lijkt een terreinverkenning nuttig. Onderwerpen als het verbond, de verkiezing, het aanbod van genade en hun onderlinge samenhang stonden in de vorige eeuw al evenzeer in het middelpunt van de theologische discussie als zij dat thans doen. Niet weinig werd en wordt er over geschreven van verschillende zijden in het Gereformeerde kamp. Soms bekruipt de meelevende toeschouwer de bange vrees, dat deze kerkelijke strijd een levensgrote bedreiging vormt voor de kerken behorend tot de Gereformeerde Gezindte. Hoeveel aandacht, die regelrecht aan de bestudering en leiding van zielen moest worden besteed, is niet verloren gegaan in het rumoer van deze al maar voortgaande discussie? Of was dit nodig voor het heil van die zielen?

Reeds Calvijn wees er op, dat de Schrift op tweeërlei wijze spreekt over de relatie tussen God en mens. Enerzijds kon men teksten aanhalen die wijzen op Gods liefde, anderzijds treft men teksten aan die wijzen op Gods toorn. Wie zich stelt in het verlengde van de eerste reeks, laat het verbond eenzijdig heersen over de verkiezing, wie zich stelt in het verlengde van de tweede reeks laat de verkiezing eenzijdig heersen over het verbond. Pogingen om beide zaken in een „sluitend" systeem onder te brengen, liepen steeds weer stuk op een diepe kern, waarin zich het mysterie verhulde. Calvijn stelde, dat de Schrift in dit opzicht niet rechtlijnig was. Haar denken was gebroken, versprong van de ene reeks naar de andere en vice versa.¹⁸⁰

Evenzo oordeelde men op de Dordtse synode van 1618/1619, waar men enerzijds de leer van verkiezing en verwerping handhaafde, en anderzijds onderstreepte dat het evangelie aan allen zonder onderscheid gepredikt moest worden. Gesproken werd van de ernstige roeping door het evangelie. „Het woord „aangeboden" (oblatus), dat wij in de Dordtse Leerregels aantreffen, kwam in dezelfde betekenis voor in de Institutie van Calvijn: Christus wordt door de Vader wel aan

147

allen tot zaligheid aangeboden en voorgesteld, maar Hij wordt niet door allen erkend".¹⁸¹ De Dordtse Leerregels, hoofdstuk I, par. 16, spreken er over dat diegenen die nog onverzoend met God leven, maar wel de middelen tot bekering gebruiken, niet mismoedig moeten worden als zij van de verwerping horen spreken en nog minder zich tot de verworpenen mogen rekenen. „Deze leer is eerst schrikkelijk voor hen die de levende God verwerpen".

In hoofdstuk II, par. 5, wordt ons de universele strekking van het evangelie getekend. Aan een ieder moet zonder onderscheid het evangelie verkondigd en voorgesteld worden, met bevel van bekering en geloof. Dat er desondanks velen zijn die wel geroepen, maar niet bekeerd worden, daarvan is de schuld niet in het evangelie, noch in Christus, door het evangelie aangeboden (!) zijnde, maar in degenen die geroepen worden. (Hoofdst. III, IV, par. 9).

Alleen door wedergeboorte kan de mens in het genadeverbond komen. „De toerekening gaat aan de aanneming vooraf. God rekent toe, God maakt deelachtig. Als dit niet zo was dan zouden de schenkingen Gods krachteloze schenkingen zijn".¹⁸²

Op grond van het bovenstaande menen wij de term „aanbod van genade" te kunnen hanteren. Er bestaat weliswaar geen Bijbels referentiekader voor, maar dat geldt ook voor woorden als Voorzienigheid en Sacrament. Bovendien spraken de reformatoren, o.a. in de Dordtse Leerregels, nadrukkelijk van een aanbieden van Christus door het evangelie.

De vrees voor al wat naar remonstrantisme zweemt, speelt in veel van de beschouwingen van Gereformeerde zijde over deze leerstukken een grote rol. Toch is het verkeerd om uit angst hiervoor puur gereformeerde termen te laten vallen of te vervangen door andere omschrijvingen. In de kerken, ontstaan uit de Afscheiding, werd een eeuw geleden fel gediscussieerd over het rechte verstaan dezer dogma's. De bladen De Stem en De Bazuin vertegenwoordigden elk een tegenovergestelde richting.

De Stem was het blad van de Drentse richting, waar ds. Joffers en ds. F. A. Kok tot de leidinggevende predikanten behoorden. Zij meenden dat wie het welmenend aanbod van genade predikte een remonstrant was, want hij zou de algemene verzoening prediken. Alleen „aan zichzelf ontdekten" riep God tot het geloof.

Aan de andere zijde stond de Gelderse richting van Brummelkamp en de zijnen, die opkwam voor de prediking van een ruim evangelie. Zij accentueerden dat God geloof eist. Zij erkenden dat de mens radicaal

148

verdorven is en tot zijn zaligheid niets kan toedoen. Maar: God is bereid allen die tot hem komen het geloof te schenken (d.w.z. diegenen, die zichzelf door de prediking van de wet hadden leren kennen als zondaren voor God).

Deze controverse was de achtergrond van een rectorale rede van Helenius de Cock (1868), waarin het ging over de vraag, hoe de uitverkiezing in het geheel van de leer der kerk functioneerde. De hoogleraar waarschuwde vooral tegen constructies, die de prediking van het evangelie in het gedrang deden komen.183

In de navolgende hoofdstukken zal gepoogd worden na te gaan hoe Ledeboerianen en Kruisgezinden dachten over deze zaken. Aangezien men niet de beschikking had over een eigen kerkelijk blad, zullen wij vooral af moeten gaan op hun gedrukte preken en op schaarse dogmatische verhandelingen die de predikanten schreven.

149

HET GEESTELIJK KLIMAAT DER LEDEBOERIANEN (1840-1907)

1. L. G. C. Ledeboer (1840-1863)

We zouden een fout begaan, indien we ds. Ledeboer kenschetsten als een dogmaticus. Voor de theologische vorming van zijn kring in wetenschappelijke zin heeft hij zeer weinig betekend. Zelf was hij zich daar goed van bewust: „Ik ben geen systematisch (leerstellig) mensch, slecht genoeg voor een predikant, al mijne kennis moet ik onmiddellijk verkrijgen, of het is anders niets voor mijne ziel”.¹⁸⁴ Zo had Ledeboer het nooit over de wijze waarop het aanbod van genade correleerde met het leerstuk van de uitverkiezing. Hij sprak steeds in het algemeen over de genade en waarschuwde voor zelfbedrog, geveinsdheid en valse overleggingen.

Toch, al houden we ons voor ogen dat hij niet expressis verbis over zulk soort zaken schreef, is het mogelijk zijn opvattingen nader te preciseren. In zijn vele geschriften roerde hij meerdere malen impliciet dogmatische kwesties aan. Vooral zijn uitgegeven brieven moeten beschouwd worden als een rijke bron om het gedachtenleven van de predikant te leren kennen. Op 3 oktober 1844 schreef Ledeboer vanuit de gevangenis het volgende:

„Zeker zijn deze volgende verkeerde geesten. Ten eerste: Het oude beminnen, omdat het oud is, en het nieuwe verwerpen omdat het nieuw is. Ten tweede: Anderen niet te kunnen dragen, in dingen die wij met het Woord Gods niet bewijzen kunnen. Ten derde: Den Geest aan banden leggen. Het Woord naar onze meening, gedachten en gevoel uitleggen, verstaan en toepassen. Ten vierde: Ons maar bij eenige weinigen bepalen en het evangelie monopoliseren, dat is: er een alleenhandel van maken. Ten vijfde: Zeggen dat en dat moet gij eerst doen, eer dat gij tot Christus komen kunt. Dat even zoo ongerijmd is, als te zeggen: gij moet eerst schoon zijn, om gewasschen te kunnen worden, enz. Ten zesde: Het evangelie niet aan allen te verkondigen; schoon het alleen is voor de uitverkorenen. Maar dat weet de Heere, naar den raad Zijns willens, te voren BEPAALD wat geschieden zoude. Maar wij zien dit doorgaans eerst van achteren. Men mag niet bij noch afdoen, maar moet den vollen raad Gods verkondigen. Het verborgene

is voor den Heere onzen God; maar het geopenbaarde voor ons en onze kinderen”.¹⁸⁵

Het geschrevene spreekt voor zichzelf; Ledeboer komt uit dit citaat naar voren als een mild en begrijpend pastor. Nieuw was deze opvatting bij hem niet Immers, reeds in 1838 had hij aan een vrouw, die hem om een preek vroeg, geschreven, dat zij haar gedoopte voorhoofd moest laten zien aan God. Uiteraard kan men tegenwerpen, dat hij deze brief voor zijn bekering had geschreven, maar dan blijft nog staan, dat hij na 1840 in contact bleef met deze (onbekende) vrouw en haar brieven bleef sturen van gelijke strekking als de eerstgenoemde.

We nemen een groot gedeelte uit deze brief, gedateerd 13 oktober 1838, over.

„Zie, de Heere is een jaloesch God. Hij wil 't alleen van Hem gevraagd en ontvangen hebben. Hij moet alles in allen werken. Het werktuig moet geheel op den achtergrond staan, opdat de Heere alleen inkome in 't volle licht Zijner genade en heerlijkheid, en alleen de eer hebbe van 't tot Hem door den Vader getrokken zondaarshart. Daarom, mijne lieve vriendin! welke ik als mijne zuster in den Heere wensch te mogen begroeten, zoo niet hier, dan namaals voor den troon Zijner genade, houd aan, en alleen bij den Heere, vraag en verwacht alles alleen van Hem en de sterkte Zijner magt in Hem. Die gelooven mogen, gaan met vrijmoedigheid tot den troon der genade en eeuwige behoudenis, om geholpen te worden ter bekwamer tijd. Houd aan in het gebed om Zijnen hartopenenden en geloofwekkenden hartreinigenden Geest. Vertoon den Heere uw gedoopt aangezigt, gelijk een vroom leeraar den raad gaf, en wij in Gods Woord het bevel daartoe hebben en de genade. Houdt u bij die zuivere en eeuwige

kernbron onzes geloofs, 't Woord Gods, dat in alle waarheid leidt, door den Geest, die 't met geloof vermengen zal, want dit zal bij 't Woord even goed nodig zijn als de zuurdesem bij het deeg, zonder welke het niet kan rijzen"... Mag ik u een raad geven? Ik eindig, gelijk ik begon: houd u aan het Woord, al hebt gij er soms geen honger naar, men gaat wel eens aan tafel zonder honger, en krijgt dien als men eet. En al leeft gij veel dor en zonder eenig gevoel of opening, lees door en daarna, en zie of de Heere u niet eens licht schenkt bij een woord, dat u als een licht zal wezen op uw pad. O! ik bid u toe, dat de Heere Zijne Genade aan u verheerlijke en vermenigvuldige, en gij Hem moogt leeren kennen in al Zijne volheid, als uw volkomen Verlosser. Geloof meer den Heere dan de menschen. Toets alles aan des Heeren woord. Vraag: Heere! wat wilt gij dat ik doen zal? Zie tot Hem op, ga tot Hem, met voorbijgaan van allen, en dus ook van mij. Verwacht en vraag het alleen van

150 151

Hem, dat kost u geen port en gij ontvangt 't niet door de hand van een ander, maar van den Heere zelve. Drink uit de levende water- stroomen zelve — tot verzadiging van den dorst uwer zielen. De Heere namelijk wil en zal 't u geven. Gij hebt de aanvankelijke beloften reeds. Het ligt daar buiten den zondaar, in Christus. 't Is maar toe te eigenen, door 't geloof. En nu, ik bid u toe uwe schuld te zien in de wet en uwe behoudenis in het Evangelie. Hoor het Woord waar het gepredikt wordt, en onttrek u in geen deele aan de openbare godsdienstoefeningen, want dat is des Heeren wil over ons. En wij zouden onzen eigen weg volgen en er geen vrede op ontmoeten. indien wij dit niet deden. Ik geef u dezen raad in dezen tijd. Bid voor uwen leeraar! (en ik meen, dat gij door Gods genade zulk eenen ontvangen moogt hebben, die 't Woord regt snijdt). Meen ook niet, dat het gelegen zij in het niet zingen der regt Evangelische gezangen; een ieder, die biddend en onbevangen proeft, beproeft alle dingen en behoudt het goede. Vraag in alles den Heere raad, en houdt u aan Zijn Woord" 186

De Benthuisense predikant is zijn gehele leven in dit opzicht dezelfde gebleven. Aan het eind van zijn leven kunnen we dat constateren bij lezing van het bekende „Klein Vragenboekje voor Kinderen", dat geleidelijk aan ontstaan is uit zijn catechisaties en in 1860 op schrift werd gesteld. In dat vragenboekje stelt de predikant onomwonden dat wij grond hebben in onze doop om God om Zijn Geest te bidden ter bewerking van onze wedergeboorte.

Vraag 38: Wat is dat, God te dienen?

Antwoord: Ziel en lichaam Hem over te geven tot Zijnen wille.

Vraag 39: Hoe kan dat geschieden? Antwoord: Door wedergeboorte.

Vraag 40: Wat is dat, wedergeboorte?

Antwoord: Eene geheele verandering van den mensch in al zijn genegenheden.

Vraag 41: Wie kan dat werken? Antwoord: God door Zijn Woord en Geest.

Vraag 42: Moeten wij Hem ook om dien Geest bidden?

Antwoord: Ja gewisselijk.

Vraag 43: Hebben wij grond daartoe? Antwoord: Ja, in onzen doop.

De „geestelijke bagage" van Ledeboer is in de loop der jaren dezelfde gebleven. We zagen in het kerkhistorische deel, dat er auteurs zijn die Ledeboer verwijten in 1840 een ommezwaai gemaakt te hebben. Gelet op de inhoudelijke aspecten van zijn denken is dit niet houdbaar; een breuk heeft niet plaatsgevonden. Ledeboer werd niet van „remonstrant" een „gereformeerd" prediker.

Bestaat er dan helemaal geen verschil tussen „de oude Ledeboer" en „de jonge Ledeboer"? Jazeker, er is een contrast merkbaar, maar dat betreft dan de vorm waarin de predikant zijn gedachten ontvouwt. Zijn pennevruchten verloren na 1840 de vroegere systematische en logische opbouw. Duidelijk is dit te constateren aan de hand van zijn gebundelde brieven.

Nadat Ledeboer uit de gevangenis ontslagen was, veranderden zijn brieven van karakter. Hij weidde meer uit over de geringheid van zijn eigen persoon, klaagde zeer over 's lands verval, was somber gestemd over de kerkelijke situatie, ook wat de eigen kring aanging, en trok zijn bekering meerdere malen in twijfel.

„De hoofdsomma in alles is: God is liefde. Ook in Zijn slagen, Wil Hij mij dragen, En neemt u op, In Zijne armen, Die u beschermen, Op Sions top. Beminde Vader! Breng ons al nader. Door druk en kruis, Brengt Gij ons 't huis.

Echter wordt ik in dit schrijven (en te regt) aangevallen of beschuldigd (door mijne eigene consciëntie) dat ik ons schreef".187

Nog een ander voorbeeld geven we van deze verandering.

In 1838 schreef Ledeboer de reeds genoemde brief aan de vrouw, die hem om een preek vroeg. De predikant wees haar bij die gelegenheid op de Schrift; zelf wilde hij als „het werktuig" op de achtergrond blijven. De hele brief ademde een bezorgdheid voor het geestelijk leven van deze vrouw, die ons inneemt voor de schrijver.

Maar een achttal jaren later bevinden we ons in een geheel andere sfeer. In 1846 vroeg een bruidspaar of Ledeboer hun huwelijk kerkelijk wilde bevestigen. Als antwoord schreef de predikant een brief die niet één lofzang was op de Goddelijke deugden, maar één klaagzang over ongeschiktheid en onbekwaamheid tot het gevraagde werk.

Blijkbaar schreef hij dit op een moment van grote neerslachtigheid en onzekerheid.

„Och! Wat zal ik blindziende, die de heilige en veilige, hoge en diepe wegen des Heeren niet gaan wil noch kan, schrijven? Dat gijlieden aan mij hebt geschreven — is dat van God? aan den alleronwaardigsten (och, dat dit plaatsje enkel met heete tranen wierd vervuld!) aan mij den onverloochendsten (och, dat ik enkel tranen ware!) en aller- grootsten verbondsbreker! Och, dat de eere Gods in dezen bij ulieden boven alles gaan mogte, door MIJ (door MIJ) te roepen tot zulk een

152 153

werk! Geliefden! (Och dat ik enkel tranen wierde!) dat ben ik onwaardig! Och, gij weet niet (maar God weet het) welk een geheele (en och, dat ik eens schreive in opregtheid, zonder achterhoudendheid van iets hoegenaamd! Och! dat ik opregt deze oogenblikken mogt schrijven daar ik niet dan onopregt, ongeschikt, geheel en al onbekwaam ben, en och, dat ik dat laatste opregt voor den Heere ware! dan zoude Hij mij gewisselijk bekwaam maken) dat ik in alle opzigten geheel en al trouweloos (och! dat ik dat opregt beweende!) van onzen God ben afgegaan ... Och geliefden! dat gijlieden deze zaak toch eens voor God beproefdet of God de Heere Jehova, den alleronbekwaamsten (hoe komt gijlieden er toe om mij te roepen?) en den grootsten verloochenaar tot dit allergewigtigst werk beroept! . Schrijft het mij af. Spaart in deze den allerongeschiktsten en alleronbekwaamsten en grootsten verloochenaar niet! Och! dat Gods eer in dezen boven alles bij ulieden gaan mogte! Schrijft mij alsdan dat de Heere zulk eenen niet meer gebruiken kan of wil! ...

Uwe niet noemenswaardige broeder L. G. C. Ledeboer.

Groet de schapen en lammertjes".188

Ook gaat de predikant meer vergeestelijken dan voorheen.

„Ben in de hoofdstad aangekomen! En deze hoofdstad staat op palen, die eens verzinken zullen; maar de groote hoofdstad, waar de Heere de Zijnen uit de kampen door den dood, door en uit de zee zal brengen in de groote Hoofdstad daar boven, O! die eeuwige palen van 's Heeren eeuwige liefde, genade, trouwe en waarheid en gerechtigheid zullen nimmermeer vergaan maar eeuwig blijven staan!"189

Maar, en hierin is hij dezelfde gebleven, de Schrift blijft voor hem „de zuivere en eeuwige

kenbron" van het geloof. Dat houdt hem, zoals hij zelf schrijft, gescheiden van Van den Oever.¹⁹⁰

Resumerend stellen we vast, dat Ledeboer geen theologisch denker was in die zin, dat hij van betekenis was voor de dogmatische alsmede de exegetische vorming van zijn kring. Wel verzette hij zich herhaaldelijk tegen een eenzijdige evangeliebediening, waarschijnlijk de gevaren onderkend van een gevoelsmatige benadering der heilsfeiten.

2. De Ledeboerianen van 1863-1907

De predikanten na Ledeboer hebben evenmin betekenis gehad voor de theologische wetenschap. Dat is ook geen wonder, want zij hadden geen van allen enige scholing gehad. Zij kwamen uit het volk op, en wisten de taal van dit volk te spreken. Dat was hun kracht. Wel probeerden zij te omschrijven waarin hun „leer" verschilde van die van andere kerkformaties. Zo stelde ds. Van Dijke als zijn grondslag vast:

„Dat alle menschen van nature verdoemelijk en walgelijk zijn en vertreden liggen in hun bloed en nooit naar God zullen zoeken of vragen, maar steeds altijd met den rug naar God zullen staan, en dat het niet is „desgenen die wil, of desgenen die loopt, maar des ontfermenden Gods"; dat God van eeuwigheid eenigen uit vrije genade heeft uitverkoren, die zalig zullen worden en dit geen hardigheid of gestrengheid is van God, die enkel liefde is, maar dat het uit vrije goedheid en barmhartigheid is, dat Hij enkelen heeft uitverkoren, want dat Hij rechtvaardig alle menschen had kunnen laten verloren gaan, dat Hij dan, wanneer het stondeetje der minne voor zoo een uitverkorene is aangebroken, zoo een ziel komt te arresteeren en hem trekt uit het rijk des satans en overbrengt in het rijk der gelukzaligheid"
191

Over de grondslagen der Gereformeerde leer bestond geen wezenlijk verschil van inzicht onder de Ledeboeriaanse predikanten. Wel waren er accentverschillen, met name tussen Van Dijke, die meer de heiligmaking beklemtoonde, en Bakker, die meer de rechtvaardigmaking van de zondaar op de voorgrond stelde.

„Zonder nu in dit werkje op persoonlijkheden in te gaan en op eene onzuivere weegschaal woorden en daden te wegen, moet evenwel het droeve feit bevestigd worden, dat eene finale scheuring der gemeenten is gevolgd. Toch zijn deze gemeenten twee uit denzelfden stam gesproten loten"¹⁹²

In een boekje „Schibboleth of Sibboleth" zette Bakker zijn opvattingen uiteen.

Twee hoofdkenmerken zijn er van de Gereformeerde leer te noemen, aldus Bakker „De mensch niets en God het al". Uitdrukkelijk leert Gods woord ons dat de mens na zijn diepe zondeval „is ontbloot" van alles wat nodig is tot zijn eeuwige behoudenis en zaligheid. Deze opvatting onderscheidt „onze" Gereformeerde leer van alle andere „godsdienstige belijdenissen". Het gehele menselijke geslacht verkeert derhalve in een diepe staat van ellende, en het is deze mens onmogelijk iets tot zijn zaligheid toe of af te doen.

„Daar ligt alzoo het gansche menselijke geslacht van God afgefallen in eene diepte van ellende, dat het hem onmogelijk geworden is, om immermeer iets tot zijne behoudenis en zaligheid af- of toe te kunnen doen, nademaal hij in eenen staat van onmacht gekomen is,

154 155

om immer of ooit op eene rechte wijze naar God te zoeken of te vragen".

Maar er is een keerzijde, want „o eeuwige wonder van eeuwige liefde! - het heeft den Algoeden God behaagd, Zich over den armen zondaar te ontfermen, om op eenige uit dien ellendigen hoop van rampzaligen schepselen in genade neder te zien. En dat al van eeuwigheid aan vóór de grondlegging der wereld". Dan zal het echter ook openbaar worden of wij werkelijk Gereformeerd zijn, zo betoogt Bakker vervolgens. Velen willen nog wèl

belijden dat alle mensen in Adam verdoemelijk voor God zijn en dat Christus, als de tweede Adam, alles verworven heeft. Een aantal verloochent evenwel Christus in de toepassing van de weldaden, die Hij verworven heeft. Christus wordt door hen niet geëerd als de Beginner en Voleinder der zaligheid. „Daartegen ziet men ze in onze dagen nog evengoed het hoofd opsteken, al noemen ze zich ook al gereformeerd, als toen men ze Arminianen, Pelagianen of Socinianen heette". Dezulken loochenen de doodsstaat van de mens, „nademaal ze nog iets in den mensch willen stellen, dat in hem overgebleven is: een zogenaamde vrije wil". Hier ligt de wezenlijke kloof tussen de Gereformeerden, meent Bakker. Het zaligmakend geloof is immers geen vrucht „van onzen eigen akker, want op den akker onzes harten groeit niets anders dan ondeugd". Wanneer dan ook de Heere de mens gebiedt in Zijn Naam te geloven, spreekt Hij naar Zijn heilig recht, dat Hij op de zondaar heeft, „doch geenszins naar des menschen macht". De grondslag „der ware gereformeerden ligt in de eeuwige verkiezing. Daar vloeien al de weldaden uit voort, welke zij door het geloove verkrijgen".¹⁹³

De overige Ledeboeriaanse predikanten dachten niet anders dan wat hierboven is aangegeven. In hun prediking accentueerden zij de diepe val van de zondige mens, en daardoor zijn verloren staat, tenzij God uit vrije genade zich over de zondaar ontfermde.

Opvallend is, zoals we zagen, de beperktheid van het materiaal. Uit de in druk verschenen preken moeten we afleiden wat de dogmatische stellingname is. Duidelijk blijkt dat de Ledeboerianen eenvoudige lieden zijn. Hun woordvoerders zijn de schaarse predikanten en de leidinggevende ouderlingen, ook de enigen die de pen konden hanteren. Het volk achter de predikanten leert men nauwelijks kennen. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen dat zij zich niet één voelden met hun leidlieden in het verzet tegen bepaalde ontwikkelingen in het kerkelijk leven bij de Christelijke Gereformeerden, de Dolerenden en de Hervormde Kerk. Daarnaast blijkt uit niets dat zij weet hebben van wat er op wetenschappelijk-theologisch en filosofisch gebied gaande is. Overigens, men wilde ook niet anders. De Ledeboerianen zochten zich uitsluitend te concentreren op het voor hen wezenlijke: de bekering van een zondig mens tot God. Het was een vrijwillig gekozen isolement.

156

157

HET GEESTELIJK KLIMAAT VAN KRUISGEMEENTEN EN VRIJE GEMEENTEN

Een lange reeks van jaren was ds. Fransen de enige predikant in de Kruisgemeenten. Hij bepaalde daardoor in hoge mate de gang van zaken. Zijn opvattingen waren voor een belangrijk gedeelte normatief voor de gemeenten.

Deze predikant publiceerde bijzonder veel. Vele van zijn preken verschenen in druk en werden gretig gelezen in de leesdiensten, alsmede door de leden thuis. Al deze preken muntten uit in de grondigheid waarmee de teksten werden behandeld; de auteur gaf na de inleiding een korte exegetische verhandeling, die uitliep op de toepassing, welke meestal het grootste aantal bladzijden in beslag nam. Ds. Fransen toonde goed thuis te zijn in de werken van reformatoren en vooral nadere reformatoren. Regelmatig noemde hij W. à Brakel (1635-1711), Comrie (1706-1774), Van der Gnoe (1703-1784), zelfs een enkele keer met instemming Vtringa, die in de 17de eeuw behoorde tot de gematigde Coccejanen. Geliefd waren bij ds. Fransen de gedichten van Groenewegen (1709-1764), wiens bundels in de 19de eeuw druk op druk beleefden. In 1917 nog werd zijn bekendste bundel „De lofzangen Israëls" voor de dertiende maal herdrukt.

Er is ons slechts één werk van ds. Fransen bekend dat gerekend kan worden tot de categorie dogmatische studies. Bedoeld wordt het boek De Heidelbergsche Catechismus beknopt Schriftuurlijk, en Bevindelijk verklaard Dit 136 bladzijden tellende boekwerk is strak methodisch opgebouwd. De stof is gerangschikt naar de zondagen. Deze zondagen zijn „tot oefening en onderhouding der jeugd" in een „Gothische" letter gedrukt. Daarna volgen Fransens eigen vragen en antwoorden, in de normale letter, die altijd kort en duidelijk geformuleerd worden. Bij praktisch alle antwoorden wordt verwezen naar een Bijbeltekst, die evenwel opvallend vaak verkeerd wordt aangehaald. Zo wordt in plaats van Ezechiël 16, Efeze 16 genoemd, welk Bijbelboek bovendien slechts zes hoofdstukken telt. Als Openbaringen 4 : 3 geciteerd wordt, moet dit Openb. 3 : 4 zijn. De hoofdstuk- en versaanwijzing klopt lang niet altijd. Blijkbaar is het werk slecht gecorrigeerd. Dit behoeft niet aan de auteur te liggen.

Belangrijker is echter welke opvattingen Fransen neerlegde in deze catechismusverklaring.

De predikant waarschuwde in dit werkje voor een optimistische verbondsofopvatting.

Zondag 7, vr. 4: Strijdt die leer van de uitverkiezing niet tegen Gods rechtvaardigheid en liefde?

Neen, de Heere had Zich rechtvaardig kunnen verheerlijken in aller verdoemenis, maar heeft Zijne groote liefde geopenbaard in de vaten der barmhartigheid.

vr. 5: Maar is deze leer geen harde leer voor de vaten des toorns? Neen, zij gaan moedwillig verloren, omdat zij niet tot Christus willen komen en in Hem gelooven, zoornin als zij kunnen gelooven.

vr. 11: Waaruit heeft het zaligmakend geloof zijne afkomst? Uit Gods eeuwige verkiezing, en is eene gifte uit het verbond der genade, daar gelooven er zoo velen als er verordineerd zijn ten eeuwigen leven.

Met alle nadruk wees de predikant erop, dat de mens evenmin iets tot zijn wedergeboorte kan toedoen als tot zijn lichamelijke geboorte. Telkens weer stelde ds. Fransen Christus centraal.

Zondag 7, vr. 14: Waaruit bestaat het toevluchtnemend geloof? In hongeren en dorsten, vlieden en verlangen naar Christus met vertrouwen dat in Hem alleen behoudenis is, gelijk de doodslager naar de vrijstad.

vr. 16: Waarin bestaat het leven door het geloof?

In een schreeuwen naar den levenden God, en een lieflijk leunen op hun Liefste, en op te

klimmen tegen al hun bergen van ongeloof, moedeloosheid, geesteloosheid en een legio van vijanden.

Bij de behandeling van de doop merkte de auteur op dat het gedoopt- zijn niet mocht leiden tot de veronderstelling dat men behoorde tot de kinderen des verbonds. Dat nam niet weg dat Gods verbond de grond bleef van de doop, zoals vr. 8 bij zondag 26 ons voorhoudt.

Zondag 26, vr. 8. Is het lidmaatschap der ouders de grond waarop hunne kinderen mogen gedoopt worden?

Neen, want velen zijn diep onwetend van de leer waarop zij antwoorden, maar het is hoogst noodzakelijk daarop aan te dringen; maar Gods verbond blijft de grond. Hand. 2 : 39.

Maar hoe moest dan de zinsnede opgevat worden dat de kinderen „in Christo geheiligd" waren? De betekenis van deze uitdrukking was, aldus de auteur, dat de ouders door hun doop in de kerk ingelijfd en met

158 159

hun kinderen uitwendig geheiligd waren, zoals dat met Israël het geval was door de besnijdenis.

De doop werkte derhalve de genade niet, zodat de vraag kon rijzen wat dan het verschil was tussen gedoopte en ongedoopte kinderen. In de eerste plaats merkte Fransen op, waren zij in Gods gemeente begrepen en ingelijfd; in de tweede plaats leefden zij door de doop onder Gods beloften en inzettingen.

In zondag 29 komt het Heilig Avondmaal ter sprake. Dit avondmaal was niet bedoeld voor alle uiterlijke leden, zo lezen wij, dan zou immers de zelfbeproeving nutteloos zijn, en waarvoor zou anders de bedreiging bedoeld zijn dat men zich een oordeel kon eten en drinken? Anderzijds was het even verkeerdt als „Gods volk" nalatig was in het gebruiken van het avondmaal. Door het „uitsterven der Waarheid" was dat wegblijven sterk toegenomen. „Het verzuim wordt voor geen zonde meer geacht", wat getuigde van een grote liefdeloosheid jegens Christus, waarbij nog kwam dat men zichzelf beroofde van de versterking en verzegeling van het geloof.

Wanneer was men gerechtigd aan het avondmaal deel te nemen?

Zondag 30, vr. 10: Beschrijft het Formulier een verzekerd geloof? Neen, dan zouden zij zichzelf tegenspreken, en Gods Woord roept en troost de verdrukten, door onweder voortgedrevene, ongetrooste en treurende Sioniten.

vr. 11: Maar hoe moet het dan verklaard worden?

Of zij de zekere beloften gelooven, dat Christus in het Evangelie geschonken zij, tot volkomene schuldvergiftenis voor hongerende en dorstende zielen; het geloof in Christus en de toeëigening worden in het dankgebed duidelijk onderscheiden.

Het centrale thema in dit boekje is steeds weer de noodzaak van een wedergeboorte. Het feit dat het „Adamskroost dood is in zonden en misdaden" kan Gods rechtvaardige eis niet krachteloos maken. De prediking van het Evangelie zal bijdragen tot een verzwaring van het oordeel. De scherpe prediking van de wet krijgt daardoor zijn functie. Wetsprediking dient immers „om de zonden te beteugelen, de uitverkorenen te overtuigen, om tot Christus de toevlucht te nemen".

In zondag 15 sneed ds. Fransen een belangrijk vraagstuk aan. Hij ontwikkelde aldaar de stelling, dat ook de wereldlingen meelevende als gevolg van Christus' kruisdood.

Zondag 15, vr. 7. Voor Wien heeft Hij geleden?

Alleen voor de uitverkorenen daar Hij voor geleden heeft, die worden ook tot één toe, door Hem zalig gemaakt.

vr. 8: Waarom zegt dan de Catechismus: „dat Hij de toorn Gods tegen de zonde van het gansche menschelijk geslacht gedragen heeft"? Alle menschen ontvangen uit Zijne

verdienden vele uitwendige zegeningen, en worden in Gods langmoedigheid gedragen, daarom staat er: tegen, doch niet voor.

In zijn preken week ds. Fransen niet af van het kader dat hierboven werd aangegeven. Fransen hamerde vooral op drie zaken:

In de eerste plaats zette hij zich scherp af tegen het „stoorngeloof“, zoals hij het zelf uitdrukte. Hiermee duidde hij zijn afkeer aan van de algemene verzoeningsleer, die volgens zijn zeggen opgeld deed in de Hervormde Kerk.

„Niet ten onrechte heeft de overledene Fransen - een onbestudeerd predikant, maar wie veel onderscheidend licht van den Hemel geschonken werd, óók om de kankerplekken van het hedendaagsch „gereformeerd“ Christendom bloot te leggen - niet ten onrechte heeft hij in zijn geestelijke geschriften zoo dikwerf van „het stoorngeloof onzer dagen“ gesproken, dat door de „kinderen des Verbonds“ uit eigen ingewand verwekt en door eigen krachten voortgestuwd, in veelerlei bedrijvigheid doet „ijveren voor de eere Gods op alle terrein des levens“ en dat bij het gezicht van zooveel eigene welmeenheid, volgens gegeven onderrichting, hen op de knieën doet vallen om God den Heere te danken voor de kennelijke blijken waaruit ze mogen opmaken, dat de onderstelling van wedergeboorte te hunnen opzichte wáár is geweest“¹⁹⁴

In de tweede plaats keerde Fransen zich tegen antinomianen. Het herhaald waarschuwen tegen het anti-nomianisme kleurde op de duur zijn preken. Deze antinomianen meenden dat Christus de wet volbracht had en daarmee ook had afgeschafte. De mens zou derhalve vrij zijn gemaakt van de wet. Wetsprediking, om te overtuigen van de zonde, werd zodoende onnodig geacht.

In de derde plaats bracht Fransen een prediking waarbij alles „afgekerfd en afgesneden wordt wat van de mens is, opdat niemand groot gemaakt zou worden“. Hij preekte sterk vanuit de verkiezing.

„Een zielevriend uit Zeeland zeide mij, dat mijne prediking veel overeenkomst had met die van Ds. Van Dijke, nl. al maar in de afbreking van de mens. Ik antwoordde, dat die leer in Nederland wat gehaat wordt“.

„Veel hoort men tegenwoordig spreken van een ruim Evangelie. Zij prediken, dat Jezus voor alle zondaren en zondaressen gestorven is,

160 161

dat zij zich slechts hebben te bekeren en te geloven. Ach, ongelukkige blinde wetspredikers! ge maakt de weg niet alleen nauw, maar onmogelijk, die deur zit voor eeuwig op het nachtslot“¹⁹⁵

Is het mogelijk uit de preken van Fransen nog een vierde kenmerk te halen, n.l. als zou hij het algemeen aanbod van genade verwerpen? In directe zin spreekt de predikant nauwelijks over deze kwestie, die in zijn dagen als vraagstuk niet aan de orde was binnen zijn kring. In de uitgegeven preek over de brief aan de gemeente van Sardis troffen we een uitlating aan.

. het is den mensch zijn eigen schuld als hij dit niet wil aannemen! O mijne geliefden! dit is de fijne Remonstrantsche leer van onzen tijd, het welnemend en ruime aanbod van genade aan alle menschen; velen leeren en prediken nu eene verkrijgbare genade, niet eene gegevene genade, is het niet een duidelijk blijk dat de afgod van de vrije wil op de troon wordt gezet? en dat duizenden thans helaas! misleid en als openbare dieven zullen veroordeeld worden“.

Het is natuurlijk niet juist om, afgaande op één incidentele zinsnede te poneren dat deze Kruispredikant niets wilde weten van dit leerstuk. Ds. Fransen richtte zich o.i. meer tegen de leer der algemene verzoening. Blijkt dat ook niet uit een andere preek van Fransen getiteld „Jehova's eeuwige en vrijmachtige besluiten“? Als ondertiteling kreeg deze preek mee het opschrift: „Tegen de algemene genadeleer“. Hij, en de gemeente met hem, kantte zich daarmee tegen de optimistische religieuze sfeer en tegen de deugdenleer van hun dagen. Zijn

preken stonden er vol van.

„De Arminiaanse dwalingen, die algemeene verzoeningsleer, door onze vaders zoo duidelijk uit Gods Woord veroordeeld, groeit van jaar tot jaar weer aan; men hoort terstond (enkelen uitgezonderd) wij loven en danken u, zij spreken maar zoo los God als hunnen Vader aan, en zoo algemeen, onze God, Jezus is voor mij en voor u gestorven enz.; zij gaan zonder weenen, strijd en zuchten op den hemel aan: o wat worden er weinige kreupele Jacobs gevonden. O geliefden! wat gevoelt zich Gods arm volk ledig en in verren afstand van zulke predikers en christenen, maar o begenadigd volk! gij hebt de tijdgeest wel tegen, maar gij hebt Gods Woord en de bevindingen der vromen mede".

„Door alle tijden is het getal klein geweest, die eerbied en onderwerping betoonden aan Gods Woord, onder Israël en de volgende eeuwen, doch het schijnt in onze negentiende eeuw tot eene hoogte te stijgen". 196

Omstreeks 1900 kregen de Kruisgemeenten meer predikanten. Voor een deel kwamen ze uit de Hervormde Kerk (Pieneman, Roelofsen, Van Oordt), voor een deel uit de Gereformeerde Kerken (A. Janse, J. Overduin). Ingrijpende verschillen met wat ds. Fransen al jaren lang leerde in de gemeenten, waren er voor zover ons bekend niet.

Aangezien dat evenmin het geval was met de predikanten behorend tot de z.g. Vrije Gemeenten, behandelen we hen eveneens, in dit hoofdstuk. Uit het kerkhistorisch gedeelte konden we reeds opmaken dat de Vrije Gemeenten een bont samenraapsel waren. Echt zelfstandig waren ze lang niet altijd; er waren momenten dat men zelfs kon spreken van een „kerkverband" bestaande uit Vrije Gemeenten. Ook waren er sterk wisselende contacten met de Kruisgemeenten. Wat „ligging" betreft was er weinig of geen verschil, zodat predikanten vaak over en weer elkaars gemeenten bedienden. Dat de predikant Van der Heijden in 1907 weigerde mee te gaan in het toen ontstane kerkverband der Gereformeerde Gemeenten en later in Vlaardingen in 1921 pertinent zich weigerde te conformeren aan dat deel der gemeente, dat tot aansluiting overging, had meer oorzaken liggend in de persoonlijke sfeer, dan dat die weigering op leergeschillen berustte.

Maar juist van deze predikant stamt een zeer omvattend dogmatisch werk. Het heet „De Gereformeerde Geloofsleer", omvat 630 bladzijden, is naar de vorm opgebouwd uit vragen en antwoorden en werd in 1900 te Enkhuizen uitgegeven.

Reeds bij de aanvang van het werk treft de ruime blik van deze predikant De eigen richting verabsoluteerde hij in genen dele. Het Christendom werd door hem, ondanks alle afsplitsingen, de ware godsdienst genoemd. „Hun getuigenis rust op de grondslagen der Godsopenbaring, op welke fundamenten zij hunne geloofsstellingen hebben opgericht, met Jezus Christus als uiterste hoeksteen".

Iets verderop verklaarde ds. Van der Heijden dat „het Christendom de eenige Godsdienst is, waarin de zaligheid verklaard kan worden". In het vervolg geeft de schrijver een overzicht van de geschiedenis van de Christelijke Kerk. Opvallend is dan dat hij Afscheiding niet noemde, maar volstond met de opmerking: „Ook thans is de toestand der Kerk treurig".

Als daarna de leerstukken van de Kerk behandeld worden, valt dezelfde terughoudendheid op. „Wij hebben geen rekening te houden met den wil des besluits, die voor ons verborgen is, maar wel met den wil des bevels, waarnaar

162 163

God regeert, beveelt en ook oordeelen zal. Zoo maakt God zich door den wil des bevels vrij van den zondigen mensch, maar naar den wil des besluits voert Hij Zijne plannen uit, om namelijk zalig te maken diegenen, welke daartoe van eeuwigheid door Hem verordineerd zijn".

„Liefde en toorn is één eigenschap in God".

Bij de bespreking van het leerstuk der predestinatie weigerde de predikant dit dogma te ontrafelen in zijn diepe verborgenheden. Juist maande hij aan tot voorzichtigheid bij het spreken en schrijven over de leer der uitverkiezing.

„Wij aarzelen niet met de erkenning, dat het eene verborgenheid bevat, waarvan de diepten voor het menschelijk verstand gesloten blijven en waaraan wij geen andere verklaring kunnen geven, dan dat het zijn rustpunt vindt in Gods vrijmachtig en souverain welbehagen. Beslist zij daarom hier plaats gegeven aan de conclusie, dat dit leerstuk voorzichtig geleerd dient te worden en dat in hoofdzaak moet worden vastgesteld de eisch van den wil des bevels, ons in Gods Woord geboekstaafd naar Johannes 3: 18: „Die in Hem gelooft, wordt niet veroordeeld; maar die niet gelooft, is alreeds veroordeeld, dewijl hij niet heeft geloofd in den naam des eeniggeboren Zoons van God".

Alleen dan, wanneer het keurvolk Gods, onder de ellende gebukt, het hoofd nederbuigt, of nederligt voor den drijver in tijden van vervolging, dán alleen zij plaats gegeven aan het woord, dat Gods besluit ten grondslag heeft en dan alleen kan troosten het woord van Romeinen 8: 29: „Want die Hij tevoren gekend heeft, die heeft Hij ook tevoren verordineerd". Op de vraag of het wel noodzakelijk is dat dit leerstuk gekend wordt, schreef de predikant: „Er is alleszins reden om in bewondering uit te roepen: Hoe zalig stroomt de genade Gods in ruime mate door dit kanaal der verlossing, waardoor het mogelijk werd, dat Hij een eeuwig pardon uitsprak over den dood- schuldige".

Bij de bespreking van het vraagstuk der algemene genade komt Van der Heijden tot exact dezelfde conclusies als Fransen in zijn verklaring der Heidelbergse Catechismus. Opnieuw werd gesproken van de zoenverdienste van het lijden van Christus.

Het kan niet ontkend worden, dat ook in algemeenen zin alles zich beweegt en leeft, niet anders dan door de verdienste van het Verbondshoofd Christus, maar in zaligmakende zin wordt het alleen met Gods uitverkorenen opgericht".

Op een andere plaats wees de predikant er op dat dit niet mocht leiden tot de mening dat Christus voor alle mensen gestorven was. De gebruikelijke verwijzing naar een tekst als Johannes 3 : 16, Want alzoo lief heeft God de wereld gehad enz., ging niet op, oordeelde de predikant, want in deze tekst werd met „wereld" bedoeld de uitverkorenen. 197

Tot slot wijden we nog aandacht aan de gemeente Leiden. Deze gemeente zocht in 1893 toenadering tot ds. De Groot uit Waddinxveen, die in maart 1892 uit de Christelijke Gereformeerde Kerk was gestapt, en daarna door de classicale commissie van deze kerk werd geschorst. Enkele Vrije Gemeenten als Dirksland (waar Makkenze stond) en het vakante Leiden zochten daarop contact met hem.

In laatstgenoemde gemeente opperde men de mogelijkheid van een samengaan, en met dat doel werd een samenspreking gehouden in deze plaats. De broeders gingen niet over één nacht ijs, want ds. De Groot werd geducht aan de tand gevoeld. Ds. Grass, predikant van de Vrije Gemeente Rijssen, „bracht verschillende remonstrantsche en andere dwalende stellingen als strikvragen voor om zodoende de vastheid van Ds. De Groot te beproeven hetwelk uitstekend uitkwam".

Het gesprek werd tot ver na middernacht voortgezet en pas afgebroken toen De Groot met de boot van zes uur weg wilde! Oorspronkelijk had het gezelschap het gesprek al om één uur beëindigd, maar de kerk verlatend en wandelend door de duistere straten van Leiden, was de discussie weer aangevat en ten huize van een ouderling voortgezet.

Op een gegeven moment kwam men „op het punt van de uit- en inwendige roeping en de doodsstaat van den onbekeerden zondaar. Ds. De Groot stelde dat de Heere met de zondaar afrekening had gehouden in het Paradijs en dat de mensch geheel dood lag in zonden en misdaden en dat er in den mensch niets was overgebleven zoo dat hij gelijk was aan een roerloos voorwerp, dat er uit die reden geen uitwendige roeping tot zulk een schepsel komen kan tenzij hij van eeuwigheid bleek een uitverkoren zondaar te zijn hetwelk de Heere in den tijd openbaar maakt".

Hierover kon men het niet eens worden, zodat De Groot een voorbeeld gaf. „Zoo min als die tafel daar de woorden door de dienaars des Woords gesproken, horen kan, zoo min kan de zondaar het horen". Zijn gesprekspartners meenden dat deze stelling voortkwam „uit een bovenvaldrijver maar daarin te ver ging en daarom zeer schadelijk voor een gemeente was". Enige tijd na deze bespreking werd het contact dan ook verbroken."

164 165

Resumerend stellen we vast dat we de opvattingen van Kruisgemeenten en Vrije Gemeenten niet kunnen sieren met de naam theologie of dogmatiek; met deze wetenschappelijke zijde van het kerkelijk leven hield men zich nauwelijks bezig. Duidelijke formuleringen van vraagstukken van dogmatische aard ontbreken meestal (waardoor individualisme en subjectivisme wortel dreigden te schieten). In deze periode zijn er slechts twee publicaties te noemen waarmee een verdienstelijke poging in deze richting ondernomen werd.

DE GEREFORMEERDE GEMEENTEN (1907-1927)

In deze periode van twintig jaren, zo kort na de eenwording, ontleenden de Gereformeerde Gemeenten veel aan Ledeboerianen en Kruisgezinden. Toch heeft ds. Kersten van de aanvang af de blik breder willen richten. De publicaties van Reformatoren en Nadere Reformatoren boden een geschiktere basis voor het optrekken van een dogmatische „identiteit" dan de Ledeboerianen en Kruisgezinden dit vermochten. Nauw verwant wist Kersten zich met o.a. Watson (1646-1689), Boston 1676-1732), Van der Kemp (t 1718), Comrie (1706-1774), en de Erskines (\pm 1720). De predikanten uit de jaren 1840 tot 1907 werden minder vaak door hem aangehaald.

Deze ontwikkeling was van groot belang, want ds. Kersten was de centrale en zelfs dominerende figuur in het jonge kerkverband, al zou het een misvatting zijn te denken dat hij als enige de sfeer bepaalde. Maar hij was het, die een dogmatiek schreef gegrond op de Gereformeerde leer; hij was het, die zorg droeg voor de uitgave van een in brede kring gewaardeerd Kerkelijk Handboekje; hij was het vooral, die via de Saambinder de aanhang als „één enig man" achter zich wist te krijgen; hij was het tenslotte ook, die de drijvende kracht was achter de oprichting van de Theologische School.

Zowel schriftelijk als mondeling ontplooid ds. Kersten al zijn gaven, waardoor hij van grote betekenis werd voor de vorming van zijn kring. In zijn preken wees ds. Kersten er herhaaldelijk op, dat hij de volkomen voldoening van Christus wilde prediken in de gemeenten. Een Christus Die, zonder iets in aanmerking te nemen dat van de mens is, alleen door het geloof de zaligheid deelachtig maakte. De predikant vestigde met nadruk de aandacht op het feit dat alleen kan bestaan wat gegrond is op het Woord. Daarom waarschuwde hij voor alles wat niet „met beide voeten staat op het Woord".

„Ook onder ons dreigt het gevaar, dat men zoekt een „bevindelijke" prediking, die van Christus zwijgt, die opbouwt in gestalten en zalig spreekt op tranen. Een prediking, die opbouwt in bevindingen, en van het Woord Christi losweekt en van Hem als den eenigen grondslag zwijgt, is te schuwen". Aan de andere kant is een „bloot voorwerpe-

166 167

lijke prediking die het hart koud laat, en de kerk versteent", even verwerpelijik. In zo'n prediking ontbrak meestal de ernstige vermaning aan de onwedergeborene. Dat was een prediking, die al te zeer doordrong in het vaderland en onherstelbare schade aanrichtte. Daarom: „Eén ding is u nodig; dat ge Christus tot uw Borg en Middelaar door het geloof moogt kennen en in Hem gevonden wordt. Het is geen Evangelieprediking, die Christus verzwijgt". Het Woord moest uitdrijven tot Christus. Men behoorde het te gevoelen: de schuld moest bij God voldaan worden en daartoe schoot alles te kort wat buiten Christus was. Zo behoorde het Woord op de hoorders Zijn beslag te leggen, niet alleen des zondags, maar ook door de week en voor alle levensterreinen.

In zijn intree-preek te Rotterdam (1926) ging Kersten in op de roeping door het Evangelie. Dat velen wel geroepen werden door de bediening van het Evangelie, maar zich desondanks niet bekeerden, was een triest feit. „Daarvan is de schuld ... echter ... niet in het Evangelie, noch in Christus door het Evangelie aangeboden, noch in God, Die door het Evangelie roept, en ook zelfs verscheidene gaven aan hen toebrengt, maar in de geroepene zelf".

Was deze prediking, zo vroeg de predikant zich vervolgens af, niet te hard? Op deze vraag liet hij een krachtig nee horen. Hard was deze prediking voor een ieder, die iets in zichzelf wilde zijn. Ze was scherp als een tweesnijdend zwaard voor een ieder, die buiten Jezus de zaligheid

zoekt. Voor zo iemand restte alleen maar de aanzegging van zijn tekort. „Maar niet te hard is de prediking voor allen, die het leven in hun eigen hand niet hebben kunnen houden. Niet hard voor u, schuldigen, die door God gedagvaard werd, voor Zijn rechterstoel, en die geen kwadrantpenning vond om van uw ontzaglijke schuld af te doen, veel min om te voldoen. Hier is balsem voor uw zielwonden, wijl Christus voldeed en schuldigen noodigt, opdat Hij ze bekleedde met den mantel der gerechtigheid".

Enerzijds moest dus het volle gewicht rusten op 's mensen verlorenheid, op zijn schuld, op zijn onvermogen om iets tot zijn zaligheid toe of af te doen. Anderzijds was de wedergeboorte, de opwekking uit de geestelijke dood, geen methodisch proces, dat zich onbewust van de betrokkene zelf voltrok. Enerzijds moest het werk van de Heilige Geest voluit gepredikt worden, anderzijds moest ook het verbond functioneren."

Kenmerkend voor de prediking van ds. Kersten was dat zij Christocentrisch genoemd kan worden. De wedergeboorte van de dode zondaar

was vrucht van het verzoenend werk van Christus. Een al te allegoriserende verklaring van de Schrift wees de predikant af. Dat hield hem ook gescheiden van enkele Kruispredikanten uit de vorige eeuw. In een bespreking van een preek van Van den Oever, gaf hij in De Saambinder ook duidelijk te kennen hoe zijn standpunt in dezen was.

Kersten hamerde erop dat de predikanten studie van hun preken zouden maken. Het mocht niet zo zijn dat de tekst met een enkel woord verklaard werd, en dan verder diende als kapstok voor de toepassing. Niet zelden forceerde men zich dan ook om de tekst maar toe te kunnen passen op het tijdsgebeuren. De exegetische behandeling behoorde een grotere plaats te krijgen, terwijl de toepassing een beknopte, heldere toespitsing van de behandelde tekst moest zijn op het persoonlijke en/of maatschappelijke leven.

Elke preek opnieuw behoorde te wijzen op Christus. Daarom keerde Kersten zich zoals wij zagen tegen een puur onderwerpelijke prediking, die bouwde op de zandgrond van het gevoel en de gemoedsaandoening. Maar evenzeer werd een eenzijdig voorwerpelijke prediking afgewezen. die tekort deed aan de bevinding en de toepassing van het heil.

In de jaren na 1927 zou ds. Kersten deze gedachten verder ontwikkelen in een scherpe polemiek met enkele leidende figuren uit de Christelijke Gereformeerde Kerk. De betekenis van dit werk is dat nu voor het eerst binnen de kring der gemeenten systematisch over de grondstukken der leer werd nagedacht. Zagen wij dat vóór 1907 geen wetenschappelijke theologie werd bedreven, na 1907 zal ds. Kersten zich daar wel toe zetten en anderen stimuleren hetzelfde te doen. Zo ontstond geleidelijk aan een samenhangend geheel, waaraan de gemeenten zich konden identificeren. Werd vóór 1907 fragmentarisch geschreven over diverse leerstukken, nu werd dit uitputtend en scherp analyserend gedaan.

We stelden reeds dat in deze jaren geen essentiële leergeschillen bestonden tussen de predikanten in de Gereformeerde Gemeenten.

Ds. Van Reenen schreef in de Saambinder zijn Samenspraken waarin geestelijke problemen aangesneden werden, vele predikanten publiceerden in deze jaren hun preken, die daardoor eveneens een bijdrage leverden aan de vorming van de gemeenten in dit opzicht.

Zo schreef ds. Den Hengst, nadat hij in 1913 met de Gereformeerde Kerken brak en zich aansloot bij de Gereformeerde Gemeenten: „Het geslacht is nog niet uitgestorven, dat geen onderscheid ziet tussen een schriftuurlijke prediking en gemoedelijke prediking. Het is wel te

168 169

betreuren, dat men dan gemoedelijk aanziet voor bevinding". De kroniekschrijver in De Saambinder schreef daar als commentaar bij: „Ds. Den Hengst behoorde niet tot hen, die de dogmatiek en de exegese in de preek verderfelijk achten. Hij stelde zich tegenover diegenen, die van verklaring der Schriften niet wilden weten, maar alleen van persoonlijke inzichten en

gevoeligheden. En dan mogen de „verhaaltjes" en „ingevingen" niet vergeten worden. Hoe toornde ds. Den Hengst tegen zulk een devaluatie van de prediking."

Evenzo poogde ds. M. Hofman in een brochure getiteld „Een inleiding over het geloof", zich te hoeden voor eenzijdigheden. Hij stelde dat het aanbod van het „Evangelium" inhield, dat God het meende om de zondaar „welgelukzalig" te maken. „Het zaligmakend geloof is een daad van vertrouwen op het gegevene Woord van een waarachtig God, welke vervulling met lijdzaamheid verwacht moet worden". Er was bij hem echter ook een diep besef van de nietigheid van de mens.²⁰⁰

DE PREDIKING: INHOUD EN KENMERKEN

Hoe dienen we de prediking van Ledeboeriaanse en Kruispredikanten te karakteriseren? Was het boeteprediking zonder meer? Was het een nodigende prediking waarin de zondaar op lieflijke wijze gewezen werd op het enige Middel tot behoud? Was het een dogmatische prediking waarin de zondaar de harde oordelen Gods werd aangezegd? Ondanks het feit dat elke predikant zijn eigen stijl en opvattingen had, zijn er toch overeenkomsten aan te wijzen.

Zij allen beoordeelden de eigen tijd negatief.

Ledeboer beschreef zijn samenleving als een onverschillige, liefdeloze tijd. De harten der mensen kleefden aan het aardse zingenot en waren koud, omdat de liefde Gods in hen gemist werd. De Benthuizen predikant was radicaal in zijn beschouwingen. „Wat uit den geloove niet geschiedt, is zonde. Alles ligt in de vloek: ons eten, drinken, slapen, waken, werken, lezen, zingen, bidden, danken, kerkgaan, avondmaal houden; met één woord wat uit God niet geboren is, blijft in de verdoemenis".²⁰¹

In een ander geschrift formuleerde Ledeboer de volgende bezwaren tegen zijn tijd:

„1. Er is geen eerbied, gehoorzaamheid, of onderdanigheid; kinderen beheerschen hunne ouderen; de vrouw is boven den man; het huwelijk wordt geschonden, het bed bevlekt; geen op- en toezicht der ouders over hunne kinderen; noch opvoeding in de leer, die alleen naar de godzaligheid is.

2. Vloeken, zweren, onkuisheid, en het voorgaan in dezelve.

3. De rustdag wordt niet geheiligd.

4. De scholen zijn verbasterd.

5. In de kerken wordt God uitgebannen.

6. Jezus wordt verloochend in Zijn Hoogepriesterlijk Profetisch en Koninklijk ambt.

7. De grondslag der Gereformeerde Leer, Gods vrijmacht, 's menschen onmacht en onwil wordt geloochend, waarmede de Gereformeerde Kerk ophoudt, de Gereformeerde Kerk te zijn.

8. Vermenging van godsdienst.

9. Onverschilligheid, lauwheid, lusteloosheid, enz. heerst alom"

170 171

Toch schoot er nog één ding over en dat was het zoeken van het gebed. Daarin school de mogelijkheid te komen tot een zuiverder gezins- en staatkundig leven.

Overigens was het niet zo, dat Ledeboer alleen maar met een beschuldigende vinger naar een ander wees. Hij bezat een diep besef van eigen schuld en ongerechtigheid. Uitgaande daarvan kon hij zijn medemens oproepen om tot inkeer te komen en hem te waarschuwen voor de verschrikkingen, die hem wachtten in het hiernamaals als hij verloren ging. Daarvoor schreef hij zelfs een brochure. In felle kleuren schilderde hij het afschuwwekkende van de hel.

„Satan zegt: „Eeuwig ben ik nu gesteld om u te pijnigen en mijn duivelsche en helse lust aan u te koelen, die altijd brandende blijft, om met de uitgezochtste tormenten de zielen eeuwig op de vreselijkste wijze te folteren. Nu zijt ge in mijn macht, gij die meendet uw eigen heer en meester te zijn".

Elk (plotseling) sterfgeval behoorde een roepstem te zijn en te verkondigen dat het vermaak van de wereld ijdel was.

„Houdt u niet te veel met tijdelijke zaken bezig, want waar wij het minst over dachten, dat was het zekerste en gewichtigste: ons naderend einde en de ontzaglijke eeuwigheid".

Een overleden man sprak aldus tot zijn vrouw:

„O! kon ik vóór u staan en mij aan u vertonen in die vreselijke en afzichtelijke gedaante, ik zou het doen, of het een middel mocht zijn om een afschrik te geven van deze verschrikkelijke

plaats der helse pijniging! Alle genoegens houden hier op; alle verbeeldingen nemen hier een einde; alle kwalen zijn hier begonnen; alle pijnigingen staan hier gereed; alle geesten kwellen ons hier, alle ellenden zijn hier opeengestapeld; alle kwalen vermenigvuldigen zich hier in deze eindeloze zee van vuur en zwavel, jammer en ellende".

Een overleden kind verweet haar ouders:

„O, mijn vader! O, mijn moeder! welk een pijn lijd ik in deze eeuwige vlam! Waarom hebt gij mij niet vermaand? Waarom hebt gij mij niet gesproken, toen ik nog bij u was, van deze plaats der pijnigingen? Had gij mij lief? Wat heb ik nu aan mijn kleederen, waarmee gij mij oppronktet? Wat heb ik nu aan al dat goud en zilver? Wat heb ik nu aan mijn speelgoed? Mijn kleed is de vlam, mijn goud en zilver het vuur!"²⁰³

Ledeboer was zich intens bewust van de menselijke vergankelijkheid.

Ieder ogenblik kon het laatste zijn, en dan was er geen vergeving meer mogelijk.

„Hier moeten wij genade ontvangen of het is eeuwig onherroepelijk, en onherstelbaar te laat. Het gaat op eene eeuwigheid en komt op onze ziele aan".²⁰⁴

Dezelfde beoordeling kan men aantreffen bij de andere Ledeboeriaanse predikanten. Met name ds. Boone toornde menigmaal over het morele peil van zijn medemens.

„En nu zouden de menschen bijna naakt loopen, en al de lichte Idee- dingen verwekken bloedarmoede, longtering, en verzwakkingen, zoo- dat een mensch altijd zijn eigen ongeluk uitwerkt en het is altijd maar te warm en foei wat is het heet, maar o, wat zal het toch in de helle voor u weezen als u zoo sterft! Zoo ligt het land in een zinkende toestand".

„En dan te sterven, o daar de ziel in arbeid is, en zucht en roept en smeekt om genade en geen recht, hij reformeert in zijn hart, dagen en nachten bidden en smeecken, want zonder God in de wereld te sterven en om te komen, dat kan zo ver gaan".²⁰⁵

Ook vele predikanten kunnen niet voldoen aan de eisen, hen gesteld door ds. Boone.

„Dat wordt maar oefenaar, en dat wordt maar Dominé, waarom, omdat zij niet weten wat God is, en Gods volk haar aandeel ligt verdonkert en de getuigenis des Geestes houdt verre op, en dan zoo ver in zorgeloosheid en zijn zoo in de wereld, dat wij in de algemene barmhartigheid zoo verdronken liggen, die zien het nog wel, maar zij zeggen daar niets van, zij voelen daar wel wat van, o ja, en zuchten eens en zeggen: och Heere, het zijn geen knechten van U. Neen, het is om het geld te doen en komt men nu bij de algemene voorwaardelijke leer en op de zedeloosheid te avondmaal gaan met de wereld en den hoogmoed, en soms 200 à 300 aan de tafel".

Ds. Boone bedoelde te zeggen, dat er te veel oefenaren en predikanten zijn bij wie Gods Geest niet werkzaam was en wie het alleen maar om het geld te doen was. Deze geestelijke leidslieden konden het volk ten enenmale niet stichten.

„Is het nu zoo dat Gods volk na de ontvangende genade en vooral bij Oefenaars en Dominé's, daar is de meeste vijandschap onder. En al wat zij uit de boeken en oudvaders halen en als zij dan preeken, zijn de gaven vloeibaar. Zij hebben geen liefde Gods in hun hart.

172 173

Hooge dingen spreken, den Vader, den Zoon, en de Heilige Geest, en dat noemt den naam zoo maar zonder vrees" ²⁰⁶

Dan was de toestand in de Hervormde Kerk nog beter volgens de predikant, die de kerkelijke verdeeldheid bleek te betreuren.

„Nu die zijn nog lager gezonken als de Hervormde Kerk, daar zijn ze nog beter als daar". Het is helaas zo, dat al die afgescheiden kerkjes toch maar „noodwoningen" zijn. Al die scheuringen brengen steeds meer en meer het oordeel over Gods kerk en het was zeer te

wensen, dat alles nog eens ééne (Hervormde) kerk mocht worden, zoals het ook ten tijde onzer vaders was".207

Zijn ambtgenoot ds. Beversluis liet zich heel wat kritischer uit over dit kerkverband.

„In het Hervormd Genootschap mogen tot op den huidigen dag nog Gereformeerde leeraars zijn, de aloude van God geplante Gereformeerde Kerk, als openbaring der gemeente Jezu Christi is het niet en bevindt er zich ook niet in".208

Niet alleen bij de Ledeboerianen, ook binnen de Kruisgemeenten was er voorkeur voor een „tijdwoord". Men nam dan een tekst, die toegepast werd op de droeve tijdsomstandigheden, of op het verval der zeden, op het ongeloof, of op het opkomend socialisme en anarchisme, waarbij meestal geëindigd werd met de oproep terug te keren naar het woord van God, omdat Zijn oordelen aanstaande zijn („O land, land, land, hoor des Heeren Woord").

Sterk treft ons voorts het bevindelijk element in de prediking van Ledeboerianen en Kruisgezinden.

Iemand als Ledeboer wist de kleinmoedigen en bedrukten op innige toon op te beuren. Tal van praktische wenken werden door hem aan de Schriftverkondiging vastgeknoopt. Op ongeëvenaarde wijze wist de predikant wat er om kon gaan in de ziel van een mens, waarbij hij vaak gebruik maakte van uitermate beeldende uitdrukkingen, die de menselijke ellende moesten tekenen. Daarbij kwam dat hij zichzelf het eerst noemde, als het er om ging de nietigheid van de mens te kenschetsen.

Duidelijk is bij lezing van de vele in druk verschenen preken dat we te maken hebben met gevoelsmensen; vaak zijn de preken „uitstortingen van het gemoed". Dat blijkt uit de verkleinwoorden, die zij graag gebruiken. „Het hofje van Gethsemané; een leerjongetje van den Verbonds-Jehova; een indrukje in onze ziel; Gods kindertjes; een druppeltje van het zalig Evangelium; geen lidje zal (in den hemel) onvolmaakt zijn; het stondje van Gods minne; een kapitteltje lezen; een hoopje volks; een handje vol volk". De aanspraak „kindertjes" in de preek.²⁰⁹ Deze preken zijn doorgaans zo geënt op de „tale Kanaiins" dat een oningewijde moeite heeft te verstaan hetgeen verkondigd wordt. Daarbij kwamen dan nog de vaste uitdrukkingen als b.v. „de zondaar moet gearresteerd worden", waarmee men de bekering aanduidde, die het geheel nog ingewikkelder maken. Hoe vaak kon men niet de verzuchting horen: „Als ik maar als een slak naar de hemel mag kruipen, dominé", of: „Als ik maar één zucht tot mijn zaligheid moest bijdragen was ik voor eeuwig verloren"? Het waren woorden die ver voorbij zonken aan het verstand en een diep verborgen kern raakten. Wij kunnen echter gevoeglijk aannemen dat de hoorders, die merendeels vanaf hun jeugd hierin opgevoed waren, dit bevindelijk-gemoedelijk taalgebruik volkomen konden volgen en ook apprecieerden.

Dit bevindelijk taalgebruik was voor een groot deel gevormd door het gezelschappelijk leven. De omgangsvormen van het gezelschap, de besproken onderwerpen en de wijze van bespreking vonden hun weerslag op het kerkelijk leven der gemeenten. Uitdrukkingen in het gezelschap gebezigd, werden op de kansel verwerkt in de preek. Dit kon mede het karakter van zo'n preek bepalen: het leerstellige schoof naar de achtergrond en het bevindelijk element domineerde. Van de preken die in druk verschenen besloeg het exegetische gedeelte meestal enige bladzijden, waarna de toepassing de rest (dat is: de helft of meer) van de preek in beslag nam.

Een preek van ds. Makkenze over Ruth was als volgt opgebouwd:

voorafpraak: 6 bladzijden

inleiding: 7,5 bladzijde

eigenlijke preek: 6 1/2 bladzijde
toepassing: 9 bladzijden.

Dat centraal staan van het gezelschap bracht nog iets met zich mee. Het ging daar vooral over de bekering van de mens, allerlei dogmatische vragen kwamen niet aan de orde. Men had het over „Gods kinderen en de bevinding der heiligen". Of, zoals iemand zei, het ging er om dat „je je onderwerpelijk in het stof moest verootmoedigen als Christus kwam tot je ziel". „Op het gezelschap was je het, of je was het niet". Hiermee bedoelde men dan te zeggen: je was bekeerd Of onbekeerd. Om het met een voorbeeld te verduidelijken: Iemand ver-

174 175

telde op het gezelschap zijn bekeringsgeschiedenis. Dan was het mogelijk dat de hoorders tot de conclusie kwamen, dat de betrokken persoon „het nog niet deelachtig was", en dus nog onbekeerd was. Vandaar dan ook dat bijna altijd aan het eind van het verhaal werd gezegd: „Ik ben het nog niet deelachtig, maar ik vind het wel dierbaar", of „als ik mij niet bedrieg". Zo moeten we concluderen dat op het gezelschap het opbouwende element, dat de prediking móet bezitten, ontbrak. Nu was echter de prediking in de kerk vaak de voortzetting van wat besproken werd op de gezelschappen. Daarmee is verklaard dat men bij sommige predikanten de diepe bewogenheid met de onbekeerden mist. Het tekent de vele andere geestelijke leidslieden in hun waarde, dat zij het onderscheid tussen gezelschappelijk leven en prediking inzagen en daarnaar handelden.

Vele preken uit deze dagen waren ingewikkeld van opbouw. Fransen schreef eens een preek getiteld „Bions' weeklachte over de verbreking Jozeph's", waarvan het thema was uiteengerafeld in een steeds fijnere onderverdeling. Het thema telde vier „punten". Punt 1 werd onderscheiden in twee hoofdpunten (I en II). Van punt I vielen vijf bijzonderheden mee te delen (A tot en met E). Punt A heeft weer een onderverdeling in 1, 2 en 3 enz. De lezer komt op een gegeven moment toe aan D3, ziet vervolgens II staan, daarna A1, en verliest zo het overzicht uit het oog. Ook hier valt op dat de toepassing de helft of meer van de preek in beslag neemt.

Studie werd er zeker gemaakt van de preken. Telkens weer valt op hoe de predikanten zich moeite getroosten Bijbelcommentaren van vooral nadere reformatoren na te lezen om op verantwoorde wijze hun tekst toe te lichten. Hun Bijbelkennis was meestal zeer groot, gezien de vele feitelijke gegevens die in de meeste preken verwerkt werden. Ook in de werken van Th. Brakel (1608-1669), W. á Brakel (1635-1711), Lodensteyn (1620-1677), Gray (1633-1656), Bunyan (1628-1688), Hellenbroek (1658-1731), de Erskines (± 1720), Smytegelt (1665-1739), Boston (1676-1732), Comrie (1706-1774), Mc. Cheyne (1813-1843), Philpot (1802-1869), en andere oude schrijvers waren zij goed thuis.

In de jaren na 1907 ijverden vooral Kersten en Den Hengst er voor dat de exegese een grotere plaats kreeg in de prediking. In dit opzicht kwam er een wezenlijk onderscheid met de Schriftverkondiging van enkele predikanten uit de vorige eeuw die een geforceerd allegoriserend karakter had gekregen.

Wij willen de prediking binnen de Ledeboeriaanse en Kruisgemeenten

176

als volgt karakteriseren:

1. Zij is Christo-centrisch. Hoofddoel is de zondaar op te roepen tot bekering. Zijn onwil en verharding worden ons getekend. Van nature is de zondaar wederspanning. De zondaar zal zijn schuld moeten beseffen en zich geheel verloren moeten gevoelen, zonder dat dit grond kan zijn voor de zaligheid. De nadrukkelijke wetsprediking kon niet gelden als voorbereiding op

de wedergeboorte. Kersten kwam tot dezelfde opvatting in zijn dogmatiek. „Er is geen voorbereiding tot de wedergeboorte van de zijde des menschen. Geen doode kan iets doen tot zijn levendmaking. Er zijn in den mensch geen geschiktheden, die uit hem zelf zijn, waardoor hij tot de genade van de wedergeboorte komt, als daar is: kennis van zijn ellende; een ware droefheid en een oprecht berouw van zijn zonde; een begeeren en zoeken der genade, enz."21° In de prediking werd gewezen op de Christus der Schriften Die voor een doemwaardig volk geleden heeft. In dit opzicht was de prediking zonder meer Christocentrisch. De predikanten verzetten zich echter tegen het religieus-optimisme van hun dagen. Daarin misten zij het ware en diepe schuldbesef. Bovendien was de mens dan niet langer afhankelijk van Gods genade. Vandaar dat hun prediking wel eens „hard" kan overkomen. Zij sneed valse gronden af, waarschuwde voor een lichtvaardige toeëigening van het geloof. Hoe licht bedroeg de mens zichzelf niet!

De verslagen zondaar evenwel, die zijn schuld en onwaardigheid gevoelde, werd gewezen op de in de Schrift vervatte beloften, waarvan Christus de inhoud was.

2. De prediking poogde zich met name in de toepassing toe te spitsen op de eigen tijdsomstandigheden. Zij was dan actuele prediking Het gevaar van allegoriseren wist men niet altijd te vermijden. Op de eigentijdse situatie had men een sombere visie. Daarnaast werden allerlei mogelijke zieleroeselen besproken.

3. De prediking was bevindelijk-gemoedelijk. Dat blijkt uit de vele beeldspraken, de voorkeur voor verkleinwoorden en de gebruikte „tale Kanaans". Men preekte graag over de geestelijke toestand waarin een mensenkind verkeren kon: het juichen en het zuchten van de menselijke ziel werden genoemd. Met name in de toepassing drong men door tot in de schuilhoeken van het menselijk hart, en stelden de predikers zich in op de verschillende situaties van het geestelijk leven. Een krachtige opwekking tot bekering en vernieuwing des harten ging gepaard met het klagen over de dorre, geesteloze toestand van de vaderlandse kerk. Met alle ernst stelde men de hoorders voor de heiligheid

177

Gods en voor de eigen zondigheid. Uit dien hoofde drong men sterk aan op een naarstig zelfonderzoek. Overziet men het geheel dan is de prediking zeer zeker Gereformeerd te noemen.

DE PSALMBERIJMING

De vraag welke psalmberijming gebruikt moest worden, heeft meerdere malen voor moeilijkheden gezorgd. Binnen de Kruisgemeenten aanvaardde men de berijming van 1773, maar de Ledeboeriaanse gemeenten wensten vast te houden aan de berijming van Datheen.

Ledeboer zelf was hierin gematigd. Hij waarschuwde er voor vast te houden aan het oude, omdat het oud was, of het nieuwe te verwerpen alleen omdat het nieuw was. In dingen, die niet met de Schrift te bewijzen vielen, behoorden wij elkaar te verdragen, zo stelde hij. Weliswaar sprak hij zich uit voor het gebruik van de berijming van Datheen in de eredienst, maar hij voegde er ogenblikkelijk aan toe: „Een ieder doe gelijk hij vrijmoedigheid heeft voor den Heere".211

Vooraf de predikanten na hem waren van mening, dat de invoering van de psalmberijming van 1773 met politiek geweld en op een onwettige wijze had plaats gevonden. Een synode had de verandering in de eredienst aan een nauwgezet onderzoek moeten onderwerpen en daarna haar mening in volle vrijheid moeten kunnen geven. Dit was niet gebeurd, zodat Van der Groe kon zeggen: „Zij hebben gouden weggenomen, wij hebben nu zilveren in de plaats

gekregen".212

Deze zinsnede komt uit een preek van Van der Groe gehouden op biddag, 1 maart 1775 (twee maanden na de invoering van de nieuwe berijming) over Amos 8 : 9-12. Ondermeer zei Van der Groe:

„Mijne vrienden, er is nu een stilzwijgen in de hemel van omtrent een half uur. En daarom wil ik, arm en ellendig man, nu over onze oude of nieuwe psalmen met niemand enig geschil voeren. Dit éne moet ik u wel zeggen, dat de Heere onze God het psalmboek van Datheen, dat we nu afgeschafte hebben, die eer heeft aangedaan, dat hij het in het bloed der martelaren rood geverfd en in de vlammen van het heetste vuur beproefd heeft. En daarom nóg weer de eer zal aandoen dat Hij het in de komende grote en vreselijke dag van Zijn wraak over Nederland niet in een weeklage zal veranderen, daar het dan bij de gezangen des tempels, die te dien dage zullen huilen, niet meer zal behoren. Nee, dat droevig lot zal dan gaan over onze nieuwe gezangen en liederen, die van beschaafder taal en van sierlijker en hoogdravender berijming zijn, en die nu in Gods heilige tempel gezongen worden".

178 179

De invoering van de nieuwe psalmberijming is hier en daar op fel verzet gestuit. In Maassluis kwam het tot ongeregeldheden. „Maar, op den 27sten van Oogstmaand, schreeuwden een Visscher, een Kuiper en een Straatwerker in de Groote Kerk, des voordemiddags, tusschen de Zangregels in, blijvende zij nog blaaten na het zingen. Iets diergelijke gebeurde er, op woensdag den dertigsten, in de kleine Kerk; want vijf Visschers, een Biersteeker, een Melkboer en twee Vrouwlieden, op de galerij zittende, hadden den Voorzanger eerst, al bulkende en tierende, van de wijs zoeken te helpen; blijvende zij voortschreeuwen, na dat het Voorgezang geëindigd was. De voorzanger hield het uit; maar de Gemeente was deerlijk ontroerd; de Predikant Kornelis van Wanen niet minder, die dan ook buiten staat om te prediken, den Godsdienst afbrak, met het uitspreken van den gewonen zegenwensch".213

Ds. Los, die tijdelijk tot de Ledeboerianen behoorde, moest beloven dat hij uitsluitend de psalmen van Datheen zou laten zingen. Dat was geen probleem. In zijn reeds genoemde brochure (zie het kerkhistorisch gedeelte) nam hij het op vurige wijze op voor de oude psalmen. Het verval van de Hervormde Kerk zou al in 1773 begonnen zijn, toen de nieuwe berijming werd ingevoerd, en niet, zoals tot dusver werd aangenomen, in 1816, aldus ds. Los. De nieuwe berijming was immers voor een groot deel in gebruik bij Remonstrantse kerken, en voor een deel vervaardigd door het gedeeltelijk Remonstrantse genootschap Laus Deo Salus Populo. Zo hebben in 1773 „de kleine vossen den wijngaard verdorven ... De toenemende hoogmoed en ellendige tijdgeest begeerde eene schoone, bevallige vrouw in hare plaats, verlangende bij haar meer kinderen te winnen. De wettige vrouw wordt buitengeworpen, het huwelijksbed geschonden en de geestelijke kinderen in overspel geteeld waren menigvuldig". Door te breken met de oude berijming hadden „onze vaders" zich schuldig gemaakt aan verbondsbreuk en huwelijkschennis Een „sterke wijking" van Gods Geest volgde, en de „laatste Ziener in de Gereformeerde kerk", Van der Groe, had hiervoor gewaarschuwd. Spoedig na zijn dood in 1784 ging zijn profetie in vervulling.

„Reeds in 1787 zag men de partijschappen, die in kerk en staat woedden en woelden. Reeds in 1795 kwam de Heere met de roede Zijner verbolgenheid en overstroonden ons de Franschen, die met hunne wufte en ijdele zeden en gewoonten de oud Hollandsche eenvoudigheid en de zeden der natie, die bij alle volkeren bekend stond als vroom en vroed, ten enenmale bedierven, ja zoo zelfs dat onze Nationaliteit verloren ging. Na het vertrek der Franschen in 1815

bleef de wufte geest der Fransche natie ons bij, die is bijgebleven tot heden toe, waarop gewisselijk volgen zal en moet eene versmadende roede, ten zij Vorst en volk zich vernedere

en verootmoedige onder de krachtige hand Gods".

Ds. Los merkte op dat hij tot voor enige weken geheel anders over deze materie had gedacht. In 1870 schreef hij:

„Maar toen mijne oogen er voor geopend werden, moest ik onder den Heere vallen en ik erken hier openlijk mijne dwaling en blindheid. Nog eens, wij verwerpen de nieuwe Psalmen niet, maar door Gods genade werpen wij ze uit de kerke Gods, en nu versta ik het wanneer er sprake is van den ouden en de nieuwen wijn, en ik zegge: „de oude is beter". Sedert mogt ik in onzen tegenwoordigen toestand al meer en meer licht ontvangen. Ik zag de vreeselijke verwarringen in de Hervormde kerk, die nog veel meer dan de Roomsche alle kenteekenen draagt van de valsche kerk".

Ds. Van den Broeke wilde de nieuwe berijming (1773) niet laten varen, en weigerde eveneens een nieuwe bevestiging in het ambt te accepteren, zodat zijn samengaan met de Ledeboerianen onmogelijk werd. Hem voegde Los toe: „Met smart verneem ik dat Ds. Van Broeke is teruggetreden. Ik vraag u, hebt gij vrede met uwe terugtreding? Ik geloof het niet, al zoudet gij het mij zeggen".²¹⁴

Binnen de Kruisgemeenten leefde dit vraagstuk niet. Ds. Fransen wees de veronderstelling als zou in 1773 het verval in de kerk begonnen zijn van de hand. Hij vestigde er de aandacht op dat reeds Lodensteijn en is Brakel verlangend uitkeken naar een verantwoorde nieuwe berijming die de bundel van Datheen zou kunnen vervangen. De grote plaats die de Ledeboerianen toekenden aan het werk van Datheen in de kring van hun gemeenten bemoeilijkte wel herhaaldelijk de samensprekingen met Dolerenden en Kruisgemeenten. Toen in 1907 besloten werd tot samengaan met de Kruisgemeenten, werd in het achtste en negende artikel van de Bepalingen vastgesteld dat elke gemeente het recht behield zijn eigen psalmberijming te handhaven, terwijl de voorgangers niet gedwongen konden worden van een bepaalde berijming gebruik te maken.

Ook nu nog zijn er enkele gemeenten binnen het kerkverband der Gereformeerde Gemeenten die uit Datheens berijming zingen. Van de zijde van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en van de Oud- Gereformeerde Gemeenten in Nederland worden pogingen ondernomen deze berijming opnieuw uit te geven.

HISTORIE ALS ARGUMENT

1. Algemeen

Ledeboerianen en Kruisgezinden wensten vast te houden aan de fundamentele leerstukken van de Gereformeerde Kerk. In concreto kan men dan noemen:

- erkenning van Gods vrije genade en onvoorwaardelijke verkiezing;
- erkenning van de Godheid des Zaligmakers;
- erkenning van het bestaan van de erfzonde;
- erkenning dat alleen het bloed van de Heiland verzoening kan brengen;
- erkenning dat de mens onbekwaam is tot enig goed.

Als consequentie daarvan klonk in de prediking een scherpontdekkende toon door. De zondaar behoorde te weten dat hij in zichzelf gezien, op geen enkele wijze voor God aannemelijk was, maar juist verwerpelijk. De ontmaskering moest plaats vinden en het oordeel Gods verkondigd worden. Nu moeten we hierbij onderscheid maken tussen vorm en inhoud. De wijze waarop deze beginselen beleden werden, tekent ons Ledeboerianen en Kruisgezinden als zeer eenvoudige lieden, die slechts een geringe scholing hebben gehad. Maar inhoudelijk gezien wilde men volkomen Gereformeerd zijn.

Tussen Ledeboerianen en Kruisgezinden is in het denken over deze fundamentele leerstukken geen verschil van inzicht. Wel dachten de Ledeboerianen anders over de psalmberijming van 1773 en over het gebruik van het aloude ambtsgewaad.

Het al of niet dragen van een ambtsgewaad had ook te maken met de bereidheid openlijk als predikant kenbaar te zijn en daarom lastig gevallen te worden.

Daarnaast is het opvallend dat de beide kerkformaties een andere verhouding hadden tot de Hervormde Kerk. De Ledeboeriaanse gemeenten dankten hun ontstaan aan de afzetting van Ledeboer als predikant door het Hervormd Kerkbestuur. Daardoor stond het conflict met de Hervormde Kerk bij hen meer op de voorgrond, ook al bleven zij altijd hopen op een wederkeer tot die kerk. De Kruisgemeenten

182

waren merendeels ontstaan uit de gezelschappen. Zij kwamen derhalve niet rechtstreeks voort uit de Hervormde Kerk, wat in de praktijk met zich meebracht, dat zij de eigen gemeente niet zozeer als een noodgebouw zagen en een eigen kerkverband niet als een noodverband. Geestelijk stonden zij al los van de Hervormde Kerk, waardoor het heimwee naar deze kerk, dat we telkenmale bespeurden bij de Ledeboerianen, bij hen nooit zo'n grote plaats heeft ingenomen.

Bij beide kerkgroeperingen had het gezelschap grote invloed op het kerkelijk leven. Nu was het gezelschap niet hecht georganiseerd, en ging het niet om een juist kerkrechtelijk leven. Die ongeorganiseerde trek ging over op het kerkelijk leven van de Ledeboeriaanse gemeenten en de Kruisgemeenten. Men kende te weinig waarde toe aan een kerkorde, aan een goede organisatie en aan een juist opgebouwd kerkbestuur. Weliswaar onderschreef men de Dordtse Kerkorde, maar van de toepassing kwam in de praktijk bitter weinig terecht. Vandaar de soms willekeurige en vlotte wijze waarop men leden censureerde. Ook brak men met opvallend gemak met kerk of gemeente. Het ging om het „stichtelijk woord"; daarnaast had men weinig belangstelling voor de eisen die een geordend kerkelijk leven stelde. Van groot belang was daarom het werk van ds. Kersten in en na 1907 voor het samenbundelen van deze gemeenten. Hij zag in dat de structuur van het gezelschap en de strak georganiseerde gemeente elkaar niet verdroegen.

Geleidelijk aan heeft zich, vooral na 1945, de ontwikkeling voorgedaan dat het gezelschap naar de achtergrond van het kerkelijk leven schoof. Aangezien het gezelschap, en daarmee het

bevindelijk leven, ten grondslag lag aan het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten, dreigt hiermee een levensader van de gemeenten doorgesneden te worden.

Nauw hiermee samen hangt de ge- en verbondenheid van de gemeenteleden aan hun voorgangers. Dezen waren leidlieden in de volle zin van het woord. Die band aan personen en het als gevolg daarvan heersende subjectivisme was eveneens schadelijk voor het gemeentelijk leven.

2. Visie van dr. Steenblok

In 1953 kwam een conflict binnen de Gereformeerde Gemeenten over de prediking van het algemeen aanbod van genade tot een uitbarsting. De vraag was of het Evangelie, de nodiging om te geloven, gebracht mocht worden tot ieder mens, tot elke hoorder van het Woord, tot alle zondaren, dat is tot diegenen die hun zonde als zonde hebben

183

leren zien. Veronderstelde het algemene aanbod van genade niet dat de mens het bij hem gebrachte Evangelie toch nog wel kon aannemen?

Dr. Steenblok leerde „in aansluiting aan de voormalige Kruis- en Ledeboeriaanse gemeenten dat de prediking van de ellende en van de doodsstaat van de mens voorop gaat en vervolgens aan allen verkondigd, voorgesteld en aangewezen wordt dat er een weg van eeuwige ontkoming en verlossing in en door Christus is voor alle middellijk door de wet waar ontdekte zondaren, met uitsluiting van allen, die, in hun zonden voortvarend, zich niet tot God bekeren".²¹⁵

De theologische en dogmatische fundering van het aanbod van genade valt buiten het kader van deze studie. Waar het ons om gaat is het beroep van dr. Steenblok op de Kruis- en Ledeboeriaanse gemeenten. In een artikel in „De Wachter Sions" stelde hij opnieuw dat hij aan zijn studenten de „aloude leer van de Kruisgemeenten en van de Ledeboeriaanse gemeenten" ingoot.²¹⁶ Op een andere plaats wordt geschreven: „De Kruisgemeenten hebben deze algemene aanbieding van genade verworpen. En ook in de Ledeboeriaanse gemeenten is zij nimmer in zwang geweest".²¹⁷

Stellen wij voorop dat het gevaarlijk is om eigentijdse strijdvragen terug te projecteren naar het verleden. Die moeilijkheden konden immers een schrijver uit de vorige eeuw onmogelijk voor ogen staan.

Uit de voorgaande hoofdstukken kan blijken dat de Kruis- en Ledeboeriaanse predikanten vrijwel altijd in het algemeen spraken over de genade, en steeds waarschuwden voor zelfbedrog, geveinsdheid en valse overleggingen. Zij hadden het niet of nauwelijks over de wijze waarop het aanbod van genade correleerde met het leerstuk van de uitverkiezing. Hun verzet tegen de optimistisch-religieuze sfeer van hun dagen, en hun angst voor remonstrantisme wordt door dr. Steenblok geïnterpreteerd als verzet tegen het algemeen aanbod van genade. Het boek „De bestaansgrond der gemeenten", bestaande uit de gebundelde artikelen van dr. Steenblok in „De Wachter Sions", waarin hij nogmaals in den brede zijn visie ontvouwt, is dan ook een „interpretatiewerk". Meerdere malen is er op gewezen dat deze predikanten zich vooral verzetten tegen een theologie die haar uitgangspunt zocht in de goede mens. Men legde het accent daar tegenover volkomen op de gevallen mens, die „in zichzelf onmachtig" was, tenzij hij door Gods Geest wedergeboren werd. Vele Kruisgezinden waren uit de Hervormde Kerk gestapt omdat aldaar volgens hen de geloofseis en het geloofsvermogen zozeer op de voorgrond werd gesteld, dat het werk van de Heilige Geest geen aandacht meer kreeg.

Dr. Steenblok noemt vooral Fransen, Ledeboer, Van Dijke, Bakker, Van den Oever en Wust om zijn standpunt te verdedigen. De door hem weergegeven citaten zijn daartoe echter niet

voldoende. Zo haalt dr. Steenblok van ds. Fransen aan de uitspraak: „De algemene predikers dringen de gehele vergadering op, om de Heere op Zijn Woord te geloven. O vrienden! dit is zielsverderfelijk; maar het is een gezegend middel voor heilzoekende zielen, meer met de Godsspraak te raadplegen, dan met uwe werkheilige redeneringen des vleses".

Van Ledeboer citeert hij o.a.: „En die ziel verpestende en vergiftige leerboekjes en boeken, en daarin vervatte vergiftige en eigengerechtigheid en werken besluitende leringen, waar de levende het niet bij houden kan evenmin als de vis in het bloed geworpene water".

Nog een voorbeeld van citeren uit geschriften van Ledeboer: „O, genade wordt zo besproken; maar er iets van te gevoelen! er is zulk een volop christendom, een blaas vol wind, en een zak vol stenen. Maar ik heb niet, o neen, op zijde te zien. Mag ik maar naar binnen zien. Genade vernedert, genade maakt klein. Genade doet ons Jezus volgen naar het Woord. Hoe meer Jezus in ons woont hoe stipter naar het Woord, of het is al geschilder".

De citaten bij Van Dijke zijn navenant.

Nog een kort citaat van Bakker tot slot: „De ware Gereformeerden ontvangen het zaligmakend geloof, en alles wat zij door het geloof tot hunne eeuwige zaligheid deelachtig worden, rechtstreeks van God uit de hemel, en dit wel uit loutere genade. Het middel, dat Gods Geest gebruikt, om het in hunne harten te werken, is Zijn eigen Woord. Dus worden die totaal uit genade, uit vrije gunst en liefde Gods, zalig en dat van het begin af, tot het einde toe".²¹⁸

Bovenstaande citaten geeft dr. Steenblok dus met de bedoeling bewijzen te leveren dat binnen de kring van Ledeboerianen en Kruisgezinden het welmenend, onvoorwaardelijk aanbod van genade niet werd geleerd.

Wij herhalen het dat naar onze overtuiging *de auteur onverantwoorde conclusies trekt* uit deze citaten. Geen van de aangehaalde schrijvers gebruikt zelfs de term „aanbod van genade". En om meer dan een eeuw later te beweren dat dit wel bedoeld werd als zij spraken over o.a. „die algemene predikers" en „een zielsverderfelijke leer" gaat te ver.

Maar heeft dr. Steenblok dan niet meer houvast aan de predikanten C. van den Oever en W. C. Wust?

Van den Oever censureerde immers in 1851 leden, die bezwaar maakten tegen zijn prediking, omdat hij „niet aan alle mensen hoofd voor

184

185

hoofd de Christus welmenend aanbiedt". Van den Oever kwalificeerde hun opvattingen als „remonstrants".²

Men moet hierbij in overweging nemen dat Van den Oever stamde uit de Kruisgemeenten van vóór 1869, waar de discussie over het aanbod van genade wèl werd gevoerd, dat hij voor èn na 1869 een zeer omstreden figuur is geweest en dat zowel Ledeboer als Kersten bezwaren hadden tegen zijn prediking. Die bezwaren zijn elders in dit boek vermeld.

Wust verwierp eveneens het algemene aanbod van genade. Hij noemde dat „het geloof opdringen".²²⁰

Wat Wust betreft moeten wij er rekening mee houden dat hij slechts twee jaren een Ledeboeriaanse gemeente heeft gediend: Nieuw-Beijerland. Uit het kerkhistorische hoofdstuk dat over deze episode handelde, bleek hoe hij in een conflict geraakte met de gemeente. Op een vergadering van de Bakkeriaanse gemeenten te Nieuw-Beijerland (14 mei 1884) werd zelfs genotuleerd dat Wust niet zuiver in de leer was! Op een vergadering van 14 september 1884 te 's-Gravenhage werd hij voor „onchristelijk en on-gereformeerd" verklaard²²¹. Helaas werd niet meegedeeld waarin zijn dwalingen zouden bestaan.

Al met al wordt het hierdoor toch wel moeilijker Van den Oever en Wust als maatstaf te ge-

bruiken voor de zaken waar dr. Steenblok het over heeft. Bovendien weten wij uit weer een andere bron dat Van den Oever op zijn beurt oordeelde dat Wust niet zuiver in de leer was.²²²

Wij menen dan ook te kunnen concluderen dat dr. Steenblok met deze beweringen „de bestaansgrond” van de gemeenten die zich rond hem hebben gegroepeerd niet heeft kunnen aantonen voor wat betreft het aandeel dat Ledeboerianen en Kruisgezinden daarin zouden hebben.

3. Visie van prof. Veenhof

In zijn boek „Prediking en Uitverkiezing” gaat prof. Veenhof in op de strijd die in de Afscheiden kerken gevoerd werd over de plaats van de leer der uitverkiezing in de prediking. Hij concludeert dat datgene wat door „de drentse richting” onder de Afscheidenen en door een groep van de „kruiskerken” omtrent het verbond was geleerd, ... nu door de Gereformeerde Gemeenten confessioneel geijkt en zo kerkleer geworden is”. De auteur heeft daarbij het oog op de leeruitspraken van 1931 die echter buiten het door ons gestelde historische bestel vallen. Prof. Veenhof vervolgt dat daardoor „de opvattingen van de groep Joffers in de Afscheiden Kerk en van Van den Oever c.s. in de Kruiskerken ... uiteindelijk hebben geleid tot een kerkelijk-confessionele fixatie van bepaalde theologische stellingen. Het verbond wordt onder de „heerschappij der verkiezing gebracht”.²²³

In deze opvatting staat prof. Veenhof niet alleen. In scherpere bewoordingen maakte o.a. dr. Woelderink hetzelfde verwijt aan de Gereformeerde Gemeenten. „In hun afgesloten hooghartigheid, dat zij alleen de ware leer en de ware prediking hebben bewaard — zij hebben te weinig kerkelijk besef om zich voor de ware kerk uit te geven — hebben zij het niet nodig geoordeeld met andere kerken, die eveneens op de bodem van de belijdenis willen staan, hierover te corresponderen of te overleggen. Het eigenaardige van het geval is nu, dat dit doen in deze kerkengroep dezelfde fatale gevolgen heeft meegebracht als in de Gereformeerde Kerken”. In een adem voegt hij daar aan toe dat er „onder de jongeren velen zijn, die het harde juk beu zijn”, want „de verkiezingsleer voert heerschappij over de andere leerstukken zodat deze hun onafhankelijkheid verliezen en geheel vervormd worden”.²²⁴ Deze opvattingen weerspiegelen een niet juist verstaan van de ontstaansgeschiedenis dezer gemeenten.

De Gereformeerde Gemeenten zijn niet zonder meer een verlengstuk van de Afscheiding van 1834, laat staan van de „Drentse richting” binnen die Afscheiding. Die ontstaansgeschiedenis is veel gecompliceerder.

Men kan stellen dat de Gereformeerde Gemeenten in 1907 werden samengesteld uit vier componenten: de Kruisgemeenten (die na 1869 ontstonden, op drie gemeenten na die direkt in de Afscheiding wortelden), de Ledeboeriaanse gemeenten (die een geheel eigen ontstaansgeschiedenis hadden, los van de Afscheiding), de Vrije Gemeenten (die in de loop van de 19e eeuw braken met de Hervormde Kerk, en derhalve evenmin als een direkt uitvloeisel van de Afscheiding beschouwd kunnen worden) en de gemeenten rond C. van den Oever. Met als uitzondering de „groep Van den Oever” (zie par. 2) cirkelde in al deze gemeenten de theologische discussie meer om de gevallen mens, zijn doodstaat, de noodzaak van ellendekennis, maar ook de mogelijkheid tot bekering, dan om de onderwerpen: het aanbod van genade en in verband daarmee, de uitverkiezing. Eerstgenoemde zaken staan veel meer centraal bij met name de Ledeboerianen en Kruisgezinden, zoals ook uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken. Natuurlijk, het leerstuk van de uitverkiezing nam een belangrijke plaats in binnen de gemeenten; men meende met een puur-Gereformeerd dogma te doen te

hebben. Men oordeelde dat anders het verbond te veel accent zou krijgen, waardoor de prediking zou kunnen verschromelen tot een rationalistisch betoog, waarin voor „bevinding” geen plaats meer was. Niet

186 187

alleen vóórwerpelijk moest de waarheid verkondigd worden, ook aan het onderwerpelijke moest in de prediking volle aandacht besteed worden.

„In de prediking (van de Gereformeerde Gemeenten) wordt er de nadruk op gelegd, dat de zondaar die van nature met alle mensen in de geestelijke doodstaat verkeert, levend moet worden gemaakt door de kracht van Woord en Geest en in Christus overgebracht door een zaligmakende geloofsvereniging met Hem. Door de werking des Heiligen Geestes moet de mens zijn diepe verlorenheid in misdaad en zonden leren verstaan opdat er plaats kome voor het heil in Christus, dat moet worden toegepast aan het hart. De persoonlijke verhouding tot God staat centraal”.²²⁵

De opvattingen van prof. Veenhof, dr. Woelderink en ook van dr. Steenblok kunnen gerelateerd worden aan de „Drentse richting” in de Afscheiding, maar niet direkt aan de Ledeboerianen en Kruisgezinden. De mogelijkheid om „automatisch” een verbinding te leggen met de Gereformeerde Gemeenten is niet zonder meer aanwezig.

4. Visie van dr. Brienen

In zijn dissertatie „De Prediking van de Nadere Reformatie” gaat Brienen in op de prediking zoals die gebracht wordt in de Gereformeerde Gemeenten. Als karakteristiek van de prediking in die kerkformaties formuleert hij:

„In hun preken bepaalt de leer van de uitverkiezing de cesuur. De verworpenen staan aan de linkerzijde, de uitverkorenen aan de rechterzijde. Daarom worden de mensen in de prediking gesteld voor de vraag, of ze weten uitverkoren en bekeerd te zijn. Allerlei kenmerken geven het niet als het wel aan. De drie stukken van de Catechismus, zondekennis, inzicht in de verlossing door Jezus Christus en beleving der dankbaarheid, worden bij deze kerken en groepen gezien en voorgesteld als de vaste weg voor alle zielen. Wie niet eerst zijn ellende heeft leren kennen, hoort er nog niet bij, mag er zich ook niet bij rekenen en dient zich nauw te onderzoeken, of hij niet met een ingebeelde hemel naar de hel gaat. Een doorgevoerde zielsontleding vindt u rasecht en volop in deze prediking”.²²⁶

Opnieuw hier de opvatting dat de leer der predestinatie domineerde. In par. 2 en 3 zijn wij daar reeds op in gegaan.

Ook deze voorstelling van zaken, al is ze niet gehéél onjuist, gaat mank aan voldoende begrip voor de evenwichtigheid die de Gereformeerde Gemeenten nastreefden. In 1953 werd uitdrukkelijk vastgesteld dat dr. Steenblok werd geschorst niet vanwege onrechtzinnigheid, maar vanwege eenzijdigheid in de leer!

Van ds. Ledeboer weten wij dat hij zijn medemensen op vele gebreken wees, maar toch toonde hij bij dit alles „een tedere liefde tot het behoud van zondaren”.²²⁷

Ds. Ledeboer is derhalve meer dan een boetgezant, hij is Evangelie-dienaar. Bij hem sluit het een het ander niet uit. In pastoraal opzicht worden de predikanten der Kruis- en Ledeboeriaanse gemeenten onderschat. Zij wisten op uitnemende wijze kleinmoedigen en bedrukten op innige toon op te beuren. De roerselen van de menselijke ziel kenden zij, en zij handelden er naar. Van vele predikanten wordt verhaald dat zij grote gebedsgaven bezaten. Van ds. Franssen weten wij dat hij een uitgebreide briefwisseling onderhield waarmee hij velen tot troost en steun is geweest.

Van ds. Bakker bleef een briefje bewaard, dat hij schreef aan een vrouw die haar man had verloren:

„Ik heb het smartvolle verlies, dat Gij door het overlijden van uwen man geleden hebt vernomen. Hartelijk neem ik deel in dit uw verlies, en mijn wensch en bede is, dat de Heere dit verlies met Zichzelve moge vergoeden. Vooreerst moogt Gij u verblijden, dat de Heere hem op aarde voorbereid heeft voor de zalige toekomst; genietende hij nu verzadiging van vreugde en is vervuld met alle volheid Gods. Ten tweede, moogt Gij u verheugen dat Gij niet eeuwig zult gescheiden zijn, daar hij u maar een oogenblik vooruit is. De Heere geve u genade, om stil met Gods doen te vereenigen. Hij vertrooste en versterke uwe ziele door Zijne genade. Och, geliefde Vriendin! nu hebt Gij een deel meer aan God, Die toch wil wezen: „een Man der weduwen en een Vader der weezen“; wiens Woord en beloften zijn: ja en amen. Nu, geliefde Vriendin! de Heere, Die goed is, vertrooste en versterke u en de uwen, is mijn wensch en bede. Wees van de mijnen gegroet en groet de uwen en de vrienden. Wees Gij ook hartelijk gegroet van mij Uw niet noemenswaardige broeder in den Heere".228

Ds. Van Dijke schreef aan een zoon, die door een ongeval een kind had verloren:

„En nu moet ge maar niet veel murmureren, opdat ge den Heere niet vertoornt, want alle uwe kinderen zijn des Heeren, en geeft er ook uwe harten niet te veel aan, en ook wij allen, wij zijn des Heeren" 229

188 189

Dit pastorale element ademde ook in de prediking door. Men poogde waarlijk onderwijs te geven aan de hoorder.

„In de prediking nu moet de verklaarde tekst bevindelijk, praktikaal uitgewerkt worden, toegepast worden, overgebracht op de weg van Gods volk. Zo predikt de dienaar de weg en de onderscheiden standen in het genadeleven, leidt en onderwijst de ziel op zijn levensweg en moet duidelijk leven en dood verkondigen" 230

5. Een laatste probleem

In het tweede deel van dit boek werd gepoogd aan te tonen dat de Ledeboerianen en Kruisgezinden evenwichtiger waren in hun belijden dan veelal wordt aangenomen. Ook bleken er geen leerverschillen te zijn tussen de Gereformeerde Gemeenten enerzijds en het voorgeslacht anderzijds. Er waren vormverschillen, geen inhoudelijke tegenstellingen.

In een enkel opzicht ligt dit anders. Dat betreft o.a. het leerstuk van de algemene genade. Bij de bespreking van de Catechismusverklaring van ds. Franssen en de Gereformeerde Geloofsleer van ds. Van der Heyden kon de conclusie getrokken worden dat zij de algemene genade zagen als vrucht van Christus' zoenverdienste. Die relatie werd door dr. Steenblok ontkend in een rede gehouden op 12 april 1944 en getiteld „Christus en de Algemene Genade". Naar zijn mening was de algemene genade gevolg van een scheppingsordonnantie. Dr. Steenblok had in 1943 gebroken met de Gereformeerde Kerk, en was in 1944 toegelaten tot de Gereformeerde Gemeenten. De ouder wordende ds. Kersten werd beïnvloed door zijn denkbeelden.

Nog in het eerste deel van zijn „De Gereformeerde Dogmatiek voor de gemeenten toegelicht", dat hij voor de oorlog had geschreven en naar de drukker was gezonden, maar door de oorlogsomstandigheden eerst in 1947 verscheen, stelde hij dat de algemene genade „niet geheel los van Christus" gezien kan worden.231

In de verklaring van de Heidelbergse Catechismus (verschenen 1948/ 1949) nam hij een ander standpunt in. De preek handelde over Zondag 50.

„De algemene genade is dus de gift des Vaders, het werk van de Vaderlijke voorzienigheid en steunt mitsdien niet op de zoenverdienste van Christus. Als er één zaak is, die ik in de gemeenten instampen wil, dan is het deze, dat de zoenverdiensten van Christus zich niet verder uitstrekken, dan de uitverkorenen om hen in de gunst en ge-

meenschap met God te herstellen, waaruit ze gevallen zijn in hun verbondshoofd Adam. ... Als wij deze scheidslijn niet houden, dan vallen wij allicht vandaag nog en morgen helemaal de algemene verzoening toe. En die algemene verzoening is het schrikkelijkste, wat gij denken kunt ... Ik trek dus een zeer scherpe scheidslijn, ook in de bedeling van de tijdelijke goederen. De aarde wordt, evenals de hemel, onderhouden door Gods voorzienigheid. De grasscheutjes groeien daar niet, omdat Christus Zijn bloed gestort heeft, maar zij groeien daar uit de voorzienigheid Gods".²³²

De Generale Synode van 20 september 1945 sprak zich over dit leerstuk geheel in de lijn van dr. Steenblok uit.

„Hoewel de Vader door Christus alle dingen regeert, is de Algemene Genade niet vrucht van Christus' zoenverdienste, doch als behorend tot de Voorzienigheid Gods, de betoning van de goedertierenheid, verdraagzaamheid, lankmoedigheid des Vaders, die Hij de mensen bewijst, opdat de verworpenen zowel als de uitverkorenen worden voortgebracht, onderhouden en geregeerd tot verheerlijking van Gods rechtvaardigheid en barmhartigheid naar Zijn souverain welbehagen".

In 1947 werd door de Particuliere Synode-Oost aan de Generale Synode, gehouden op 29 mei 1947 te Utrecht, voorgesteld „om duidelijker te laten uitkomen, dat de algemene genade niet los is te maken van Christus". Na een brede bespreking besloot de synode met algemene stemmen om deze vraag af te voeren en de uitspraak van 1945 ongewijzigd te laten."

190 191

HET MAATSCHAPPELIJK LEVEN VAN LEDEBOERIANEN EN KRUISGEZINDEN

1. De predikanten

De weinige predikanten bij de Ledeboerianen en Kruisgezinden waren voor het grootste deel van eenvoudige afkomst. Als we een lijstje maken van het beroep, dat enkelen van de in dit boek genoemde predikanten uitoefenden voordat zij dit ambt bekleedden, dan heeft slechts een enkeling een opleiding gehad, gericht op het predikambt.

Ledeboer	deze had een theologische opleiding gehad
Van Dijke	boer
Bakker	boer
D. Janse	boer
Boone smid („wagenmaker")	
Beverluis	— politieagent, daarna onderwijzer
Fransen	boer
Roelofsen	— godsdienstonderwijzer in de Hervormde kerk
Pieneman	— dagloner
A. Janse	onderwijzer
Los	— evangelist
Van den Broeke	— reizend koopman
J. Overduin	deze had een theologische opleiding gehad (Kampen)
Kersten	— onderwijzer

De meeste predikanten kwamen uit de Hervormde Kerk over. Alleen Ledeboer was in die kerk reeds bevestigd tot predikant.

Beverluis (in 1891), Pieneman (in 1894), A. Janse (in 1892) en Overduin (1898) kwamen uit de Gereformeerde Kerken over, waar Overduin zelfs oefenaar was geweest.

Deze predikanten stonden hoog in aanzien bij de kerkleden. Hun ambt had een specifieke bekoring voor hen: zij waren „gezalfden des Heeren". De biografie van de predikant (zijn bekeringsgeschiedenis) was geliefde lectuur in deze kringen. In de levensbeschrijvingen treffen we slechts sobere gegevens aan over het eigenlijke leven van de predikant en over de actuele kerkelijke situatie. Het volle accent lag op de bekering en de daaraan voorafgaande zieleworstelingen. Uit het kerkhistorisch overzicht bleek dat zij qua stijl en opbouw van een gering niveau waren. De lezers van toen (en veelal ook nog van nu!) zullen zich daar geenszins aan gestoten hebben. Immers: de geleerdste der mensenkinderen viel in het niet bij de eenvoudige, die God op de rechte wijze had leren kennen. De zaligmakende kennis ging ver uit boven de kennis der natuurlijke zaken. Waar het de lezers om ging, was dat zij in deze boekjes konden lezen hoe de zaligmakende genade een onwederstandelijk werk Gods was. De wederbarende werking van de Heilige Geest had gewillig gemaakt, waar men zelf onwillig was. De lezer kon meebelevens hoe de mens zich tot het uiterste bleef verzetten, en welk een verwoestende kracht de zonde in een mensenleven kon hebben. Deze levensbeschrijvingen verheerlijken dan ook Gods souvereiniteit en Zijn deugden. Zij spreken niet van een willekeurig handelend God.

Er bestond derhalve een grote honger om te lezen wat God in het hart van een zondaar kon werken. Het gevaar bleef wel, dat men de bekeringsgeschiedenis van een geliefd predikant normatief ging stellen, of zijn eigen bekering op „gemoedelijke gronden" ging bouwen. Toch

werd een predikant, ondanks alle achting die men hem toedroeg, niet gespaard als hij in de ogen van de kerkeraad, of van de classis c.q. synode, verkeerde stappen had gedaan. Dan werd ook hij vermaand. Dat overkwam b.v. ds. Bakker, die op een vergadering van 14 september 1884 te 's-Gravenpolder op de vingers werd getikt, omdat hij aan ds. Wust een attestatie had meegegeven bij diens vertrek naar de Verenigde Staten. Deze procedure diende door de verenigde gemeenten goedgekeurd te worden.²³⁴

Op een classisvergadering van 31 oktober 1902 werd ds. Boone aangevallen. De tegen hem ingebrachte bezwaren (van welke aard ze zijn weten wij niet) waren door de vergadering onderzocht, die van mening was dat ds. Boone „daar in al te vleeschelijk heeft gehandeld daar hij zelfs ook al bekend en belijd daar in zijn schuld".²³⁵

Een ander voorbeeld biedt ons Kersten, die tijdelijk werd geschorst vanwege een verbroken verloving. Deze kwestie bracht zelfs bijna een scheuring te weeg in de Kruisgemeenten.

De predikanten waren dus zeer gezien, maar werden desondanks terdege gecontroleerd. Hun bewegingsvrijheid was beperkt. De leden der gemeenten hadden een bepaald gedragspatroon van „hun" predikant voor ogen, waarvan hij niet ver kon afwijken. Hij behoorde zuiver in de leer te zijn en onbesproken van levenswandel.

192 193

„Ingekomen schrijven van 2 leden onzer gemeente te Grand Rapids (N. Amerika) houdende verzoek of den Raad iets gebleken is dat Ds. Kersten, zijn Leeraar, afgeweken is van den leer onzer vaderen, welke beschuldiging is uitgesproken door Ds. Pieneman tegenover leden dier gemeenten die het schoolbestuur vormden, en ook op de kerkeraad aldaar" ²³⁶ De kerkeraad kon ontkennend antwoorden.

Het hoge opzien tegen een predikant werd naast de reeds weergegeven redenen, natuurlijk mede veroorzaakt door het feit dat er zeer weinig predikanten waren. De weg naar het ambt was moeilijk. Iemand die toegelaten wenste te worden tot het predikambt, behoorde zijn bekering en roeping te vertellen op een synode. Meestal kwam hij daar pas toe na jarenlang twijfel gehad te hebben of hij wel werkelijk geroepen was van Godswege. Daarna moest een korte preek worden gehouden over een opgegeven tekst. De vergadering beraadde zich over het geheel, waarna haar beslissing aan de betrokkene werd megedeeld.

Vaak komen we in de notulen het advies tegen om nog een jaar te wachten, omdat men de tijd nog niet rijp achtte en huiverig was om God vooruit te lopen.

Zo onderzocht op 13 juni 1895 de kerkeraad van Leiden het lid G. Denzel (de latere predikant van Vlaardingen).

Het onderzoek verliep als volgt:

van 15.30-16.30 werd gevraagd naar de kennis inzake „Godsopenbaring of kennis der H. Schrift";

van 16.30-17.30 werd gevraagd naar kennis van de geloofsleer;

van 17.30-18.00 werd gevraagd naar kennis van de Nederlandse kerkgeschiedenis;

van 18.00-18.30 werd gevraagd naar de kennis van het Gereformeerd kerkrecht;

van 18.30-19.00 werd gevraagd naar de kennis inzake het bestrijden van ketterijen.

Na dit uitputtend onderzoek werd hem gevraagd om over Johannes 10 : 23(?) „om 19.45 een Propocietie te houden aan welk verlangen voldaan werd, maar tot aller spijt veel te kort, maar 10 minuten".

Om 20.00 uur werd de vergadering opnieuw met gebed geopend, waarna een tweede lid der gemeente op dezelfde wijze onderzocht werd. Zijn „Propocietie" moest handelen over Hebreë 10: 14 en duurde een kwartier. Tegen twaalf uur werd beide broeders megedeeld dat

zij werden toegelaten als oefenaar.²³⁷

Het viel voor de meesten niet mee een behoorlijke toespraak te houden.

„Praeses wil scriba af en toe een stichtelijk woord laten spreken. Een volgende vergadering verklaart deze een proefpreek te zullen houden, omdat hij roeping tot het ambt gevoelt. Deze eerste oefening moest echter al zeer spoedig worden opgegeven wijl bij spreker als het ware de gedachten werden stil gezet als gevolg waarvan de woorden of mankeerden of verward waren".²³⁸

Over de moeilijke weg van ds. Boone tot het predikambt hebben we het al gehad. Een laatste voorbeeld levert ds. Hofman ons op.

Hij was door de kerkeraden van Kampen en Beekbergen aan de classis voorgedragen en werd op de classisvergadering van 28 mei 1912 te Krabbendijke onderzocht. Als deputaten waren aanwezig ds. G. van Reenen, ds. H. Roelofsen en ouderling Van den Dool van Benthuisen. Eerst hield Hofman een proefpreek over Johannes 1 : 29b: „Ziet het Lam Gods dat de zonden der wereld wegneemt". Daarna vertelde hij zijn bekering en roeping.

„Wat hij van zijn bekering mededeelde was niet zo erg duidelijk, daarover was men het met elkander volkomen eens en wat zijne roeping betrof hierover werd verschillend geoordeeld".

Na een langdurige discussie werd besloten dit punt aan te houden tot de volgende synode.

De zaak werd vergeten, maar in 1914 vond ds. Den Hengst het genomen besluit in de notulen terug en maakte daarom de kwestie weer aanhangig op de Particuliere Synode van 22 april 1914 te Rotterdam. Opnieuw werd verslag gedaan van bekering en roeping, waarover de „broeders in het algemeen voldaan zijn". Daarna krijgt Hofman een half uur de tijd om zich voor te bereiden op een proefpreek over een door hem zelf gekozen tekst.

„Broeder Hofman komt andermaal binnen, plaatst zich voor den catheder, doet een gebed en spreekt een half uur over de woorden uit Johannes 10: 28. De verdeeling van zijne tekst was als volgt: a. de onderwerpen, b. de gift, c. de gever, d. de bewaring. Het resultaat was dat degenen, die na het eerste gehoord te hebben eenigszins weifelachtig waren, nu tenvolle er in meestenden dat dezen broeder verlot moest gegeven worden om in de gemeenten waar hij gevraagd wordt te mogen spreken. In één woord: het oordeel over zijn spreken

194 195

was éénparig zeer gunstig. De voorzitter deelt broeder Hofman de gunstige uitslag mede, welke hij blijkbaar met diepen indruk aanhoort".²³⁹

In de jaren voor 1907 ging men studie voor de aanstaande predikanten verplicht stellen. Het duurde echter nog tot 1927 eer men een volwaardig studiecentrum kon openen.

De honorering van de predikanten liep sterk uiteen. Meestal konden de kleine gemeenten, die vooral uit minder draagkrachtige leden bestonden, niet voor een hoog traktement zorgen. Vaak werd dat gecompenseerd, doordat de gemeente de dominé goed voorzag van produkten in natura.

Uit de schaarse mededelingen in de notulen blijkt, dat de predikant rond de jaren 1880 kon rekenen op ongeveer f 1000 per jaar. Geleidelijk aan steeg het traktement. In de twintiger jaren bedroeg het ongeveer f 3000 per jaar in een middelgrote gemeente (400 leden). Duidelijk valt waar te nemen hoe in de crisisjaren het traktement daalde.

In 1927 beriep Moerkapelle op een traktement van f 3000 per jaar. In de jaren daarna schommelde het bedrag tussen de f 2500 en de f 3000. In 1931 werd ds. Hofman beroepen op f 2500 ± f 100 voor elk kind beneden de 18 jaar, tot een bedrag in totaal van f 3000. Januari 1934 beriep de gemeente op een traktement van f 2000, juli 1934 was dit weer gestegen tot f 2500.

Een enkele maal lezen we in de notulen dat een predikant vroeg om een verhoging van

traktement, wat blijkens het genotuleerde nooit werd geweigerd. Meestal werd het initiatief door de kerkeraad genomen, die dan de predikant verzocht zich even te verwijderen. Een enkele keer weigerde een predikant de hem aangeboden traktementsverhoging. Ds. Hofman deed dit vijf keer in de loop der jaren dat hij in Moerkapelle stond. Van ds. Den Hengst en ds. Kersten kwamen we eveneens een weigering tegen in de notulen.

„Diaken Van Bochove deelt mede dat de nood der armen van dien aard is, dat de kas niet toereikend is in de groote behoeften te voorzien, derhalve verzoekt de Diaconie in breede bespreking, op welke wijze een wekelijks tekort van circa f 200 kan worden gedekt. De Leeraar doet het verrassend voorstel, om voor dit jaar in totaal het honorarium met f 1000 te verminderen. Dit voorstel wordt met dankbaarheid door de kerkeraad aanvaard" 240

Slechts bij één gelegenheid lazen wij dat een predikant wel een beroep wilde aanvaarden maar niet geheel akkoord kon gaan met de beroepsbrief. Dit was het geval met ds. Kersten, die in 1926 de kerkeraad van Rotterdam verzocht de volgende clausule op te nemen.

„De kerkeraad voornoemd verklaart bij dezen U vrijheid te verlenen, en daarop nimmer inbreuk te zullen maken, tot het bekleeden van het lidmaatschap der Staten-Generaal, met den aankleve van dien, als ook voor zoo ver noodig tot het geven van lessen voor opleiding der a.s. predikanten. Hij hoopt u ter zijde te staan tot verlichting van den gemeentelijken arbeid waar noodig en mogelijk". De kerkeraad stond dit verzoek toe 241

2. De leden

Ledeboerianen en Kruisgezinden waren evenals hun predikanten zeer eenvoudige lieden. Het waren arbeiders en kleine boeren, die behoorden tot de minst draagkrachtige klasse van ons land. Als we een enkele keer nagaan hoe een kerkeraad is samengesteld qua beroepen, blijkt dit overduidelijk. Tuinbazen, dagloners en landbouwers, dat zijn de leden van deze gemeenten. Iemand als jonkheer Versluys behoorde duidelijk tot de uitzonderingen.

De stichters van de gemeente in Lisse waren een graanhandelaar (J. van Aalst), een metselaar (G. Mijnders) en een kleermaker (J. P. Moolenaar) In 1866 sloot de kleine gemeente een lening af ten bate van de kerk. Borg voor deze lening stonden een tuinman (G. Segers), een „bouwman" (P. Baartman), een veenbaas (C. Roos) en een vrachtrijder alsmede winkelier (D. de Graaf).

De kerkeraad van Goes bestond op 25 augustus 1910 uit: een landbouwer (J. Fraanje, de latere predikant), nog een landbouwer (C. van Strien), een koopman en tevens winkelier (K. Dees), een rustend landbouwer (P. Molenaar), een smid (D. Vereeke), een melkboer (D. Melse), en een rijksklerk bij de Registratie en Domeinen te Goes (D. C. van de Kreeke).

In feite hebben we hier te maken met een groep uit de bevolking, die nog weer beneden de „kleine luyden" van Kuyper zat. Kuyper probeerde hen mee te krijgen ten tijde van de Doleantie, maar dit volksdeel woonde zo geïsoleerd, en stelde zich ook zo afwerend op, dat het hem niet gelukte. Een duidelijk verschil tussen de „kleine luyden" en de „stillen in den lande" was dat de volgelingen van Abraham de Geweldige zeer actief waren. Dat was bij laatstgenoemden niet het geval. Dezen leefden zeer teruggetrokken, toonden een afkeer van weelde in

196 197

huizen en kleding en gingen nauwelijks opgemerkt hun gang in het maatschappelijk leven. Met andere woorden: passiviteit was kenmerkend voor hen. De enkelingen, die wel met de Dolerenden mee gingen, keerden meestal na enkele jaren weer teleurgesteld terug. Men miste toch, zo zei men dan, de ware bevindelijke prediking. Daarnaast zal men zeer zeker moeite hebben gehad te wennen in de strak georganiseerde Gereformeerde Kerken, waar weinig speling was voor individualisme. Eerst ds. Kersten zou er in slagen deze „stille luyden" te

organiseren in kerkelijk, politiek en maatschappelijk opzicht. Zo werd ook voor deze groepering een „zuil" geformeerd.

Daar waar de gemeenten uit hun isolement naar voren traden (in de steden), stuitte men op een felle, en meestal ongemotiveerde haat van de buitenwacht (Van den Oever b.v.). Meerdere malen moest in tumultueuze jaren de politie tussen beide komen om een met stenen en modder gooierende menigte van erger te weerhouden. Nog in de beginjaren van het politieke optreden der S.G.P. waren haar verkiezingscampagnes met een ongekend fanatisme omgeven. De „fijnen" werden dus maar moeilijk geaccepteerd in de volksgemeenschap.

Het isolement van de „stillen in den lande", dat hiermee samenhang, werd nog versterkt doordat zij zich uit afweer en uit angst voor „besmetting" steeds verder terugtrokken uit het publieke leven. Op geen enkele wijze blijkt dat zij deel hebben aan het cultureel en maatschappelijk leven van hun dagen. Nu was dat toendertijd natuurlijk vrij beperkt, terwijl enkele simpele dingen (als b.v., een krant) al gauw te duur waren. Hun isolement was bewust gezocht; zij zagen de wereld als verzoeking.

Deze groeperingen werd het om een andere reden ook nog vrij moeilijk gemaakt om zich te laten gelden. Tot 1917 hadden zij om financiële redenen (censuskiesrecht) geen stemrecht en konden zij zich mede vanwege het vigerende districtenstelsel niet op politiek terrein begeven. De enigen die de pen konden hanteren en derhalve de gemeenten naar buiten toe konden representeren, waren de predikanten. Ook moeten we ter verklaring van dat isolement rekening houden met de afgezonderde ligging van de meeste gemeenten, en de slechte verbindingsmiddelen.

„Zo groot is de afzondering van de Ledeboeriaanse gemeenten, dat men zich omstreeks 1900 ronduit verwondert over het feit, dat ook bij anderen nog de zuivere leer wordt gevonden. Meer dan eens heeft men zijn verbazing daarover uitgesproken tegen ds. H. Roelofsen en de jonge ds. G. H. Kersten".²⁴²

Reeds de Afscheidenen ondervonden die verachting. Zo sprak de predikant Reddingius over lieden die uit de Hervormde Kerk stapten als „domoren, aangevoerd door booswichten, die zich naam wilden maken en die mogelijk — God alleen weet het! — met Jesuïeten in verband staan". Even kwetsend is de uitspraak van een Tweede Kamerlid, die streng optreden tegen deze lieden afkeurde, en aanraade hen als krankzinnigen te behandelen, dus met zachtheid.²⁴³ Zo zeer keerden de „betere standen" zich af van deze groepen, dat iemand eens opmerkte: „Onze kerken zijn zooveel als de woningen van de parasieten in het oude Egypte; wie erin komt verontreinigt zich". De gegoede burgerij (dus de liberalen?) van de vorige eeuw hebben weinig verdraagzaamheid aan de dag gelegd tegenover „andersdenkenden". Men beschouwde hen als fijnen, vertegenwoordigers van de nachtschuit, dwepers, dompers. Bakker ontving eens uit Nieuw-Beijerland een briefkaart met de volgende inhoud:

O Daniël! o Daniël!

Hoe zwaar is wel uw straf

De ouden voert ge na de hel,

En kinderen na het graf.

Ledeboerianen en Kruisgezinden kregen het stempel conservatief te zijn; wij zouden zeggen reactionair. Het betrof in de ogen van velen een geringe minderheid, die de aansluiting met de moderne tijd miste, en daardoor buiten het eigentijdse culturele leven kwam te staan. De „stille luyden" streefden naar een eigen organisatie van geestverwanten, waarin zij elkaar konden herkennen. In de Hervormde Kerk en in de Gereformeerde Kerken na 1892 werd over hun hoofd gepreekt; de prediking was er te intellectualistisch.

Uiteraard hadden deze groeperingen het manco dat het hun aan leiders van formaat ontbrak

(voor 1900 in ieder geval), en dat zij de wegen niet kenden om invloed uit te oefenen, of dat deze wegen voor hen geblokkeerd waren.

We moeten de „stillen in den lande" dus zien als mensen die voor het merendeel in kommervolle, armoedige omstandigheden verkeerden. Zij werkten van de ochtend tot de avond om een karig stuk brood voor zich en de hunnen te verdienen.

Een middenstand ontbrak vrijwel geheel. De vrije en academische beroepen, zoals hoogleraren, officieren, rechters, burgemeesters, hoge ambtenaren en leraren, waren niet of nauwelijks vertegenwoordigd. Die vonden omgekeerd geen bevrediging bij de prediking in deze gemeenten.

198 199

De Ledeboerianen en Kruisgezinden konden, dank zij het isolement waarin zij verkeerden, een volstrekt eigen levensklimaat opbouwen. Vooral op het gebied van de zondagsheiliging leefde men nauwgezet, al waren er per gemeente wel verschillen te bespeuren. Zo was het op diverse plaatsen beslist niet de gewoonte zich te scheren op zondag, dat deed men de avond tevoren. In het gezin werd op zondag niet gesproken over alledaagse onderwerpen. De kinderen werd er op gewezen, dat zij over de kerk of over de gehoorde preek konden spreken. Wandelen deed men meestal niet, men bleef binnen zitten, las een stichtelijk boek, want zeker op zondag was de keuze van de lectuur aan strenge normen onderworpen. Van elke arbeid diende men zich zoveel mogelijk te onthouden. Ook het eten werd soms tevoren bereid. Bij sommigen was het de gewoonte de gordijnen aan de voorkant van het huis neer te laten om niet afgeleid te worden door de dingen die van buitenaf kwamen. In de kerk zaten de mannen en vrouwen apart, hoewel deze gewoonte in die dagen meer voorkwam.

Er kwam bij deze zondagsheiliging ook wetticisme te pas. Toch heeft ze haar goede kanten. Er kon van een gezin wat uitgaan, dat deze strikte leefregels toepaste. Kinderen konden onder de indruk komen van de ernstige en welgemeende leefwijze van hun ouders. Dit ouderwetse gezinsleven met zijn strenge regels en wetten betekende een stukje vorming, dat niet de slapste mensen in onze maatschappij heeft voortgebracht! We zien er een dappere poging in om leer en leven met elkaar in overeenstemming te brengen.

3. Regionale spreiding der gemeenten

Men vond de Ledeboerianen en Kruisgezinden vooral in Zeeland, de Zuidhollandse eilanden, Utrecht, en de Veluwe met een uitloper naar Overijssel. Men kan dus een brede baan trekken van Zeeland naar Rijssen via de Veluwe. Het betreft hier vooral streken met een uitgesproken agrarisch karakter. Het kerkelijk leven van deze groeperingen voltrok zich dus vooral in kleine dorpsgemeenschappen met een gesloten karakter. Het zijn ook de streken in ons land waar een bepaalde vorm van piëtisme wortel had geschoten. Dat piëtisme zoekt men tevergeefs in Noord-Holland, een groot deel van Zuid-Holland, in de Achterhoek van Gelderland, in Groningen en Friesland. Er valt samenhang te ontdekken met de rechterflank van de Hervormde Kerk, die over het algemeen in dezelfde streken vertegenwoordigd is (niet op Walcheren en Z.-Beveland). Vanouds was men er gewend de nadruk te leggen op een persoonlijk Christendom.

Daarnaast kunnen we ter verklaring van deze geografische spreiding der gemeenten wijzen op de gewoonte vanuit de oorspronkelijke gemeente afdelingen te stichten, die later zelfstandig werden. Enkele voorbeelden:

Goes — Hoedekenskerke

Veen — Aalst en Aalburg

Zeist — Utrecht en Amersfoort

Lisse — Hoofddorp
Twello — Beekbergen
Moerkapelle — Nieuwerkerk a/ d IJssel

Op deze wijze kreeg men een concentratie van gemeenten in één bepaalde streek. In geen geval kan de verklaring gezocht worden in een sociaal conflict tussen heer en knecht. Ondanks zekere patriarchale verhoudingen op het platteland, hebben de „stillen in den lande" altijd behoord tot de gezagsgetrouwen.

„Ter sprake komt de oproerige beweging onder de bloemisten-werklieden wegens loonsverhoging of werkstaking, en daar er vermoedens zijn, dat er leden van de gemeente zich mede inlaten, dacht men het beste dezelve aan te manen om niet mede te doen, aangezien het strijdig is tegen Gods Woord en D.K. Ordening".²⁴⁴

Ledeboerianen en Kruisgezinden zijn derhalve beslist niet uit sociale wrok overgegaan naar deze gemeenten.

„Broeder X is lid eener werkliedenverbond ter verbetering van de werkman, hetwelk door alle Kerkeraadsleden hoogelijk wordt afgekeurd, omdat het leidt tot socialistische grondregels".²⁴⁵

Over het algemeen was trouwens de omgang tussen arbeider en boer vriendschappelijk op het platteland, ook al hoorden zij niet tot dezelfde kerk. In de kleine dorpsgemeenschappen kende men elkaar al van jongsaf aan. Vaak hadden boer en knecht in hun jeugd samen op dezelfde school gezeten.

In de grote steden van ons land hebben deze gemeenten nooit zoveel aanhang gevonden. De duidelijkste uitzondering is wel Rotterdam. Het ontstaan van een vrij grote gemeente aldaar moeten we voor een groot deel toeschrijven aan de krachtige persoonlijkheid van ds. Van den Oever. Een belangrijke factor vormde ook de trek van het platteland naar de stad. In Rotterdam arriveerden vaak lieden die uit

200 201

Zeeland of van de Zuidhollandse eilanden kwamen, en in de stad werk vonden als haven- of fabrieksarbeider. Kinderen uit deze gezinnen vonden vaak weer werk bij kleine middenstanders, een ambachtsman e.d. Men ging echter niet op in het grote stadsleven. Zij werden opgevangen door de kring van ds. Van den Oever, die voor hen de geborgenheid van het dorp inhield.

den van de gereformeerde leer, niet verplicht en gehouden zijn tot het geven van Christelijk Gereformeerde onderwijs? Ziet hoe alles heidensch is geworden!"²⁴⁶

Geen wonder dat de synode van 1853 ouders ontraadde hun kinderen naar school te sturen.

4. Het onderwijs

Ds. Ledeboer stond wantrouwend tegenover het onderwijs zoals dat in zijn dagen gegeven werd. Veelal werden zaken geleerd, die niet strookten met een christelijke opvoeding, en in feite was, zo stelde hij, het gehele onderwijs doortrokken van een remonstrantse geest. Wat had het voor zin als de ouders uit de Hervormde Kerk stapten, terwijl de jongere generatie op de scholen een verderfelijke leer kreeg ingeprent?

„Uit de tegenwoordige opvoeding toch vloeit onmiddellijk voort het lasteren van het oude, hetgeen men niet verstaat. De knaap spreekt zijn meester na, en de ouders tegen. ... Als de ouders wisten welke leerstellingen er in alle schoolboeken geleerd worden, van welken aard ook, zij haalden hunne kinderen zoo spoedig van de school als zij er hen hadden opgebracht. Maar het is eene burgerlijke zaak, zegt men, men moet zijne kinderen niet t'huis houden; zij

kunnen niet bij de straat lopen: er is geene andere gelegenheid en welke zonden en bedekselen der schande er meer mogen zijn. De gevolgen zullen het toonen, en de ouders zullen er mede gekastijd worden. Wij erkennen het moeilijke, bij ondervinding; maar alle beginselen zijn moeilijk. Wij moeten de gevolgen onzer zonden dragen. Mogten wij met onze kinderen tot God leeren roepen en schreeuwen! ... Alles is Remonstrantsch. Ieder boek dat zij in handen krijgen naar de gewone wijze in de meeste scholen; want van enkele mogelijke meerdere of mindere uitzonderingen hier of daar, onder toelating, spreken wij hier niet. Wij spreken in het algemeen zoo als het onderwijs ligt en van de boeken zoals zij zijn. Het Remonstrantsch beginsel is door alles heen, fijn en listig of meer grof en openbaar gesponnen en geweven. Zoo b.v. in de Vaderlandsche geschiedenis wordt over het algemeen de Remonstrantsche leer en factie de kroon op het hoofd gezet. Zoo zuigt het kind van jongs af aan ongemerkt het vergif in. Of moet men het aan alle verderfelijke leer vrij overgeven, omdat het verdoemelijk in Adam is en onder den vloek van de wet ligt?

Moet men het kwaad meerder maken omdat alles verdorven is? Zullen de ouden zich afscheiden van de verderfelijke leer en de jongen ze inprenten van jongs af aan? Moest de geest des onderwijzers, niet gehouden noch gebonden, maar integendeel thans geheel en al ontbonden van de Gereformeerde leer, niet verplicht en gehouden zijn tot het geven van Christelijk Gereformeerd onderwijs? Ziet hoe alles heidensch is geworden.²⁴⁶

Geen wonder dat de Synode van 1853 de ouders ontraadde de kinderen naar school te sturen.

Voor de Bakkeriaanse scholen lag het probleem iets anders, enz.

(zie originele uitgave in pdf formaat)

„Daar het onderwijs der kinderen op de algemeene scholen schadelijk en tegen de leer der vaders op Gods Woord gegrond, strijdig is, zoo wordt het aan toeziendere der gemeente opgedragen, om deze daad met ernstig deelneming den ouderen te ontraden en zoo veel mogelijk gelegenheid zoeken aan te leggen, die tot afbreking konde leiden" 247

Voor de Bakkeriaanse gemeenten lag het probleem iets anders. Zij kantten zich vooral tegen het onderwijs omdat er een verplichting bestond tot inenting der leerlingen. Reeds in 1866 besloten daarom de gemeenten gelden bijeen te brengen met als doel eigen onderwijzers te kunnen bekostigen. In datzelfde jaar oordeelde men dat „opziensers der gemeenten" (bedoeld worden de ambtsdragers) wier kinderen gebruik maakten van de openbare scholen „strafschuldig" zijn.

Ook binnen de Kruisgemeenten bestonden die reserves t.o.v. het onderwijs; zelfs waren die gevoelens aanwezig voor wat betreft het christelijk onderwijs. De School met de Bijbel, die een dam poogde op te werpen tegen de ontkerkelijking, kon de goedkeuring van ds. Fransen niet wegdragen. Hij oordeelde dat Gods Woord uit de staatsschool verbannen werd, en dat van de School met de Bijbel misbruik werd gemaakt. In een preek omschreef hij zijn bezwaren nader.

1. Collecteren voor de christelijke school kwam niet overeen met Gods eer. Immers: „Mijne is het goud en het vee op duizend bergen".
2. Zou het laten rondtrompetten van duizenden afgeperste guldens, tot een blijk van Gods medewerking, de proef kunnen doorstaan?
3. We leven in een tijd van verval. Zouden veel van die ijveraars voor de School met de Bijbel nu waarlijk Gods eer beogen, of ging het om lof en toejuiching van mensen?
4. Men heeft schijnbaar genoeg aan de School met de Bijbel. Over het werk van de Heilige Geest, die de harten moet openen, hoort men niet.
5. „Kinderen moeten God aanspreken als Vader, Jezus als Zaligmaker, den hemel is haar Vaderland. Nu, dat er in de jeugd wordt in-

geprent, schiet diepe wortelen, vele ouderen vragen: is het niet beter
202 203

dat mijne kinderen dan maar enkel lezen en schrijven leeren, als waar zulk een vergif wordt ingeplant?"

6. Vele Christelijke onderwijzers onderschrijven de volle waarheid niet.

7. Kunnen onderwijzers na de normale schooltijd in de staatsschool niet evengoed Bijbels onderwijs geven? Waarom dan zo geijverd om bijzondere scholen? Waarom niet geijverd aan de troon der genade om Godvrezende onderwijzers? Bovendien kunnen de ouders thuis ook onderricht geven in de Bijbelse geschiedenis.

Ds. Fransen besloot deze opsomming met de ontboezeming:

„O mijne geliefden! wij beleven wat lichtzinnige en verleidende dagen, daar verdrinken tegenwoordig wat geloovige bastaarden in die rivier van bloei en vooruitgang, den menschen worden bekeerd zonder kennis van erf- en dadelijke schuld; zij spreken van heiligmaking en zijn vreemdelingen van de rechtvaardigmaking, roemen in God maar hebben nooit Zijn Heilige Wet tot eeuwig doemvonniss hartelijk en vrijwillig ondertekend".²⁴⁸

Regelmatig kwam op de classes de vraag naar voren of zorg moest worden gedragen voor christelijk onderwijs, ook na de vorming van het kerkverband der Gereformeerde Gemeenten.

Zo stelde op een classicale vergadering van 12 juli 1909 te Terneuzen de gemeente van Meliskerke voor te zorgen voor huisonderwijs bestemd voor kinderen die niet ingeënt waren. Na langdurige bespreking kwam de classis tot een uitspraak: „De kerkeraden trachten zooveel mogelijk onderwijs te verschaffen aan minvermogene onge vaccineerde kinderen".

Op een classisvergadering te Middelburg (1910) werd gevraagd of diakonale gelden gebruikt mochten worden voor het betalen van schoolgeld voor kinderen van armlastige ouders. „Bevestigend werd hierop geantwoord en met reden, want als gelden mogen gebruikt worden tot bevordering van hunnen lichamelijken welstand, waarom zou men dan geen som mogen uitgeven voor de zedelijke vorming dier kinderen. Dit werd door alle begrepen maar het bleek weldra dat achter die vraag iets anders schuilde". De vraagsteller wilde eigenlijk weten of de diakonieën scholen mochten steunen, die niet van de Gereformeerde Gemeenten uitgingen, en die door deze gemeenten gewantrouwd werden, vanwege de geest waarin dit onderwijs gegeven werd.

„Hierdoor werd de Classe weer onmiddellijk geplaatst midden in de

204 schoolkwestie, vaccinatie, enz. Ook werd er over gesproken welk onderwijs gewenscht was, indien men zijne kinderen ter school zendt: openbaar of bijzonder. De besprekingen over deze ingrijpende toestanden had haar gewoon verloop, maar principieele bespreking ontbrak, en men verviel in zijpaden, tenslotte begon elk een woordje te zeggen en het eind was: De Synode zal meer licht ontsteken voor school en vaccinatie".²⁴⁹

Gelukkig evenwel bleek er toch ook na 1900 een kentering gekomen te zijn. Diverse predikanten hielden pleidooien voor de christelijke school. Zo stelde ds. Pieneman in een Schoolrede, getiteld „In het belang van het Christelijk Onderwijs" dat het kind onderwijs behoorde te ontvangen, liggende in het verlengde van datgene wat het thuis en in de kerk hoorde. En ds. Beversluis sprak in een Schoolrede uit dat ouders, die gedoopt waren en belijdenis hadden gedaan, verplicht waren hun kinderen naar de christelijke school te sturen. Wat is de opvoeding niet van een groot belang, zo betoogde hij, waar immers kinderen opgevoed behoren te worden voor de kerk van Christus.

Al spoedig werd er nu op vele plaatsen gecollecteerd voor de christelijke scholen. De eerste eigen scholen kwamen van de grond: Lisse in 1905, Rotterdam in 1914 (Rehobothschool aan het Noordeinde), in 1917 (Petrus Dathenuschool aan de Overijsselsestraat), in 1930 (dr. A.

Comrieschool aan de Riisener Mantzstraat) en nogmaals in 1930 (graaf Jan van Nassauschool aan de Spijkenisserstraat), Borssele in 1914, Oostdijk in 1920, Aagtekerke in 1924, Ierseke in 1924.

In 1921 werd de „Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, uitgaande van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland" opgericht. Na 1920 vormde de staatssubsidie een vergemakkelijking van schoolstichting.

5. Inenten, verzekeren en sociale zorg

Wij vinden weinig geschreven uitlatingen van predikanten uit de vorige eeuw over het inenten. Na 1900 werd er meerdere malen over gesproken op diverse synoden en werd de vraag geopperd of men niet voor eigen onderwijzers en scholen diende te zorgen, omdat men verplicht was zich te laten inenten wilde men onderwijs volgen. Ds. Kievit b.v. was in zijn jeugd niet naar school geweest, omdat hij weigerde zich te laten inenten.

Ds. Bakker is een van de weinigen, die zich schriftelijk geuit heeft over deze kwestie. Hij kante zich fel tegen de verplichte inenting. „Gij vraagt mij, of de vaccine zonde is: lees dan eens den tienden

205

Zondag van den Catechismus en den 125sten Psalm. De vaccine-wet is een leugen-profeet, maar God is een God der waarheid. — Het is om de Gereformeerde Belijdenis en het geloof te doen".

De predikant heeft over deze zaak zelfs in december 1881 een brief geschreven aan de minister van binnenlandse zaken.

„Excellentie! Zie toch op de wetten in ons land, zoo op de scholen als op alle andere den christen onderdrukkende wetten. Zie eens op Uwe schatkist! Zie eens op het land en in de stad op den burgerstand; worden zij niet totaal uitgeput, door de zware lasten hun opgelegd? En moet er nu maar één soort volk uit 's lands kas gebaat worden, die van den Eeuwiglevenden God niet weten willen? ...

Daarom, om het welzijn van Uwe onsterfelijke ziel, wenschen wij U, dat Gij die keuze moogt doen, gelijk Jozua in zijn 24ste Kapittel vers 15 schrijft: „Maar mij aangaande; wij en mijn huis, wij zullen den Heere dienen". Bakker roept dan de minister op zich te houden aan de wetten en inzettingen van God en verklaart tot slot waarom hij deze brief schrijft: „Wij hebben nimmer of nooit iemand lastig gevallen voor Kerk of School, maar door de genade Gods zijn wij, die wij zijn. Maar, nu zijn onze kinderen daardoor van het openbaar onderwijs verstoken; daar ons door den Staat eerst vergunning was verleend, om scholen te bouwen; gelijk wij ook gedaan hebben. Excellentie! moeten wij nu onze rechten, ons door den Staat eenmaal vergund, zoo maar koelbloedig zien ontnemen? En moet onze school, door de door „één Jood" ingevoerde wet (die, n.l. de Jood, een vijand is van de leere Jezus Christus), nu maar ondergaan?"²⁰⁶

Eensluidend werd er in de gemeenten niet over gedacht. In de Bakkeriaanse gemeenten b.v. waren velen wel ingeënt. Dat blijkt uit o.a. de notulen van een vergadering van deze gemeenten op 9 mei 1887. Eerst na de vorming van het kerkverband der Gereformeerde Gemeenten kreeg het verzet tegen de verplichte inenting meer gestalte.

Ook toen bleven er voor- en tegenstanders. De één wees op de houding van ds. De Cock die tegen inenting bleef, ook al kostte dit het leven aan een geliefde zoon van hem. De ander wees op Helenius de Cock, de zoon en latere predikant, die van afwijzing der inenting tot aanvaarding van dit middel kwam. In dit verband werd een preek van professor Nahuys, predikant te Utrecht, actueel. In deze, in 1777 geschreven preek, stelde de hoogleraar de inenting ter discussie. In grote lijnen noemde hij dezelfde argumenten voor en tegen, die ook binnen de Gereformeerde Gemeenten een rol speelden in de discussie. Enerzijds erkende

Nahuys dat het middel tot zegen kon strekken, aangezien er zeer veel mensen overleden aan de pokken (in 1775 waren er 6000 slachtoffers in Nederland, waaronder ook een kind van de professor). Anderzijds was inenten spelen met de eigen gezondheid, want men maakte een gezonde ziek door hem in te spuiten met een serum. Concluderend verklaarde de hoogleraar zich niet tegen het gebruik van dit middel, maar wilde hij een ieder vrij laten een eigen gewetensbeslissing te nemen. Wetenswaardig is nog dat we uit zijn preek de indruk krijgen dat het serum vooral binnen het bereik lag van de meer gegoeden, voor de gewone man was het te kostbaar om het uit eigen middelen te kunnen betalen.

De slotsom van Nahuys werd na meer dan een eeuw de gangbare opvatting binnen de Gereformeerde Gemeenten. Ook ds. Kersten, al legde hij in diverse geschriften zijn bezwaren neer, verklaarde dat hij zich in kon denken, dat niet iedereen over deze en verwante problemen hetzelfde dacht. Als voorbeeld noemde hij dat

„veter consciëntie zich zeer bezwaard zal gevoelen, zoo men des Zondags per fiets of met eigen rijtuig ter kerke ging. Sommige kerkeraden zouden spreken van censure. En toch in andere streken des lands staan tientallen fietsen van leden der gemeenten op het kerkplein en biedt men gelegenheid tot het stallen der paarden van kerkgangers" 251

In zijn afwijzen van inenten en verzekeren gaf Kersten er opnieuw blijk van over een vaardige pen te beschikken. Een speciale brochure schreef hij over de invaliditeitswet, die inhield dat elke arbeider verplicht was een bijdrage af te staan voor een fonds, waaruit onkosten werden bestreden voortvloeiend uit bedrijfsongevallen. Zelfs voor gerechtelijke vervolging moest men niet terug schrikken.

„En voeg daarbij de dreigementen van vervolging, vanwege de Raden van Arbeid, waarop we niets te antwoorden hebben, dan: „Doe wat ge niet laten kunt". Zo men meent, zo men waarlijk meent, ons als gevaarlijke mensen voor den Staat onschadelijk te moeten maken, men zette ons in de gevangenis. Wil men onze stem smoren, men beproeve het. Aan de Raden van de Arbeid is de macht. Zoo men de moed heeft, men ga z'n gang. Doch tot God in den hemel zal een aanklacht opgaan vanwege de onrechtvaardige onderdrukking der- zulken, die het heil des lands zoeken, en alleen omdat hun de vreeze Gods het belet, niet kunnen verzekeren".

Er mocht dus tot geen enkele prijs betaald worden.

„Ik leg er de nadruk op, dat de gemoedsbezwaarde niet mag betalen; ook al vordert straks de Raad van Arbeid; laat u niet bewegen noch

206 207

verschrikken. En dan? Dan zal men executoir willen verkoopen een paard, een koe, een wagen of wat voor de hand is, tot het bedrag is verkregen. Wat overschiet, krijgt de weigerende premie-betaler dan terug. En de zaak is ten einde: want we mogen wel zeggen als het daartoe komt, zal zich zulk een executoire verkoop niet herhalen. Wil men ons zoo vinden, men doe het; dreig niet langer; doe het dan. Wij zullen het aanzien dat ge ons berooft; wij maken geen opstand; dat komt wellicht van andere zijde; doch dan zijt gij, regering, mede door uw onrechtvaardigen dwang er schuld van".252

In het vervolg stelde Kersten dat men moest weigeren zegels te plakken zoals de wet voorschreef, en de rentekaart aan te bieden aan de patroons. Omdat hier het geweten in het nauw kwam, was het z.i. geoorloofd de overheid in dezen niet te gehoorzamen.

Wij wezen er reeds op dat binnen de Gereformeerde Gemeenten niet eensluidend over deze problematiek gedacht werd. Een voorbeeld daarvan vonden we in de kerkeraadsnotulen van Moerkapelle (7 december 1920):

„Breedvoerig bespreekt de kerkeraad de aansluiting aan de Geref. Staatkundige partij: na vele

gedachtenwisseling besluit men de voorzitter der vereeniging te verzoeken of bij aldien men geen resultaat met de Geref. Staatkundige partij kan behalen, deze stemmen dan ten goede komen voor de Anti revolutionaire partij. Evenzoo werd de Assurantiëkwestie besproken, doch niet alleen, dat hier veel verschil van gevoelen over was, maar ook werd betoogd dat zeker 3/4 der Gemeente aan verzekering, assurantie enz. deel nemen en gelet daar de Geref. Staatk. partij zulks ten zeerste afkeurd, is een inroepen dezer politieke partij, wel wat dubbelzinnig, en oogenschijnlijk een waardeloos pogen, de kerkeraad oordeelt dus, de zaak nog wat nader te onderzoeken, alsmede met Ds. Kersten over een en ander te raadplegen".

Een ander voorbeeld ontleen wij aan de kerkeradsnotulen van Lisse (2 december 1898), waar J. Overduin oefenaar was geworden.

„Vervolgens vraagde de President (oefenaar Overduin dus) naar de stoffelijke belangen der Kerk of er nog veele schulden op de Kerk lagen en kwam tot de treurige ontdekking dat dezelve bezwaard was met eene schuld van f 12.000 en tot nog veel treuriger ontdekking dat dezelve door de assurantie gewaarborgd was".

Eerst op 5 februari 1904 werd genotuleerd dat dit ongedaan was gemaakt.

In Dirksland bleek in 1901 het kerkgebouw van de Vrije Gemeente

208

aldaar bij een buitenlandse firma tegen brand verzekerd te zijn.

Een vierde voorbeeld vonden wij in de notulen van Rotterdam (10 sept. 1919, 1 okt. 1919 en 17 dec. 1919). De kerkeraad werd gevraagd een bezwaarschrift van Kersten te ondertekenen tegen verzekeringswetten. De kerkeraad wilde zich echter „niet met propaganda inlaten, die voor een ieders consciëntie latende".

Ook op classes en synodi werden deze zaken besproken. Op de Generale synode van mei 1922 te Rotterdam werd gevraagd of het lidmaatschap van sociale organisaties verenigbaar was met het lidmaatschap van de Gereformeerde Gemeenten. De synode wenste hier geen oordeel over uit te spreken; wel was zij van mening dat vrijwillige stakers gecensureerd moesten worden.²⁵³

De vraag rees of leden, die van de Invaliditeitswet trokken, daarnaast nog diakonale steun konden genieten. De diakonie wilde graag de volledige uitdeling voor haar rekening nemen en zelfs meer geven dan de wet bij invaliditeit of ouderdom toekende. De synode oordeelde dat de kerkelijke straf „geestelijk" is; de diakonie is dan ook gehouden de leden te ondersteunen, zolang deze nog lid zijn, ook al werden zij gecensureerd. Voorts merkte zij op, dat de kerk niet met censuur tegen het verzekeren optrad. „Het ligt derhalve zeker niet op de weg der diakonie, over eens anders consciëntie te heersen en te straffen met inhouding van hetgeen de behoefte tot onderhoud nodig is".²⁵⁴

Men liet de behoefte dus niet in de steek. Te ver gaande staatsbemoeyenis wezen de gemeenten af, omdat zij meenden dat de sociale zorg vooral een plicht was van de kerken. Zeer regelmatig lezen wij dan ook in de notulen hoe hulp werd geboden aan minder draagkrachtigen. Een schipper die zijn schip was kwijtgeraakt, werd toegezegd, dat er voor hem gecollecteerd zou worden in de gemeenten. Een olieman, die lid was van de kerk, werd de leverantie gegund van petroleum voor de kerk. De doktersrekening werd betaald voor iemand, die het zelf niet kon opbrengen.

De kerkeraden beknibbelden niet op de uitgaven. Weduwen en werkelozen kregen af en toe iets extra's toegestopt. Wel letten de kerkeraden er streng op, dat het geld goed besteed werd. Als er gezinnen waren, die in de zomer alles opmaakten, en dan 's winters in moeilijkheden kwamen, kregen zij een waarschuwing. De steun werd nog wel verleend, maar zou

ingetrokken worden als het betrokken gezin geen maatregelen nam om de leefwijze te wijzigen. Zo krijgen wij uit de notulen de indruk dat de kerkeraden in het algemeen naar behoren hun diakonale plichten vervulden.

209

6. Zending

Reeds voor 1907 werd meerdere malen op de Algemene Vergaderingen de vraag gesteld of „de Kerk van Christus zonder zending mocht zijn" 255 Eerst na 1907 kwam men er echter toe een predikant aan te stellen, ds. Benjamin, die voor zijn zendingswerk financiële steun kreeg van deze gemeenten. Na een aantal jaren werd echter de band met hem doorgesneden (1912). Zonder advies te vragen was ds. Benjamin, die als Armeniër onder de Armeniërs werkte en zeer te lijden had gehad van de gruwelijke vervolgingen die losbraken na 1900, naar een ander zendingsterrein getrokken. Zelfs sloot hij zich eigenmachtig aan bij een Amerikaans-Luthers zendingsgenootschap.256

Daarna besloot men van tijd tot tijd collecten voor de zending te houden, waarna men zich over de bestemming van deze gelden zou bezinnen

Uiteraard hadden deze werkzaamheden slechts een bescheiden omvang. Toch kan ook hier van een goede offerzin gesproken worden. Als soms in de eigen tijd verwijtend wordt opgemerkt dat de Gereformeerde Gemeenten te laat hun zendingsroeping hebben verstaan, moeten we met het bovenstaande wel rekening houden. Bovendien worstelde men rond 1920 vooral om de eigen christelijke school. Daar is „het penningske van de weduwen" voor gegeven. Gezien het feit dat men voor het merendeel van zijn armoede gaf, en dat met een blijmoedig hart deed, mogen we daar echt wel waardering voor hebben.

Het was in die omstandigheden niet mogelijk om op grote schaal aan zending te doen. Hoe kon men effectief aan zending doen, als men zat te springen om een eigen school? Men gevoelde de noodzaak om zending te bedrijven, maar begreep dat er prioriteiten gesteld moesten worden. De strijd en inspanning voor het bestaan en de organisatie van het jonge kerkverband eiste alle gaven en krachten.

7. De tucht

Over het algemeen werd de tucht voor de vereniging van 1907 snel toegepast en gehanteerd als strafmiddel. De opvatting, die ds. Fransen neerlegde in zijn verklaring van de Catechismus werd in de praktijk niet gevolgd.

„Moeten ook de openbare zonden niet gestraft worden? Ja, Gods woord vermaant de christen, dat zij zich met de zoodanigen niet zullen vermengen, maar zich onttrekken aan hen die ongeregeld wandelen.

Hoe moet de kerkelijke tucht bediend worden? Zeer voorzichtig, niet

210

driftig of partijdig, niet lichtvaardig tot de tucht overgaan, veel minder tot afsnijding, want dan moeten zij voor heidenen en tollenaars gehouden worden" 257

Zoals gezegd werd hier niet altijd de hand aan gehouden. Zo bleek op een classisvergadering van 3 oktober 1905 te Terneuzen (Ledeboeriaanse gemeenten) dat het de gewoonte was van Aagtekerke om iemand „die in de zonde van het 7e gebod viel zoo dat zij moeten gaan huwen" 3 á 4 maanden te censureren. De classis maakte bezwaar tegen deze handelwijze en wist de kerkeraad van Aagtekerke van haar ongelijk te overtuigen. „Dit inziende besloot de kerkeraad om de mensch welke tegen het 7e Gebod gezondigd heeft en daarom moeten gaan huwen" hetwelk een openbare zonde is, deze openbare belijdenis te laten doen in de gemeente naar de woorde Gods, en geen censuur toe te passen. Er wordt verzocht dat de Leeraars dat in

de gemeente verder zouden toelichten". Het doen van schuldbelijdenis was dus voortaan voldoende.

Ook ds. Fransen zelf hield zich niet aan het door hem geschrevene. In de notulen van de gemeente van Tricht werd op 10 september 1892 het volgende vastgelegd:

„In overeenstemming met ds. Fransen is besloten, die leden, die zonder noodzaak 6 zondagen de openbare godsdienst verzuimen, haar lidmaatschap is vervallen".

Ook elders werd bedreigd met kerkelijke tuchtmaatregelen als men niet regelmatig ter kerke kwam, of de zondag niet eerbiedigde naar de mening van de kerkeraad. Telkens weer valt het op, dat de kerkeraden nauwlettend toezagen op het gedrag van de (doop-)leden. Toen in Lisse in 1897 volwassen kinderen op zondag hadden gewandeld en een café hadden bezocht, werden zij hierover streng onderhouden op de kerkeraad. Zij moesten aldaar ook schuldbelijdenis doen. Straat- slenteren diende immers nergens toe. Vervolgens werden de ouders opgeroepen voor de kerkeraad en vermaand. Het was hun taak de kinderen van de straat te houden.

Regelmatig kwam het voor dat iemand voor 6 weken, 3 maanden of een half jaar onder de censuur werd gesteld.

Een enkele maal werd contact gezocht door andere kerkgenootschappen over tuchtzaken. In 1888 bestonden er te Middelburg vier Gereformeerde kerken. De Gereformeerde kerk dolerend nam toen het initiatief om tot meer eenheid in tuchtzaken te komen. Daar zaten

211

nog heel wat haken en ogen aan. Op 23 augustus 1888 schreven de Dolerenden een brief aan de Ledeboeriaanse gemeente van Middelburg. Het ging over een lid uit de gemeente van Aagtekerke, die een scheurmaker zou zijn en daarom gecensureerd was. Dit lid kwam nu bij de Dolerenden aankloppen, want hij had een kind dat gedoopt moest worden. Omdat de kerkeraad zelf het initiatief had genomen om tot meer eenheid te komen in deze zaken, vroeg men om welke reden dit lid gecensureerd was, om aan de hand van het antwoord te bepalen of die censuur zou worden overgenomen. De Ledeboeriaanse kerkeraad schreef dat de censuur was toegepast op grond van „scheurmakerij". Daarop kregen zij van de Dolerenden het volgende antwoord:

„Hoe is 't mogelijk Broeders, dat gij dit zoo koelweg zonder eenige opmerking in zoo'n briefje neërschrijft, en aan 't slot eenvoudig zegt, de zaak nu aan ons over te laten? Broeder ... X ... (of moet dat woord Broeder weggelaten? immers een scheurmaker is geen broeder) ... enz.

Bij de besprekingen is ons wel gebleken van een independentistisch subjectivisme, doch niets van ergerlijke scheurmakerij; waarbij wij U nog doen opmerken, dat 't daar genoemde euvel niet enkel bij hem, maar vooral bij de Groepen welke wijlen Ds. Ledeboer volgen, zeer frequent is.

Laten wij vooral inzake de tucht toch de barmhartigheid en langmoedigheid oefenen, anders zal de tuchtiging niet uitloopen op Gods eere en de zaligheid der zielen, noch op 't welzijn der Kerk, en zouden wij den Heere tegen ons krijgen".258

Gaandeweg kwam men na 1907 tot het inzicht dat het toepassen van de tucht het behoud van de betrokkene beoogde, en dat derhalve de tucht medisch van aard was. Ds. Kersten schreef daartoe een boekje „De tucht in de Kerke Christi" dat op veel kerkeraden intensief werd bestudeerd. Zo werd ook in dit opzicht de kerk na 1907 een kerk met orde, al bleven moeilijkheden voorkomen.259

Slotbeschouwing

LIJNEN NAAR HET HEDEN

1. De kerkhistorie der gemeenten

Uit de voorgaande hoofdstukken blijkt dat alles niet altijd even lieflijk en goed is geweest in de historische wording dezer gemeenten. Er zijn dingen voorgevallen die de besproken gemeenten niet sieren. De uiterlijke gestalte der kerk zal echter wel altijd gebrekkig blijven. Gelukkig wordt dat, ook onder ons, beseft.

„Als de Heere Zijn kerk bouwt, slaat de duivel zijn kapel er naast. Overal waar hij kans ziet, zaait hij tweedracht. In onze tijd is de scheurduivel wel bijzonder actief. Het schijnt wel, dat er nog niet genoeg kerkgenootschappen zijn. Eendracht maakt macht, maar tweedracht verzwakt, zo luidt een zeker spreekwoord. Sommigen zeggen: „Eendracht mag nooit gaan ten koste van de waarheid". Dit is ook waar; maar helaas zijn er velen die denken, dat zij de wijsheid en waarheid in pacht hebben. Satan is daarvan op de hoogte en hij zal als een rechtzinnige duivel proberen er zijn onrechtzinnige klauw tussen te krijgen. Tijdens dat omtrekken op de aarde verzamelt hij stof om te kunnen honen en te lasteren. Als hij dan ter verantwoording voor God geroepen wordt, kan hij zijn grootste Vijand in Zijn heilig aangezicht vliegen en Zijn volk bij Hem verklagen. Hij kan dan zeggen: „Zijn dat Uw knechten, die bezig zijn met kerkjes te stichten en elkaar op deze manier de vliegen afvangen? Zijn dat Uw knechten, die met de ellebogen werken en die vechten om de best betaalde baantjes? Zijn dat uw kinderen, die elkaar verbijten en ver- eten?" De één wil nog rechtzinniger en degelijker zijn dan de ander. Sommigen beroepen zich op ons voorgeslacht van vroeger of later tijd. Voor zulken is hetgeen deze mensen bij hun leven gezegd of geschreven hebben het eind van alle tegenspraak. Als dat zo door gaat, gaan we aan onze onwaarachtigheid te gronde. En bij dit alles heeft de duivel het grootste plezier. Hij doet niets liever dan verscheurend en versplinterend werken. In plaats dat de onderdanen van Koning Jezus front maken tegen hun aller gemeenschappelijke vijand, vliegen ze elkaar in de haren. En dat allemaal onder de schijn van rechtzinnigheid en van te menen of te zeggen daarmee de eer Gods te bedoelen" 260

212 213

Toch mogen we niet vergeten dat in de notulen vaak vooral de uitzonderlijke gevallen beschreven werden. Wij mogen en kunnen aannemen dat kerkeraden en predikanten in hun optreden gedreven werden door zorg voor de leer en de belijdenis, en door zorg voor de aan hen toevertrouwde gemeente. De gemeenten poogden de grote schatten van het verleden te bewaren en zij hebben dat (zij het met veel tekortkomingen) gedaan.

„Gij hebt een deel van ons volk bij het gereformeerde belijden bewaard en anderen daartoe gebracht. Gij hebt voor dit belijden vaak veel over gehad en het in de voorgeslachten lang niet gemakkelijk gehad. De wonden, opgelopen in de kerkelijke strijd, pijnen hier en daar nog na".261

2. Het geestelijk leven der gemeenten

Uit het kerkhistorisch overzicht kon duidelijk worden, dat de Gereformeerde Gemeenten een grote verscheidenheid vertonen voor wat betreft de herkomst van hun predikanten en gemeenten. Vandaar dat de vraag werd en wordt gesteld vanuit andere kerkgenootschappen wat het eigene is van deze gemeenten, waarin dan eigenlijk het verwijt al opgesloten ligt dat zij het eigen bestaan niet kunnen rechtvaardigen.

„Over al deze dingen nadenkend bekruipt mij soms de vrees, dat de Gereformeerde

Gemeenten tot eiken prijs een eigen theologisch systeem willen handhaven om het isolement, waarin zij ten opzichte van andere kerkformaties leven en willen blijven leven, te kunnen rechtvaardigen"262

Ook van andere zijde wordt de Gereformeerde Gemeenten verweten, dat zij zich los zouden hebben gemaakt van de Gereformeerde Gezindte en eigenmachtig zouden beslissen over de belijdenis van de kerk der reformatie.

„In hun afgesloten hooghartigheid, dat zij alleen de ware leer en de ware prediking hebben bewaard — zij hebben te weinig kerkelijk besef om zich voor de ware kerk uit te geven — hebben zij het niet nodig geoordeeld met andere kerken, die eveneens op de bodem van de belijdenis willen staan, hierover te corresponderen of te overleggen".263

Wij vragen ons af of de schrijver van dit citaat niet „hooghartig" voorbij gaat aan de wordingsgeschiedenis dezer gemeenten.

Toen het in Poortvliet tot een breuk kwam met de Hervormde Kerk gaf men als oorzaak van die breuk op: „De leer in de Nederlandse kerk was nog wel Schriftuurlijk, maar het bevindelijk element werd er gemist".264 Ergens anders kunnen we lezen dat een ouderling op catechisatie had gezegd, dat „het hem tot blijdschap is dat in de Hervormde Kerk nog Dominee's zijn die het Woord Gods recht prediken".265

Dit is met vele andere uitspraken aan te vullen. Zo werd tijdens de herdenking van het feit dat het honderd jaar geleden was dat Ledeboer zijn intrede in Benthuizen deed (1938) gezegd: „Men werpt ons zoo menigmaal voor de voeten: Gij hadt in de Hervormde kerk moeten blijven. Maar men mocht wel eens naar Benthuizens geschiedenis vragen, om te bedenken, dat wij niet uit de kerk gegáán maar gewórpen zijn; met geweld van de politie uitgeworpen, veroordeelt door den rechter, keer op keer" 266

Toen op 17 november 1965 de gemeente van Enkhuizen honderd jaar bestond, werd in de herdenkingsdienst opgemerkt:

„Bij dit herdenken is ook iets weemoedigs. Het is niet alleen een jubeltoon. Men wordt ook bepaald bij de verscheurdheid van de kerk in Nederland. Met verlangen moet worden uitgezien naar de mogelijkheid om weer plaats te nemen in de Nederlandse Hervormde Kerk. Het afgezonderd vergaderen van de gemeente moet een noodoplossing zijn en er moet worden gehoopt en verlangd dat in de vaderlandse kerk de waarheid weer gehoord zal kunnen worden. Het mag niet vergeten worden dat dit herdenken gepaard gaat met het verlangen tot terugkeer naar deze kerk" 267

De Hervormde Kerk heeft er blijk van gegeven over een grote vitaliteit te beschikken. Twee keer heeft zij een ernstige aderlating ondergaan, en toch is het orthodoxe element bewaard gebleven tot op de dag van vandaag. Zij oefent daardoor grote aantrekkingskracht uit op de leden van andere kerkgenootschappen.

„Er zijn veel jonge mensen in onze tijd, die de waarheid waarin ze opgevoed zijn de rug toekeren. Anderen sluiten zich aan bij een modaliteit in een bepaald kerkverband waar lang niet eender over de grondstukken der leer gedacht wordt. En wat ik u vragen wil: „Spreekt het kerkverband dan helemaal niet meer mee?" Jonge mensen: Het kerkverband waartoe ge behoort heeft u nodig".268

Men is er zich in de Gereformeerde Gemeenten, ondanks dat gevoel van verbondenheid, van bewust dat de Hervormde Kerk een modali-

214 215

teitenkerk is, met alle onduidelijkheid die dat met zich meebrengt, met name in het belijden van de kerk. De Hervormde Kerk is daardoor een kerk van compromissen geworden. De modaliteiten worden er als een gegeven aanvaard, maar dat houdt ook in een verregaande tole-

rantie ten aanzien van afwijkende meningen over wezenlijke bijbelse leerstukken. Daarom is de houding van de Gereformeerde Gemeenten eigenlijk deze: men voelt zich nog steeds verwant aan de kerk waaruit men voort is gekomen, maar verlangt niet terug naar die kerk in deze gedaante.

Als goede eigenschappen van de in dit boek besproken gemeenten zouden we willen noemen: het pal staan voor de Geretormeerde leer, zoals ze vast gelegd werd in de Dordtse synodebesluiten van 1618/19, de „leer, die naar de godzaligheid is“; een trouwe kerkgang, een sobere leefwijze; de grote offervaardigheid en het historisch denken. In de prediking kwam duidelijk het eigene van deze gemeenten tot uiting.

„Ondanks de eis des geloofs, die ieder betreft die onder het woord leeft, kan de verlossing door Christus nooit enige wezenlijke waarde voor ons hebben, wanneer niet eerst de diepe ellendestaat wordt ingeleefd, waarin de mens door zijn val in Adam zich van God heeft losgescheurd en aan Zijn rechtvaardig oordeel des doods heeft onderworpen. Bij de inleving daarvan krijgt echter Christus in openbaring van Hem als verlosser zulk een wezenlijke betekenis en onmisbaarheid, dat Hij zo terecht genoemd wordt de schoonste van de menskinderen, op wiens lippen genade is uitgestort“.

„In de prediking moet daarom niet alleen gesproken worden van de welmenende nodiging tot zaligheid in Christus, met benadrukking van de verantwoordelijkheid van de mens ten deze — hoe onmogelijk iemand van zichzelf daartoe komen kan — doch ook gewezen worden op het nodig hebben dat de Heere door Zijn Geest de ervaring van den genade Gods in Christus geve, tot eeuwig heil voor tijd en eeuwigheid. Nodig is daarom dat de prediking altijd theologisch Christocentrisch is en een volle Christus voor gans verlorenen wordt voorgesteld door het geloof te mogen worden omhelsd“ .2”

Zo lang de prediking in de Gereformeerde Gemeenten op de hier boven omschreven wijze schriftuurlijk-bevindelijk zal blijven, zal zij ook staan in de goede traditie van Ledeboerianen en Kruisgezinden.

3. Het maatschappelijk leven der gemeenten

Wij kunnen constateren dat na de tweede wereldoorlog zich een verandering voordeed in het traditionele opleidingsniveau. De toevloed van jongeren uit de Gereformeerde Gemeenten naar de inrichtingen voor voortgezet onderwijs is dan opvallend groot te noemen. Daardoor krijgt men te maken met een sociale mobiliteit die daarvoor onbekend was. Wat ontbrak tot op dat moment, doemt nu op: een talrijk middenkader. Dat dit tot problemen kan leiden, is duidelijk, te meer daar deze veranderingen voorkomen in combinatie met andere wijzigingen van het traditionele patroon der Gereformeerde Gemeenten.

De passiviteit van voorheen, gepaard gaande met een groot sociaal isolement, is praktisch doorbroken. Zodoende komt men volop te staan in het moderne leven en ook in contact met alle wensen, vragen en gewoonten van de moderne wereld. Dank zij de communicatiemedia en het tegenwoordig vervoer kan men niet alleen volkomen op de hoogte zijn met wat er omgaat, maar er ook volop aan meedoen. De vroeger zo strakke gezinsband wordt evenzeer in de gezinnen der Gereformeerde Gemeenten lossen. Veel jongeren zijn thans even goed op de hoogte met moderne pop-muziek, t.v.-stukken, nieuwe films, als wie dan ook. Om het in een andere terminologie uit te drukken: er valt een beginnende (of toenemende?) „wereldgelijkvormigheid“ te bespeuren.

Vandaar dat de Gereformeerde Gemeenten na 1945 actiever zijn geworden op maatschappelijk terrein. Er is een jeugdbond, een deputaatschap voor de jeugd, voor studerende jongeren, voor militairen, voor gezinszorg en bejaarden. Laatste loot aan deze stam is de cursus godsdienstonderwijs, die op aanraden van de laatstgehouden Generale

Synode (1974, Utrecht) is gesticht. Daarmee wordt deze kerk steeds meer „georganiseerd“, maar raakt zij ook steeds verder verwijderd van de oude idee slechts „noodgebouw“ te zijn. Nu behoeft het geen negatieve werking te hebben dat in dit opzicht „de oude paden“ verlaten worden (tenslotte vormen de Ger. Gem. sinds 1907 in de praktijk een kerkverband met haar eigen rechten), maar het is wel zaak dat men goed voor ogen houdt hiermee verder verwijderd te raken van de oorsprong der gemeenten.

In deze gemeenten was nooit plaats voor radicalisme; integendeel, men wist behoudend te zijn en wilde dat ook zijn. Men voelde zich verbonden met het verleden, waardoor veranderingen zich maar zeer geleidelijk voltrokken. Nu hebben we te maken met veranderingen van ingrijpender aard. De wijziging in het opleidingsniveau, het doorbreken van het sociale isolement, het opkomen van een middenkader, het tot stand komen van steeds meer organisaties binnen de Gereformeerde

216 217

Gemeenten, hebben de gemeenten een nieuw gezicht gegeven. Eigenlijk kan men de Gereformeerde Gemeenten van nu niet meer op één lijn stellen met de voormalige Ledeboeriaanse gemeenten en de Kruisgemeenten (het gaat hier niet over de leerstellige aspecten).

Men zal zich er daarom goed van bewust moeten zijn, dat de bakens verzet zijn en nog steeds verzet worden. Het kan ons helpen deze ontwikkeling zonder al te grote schokken zich te laten voltrekken. Voorkomen moet worden dat dit proces leidt tot desintegratie van de Gereformeerde Gemeenten. De gemeenten passen zich in sociaal-maatschappelijk opzicht aan aan de eisen van de moderne tijd, hun opgelegd doordat het isolement niet langer gehandhaafd kan worden. We kunnen spreken van een emancipatie van de „stillen in den lande“. Dat in maatschappelijk opzicht de positie dezer gemeenten zich wijzigt, is iets wat nauwlettend gadeslagen moet worden, maar wat niet van essentiële betekenis hoeft te zijn, zolang men vasthoudt aan de schriftuurlijk-bevindelijke prediking, waardoor de band met Ledeboerianen en Kruisgezinden uit de vorige eeuw bewaard blijft. Wel is het noodzakelijk, dat, nu gezin, school en gemeente zulke omstreden grootheden zijn geworden, de beleidsdragers der Gereformeerde Gemeenten een welomlijnd beleid voeren en één zelfde gedragslijn volgen ten aanzien van de hier boven beschreven wijzigingen in het traditionele patroon der gemeenten.

218

NOTEN

Voor de volledige annotatie verwijzen wij naar de literatuurlijst

1. Impeta, Kaart van kerkelijk Nederland, 2e druk, 129, merkt op: ... „de naam, al wordt dikwijls 't woord kruis (ten onrechte) met een hoofdletter K geschreven, heeft niets te maken met het Kruis van Golgotha; de naam betekende: Gereformeerde gemeenten die onder het kruis (onder de druk) der vervolging en achteruitzetting leden". Toch wordt door vrijwel iedereen het woord „kruis" met een hoofdletter K geschreven, ook door de betrokkenen zelf in de vorige eeuw. Naar ik meen terecht, want hier is sprake van een eigenaam. Om dezelfde reden wordt nu eens „kerk" en „gemeente" met een hoofdletter geschreven, dan weer met een kleine letter. Impeta vervolgt: „Als anderen deze broeders wel „kruisgezinden" noemden, was dat te wijten aan een misbegrip (men kan gewillig zijn om des beginsels wil een kruis te dragen, er toe bij voorkeur „gezind" is men natuurlijk niet); maar met die naam tooiden zij zichzelf dan ook niet". Ik deel deze mening niet. „Gezind" betekent: geneigd, genegen, bereid zijn tot. Men kan het woord „kruisgezinden" handhaven, omdat men er mee aanduidt dat zij bereid waren het kruis te dragen.

2. Zie uitvoerig over deze reglementen Van Loon, Het algemeen reglement van 1806.

3. Het woordje „overeenkomstig" kan als „omdat" (quia) of als „voor zover" (quatenus) worden uitgelegd.

4. Ds. Molenaar uit Den Haag bracht in 1827 voor het eerst deze onduidelijkheid in de belijdenis naar voren.

5. Kersten, Kort historisch overzicht, 8.

6. Kerkrechtelijk gezien is het sacrament onafhankelijk van degene die het bedient. De ouders van deze kinderen kwamen echter in gewetensnood als zij moesten verklaren in te stemmen met de leer zoals die „alhier" verklaard werd.

7. Rullmann, Réveil en Afscheiding, 135.

8. Gezangen werden omschreven als „sirenische minneliederen, om de Gereformeerden al zingende van hun zaligmakende leer af te helpen".

9. Er wordt hier door o.a. de volgende auteurs op gewezen:

Steenblok, De bestaansgrond der gemeenten, 8.

Rullmann, Réveil en Afscheiding, 146.

De Jong, Nederlandse Kerkgeschiedenis, 316.

219

Kersten, a.w., 12.

Algra, Het wonder van de 19e eeuw, 116.

Bos, Kruisdominees, passim.

10. Algra, a.w., 116. Documenta Reformatoria, II, 133/134.

11. Opgemerkt moet worden dat Kersten de benaming „valse kerk" voor de Hervormde Kerk te sterk vindt.

„Het wil mij voorkomen, dat de betiteling van het Genootschap als „valse kerk" te ver ging. Trots haar zeer diep verval stelde zij niet, gelijk eens de Roomse Kerk deed, tegenover de rechtzinnige een valse Belijdenis op, al ontnam zij aan de oude Belijdenisgeschriften de kracht, die deze in de Kerk toekwam. Wat op heden in de Hervormde Kerk gepoogd wordt, n.l. om in plaats van de Kerkorde van Dordrecht een nieuwe Kerkorde en bovendien een voor alle secten passende nieuwe Belijdenis op te stellen, grijpt dieper in. Het is dan ook te verstaan dat de rechtzinnige predikanten verklaren, indien dit voornemen doorgang vindt, zij

genoopt worden de Kerk te verlaten". Kersten, a.w., 11.

12. De Jong, a.w., 316.

13. Algra, a.w., 127.

14. De Jong, a.w., 316.

15. Zie hiervoor uitvoeriger Rullmann, *passim*. Met name hoofdstuk 8, 251, verschaft veel informatie. Nog steeds bekend en gelezen in kringen van de Gereformeerde Gemeenten is het boek *De oude schoolmatras*, handelend over deze vervolgingen.

16. Rullmann, a.w., 251.

17. Kuiper, *Geschiedenis van het Godsdienstig en Kerkelijk leven van het Nederlandse volk*, 450.

18. Gerretson, *Verzamelde Werken*, V, 179.

Enigszins apart is de inkwartiering in Apeldoorn verlopen. „Nadat op 31 Januari het detachement op het Loo was aangekomen en bij de afgescheidenen ingekwartierd, verdwenen ze vrij plotseling op den 7den Februari, na een aanwezigheid van één week dus. Wat was er gebeurd? De militairen, beschikkende over veel vrije tijd, hadden natuurlijk niets te doen, vertoonden zich waarschijnlijk wat veel in de buurt van het paleis, hetgeen de opmerkzaamheid trok van den Kroonprins, die juist ten paleize aanwezig was. Deze, die de aanwezigheid van zooveel militairen in de anders zoo rustige omgeving van het paleis waarschijnlijk ongewoon vond, wendde zich tot den daar surveilleerenden parkwachter Wolff en informeerde naar de oorzaak van de aanwezigheid van zooveel krijgsvolk. Deze deelde den Kroonprins mede, dat ze ingekwartierd waren bij de Afgescheidenen. Op de vraag van den Kroonprins, of het dan zulke lastige menschen waren, volgde het cordate antwoord „neen Sire, integendeel, het zijn de beste onderdanen van den Koning, maar zij willen hunne

220

onderlinge Godsdienstsamenkomsten niet nalaten en nu moeten de militairen het houden dier bijeenkomsten tegengaan". Het gesprek tusschen den Kroonprins en Wolff besliste over het verloop der inkwartiering. De Kroonprins trok zich in het paleis terug en wat er toen gebeurd is, is waarschijnlijk nimmer openbaar geworden, maar een feit was, dat de militairen nog denzelfden middag vertrokken. Dat vertrek ging zoo spoedig in z'n werk, dat sommige militairen, wier kwartier iets verwijderd was, daarin niet eens zijn teruggekeerd. Slechts een half uur nadat de Kroonprins zich had teruggetrokken, werd op het Loo reeds verzamelen geblazen, enkele militairen, welke niet bij het paleis waren, werden uit hun kwartier gehaald en in allerijl had de terugtocht naar Zutphen een aanvang genomen. Zelfs enkele Loobewoners wier „jongens" des voormiddags hun huis hadden verlaten om een wandeling naar het paleis te maken, hebben ze nimmer terug gezien".

Mooibroek, *Het ontstaan en de verdere ontwikkeling der Gereformeerde Kerken te Apeldoorn, Beekbergen en Teuge*, 64 en 65.

19. In het gedenkboek van dit geslacht (*Drie eeuwen, de kroniek van een Nederlandse familie*, door M. C. van Hall) wordt vrijwel gezweven over A. M. C. van Hall. Burgemeester G. van Hall verhaalde hoe hij van jongsaf aan de indruk kreeg dat dit familielid een smet op het geslacht had geworpen. Zie de aangehaalde bron.

20. De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsrecht getoetst, 3e druk, 1837. *Doc. Ref.*, II, 139.

21. *Ibid.*, 141.

22. Verscheidene malen werd de voorman der Afgescheidenen, Hendrik de Cock, gevangen gezet. Toch wisten zijn rechters niet goed wat zij met hem moesten aanvangen. Op 10 juni 1835 werd De Cock daarom vrijgesproken door de rechter van instructie, die liet doorscheme-

ren dat de koning zelf met de zaak verlegen was. Na afloop van de rechtszitting in Zwolle wandelde De Cock met zijn rechter naar diens huis, alwaar deze hem voorstelde „samen vriendschappelijk een glaasje madera te gaan drinken”, hetwelk De Cock afsloeg.

Naderhand bleek dat „het zien van De Cock's gevangenneming, onder geleide van politie-agenten op de straten van Zwolle, voor twee menschen het middel geweest is tot hun bekering”. Het is de vraag in hoeverre een langduriger gevangenschap van De Cock van invloed zou zijn geweest op de groei van de Afscheiding. Direkt verband hiertussen, zoals sommigen suggereren, lijkt me niet aanwezig. Het groeiproces was bij de Afscheidenen reeds voor juni 1835 op gang gekomen.

23. Doe. Ref., II, 143.

24. In de bijlagen is een lijst opgenomen van plaatsen waar Kruisgemeenten aangetroffen werden.

221

25. Van der Does, Kruisgezinden en Separatisten, 30. Op Zuid-Beveland worden de Gereformeerde Kerken ook heden nog wel genoemd „de kerk van de vrie-eit”.

26. Rullmann, a.w., 307.

27. Ibid.

28. Bij De Cock vinden we dus meer het besef van verbondenheid der Gereformeerde belijdenis met de geschiedenis van het gehele volk, bij Scholte meer aandacht voor de geroepen enkeling.

29. Er werd b.v. ook getwist over de vraag of een dominee zich moest onderscheiden door het dragen van een apart ambtsgewaad: een zwarte rok, een kuitbroek, een bef en een driekante steek. In wezen was dit gewaad niet anders dan het costuum van de deftige burger uit de vorige eeuw. Toch waren velen hieraan gehecht, en eisten zij van „hun” predikanten dat ze op deze wijze gekleed gingen.

30. Kersten, a.w., 19.

31. Niet 1849 zoals Algra, a.w., 237, vermeldt.

32. Ds. W. G. Smitt uit Den Haag, zoon van de straks genoemde predikant en vader van de bekende prof. P. A. E. Sillevius Smitt, vervulde er een belangrijke rol.

33. Beversluis, Ds. L. G. C. Ledeboer, 16 en 17.

34. Van der Sluis, Datheen, 11.

35. Biographisch Woordenboek, 688.

Wessels, God ons een schild, 165, noemt hem een dweepzieke voorganger.

36. Ledeboer, 's Heeren Wegen, 8.

37. Zo denkt b.v. Landwehr, a.w., 17.

38. Biographisch Woordenboek, 656.

39. Ledeboer, 's Heeren Wegen, 6.

40. Ibid., 7/9. „Geloof aan de waarheid mogt ik vroeg hebben, dat lag in mijne ziel, al had ik nooit regt zuiver gereformeerd horen prediken”. En: „Predikant te worden lag vroeg in mijne ziele”.

41. Ledeboer, Een woord aan mijne landgenooten, 9.

Nog enkele uitspraken van Ledeboer over deze kwestie:

„Bedenkt, dat de dood u ieder ogenblik kan overkomen. Zo gij bereid zijt, is niets schoner dan pro patria mori”.

„Voor een eerlijke zaak te vallen, is heerlijk”.

„Oorlog, hoe smartelijk ook, is in zijn gevolgen vaak heilzaam”. Over koning Willem I:
„Zoovele voortreffelijke vruchten van de rustelooze zorg eens edelen Vorst ziet men in één

oogenblik vernietigd. Men hoont zijn wettig gezag en vaderlijke liefde".

42. Zijn tekst was Openb. 1 : 17 en 18a.

De intree-tekst van Ledeboer was Psalm 51 : 2.

43. Biogr. Woordenboek, 657. Zijn geestelijke strijd in deze dagen heeft Ledeboer weergegeven in 's Heeren Weegen, 15-51.

222

43a. Smits, Afscheiding van 1834, II, 68, 200.

44. Ledeboer, 's Heeren Wegen, 70.

45. Na deze gebeurtenissen schreef de burgemeester aan de minister van justitie, dat alles „niet aan een gezond mensenverstand, maar aan verwarde en half krankzinnige hersenen moest worden toegeschreven". Algra, a.w., 233.

46. Ledeboer, 's Heeren Wegen, 85.

47. Zie hiervoor ook Ledeboer, Spiegel, 22, 31 en 33. Blijkens zijn opmerkingen aldaar, voelt hij zich op dat moment nog verwant met de Afscheidenen.

48. Zie Landwehr, a.w., 114.

Het officiële verslag van de synode luidt als volgt:

„Reeds bij den Aanvang der Vergadering genoten de Broeders eene verrassende blijdschap. De Herder en Leraar L. G. C. Ledeboer, uit Benthuizen, was namelijk ook in het huis der bijeenkomst gekomen, zonder iets van het houden dezer vergadering te weten. ZWE. verhaalde hoe de Heere hem met licht had bestraald, met gewilligheid en kracht beschonken had, om zich onverdeeld aan de Heerenen Zijne dienst over te geven, dat hij nu ook de zonde had ingezien, om langer in het Hervormde Kerkgenootschap te blijven, en daarop van ganser harte was uitgegaan, bereid zijnde om zich met de Gemeente, die naar Gods Woord des Heeren gemeente blijkt te zijn, te vereenigen. Hierop is omstandig met ZWE. gesproken, en toen hem uit deze gesprekken en hetgeen verder voorviel, gebleken was dat de Vergadering in alle opzichten met de Gereformeerde leer, tucht en dienst vereenigd was, verklaarde hij zich bij de Afscheiden Gereformeerde Gemeenten te voegen; waarop hij ook door alle leden als herder en leeraar in de Gemeente aangenomen werd en hem het regt van zitting en stemming in deze Vergadering is toegekend. Allen reikten hem met zegenwenschen de broederhand toe, dankten gezamenlijk en zongen des Heeren lof".

49. Ledeboer, Brieven, 22. Datering van de brief: 9 augustus 1844. Ibid, 21/22. „Ik ben door de gemeente van Benthuizen beroepen en onder hen bevestigd geworden, dat u bekend is. Staande, waar ik niet behoorde en wel, naar dat gij nemen wilt. Ik ben uitgeleid en gedreven geworden. De gemeente volgde in dien weg, eenige van dezelve, anderen voegden zich er bij".

Beversluis, a.w., 20 e.v., schrijft in krasse termen over de kerkelijke positie van Ledeboer: „Met de Afscheidenen kon hij zich niet vereenigen. Gelijk te voren reeds is gemeld, hadden die menschen afstand moeten doen van de rechten der Kerk n.b. de Hervormde Kerk. Hij beschouwde het afstand doen als eene verraderij, en rechtstreekse verloochening van den Heere".

„De afscheiding was hem tot zonde en hij kon niet anders dan be-

223

tuigen, dat zij zich van de Kerk hadden afgescheurd".

„Zoo was dan de eerwaarde ds. Ledeboer uitgezet, uitgedreven, niet uit de Kerk, want daaruit kan de duivel met zijn gansche macht iemand niet zetten, die er door God ingezet is. Maar uit de gemeenschap der Babelsche hoer, die zich in haar eigene wulpsche en verleidende versierselen heeft gezet als koningin in der Gereformeerden huis".

„Ons vaderlijk huis voor ons gesloten, omdat het vervuld is met den gruwel onzer hoererijen. O! hier zal geen Gereformeerd blanketsel kunnen baten. De vloeren, de wanden, de zolderingen (mochten we het geestelijk verstaan) moeten ganschelijk gereinigd worden".

„Ledeboer beleed ... niet, dat hij de beste, de zuiverste was; neen, integendeel beleed hij zich te zijn de slechtste, de grootste verlater Gods. Doch daarom kon hij ook de onreine handen niet uitslaan tot kerkherstel, gelijk zoo velen, maar moest in de breuke blijven staan en wachten, of God de Heere naar Zijne ontfermende liefde over Sion, zelf wilde herstellen en oprichten en bouwen, wat door 's volks zonden was nedergeworpen".

50. Brieven gedateerd 10 mei 1843, en 14 januari 1845.

51. Beversluis, a.w., 17: „Als kanselredenaar niet belijnd, vaak hortend en stotend en door zijne gesten, welke voortkwamen uit zijn in hooge mate zenuwachtig temperament, werkte hij soms den spotlust van sommige zijner hoorders".

Reeds in juni 1840 schreef „de bekende Haagsche predikant D. Molenaar, in wien Ledeboer zoo groot vertrouwen stelde, dat hij hem eens verzocht den dienst voor hem waar te nemen, in een even vrijmoedig als waardig antwoord op dit verzoek het volgende: „Na alles wat ik van U gehoord heb, geloof ik dat het werk des Heeren krachtadig aan u gewrocht is, maar ik zou wel wenschen om uwentwil en vooral om de naam onzes Gods wil, dat men minder van zonderlinge uitdrukkingen en handelingen in de openbare godsdienstoefening van U hoorde".

Ds. Budding schreef dat de indruk van een gehoorde preek „meer bedroevend dan opbeurend was en dat hij blijkens de stemming onder het volk het geenszins begeerlijk kon achten, om op zulk een wijze het Evangelie voor te stellen als hij daar gehoord had". Overigens bleef de verhouding vriendschappelijk. Biogr. W. 658 en 665.

Men diene ds. Ledeboer te zien in het raam van zijn tijd. Het is de periode van de Romantiek. Ook Aalders spreekt in zijn boek „Theocratie of Ideologie" over „ongeremde gevoelsuitbarstingen" en „uitstortingen van het gemoed" als hij het heeft over de Réveil-kring.

52. Van der Sluys, a.w., 15.

53. Ledeboer, Brieven, 31. Het gehele citaat luidt als volgt:

„T. behoort nu niet meer tot de gemeente van Benthuisen echter moet ik ulieden ten ernstigste vermanen tegen zijne zeer antichristelijke gevoelens. Mogt de Heere hem genadig teregt brengen, dat is de begeerte mijns harten. Hij had sedert lang ernstiger vermaand en gecensureerd moeten zijn geworden! Ik zeg dit niet, God mijn Heere is mijn getuige, uit eenige vijandschap. O neen! het tegendeel heb ik gevoeld en gevoel ik. Dat juist heeft mij doen aarzelen tegen het woord des Heeren. Want waarlijk, wij helpen noch ons zelve noch anderen als wij buiten het woord des Heeren gaan. Eli zag zijne zonen niet eens zuur aan; hij brak den nek! Slapheid en slaperigheid in den tijd des oogstes, en te zeggen: er zijn leeuwen en beeren op den weg, is helaas het werk des luiaards! T. v. d. K. heb ik helaas dikwerf al een fijne lasteraar bevonden; ik heb hem niet behandeld naar het Woord, dat zegt, drijf den spotter uit en de kijvagie zal ophouden".

54. Landwehr, a.w., 152.

Uiteraard ontstond er zodoende een kerkverband, hoewel ds. Ledeboer dit zo lang mogelijk heeft willen tegen houden. Lange tijd kwam men bijeen in schuren en verbouwde stallen, maar „door de nood gedrongen is hij tot kerkformatie overgegaan. De sacramenten moesten immers bediend worden".

Kersten, e.a., Ledeboer herdacht, 18.

55. De vermelde data kloppen niet altijd. Zo noemt het Biogr. Woordenboek het jaar 1849 als jaar van bevestiging. De Saambinder van 7 april 1949 noemt terecht 23 maart 1851 als de exacte datum.

56. Budding werd een tegenstander van de leer der Drieëenheid, en van het preken uit de H. Catechismus, terwijl de besluiten der kerkvergaderingen voor hem hun bindende kracht verloren. Zie voor een uitvoerige en interessante beschrijving van het fel-bewogen leven van deze predikant Wessels/Stoppelenburg, Een merkwaardig vijftal, 19-42.

Er bestaan nog altijd op Zuid-Beveland vier Vrije Evangelische Gemeenten, die ontstaan zijn uit het optreden van Budding (Goes, Wemeldinge, Ierseke en Bath).

57. Landwehr, a.w., 219.

58. „En toch heeft dat goede zaad nooit wortelen bij hem geschoten, noch vruchten voortgebracht, die tot in eeuwigheid van duur waren. Dit is uit zijn later leven gebleken; hij is geheel wanhopig geworden over zijn zieletoestand en heeft zich later van het leven beroofd!" Het veelbewogen leven, 65. De citaten op de voorgaande bladzijden zijn hier eveneens aan ontleend.

59. Zie Wessels/Stoppelenburg, a.w., 62 en 63.

60. Bedoeld wordt de naam van Christelijke Afgescheiden. Wessels/Stoppelenburg, a.w., 66.

61. Ds. Ledeboer preekte over Joh. 18 : 33-38.

224 225

Ds. Van Dijke had als tekst: 2. Cor. 3 : 5.

In noot 55 vermeldden we dat er onzekerheid bestaat over de datum. Het Biogr. Woordenboek noemt 1849 als jaar van bevestiging. Het Veelbewogen leven vermeldt 10 maart 1849, Van der Does, a.w., houdt het op 10 maart 1848, De Saambinder van 10 februari 1949 no. 19 noemt ook 10 maart 1848. In De Saambinder van 7 april 1949, no. 27 stond een correctie. Men was in dit blad een artikelen- serie begonnen over ds. Van Dijke, omdat het 100 jaar geleden zou zijn dat hij bevestigd was. Een ouderling uit de Oud-Gereformeerde Gemeente van Sint-Philipsland schreef echter dat deze datum onmogelijk juist kon zijn. Ds. Van Dijke had zelf in de kerkeradsnotulen geschreven: 23 maart 1851, een datum die ook door Wessels/Stoppelenburg, a.w., 68, vermeld wordt.

62. Het veelbewogen leven, 92 en 93.

63. Jongeleen, Hoofdzaken uit de geschiedenis der Gereformeerde Kerk in Nederland van 1795 tot heden, 71.

64. Een zoon uit dit tweede huwelijk was de latere ds. A. van Dijke, die van 1913-1936 predikant was van verschillende Gereformeerde Gemeenten.

65. Wessels, God ons een schild, 133.

De Saambinder van 19 mei 1949, no. 33, vermeldt hierover het volgende: „Namens de Algemene Vergadering van 12 mei 1869 te Middelburg, werd ... door Ds. David Janse, destijds nog diaken, een uitvoerig schrijven gezonden, waarin medegedeeld werd, dat vereniging niet mogelijk was, ook al met het oog op de verwerping van de Psalmen van Datheen".

Verenigingspogingen met ds. Van den Oever en ds. Fransen mislukten „daar de grondslagen van die gemeenten toen niet zuiver genoeg bevonden werden".

Zodoende bleef ds. Van Dijke alleen met een circa twintig gemeenten staan. Dit blijkt uit een request van 18 september 1872 aan de koning, waarin „verzocht werd om herstel in de voorrechten van en erkenning als de voortzetting van de aloude Gereformeerde Kerk". Dit request werd ondertekend door alle kerkeraden van de toen bestaande gemeenten: Leiden, Benthuizen, Moerkapelle, Alphen, Oude- water, IJsselstein, Amsterdam, Amerongen, Genemuiden, Zuidwolde, Middelburg, Hoedekenskerke, Krabbendijke, Rilland, Sint-Annaland, Scherpenisse, Sint-Philipsland en Bruinisse. De minister van Justitie deelde mee, voornamelijk geen termen aanwezig te achten om aan het „onbestemde verzoek" te voldoen. De situatie was dus anders in het jaar 1883 (zie blz. 52). Vermoedelijk hebben we in die plaatsen te maken met vage, losse groeperingen die elk moment in een andere groep konden opgaan.

66. We lazen deze beschuldiging in Kreulen, Open brief aan de Geachte Hoofd-Redacteur van de „Vriend van Oud en Jong”, 10. Het jaarboekje van de Gereformeerde Kerken in Nederland vermeldt dat K. Kreulen, na de gemeenten Putten (1861), Giessendam (1864), en Zierikzee (1866) gediend te hebben, in 1869 van zijn ambt ontheven werd.

67. Daarnaast werd gebruik gemaakt van het Nederlands Adelsboek en een artikel van de hand van de heer Stoppelenburg over deze jonkheer, verschenen in het Reformatorisch Dagblad van 12 september 1975.

68. Deze gegevens zijn ontleend aan de genoemde levensbeschrijving. Een dankbaar gebruik werd ook gemaakt van Wessels/Stoppelenburg, Een merkwaardig vijftal, 43-56. Een overzicht van de gebeurtenissen in het leven van ds. Bakker biedt eveneens De Saambinder van 13 oktober 1949, no. 2.

69. Wessels, God ons een schild, 165.

Uit dit werk ontleen we nog het volgende over het leven van Bakker. „Aanvankelijk leefde hij, zij het niet bepaald aanstoot gevend en schandelijk, toch zorgeloos erop los, en veel kon er bij hem door”. Over de breuk met de Hervormde Kerk en de Afscheidenen oordeelt deze schrijver als volgt:

„Hij stelde zijn volgelingen voor — en hiermee week hij van den geordenden weg af — gezamenlijk op de hofstede „De Palmboom”, de oude zalige schrijvers samen te lezen en dan zou Bakker voorgaan. Zij, die leden der Afscheiden Kerk te Goes waren, wezen Bakker er op, dat dit niet de geordende weg was. Eerst aansluiting bij Goes of Baarland en dan — onder kerkelijk toezicht — kringvorming en grondslaglegging van gemeentelijk leven”. Bakker kreeg daarop de tekst uit Galaten 5 voor. „Weg was ineens het voornemen zich bij de Kerk van Goes te voegen, en nu kwam ineens zijn eigenlijke beweegreden uit. Bakker wilde een eigen „gemeente”. Bakker zag zich een buitengewone weg” uitgestippeld”.

Wessels, a.w., 163-165.

70. Bakker, Gods groote barmhartigheid, 118.

Zie ook voor de weergave van dit conflict De Saambinder van 9 juni 1949, no. 36. Daaruit blijkt dat Bakker nog eens verzocht heeft een vergadering van de gemeenten van ds. Van Dijke te mogen bijwonen, om te bezien of verzoening mogelijk was. Het antwoord van Van Dijke was, dat als Bakker de vergadering vóór inkwam, hij er achter zou uitgaan.

71. K.H.K., april 1971, no. 4, 41.

72. Wust, Mijn 42-jarige loopbaan, 96.

73. Notulen vergadering Bakkeriaanse gemeenten 14 mei 1884 te Nieuw-Beijerland en 14 september 1884 te 's-Gravenpolder.

Zie ook Wessels/Stoppelenburg, a.w., 53.

226 227

Kerkelijk Jaarboekje 1949.

Wust, a.w., 102. „Acht dagen nadat ik het beroep had, kwamen die ouderlingen bij mij en willende nu wat woorden ziften en met reden iets zeggen, zeiden zij ik had dit en dat gezegd, waar ik alras hun den mond mee stopte, maar toen gaf ik hun te kennen dat ik een beroep van Lodi had, waar zij niets op zeiden, als: „zoo”. Veertien dagen daarna kwamen beide Ouderlingen weer bij mij en toen maakte ik hun bekend dat ik het beroep aannam; een gloed van blijdschap zag ik in hun aangezichten en Boender vroeg wanneer mijn plan was te vertrekken”.

74. Bakker, Een predikatie over Jeremia 31 : 11, 83:

Slechts in drie kranten wordt gereageerd op het overlijden van ds. Bakker. „Men heeft hem trachten dood te zwijgen; en vooral de godsdienstige nieuwsbladen; want de zogenaamde

liberale hebben hem nog wel eens vernoemd, zelfs wel eens de wenschelijkheid uitgesproken om hem van hoger hand het zwijgen te doen opleggen. Men denke slechts aan de Rotterdamsche en Thielsche couranten tijdens het heerschen der kinderpokken te Oud-Beijerland."

Tijdens zijn leven heeft Bakker zeer geijverd tegen de inenting. Hij heeft over deze kwestie een brief gestuurd aan minister Six, waarin hij zijn motieven uiteen zette. We komen daar nog op terug.

Een foto van Bakker bestaat niet. „Voor geen geld ter wereld wou hij zich „uit laten trekken", aangezien hij daarin een zonde zag tegen het tweede gebod der wet: „Gij zult u geen gelijkenis maken". Van Dijke zag daar geen bezwaar in. Jarenlang hing zijn portret dan ook aan de wand in tal van „Van Dijkiaanse" gezinnen".

Wessels/Stoppelenburg, a.w., 57.

75. Terneuzen, Sint-Maartensdijk en Stad aan het Haringvliet onttrokken zich alle drie na enige jaren weer aan het verband der Gereformeerde Kerken. Terneuzen vroeg aansluiting bij de Van Dijkiaanse gemeenten, de overige twee kwamen weer terug bij de Bakkeriaanse gemeenten.

Over de kerkelijke geschiedenis van Terneuzen nog het volgende: In 1889 onttrok de gemeente zich aan de Gereformeerde Kerken. Men zocht nu contact met ds. Van der Velde, die sinds 1878 predikant van een Vrije Ledeboeriaanse gemeente te Rotterdam was. Op zijn advies beriep men oefenaar G. Maliepaard (geb. 1842 te Nieuwe Tonge), die het beroep aannam. Hij werd op 17 november 1899 bevestigd door Van der Velde, als predikant van de zelfstandige gemeente van Terneuzen. In 1894 legde ds. Maliepaard zijn ambt neer, en vertrok naar Rotterdam, waar hij in 1898 overleed. Zijn gemeente besloot thans toelating te verzoeken bij de Van Dijkiaanse gemeenten, hetwelk op de Algemene Vergadering van die gemeenten te Benthuisen werd toegestaan. In 1899 kreeg men ds. Boone als predi-

228

kant, die in 1904 naar Sint-Philipsland ging. Nog datzelfde jaar kwam zijn opvolger, ds. J. R. van Oordt, predikant van de Ger. Gem. onder 't Kruis te Rotterdam-Charlois, die hierdoor tot de Ledeboeriaanse gemeenten overging. In 1907 ging deze predikant naar Middelburg. In oktober 1907 ging Terneuzen mee met de vereniging.

K.H.K., juli 1969, no. 3.

Daarna had de gemeente als predikant: ds. A. Janse van 1908-1910; ds. J. Fraanje van 1912-1913; ds. D. C. Overduin van 1915-1918; ds. B. van Neerbos van 1921-1925; ds. D. L. Aangeenbrug van 1950-1960; en in 1965 ds. J. Pannekoek.

In 1953 trad het grootste deel van de gemeente met ds. Aangeenbrug (1100 leden!) uit het kerkverband. Het kleinste deel van de gemeente, dat bleef, ging als afdeling van de Ger. Gem. te Axel diensten beleggen. In 1957 institueerde zij zich opnieuw als gemeente (300 zielen). In 1960 betrokken zij een nieuw kerkje aan de Frans Halslaan. In 1975 vond weer een splitsing plaats; het afgescheiden deel nam de naam Ger. Gem. in Hersteld Verband aan.

76. Ds. Marinus Ruben (1840-1910) was sinds 1887 oefenaar en werd in 1889 door ouderling Hubregtse tot predikant bevestigd te Terneuzen. Hij noemde zichzelf: Leraar en Bedienaar des Goddelijken Woords in de verstrooide gemeenten Jesu Christi in de provinciën Zeeland, Zuid-Holland en Gelderland in vereniging afgezonderd tot de Standaard der Waarheid, vervat in Gods onfeilbaar getuigenis en de belijdenisgeschriften der Nederduits-Gereformeerde Kerk, vastgesteld in de jaren 1618/19.

Ds. Leendert Hubregtse (1845-1922) was sinds 1887 oefenaar en werd in 1911 te 's-Gravenpolder tot leraar bevestigd door oefenaar Van der Garde.

Ds. Gerrit van der Garde (1853-1933) was sinds 1909 oefenaar en werd in 1911 door ds. Hubregtse tot leraar bevestigd te OpheusdenAchterb erg.

Ontleend aan De Saambinder, 27 oktober 1949, no. 4.

77. Gezien het „schrikwekkend verval" in geestelijk opzicht wilde ds. Baay zich niet opsluiten in eigen kring. Daarom stelde hij de volgende voorwaarden.

1. de vereeniging zal niet inhouden mij te binden binnen den kring van uwe gemeenten, maar ik zal mijn vrijheid behouden.

2. Vrije beurten zal ik zooveel mogelijk in uw gemeenten besteden.

3. Naamsverandering is niet gewenst. Beide partijen behouden hun eigen naam.

4. Jaarlijks zal men een of meerdere keeren gezamenlijk vergaderen. Kort samengevat kwamen zijn verlangens hierop neer, dat hij overal mocht blijven preken, maar dat niemand zonder zijn voorkennis in de gemeenten mocht preken. Er werd dus besloten tot samen-

229

leving. Notulen Bakkeriaanse gemeenten.

Naderhand heeft ds. Baaij verschillende keren gepoogd toegelaten te worden tot het verband der Gereformeerde Gemeenten, het laatste in 1960. In 1960 onttrok hij zich aan de Christelijke Gereformeerde Kerk, en werd toegelaten tot de Oud-Gereformeerde Gemeenten in Nederland.

78. Oud-Beijerland vindt een predikant in ds. Hennephof, predikant van de Oud-Gereformeerde Gemeente te Dordrecht, die in 1945 op zichzelf was komen te staan. In de vijftiger jaren waren er meerdere gemeenten, die door ds. Hennephof gediend werden, zodat er een verband Oud-Gereformeerde Gemeenten, samenlevend in de classis Dordrecht, ontstond. Op den duur bleven slechts Dordrecht, OudBeijerland en Colijnsplaat over, zodat van een kerkverband nauwelijks meer gesproken kan worden. In 1968 ging ds. Hennephof met emeritaat. In 1970 overleed hij. Zijn opvolger is ds. B. Jongejan, die momenteel in Dordrecht staat.

Impeta, a.w., 141.

K.H.K., juli 1971, no. 1.

79. De O.G.G. rond ds. Boone telden 22 gemeenten, de Federatie van O.G.G. 16 gemeenten. De Federatie van O.G.G. werd in 1922 te Kampen gesticht door ds. De Jonge, die in 1907 zich niet kon verenigen met het nieuwe kerkverband der Gereformeerde Gemeenten. Voor 1922 bestonden de gemeenten uit Vrije Gemeenten, na 1922 was het verband nog niet hecht, zoals de naam al aangeeft. In 1945 kwam ds. Hennephof met zijn gemeente te Dordrecht, en zijn vroegere gemeente te Scheveningen, buiten de Federatie te staan. Impeta, a.w., 139.

K.H.K., oktober 1972, no. 3.

Wessel/Stoppelenburg, a.w., 79 oordeelt over de fusie van 1948: „In feite gaven de gemeenten van Ds. Boone hiermede hun „Ledeboeriaans" standpunt prijs, evenals hun eisen inzake het verplicht zingen van de psalmberijming van Datheen en het oude ambtsgewaad voor predikanten, welke in 1907 nog een onoverkomelijk bezwaar waren voor vereniging met de Kruisgemeenten".

80. Zoals wel blijkt uit de voorgaande noten, zijn we voor de samenstelling van dit hoofdstuk veel dank verschuldigd aan de nasporingen van de heer Stoppelenburg, waarvan de resultaten vooral gepubliceerd werden in de Kerkhistorische Kroniek.

81. Zie voor de gang van zaken rond Vader:

Notulen Algemene Vergadering te Benthuizen, 11 april 1883, Notulen Algemene Vergadering te Middelburg, 9 september 1885, Notulen Algemene Vergadering te Middelburg, 23 juni 1886, Notulen Algemene Vergadering te Middelburg, 11 juni 1890.

Golverdingen, a.w., 22, noot 18. De vermelde datum van 17 juni 1880

230

is een vergissing. Dit moet 11 juni 1890 zijn.

K.H.K., 1970, no. 4, 6e jrg.

Jan Vader (1820-1901) was van beroep wagenmaker. Nadat hij in 1890 apart kwam te staan en een eigen gemeente vormde te Melis-kerke, nodigde hij ds. Fransen uit om er af en toe te preken en de sacramenten te bedienen. Op 14 september 1891 werd door ds. Fransen een Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis geïnstitueerd. In 1897 sloot de gemeente zich officieel aan bij het verband der Kruisgemeenten.

82. Het Kerkelijk Jaarboekje der Ger. Gem. van 1953 vermeldt de datum verkeerd: 17 oktober 1883.

83. P. Ingelse is de enige van deze drie die geen predikant is geworden. Daarom over hem op deze plaats iets meer.

Ingelse werd geboren op 7 juli 1821. Hij was een boerenzoon. In zijn jeugd leefde Ingelse zonder God of gebod. Eens wilde hij ds. Van Dijke in Middelburg gaan beluisteren. Hij meende: „Dien vent kan ik ook wel eens gaan hooren". Zo ging hij op een zondag naar de kerk, die reeds stampvol was. Een vrouw zei tegen hem: „Man, u kunt er niet meer in", waarop hij antwoordde: „Ik móet er in". Dringend, af en toe anderen op de voeten trappend, kwam hij eindelijk zo ver, dat hij de predikant kon zien. Ds. Van Dijke kwam op de kansel en zei in zijn gebed o.a.: „Heere er is voor U niets te wonderlijk; Gij mocht Uw macht eens tonen aan hem, die als een vloeker inkwam, opdat hij als een bidder uitgaan mocht". Deze woorden „zonken Ingelse in het hart". De vijandschap van zijn ouders was groot, toen zich een ommekeer voltrok bij hem. Zij nam nog meer toe, nadat hij een kind door ds. Van Dijke had laten dopen. Omdat Ingelse geen uitzicht had, ging hij naar ds. Van Dijke toe. Deze vroeg hem: „Zijt gij die sleeper, die het zoo slecht heeft afgemaakt?" Ingelse barstte in tranen uit, en kon weinig zeggen. De predikant bemoedigde hem enerzijds, maar toonde hem ook aan de noodzakelijkheid, om „recht ontbloot" te worden voor Gods gerechtigheid. Met het oog daarop bad ds. Van Dijke: „Heere, hier is een man, die naar de hel moet, maar zijn helwaarde niet bekomen kan, mocht gij hem die eens schenken".

Naderhand is Ingelse diaken en ouderling geworden. Zijn gezin leefde evenwel in zeer gebrekkige, zorgelijke omstandigheden. Dat werd er niet beter op toen Ingelse eerst zijn eerste vrouw, en later zijn tweede vrouw door de dood ontvielen. Tegen zijn derde vrouw zei Ingelse: „Ik ben rijker dan mijnheer V! . . ." Daarmee zal hij uiteraard jonkheer Versluys bedoeld hebben. Ook zijn derde vrouw werd hem door de dood ontrukkt. Niet zo lang daarna werd Ingelse door de kerkeraad afgevaardigd naar Bruinisse om er ds. Schaafsma te beluisteren, in verband met de bevestiging van ds. Janse. Hij ontmoette er een weduwe met wie hij op 23 april 1886 trouwde. Op de hoge leeftijd van 85 jaar stierf Ingelse (1906).

231

84. Er verstreken jaren voordat iemand metterdaad predikant kon worden bij de Ledeboerianen. Reeds op de Algemene Vergadering van 10 juni 1896 te Bruinisse werd over deze zaak vergaderd. Bij een stemming bleek toen dat van de 40 aanwezigen er 16 hun stem op Beversluis en 4 op Boone hadden uitgebracht. Niemand had dus de volstreekte meerderheid, zodat besloten werd de gemeenten te polsen. Op de Algemene Vergadering van 28 sept. 1898 te Krabbendijke wordt de uitslag meegedeeld. We geven die uitslag weer omdat ze tevens als graadmeter kan dienen voor wat betreft de grootte der gemeenten.

Middelburg: 112 stemmen uitgebracht.
Beverluis : 94
Boone : 81
blanco 1
tegen 1
Krabbendijke: 67 stemmen uitgebracht.
Beverluis : 27
Boone : 41
blanco : 11
tegen 9
Ierseke: 16 stemmen uitgebracht.
Afwachten : 11
vlugger 4
wist 't niet 1
Bruinisse: 25 stemmen uitgebracht.
Beverluis + Boone : 6
Beverluis : 11
Boone 1
blanco 5
Hoedekenskerke: totaal niet genoemd.
Beverluis : 16
Boone : 13
St.-Philipsland: 125 stemmen uitgebracht.
Beverluis : 81
Boone : 87
St.-Annaland: 20 stemmen uitgebracht.
Beverluis + Boone : 9
Beverluis : 5
Boone : 2
blanco : 2
in afwachting : 2
Terneuzen: 38 stemmen uitgebracht.
Beverluis : 33
Boone : 35
Waddinxveen: 10 stemmen uitgebracht.
Allen willen afwachten.
Nieuw-Beijerland: 45 stemmen uitgebracht.
Beverluis + Boone : 45
Beverluis 1
Boone : 10
Benthuizen. Allen willen afwachten.
Moerkapelle: 12 stemmen uitgebracht.
Beverluis : 9
Boone : 3
Oudewater: geen bezwaar tegen Beverluis of Boone.

232

IJsselstein. De gemeente stuurde een brief, waarin zij verklaart „de noodzakelijkheid in te

zien, dat, zo het den Heere behagen mocht, beiden leeraar mochten worden. Verder laat zij de zaak aan de leiding des Heeren en de voorzichtigheid der vergadering over".

Blijkens het staatje kon men beide als predikant begeren, of slechts een van de twee.

De vergadering bespreekt de resultaten van de stemming. „Onder de broeders zijn twee stromingen waar te nemen, waarvan de ene meer het oog heeft op de groote behoefte aan leeraars en den gevorderden leeftijd van Ds. Janse en derhalve zou wenschen dat de zaak voortgang had; terwijl de anderen scrupel staan voor de vraag of het des Heeren tijd nog wel is en of wij wel door kunnen gaan, daar er zoo weinig innerlijke behoefte wordt geopenbaard". De vergadering stemt zelf nog maar eens. Van de 32 aanwezigen stemmen er 13 op beide oefenaars, 19 stemmen worden uitgebracht op Beversluis alleen, en 14 op Boone alleen.

Beversluis, de volstrekte meerderheid behaald hebbend, wordt beroepbaar gesteld. „Boone in de minderheid gebleven zijnde, moet wachten, het welk hij verklaart gewillig te zullen doen, wachtende wat de Heere doen zal".

Notulen Algemene Vergadering van 28 sept. 1898 te Krabbendijke.

85. Ds. Van der Velde heeft korte tijd deel uitgemaakt van de Ledeboeriaanse gemeenten. De notulen van de Algemene Vergadering van 23 juni 1886, gehouden te Middelburg, maken hier melding van. Van der Velde bleef zich echter afzijdig opstellen. De Algemene Vergadering van 12 juni 1895 te Benthuizen oordeelt daarom: „De vergadering in aanmerking nemende, dat de gemeente Rotterdam reeds in geen 2 jaren acht geslagen heeft op de uitnodigingen der vergadering, besluit dat deze Gemeente zich niet meer aan ons verbonden gevoeld en noodigd deze gemeente uit dat zoo dit niet het geval mogt zijn, zij dan de redenen opgeven, waarom zij zich niet doen vertegenwoordigen".

86. De Saambinder van 28 april 1966 vermeldt abusievelijk dat ds. Beversluis tot 1903 zich onttrokken had aan het kerkverband. Beversluis heeft over deze kwestie een boekje geschreven, getiteld „Ds. Lede- boer en zijn gemeenten". Aanvankelijk opgezet als een geschiedkundig overzicht van deze gemeenten, mondt het uit in een rechtvaardiging van het ingenomen standpunt.

87. De citaten zijn ontleend aan zijn levensbeschrijving „Leven en sterven van ds. L. Boone".

88. Ibid., 32. We ontleen aan zijn levensbeschrijving de volgende bijzonderheden.

„In het jaar 1893 waren de aardappels zoo goedkoop, dat zij voor

233

60 cent en ook nog voor 45 cent per mud werden verkocht. Ja zelfs in Goes is het gebeurd, 2 mud aardappels gaf men voor twee glazen bier".

In deze jaren speelde ook de kieskwestie. Daarover schrijft Boone: „Ik ben er voor, dat de minderen even goed als de meerderen stemgerechtigd zijn, want onder de minderen heeft men de meeste christenen".

Over zijn „bevindingen":

„Een man moest naar het ziekenhuis te Bergen op Zoom, om geopereerd te worden. Op zekeren voormiddag zou de operatie plaats hebben. Ongeveer 12 uur begeeft de Dominé zich naar de familie toe en zegt, dat de operatie goed geslaagd is, wat zoo'n indruk op die menschen maakte, dat er een meisje bewusteloos neerviel. De dokter zei: „Het bestaat niet dat de Dominé dat kan weten, want ik heb zooeven het telegram pas ontvangen, dat de operatie goed gelukt is". De Dominé echter zei, dat hij ook een telegram had gehad, nl een telegram van Boven.

Moest iedereen dan geen eerbied voor hem hebben? Waar hoor je in onze diepbedroefde

tijden nog zulke voorvallen? Hij wist beslag te leggen in zijn Gemeente. Niet dat de leden in zijn Gemeente beter waren, dan op andere plaatsen, maar bekijk St.-Philipsland eens op het gebied van de kleeding? Ze durfden het niet te wagen om b.v. met gekleurde kousen in de kerk te komen, want ze wisten wel dat het dan niet goed zou aflopen!" Ibid., 61.

Nog een voorval tot slot.

„Toen de Commissaris der Koningin in Zeeland eens een bezoek bracht aan Sint-Philipsland, wilde hij natuurlijk ook wel eens de kerk van Ds. Boone zien, temeer omdat ruim de helft der bevolking tot diens gemeente behoort.

De Commissaris, van oordeel dat de bouwtrant van deze kerk niet van de laatste jaren was, zeide: „Nu dominee, ik dank u voor de moeite van het kerkgebouw te mogen zien. U hebt een grote gemeente, zij mocht u wel eens een nieuwe kerk cadeau doen. Aan deze is niet veel sieraad". „O mijnheer, zei Ds. Boone, „dan ziet u het niet. Het sieraad, dat aan deze kerk is, zijn verbroken harten en verslagen zielen". „Oh, oh, dank u wel" antwoordde de bezoeker en ging verder". Wessels/Stoppelenburg, a.w., 79.

89. Tekst van ds. Janse was 1 Petrus 4 : 10 en 11.

Intree-tekst van ds. Boone was Psalm 126: 5 en 6.

Beverluis, a.w., 43 laat zich niet zo vriendelijk uit over deze bevestiging:

„Niet zeer lange na deze vergadering is op grond van het beslotene in deze vergadering, nl dat elke gemeente zelfstandig een predikant mag beroepen, door de gemeenten te Ter Neuzen een beroep uitge-

234

bracht op den candidaat L. Boone, tot hiertoe oefenaar te Krabbendijke. Deze heeft dit beroep aangenomen en is door Ds. Janse op den 26en Dec. 1899 in zijn ambt bevestigd en alzoo gekomen in de lijn Schaafsma, overeenkomstig zijne afgelegde verklaring, dat hij geen bezwaar maakte om langs deze weg in het ambt te worden bevestigd. Job 34 : 11: „Want naar het werk des menschen vergeldt Hij Hem, en naar eens ieders weg doet Hij het hem vinden".

90. Leven en Sterven ds. Boone, 44.

Elders vinden we het getal van 22 vermeld.

91. Saambinder 22 december 1949, no. 12.

K.H.K., 1956, no. 3.

92. Notulen Algemene Vergadering 20 juni 1888 te Middelburg. Besloten wordt „in genen dele de dolerende broeders te bemoeilijken, maar integendeel, indien zulks begeerd mocht worden, de behulpzame hand wederzijds in het predikambt te bieden, altijd behoudens ons standpunt". „Meent niet lieve Broeders, dat het nog niet verenigen uit verwatenheid of hoogmoed des geestes voorkomt. Neen, Uw lijden is ons lijden en Uwe verdrukking de onze; noch achten we ons standpunt boven het Uwe, o neen, we hebben allen onze weg voor de Heere bedorven en liggen in onze schande".

De laatste zinsnede is uit een brief van ds. Janse aan de dolerenden. 92a. Ledeboeriana liggend in het Synodaal Archief van de Gereformeerde Kerken. Catalogus nr. 170.

93. Saambinder van 27 november 1924, no. 21, 6de jrg.

Bos, a.w., 97.

Bij Bos vinden we een uitvoerige levensbeschrijving van Van den Oever, n.l. op blz. 97-110 en 182-194.

Zie ook Van der Does, a.w., 69-98, 115-122 en 161-169.

94. Cors Noorduyn (1780-1852) oefende sedert 1813 in Noordwijk aan Zee en was gedurende de jaren 1818-1823 en 1826-1827 ouderling van de Hervormde gemeente. In de dagen van de Afscheiding ontstond er ook in Noordwijk aan Zee een splitsing. De groep, die voortaan

buiten de Hervormde Kerk om samenkomsten belegde, koos Cors Noorduyn als voorganger. Deze zegde nu de visserij, waarmee hij tot dan zijn brood had verdiend, vaarwel en aanvaardde deze taak. In 1836 werd hij predikant, waarbij hij bevestigd werd door de kerkeraad. In de daaropvolgende jaren kwam Cors Noorduyn met zijn gemeente op zichzelf te staan, dus los van de Afscheiding, totdat hij in 1844 gehoor gaf aan de oproep van zijn oude vriend, ds. C. van den Oever, zich aan te sluiten bij de Kruisgemeenten.

95. Ds. Smitt preekte over Philippenzen 2: 29. Van den Oever deed intrede op 11 juni 1844 met als tekst 2 Sam. 7 : 18b.

96. Stoppelenburg, De Ger. Gem. in Groot-Rotterdam, 8.

97. In zijn intree-preek had Van den Oever gezegd over zijn gezin: „De 235

Heere heeft mij ook beloofd van twee uit hen, dat Hij ze toebrengen zal".

97a. Deze kerk had toebehoord aan ds. A. van der Linde, die na een conflict met de Chr. Afgescheidenen (1858) op zich zelf was komen te staan en in 1861 zijn ambt had neergelegd. In 1858 had deze zich gewend tot de kring van ds. Ledeboer. Op een classicale vergadering der Ledeboerianen op 24 november 1858 te Benthuizen (naast Ledeboer en Van der Linde waren er 12 ouderlingen en diakenen. Van der Linde vermeldde dat niemand van hen het gebed wilde doen, tenslotte deed dit een ouderling die v. d. L. had meegenomen) kwam men nagenoeg tot volledige overeenstemming. Toch stuitte de vereniging af, en wel op het punt van de kleding. Toen het ging over knopen en haken en witte borsten kon Van der Linde daarin niet meekomen.

Zie Van der Does, a.w., 110, 111, 112.

98. Zie uitvoerig Bos, a.w., 182-194, en Van der Does, a.w., 115-122.

99. Niet alleen de kerk, ook de school werd aan Van den Oever ontnomen. Een poging om het schoolgebouw toch in handen te krijgen, liep op een mislukking uit. „En ds. Van den Oever wordt ten aan- schouwe van duizenden, door tal van politieagenten omringd, langs de straten geleid en naar zijn woning gebracht, om hem voor de aanranding der razende, schreeuwende en tierende menigte te behouden". Stoppelenburg, a.w., 12.

100. Van Smalen was tot predikant bevestigd door ds. Wedemeijer. Hij had in Amersfoort gestaan. Er was aldaar een Vrije Gereformeerde Gemeente, die ontstaan was tijdens de Afscheidingsbeweging. Nadat Budding er enkele malen gepreekt had, institueerde De Cock in 1837 een gemeente. In 1874 trad uit deze gemeente een groep, die op haar beurt door Van Smalen tot Vrije Gereformeerde Gemeente geïnstitueerd werd. Aanleiding hiertoe was het ergerlijk gedrag van de Afgescheiden predikant. Vele bekende predikanten hebben in de loop der jaren in Amersfoort gepreekt. We noemen er enkele: A. H. Geerts uit Scheveningen; G. J. Wolbers uit Enkhuizen, oefenaar Van Schothorst, L. Boone, W. H. Blaak en M. A. Mieras. In 1948 sloot de gemeente zich aan bij de fusie tussen de Federatie van O.G.G. en de Oud-Gereformeerde Gemeenten (groep ds. Boone).

Een Gereformeerde Gemeente ontstond er eerst in mei 1941, nadat de leden enige tijd als station van de gemeente Zeist waren samengekomen.

Over het leven van Van Smalen nog het volgende.

Hij was aanvankelijk oefenaar in de Kruisgemeenten (die van Van den Oever) te Overschie en Valkenburg (Z.H.). In 1871 ontstond er in Goes een zelfstandige gemeente, waarvan hij oefenaar werd. In 1874 werd Van Smalen tot predikant bevestigd. In 1875 vertrok hij

236

naar Amersfoort, dat in 1881 verwisseld werd voor Amsterdam. Vandaar ging hij in 1883 naar Rotterdam-Weenaplein, verkreeg er in 1897 emeritaat, en stierf in 1922. Zijn laatste jaren in

Rotterdam behoorden niet tot de gemakkelijkste. Uit de notulen van deze gemeente blijkt dat de predikant een traktementsverhoging betaald kreeg uit diakoniegelden, terwijl vanaf 1884 geen financiële verslagen aan de ledenvergaderingen meer werden verstrekt. In juli 1899 ontbrandde over deze kwestie een hevige conflict. Van Smalen werd door de kerkeraad op wachtgeld gesteld, terwijl intussen een commissie de financiële situatie van de gemeente onderzocht. Pieneman ging hiermee niet akkoord, en weigerde de notulen van de desbetreffende vergadering te ondertekenen. In afwachting van de afloop van deze kwestie neemt Van Smalen reeds „conditioneel” een beroep aan naar Paterson in de V.S. Uiteindelijk, nadat vele leden en ouderlingen voor hun lidmaatschap bedankt hadden, stelde Van Smalen voor het te veel ontvangene af te dragen aan de gemeente en af te zien van het wachtgeld. Toen de kwitantie moest worden geschreven, bleek het om een bedrag van f 99.86 te gaan. Vanaf dat moment wordt ds. Van Smalen, die met zijn vrouw en twee kinderen bedankte als lid, in de notulen aangeduid met de term „de heer Van Smalen”. Nadat er een nieuwe kerkeraad was gekozen, legde men een nieuw notulenboek aan, om daarmee te onderstrepen dat de zaak was afgedaan. In 1904 kwam een zoon van Van Smalen op bezoek bij Pieneman. Hij vertelde dat zijn vader „in de schuld was gekomen omtrent de onverzorgde staat waarin hij met de gemeente leefde”. Het was verkeerd geweest zich met zijn gezin af te scheiden van de gemeente. Desondanks keerde hij niet terug, en evenmin werd het geld waarop de diakonie nog steeds recht had terug betaald.

In 1919 ontving de kerkeraad een schrijven van advocaten en procureurs Bouman en Van Schelven waarin zij op verzoek van Van Smalen vroegen hem het toegezegde wachtgeld van f 1000 per jaar uit te keren. Na onderzoek van de oude notulen (in de marge heeft ds. Kersten zijn commentaar gekrabbeld) werd dit verzoek afgewezen.

101. Brochure: Uit het leven van ds. Pieneman.

102. In 1909 kwam Pieneman weer terug in Nederland om de gemeente van Charlois te dienen. In 1911 ging hij naar Dirksland, waar hij overleed. Zie Kerkelijk Jaarboekje van 1950. De data die Van der Does, a.w., 121 vermeldt, zijn niet geheel juist. Ds. Kersten stond in Rotterdam van 1906-1912, en van 1926-1948. Zijn opvolger was de bekende ds. J. Fraanje (1913-1916).

103. Stoppelenburg, a.w., 15.

Later stond deze predikant nog in Middelburg (1907-1918), Ridderkerk (1918-1923), Opheusden (1923-1928) en Zeist (waar hij op twee-

237
tal had gestaan met ds. M. Hofman uit Krabbendijke; 1928-1942). In 1942 verkreeg hij emeritaat. Op 15 oktober van dat jaar overleed hij. Zie voor een levensbeschrijving de Saambinder van 10 februari 1966, no. 19.

104. Ze is nog enige tijd bediend geweest door ds. Potuyt. Deze was tot ouderling van Rotterdam bevestigd door Van der Velde. Hij had evenwel geen vrijmoedigheid Potuyt tot predikant te bevestigen; wel deed hij dit met oefenaar Beversluis. In 1907 verzocht Potuyt aan de kerkeraad van Rotterdam of hij als oefenaar voor mocht gaan in Bolnes. Hij moest echter eerst een leerrede houden voor de gecombineerde Rotterdamse kerkeraden (Ledeboerianen en Kruisgemeenten). Na afloop verklaarde Beversluis zich tegen inwilliging van het verzoek, omdat Potuyt te weinig zou weten. Kersten was voor (in de notulen wordt zijn antwoord geciteerd: „Hij kan het volk stichten, in overweging nemende, hoe weinig ook van onze Leeraars de volkomen Evangelische vrijheid prediken”). Ten slotte besloot men Potuyt niet toe te laten omdat hij nergens bij was aangesloten. Naderhand werd Potuyt tot predikant bevestigd door ds. Geerts uit Scheveningen.

105. Geciteerd naar Ozinga, Weggejaagd, 5. In een noot merkt ds. Ozinga op dat hij de brief letterlijk overneemt, dus inclusief stijl- en spelfouten.

106. Het conflict nam steeds hatelijker vormen aan. Ozinga beweerde dat collega Van den Oever gezegd zou hebben: „Je zult eruit, al zal 't mij duizenden kosten". In een kerkeraadsvergadering zou Van den Oever een verklaring over deze zaak afgesloten hebben met de uitroep: „Nu, is de Heere God, dan volgt gij mij, en is die Baal God (hierbij op de aanwezige Ozinga wijzende), dan volgt hem na." Volgens Ozinga was zijn collega gewend „als een paus te heerschen, en als iemand het ooit waagt hem tegen te spreken die wordt eenvoudig uitgeworpen". Ozinga, a.w., passim.

107. De voorstelling die Van der Does geeft, a.w., 168, is niet geheel juist. Volgens deze auteur zou Kersten de aansluiting niet gewild hebben. „Ds. Kersten is daarvoor persoonlijk in Amsterdam geweest, maar tenslotte waren er toch overwegende bezwaren voor hem tegen de vereeniging: de kerk van ds. Ozinga was verzekerd en bovendien was de inrichting der kerk niet presbyteriaal, in elk geval hield men er zich niet aan de Dordtsche Kerkenorde".

Kersten, Kort Hist. Overzicht, 69, vermeldt:

„Tijdelijk slechts leefde Ds. Ozinga met zijn gemeente te Amsterdam (C.) in het kerkverband mede. Een m.i. wat te scherp gedreven en anderzijds niet welbegrepen eis, rakende de verhouding tot de Hoge Overheid des Lands met invoering van de Dordtse Kerkorde en de financiële besturing der gemeente, die vooral voor Ds. Ozinga na diens droeve ervaringen met Ds. A. v. d. Oever een teer punt was, deed zich die gemeente spoedig terugtrekken".

108. Kersten wijdt een sympathiek In Memoriam aan hem in de Saam- binder van 11 december 1924, no. 3. Ozinga had samen met Pieneman de lessen aan oefenaar Kersten gegeven ter voorbereiding op het leraarschap.

109. Zij kwamen dus ook onder de bediening van ds. D. C. Overduin. In 1911 verliet deze predikant de gemeente weer. Reeds in 1915 kreeg men als nieuwe predikant ds. Den Hengst, die in 1913 was overgekomen uit de Gereformeerde Kerken. In 1935 werd de gemeente gesplitst in Amsterdam-Noord en Amsterdam-Centrum.

110. Beide citaten zijn ontleend aan Segers, Honderd jaar G.G. Lisse, 26. Met de heer J. Segers hadden wij een boeiend gesprek over ons onderwerp. Ook spraken wij met wijlen de heer D. C. Nieuwenhuis uit Lisse.

111. Dit was het boek: De Gereformeerde Kerk in Nederland, haar recht verdedigd en haar standpunt toegelicht, geschreven door N. J. Engelberts. Het boek was voor rekening van de kerk uitgegeven. Sinds 1863 gebruikten de Kruisgemeenten de benaming: Gereformeerde Kerk in Nederland. Overigens bevreemdt het ons dat ds. Engelberts wel mee ging met de vereniging van 1869.

Zie ook de Saambinder van 7 april 1966, no. 27. In dit nummer worden tevens de bezwaren genoemd die vele Kruisgemeenten hadden tegen de vereniging.

112. Het oude archief van de huidige Gereformeerde Gemeente te Enk- huizen is helaas door brand verloren gegaan.

113. Bos, a.w., 215. Hij merkt op dat de predikant „hier en daar wel de spijker op de kop sloeg".

114. Ibid., 216.

115. De volledige titel luidt: Een woord van de Gemeente des Heeren te Enkhuizen tegen de Ontlijving der (Oud) Gereformeerde Kerk neder- gelegd op haar graf. Opgedragen aan de Synode Commissie van wijlen De (Oud) Gereformeerde Kerk in Nederland. Het werd geschreven in 1869.

116. In 1943 werd vernomen dat zijn graf in Schoonhoven totaal verwaarloosd was. Enkele

vrienden uit Lisse kochten het graf en lieten de steen restaureren. Sindsdien werd het onderhoud van het graf verzorgd door de kerkeraad van Lisse.

Segers, a.w., 31.

Ds. A. Verheij (geboren 21 september 1821 — overleden 9 maart 1913) was zilversmid te Schoonhoven, maar had een sterke begeerte tot „het wondere ambt". De dokter waarschuwde hem echter dat zijn gezondheid het niet toeliet predikant te worden; het zou zelfs zijn dood kunnen zijn. Toch zette de zilversmid door; hij werd eerst

238 239

oefenaar om op 2 maart 1861 bevestigd te worden tot predikant. Even heeft het erop geleden dat Verheij zich zou aansluiten bij de „Van den Oever-groep" of bij Bakker in 's-Gravenpolder. Tenslotte verenigde hij zich met de Kruisgemeenten. Met een bezwaard hart is hij in 1869 meegegaan, en werd hij Christelijk Gereformeerd. Verheij heeft gestaan in Dordrecht, Katwijk aan Zee, West-Barendrecht en Woerden. In 1883 verbrak hij het verband door ontslag te nemen. De zelfstandige gemeenten van Delft en Vlaardingen werden nog door hem bediend. Op 92-jarige leeftijd overleed hij te Schoonhoven. Zie voor hem Smits, Afsch. van 1834, II, 157-160, 381-383.

117. N. Wedemeijer (1814-1888) ging in 1853 naar Dordrecht. In het conflict met Van den Oever speelde hij een zwenkende rol, zodat Van den Oever tenslotte uitriep dat „Wedemeijer gewoon is dat gevoelen te volgen, waarvoor hij de meeste toejuiching krijgt". Het grootste gedeelte van zijn gemeente schaarde zich bij de „Van den Oever-groep". Wedemeijer zelf was vanaf 1868 predikant van een zelfstandige Oud-Gereformeerde Gemeente.

118. Kersten, a.w., 27. Enkele gegevens werden ontleend aan een tweetal eerlang door dr. C. Smits te Haren-Gron. te publiceren schetsen over de geschiedenis van de gemeente Tricht.

119. K.H.K., 1965, no. 2, 2e jrg.

119a. Smits, Afscheiding van 1834, II, 15.

120. Saambinder, 24 augustus 1922, no. 20, 3e jrg.

121. Segers, a.w., 37. In februari 1887 was de nieuwe kerk klaar.

122. Een lid van de kerkeraad van Lisse was zo vriendelijk mij het volgende commentaar op deze betreuwenswaardige zaak te sturen. „Wat de voorgevallen tuchtzaken in de gemeente Lisse betreft. Dit waren zeer smartelijke ervaringen in eigen gezin, met verstreckende financiële gevolgen voor ds. Fransen.

In het andere geval verkeerde ds. Fransen in een dwangpositie ten opzichte van de persoon die zich misgaan had, daar die zijn ontstane moeilijkheden bovengenoemd, met vorstelijke giften ongevraagd oploste. Denk aan de sociale verhoudingen in die tijd. De predikanten hadden het ook niet voor 't opscheppen. Ds. Fransen was hier niet tegen opgewassen en heeft de oplossing gezocht in de door U genoemde „mantel der liefde". Hoe benauwd moet deze rechtschape man het gehad hebben.

Hier was Satans list om Gods Kerk te vernielen, hier eenmaal in Lisse gebouwd, maar God heeft gezorgd dat Zijn gemeente niet is verwoest. Van ingewijden weet ik dat ds. Fransen later in Barneveld zijn zonden bitter heeft beweend. Hij had daarvoor zelfs een speciale plaats in de eenzaamheid van zijn tuin. God heeft ze hem vergeven, getuige de rijke zegen waarmede hij ook in Barneveld heeft mogen

240

arbeiten. Wie zijn zonde belijdt en laat, zal barmhartigheid geschieden".

Uit een brief van ouderling J. G. Grisnich, maart 1976.

Eveneens werden veel gegevens ontleend aan een gesprek dat we hadden met diaken G. G. C.

Mijnders en een brief die deze ons toezond (5 april 1976).

123. Gezinsgids, 15 juli 1974. Zie ook de nummers verschenen op 1 juli, 15 juli en 15 augustus 1974. Voorts de K.H.K., 2e jrg., no. 3, 1966 en het Kerkelijk Jaarboekje van 1951. In de Kerkbode van Barneveld zijn in 1971 artikelen gepubliceerd over de geschiedenis van de gemeente.

124. Zie het Kerkelijk Jaarboekje van 1949. Ook de Saambinder van 6 juni 1957, no. 36 en de Gezinsgids van 1 september 1974 bieden informatie. Aan de rechtspositie van onderwijzers mankeerde dus wel het een en ander. Ook blijkt duidelijk uit het ontslag hoe men dacht over Ledeboerianen en Kruisgezinden.

125. Zie Saambinder 24 augustus 1922, no. 20, 3e jrg.

126. Janse, Gereformeerde Gemeente Kampen, 15/16.

127. Saambinder van 6 juni 1957, no. 36. Hetzelfde blijkt ook uit het uittreksel uit de notulen van de „Verenigde Gereformeerde Gemeenten" dat zich in het kerkelijk archief van Zeist bevindt. Nadere details worden niet verstrekt.

128. Ontleend aan de levensbeschrijving van oefenaar Van Schothorst.

129. Gezinsgids, 1 september 1974. Er wordt geen datum genoemd, maar blijkens de 34 gemeenten moet het na de vereniging van 1907 geweest zijn.

130. Mijn grootvader, ds. M. Hofman, is bevriend geweest met ds. Janse. Blijkens de levensbeschrijving van eerstgenoemde heeft hij zijn eerste oefening gehouden doordat ds. Janse verstek liet gaan. Deze had de afgesproken preekbeurt vergeten.

131. Uitvoerig over ds. Overduin handelen: Segers, a.w., 44-47. Zie ook het Kerkelijk Jaarboekje van 1949 en 1951. Er bestaat een levensbeschrijving van Overduin, door hem zelf geschreven, die echter niet verder gaat dan het jaar 1897.

132. Zie over hem de Saambinder van 16 april 1964, no. 29; 22 oktober 1964, no. 4; 5 november 1964, no. 6. Verder zijn levensbeschrijving, alsmede de Gezinsgids van 1 juni 1974.

133. De notulen van een aantal gemeenten handelen maandenlang uitvoerig over dit onderwerp.

Voor een levensbeschrijving van ds. Kersten verwijzen we naar het bekende boek van Golverdingen, ds. G. H. Kersten.

134. K.H.K. 1966, no. 3, 29, 2e jrg. Voor een volledige beschrijving van vrije gemeenten zie diverse nummers van de K.H.K.

135. Saambinder van 14 april 1966, no. 28.

241

136. Saambinder van 27 november 1924, no. 2, 6e jrg.

137. Los, Een ernstig woord aan allen, 5 en 6.

Een ogenblik overwoog hij zich aan te sluiten bij de Afgescheidenen maar „de Heere maakte mij klaar en duidelijk bekend dat dit zijn weg niet was".

Ook de volgende citaten zijn aan dit werkje ontleend.

138. Zie voor een levensbeschrijving van Los het Kerkelijk Jaarboekje 1950 en 1952, alsmede de K.H.K. 1966, no. 3, 2e jrg.

139. Ds. De Groot was in maart 1892 uit de Christelijke Gereformeerde Kerk gestapt, en daarna door de classicale commissie geschorst. Er werden nu contacten gelegd met enkele vrije gemeenten, waaronder vooral ook Leiden.

Uitvoerig over deze kerkscheuring in Waddinxveen handelt de brochure „Hoe het groeide", gedenkboek 100-jarig bestaan der Geref. Kerk te Waddinxveen.

140. Notulen classicale vergadering te Leiden, 29 juni 1875.

141. Janse, Enige brieven van Jan Vader, 107.

142. Zie over hem K.H.K. 1969, no. 4, 5e jrg.
143. Smits, Afscheiding van 1834, II, 230, 235, 236.
144. Notulen G. G. Dirksland, 13 juli 1883.
145. Ibid., 18 juli 1884.
146. Kerkelijk Jaarboekje, 1951. Zie ook blz. 124 en 125.
147. De Waal, Dirksland, 26.
148. Zie over Sterkenburg en Goes: Eggebeen, Goes, 72 en Stoppelen- burg, Goes, 5.
149. Misschien moet een uitzondering gemaakt worden voor de predikant van Tricht. Namen zijn ons echter niet bekend, wel dat Meijer in deze periode in Tricht gestaan heeft, maar hij was toen nog oefenaar.
150. Op een kerkeraadsvergadering van 4 augustus 1908 stelde men J. Fraanje tot ouderling. Acht jaar later werd hij predikant van deze gemeente.
151. K.H.K. 1965, no. 3, 2e jrg.
Gedenkboek bij het 75-jarig bestaan van de Geref. Kerk te Scheveningen.
152. K.H.K. 1965, no. 3, 2e jrg.
Een gesprek op een hete zomermiddag met de heer A. Otten te Rijssen leverde veel informatie op.
153. Bos, a.w., 81.
154. Ibid., 86.
155. Saambinder van 2 december 1948, no. 9, 27e jrg.
156. K.H.K., 1970, no. 1, 7e jrg.
157. Archiefmateriaal in bezit van de heer P. van de Breevaart te Hendrik Ido Ambacht.
158. Zie over hem de Gezinsgids van 1 juni 1974.
159. Beide citaten werden ontleend aan Beversluis, a.w., 29.
160. Notulen Verenigde Gemeenten (Kerkelijk Archief te Zeist). Aanwezig waren de gemeenten: Rotterdam, 's-Gravenhage, Lisse, Westzaan, Opheusden, Kampen, Rijssen, Meliskerke, Barneveld, Twello, Tricht.
161. Kersten, Kort Historisch Overzicht, 71.
Segers, a.w., 51.
162. Notulen synode 9 en 10 oktober. Ook de hiernakomende citaten zijn aan deze bron ontleend.
163. Vandaar dat de vereniging classicaal en synodaal zou zijn, doch niet plaatselijk. Deze beschuldiging was vooral gericht tegen de gemeente Rotterdam, die er in 1907 niet best voor stond. In de jaren die volgden op de vereniging wist de gemeente haar schuld evenwel in een vlot tempo af te lossen. In 1908 slaagde Kersten er n.l. in enkele forse leningen te sluiten bij een landbouwer, wonend in de omgeving van Goes.
Kersten, Kort Historisch Overzicht, 73. Notulen Rotterdam, 3 juli 1908 en 10 juli 1908.
164. Ibid. Kersten doelt met tegenstrijdig handelen op het feit dat Boone als hij voorging in Kruisgemeenten, wel de nieuwe berijming liet zingen.
165. Kersten, e.a., Ledeboer herdacht, 20.
166. Levensbeschrijving Boone, 45.
Op 3 december 1907 werd te Waddinxveen een vergadering van bezwaarden gehouden, waar men besloot een verband Oud-Gereformeerde Gemeenten te vormen. In 1913 stierf ds. J. van Leeuwen, de voorganger van de „Vereeniging van Gereformeerden". Nu sloten zich Barneveld, Elst (U.), Neerlangbroek en Woudenberg bij de O.G.G. aan, evenals de Vrije Geref. Gem. te Amersfoort.
167. K.H.K., no. 4, 1966, 2e jrg.
168. Kersten, Kort Historisch Overzicht, 72. Later zou deze predikant worden in Kampen. In

1922 stichtte De Jonge de Federatie van O.G.G. In 1945 stierf hij te Kampen op 92-jarige leeftijd.

169. Notulen synode 9 en 10 oktober.

170. Ibid.

171. Notulen Ger. Gem. Leiden. Van Reenen was in Leiden zeer geliefd. Na zijn vertrek naar Opheusden is hij tot twee keer toe opnieuw beroepen door zijn oude gemeente.

172. Toen Van Reenen met emeritaat ging, schreef Kersten in de Saambinder van 27 september 1923, no. 22: „De gemeenten verliezen in Ds. v. Reenen een groote kracht. „De origineele van Reenen" zoo een der nu reeds ontslapen predikanten hem noemde. Is prediken hem niet meer mogelijk, zijn persarbeid zal door honderden te meer worden gewaardeerd, moge het zijn nog vele jaren".

242 243

Een preekbeoordeling in de Saambinder van 23 oktober 1924, no. 24. „En die preeken willen er in. Ds. Van Reenen heeft iets oorspronkelijks, dat ook zijn uitgegeven preeken kenmerkt. Zijn wijze van tekstbehandelen, z'n eenvoudig verstaanbaar uitleggen, trekt velen, maar meer nog de inhoud, die is naar het hart van Jeruzalem. Ik beken eerlijk, niet steeds ga ik met z'n verklaring mee, ..."

Van Reenen heeft zijn einde voelen naderen. In zijn laatste artikel voor de Saambinder schreef hij: „'t Is gebeurd met mijn werk. Mijn Bruidegom komt mij halen". Toen de volgende Saambinder uit kwam, was Van Reenen overleden (1936).

173. Notulen synode 13 en 14 mei 1908 te Middelburg.

Zie ook Saarberg, Ger. Gem. Utrecht, 19. De schrijver veronderstelt dat D. C. Overduin alleen heeft meegewerkt aan de vereniging van 1907 onder invloed van zijn vader.

Notulen kerkeradsvergadering Aagtekerke, 12 juli 1927.

174. Zie de Saambinders van 27 september 1923, no. 22; 11 juni 1925, no. 15, 6e jrg.; 26 november 1925, no. 2, 7e jrg.

175. Saambinder 26 december 1924, no. 4, 6e jrg.

Bij Den Hengst heeft o.a. W. C. Lamain zijn opleiding gekregen. In de kerkeradsnotulen van Leiden, 2 mei 1924, staat genoteerd: „De voorzitter deelt de broeders mede dat br. Willem Cornelis Lamain, in goeden welstand is aangekomen, en door de voorzitter van den trein is gehaald. De voorzitter overhandigde ook de attestatie van genoemde br. Larnain, welke gekomen is om voor het Predikambt voorbereid te worden" Thans is Lamain de oudste nog dienstdoende predikant in de Gereformeerde Gemeenten. De enige andere predikant, die in deze jaren al predikant was, en nu nog leeft, is de hoogbejaarde R. Kok.

176. Mijn grootvader, M. Hofman, was in deze jaren ook tegen een eigen opleiding, evenals Fraanje. Later zijn beiden omgedraaid, en hebben zij zitting gehad in het curatorium dezer school.

177. Saambinder 9 september 1926, no. 21, 8e jrg.

178. „De kerk in ons Vaderland heeft groote behoefte aan wetenschappelijk gevormde menschen, die de oude beproefde waarheid brengen". „O, ik wenschte wel, dat geheel déze school overbodig werde. Dat als in de dagen van ouds onze aankomende leeraren weder gevormd konden aan de Hooge Scholen, waar weleer onze groote theologen studeerden: Smytegelt en Brakel en Hellenbroek, en zoovelen meer. Maar hoeverre zijn wij van dat herstel van Neêrlands kerk af. En toch, mijn hart gaat naar de bijeenvergadering van het gebroken Sion soms uit met innerlijke betrekking op haar één-zijn. Hoe droevig doet het u echter aan, als ge de verdeeldheid bemerkt, gevoelt onder hen, die toch in den wortel één zijn".

Geciteerd naar Golverdingen, a.w., 116, 120.

179. Golverdingen doet de gelukkige suggestie hen te noemen „de stillen in den lande". Daniël, 7 juni 1974, no. 12, 28e jrg. Wij zullen deze term hanteren.

180. I. Kievit, Tweeërlei kinderen des verbonds, 5.

G. Boer, De prediking der verzoening, 12.

181. Van Genderen, Roeping en Verkiezing, 112.

182. A. Hofman, Een nieuw verbond, 4.

183. Veenhof, Prediking en Uitverkiezing, passim.

184. Brieven, 17.

Het belangrijkste is: „E wat zegt de Heilige Schrift ervan. 2. wat heb ik ervan gepreekt. 3. wat heb ik ervan ondervonden. Als deze drie dingen niet te zamen overeenstemmen, dan zijn de twee laatste prullen en krielboelen uit de hel en het werk des satans, hoe schoon ook nagebootst, gelijk de wolven de stem des herders nabootsen, om zoo de schapen te verlokken". Een brief over de rechtvaardig- making, 10.

185. Brieven, 79. Datum 3 oktober 1844.

In het verlengde van deze brief ligt de brief gedateerd 30 november 1844. „Liggen de zonden en hare straffen voor de deur, ook Uwe genade en barmhartigheden zullen geen einde hebben. Anders ware het met ons gedaan. Slecht onzen hoogmoed, de mijne eerst, schoon ik er soms het laatste of (en dus) in het geheel niet aan wil. Overtuig ons van onze zonden, o Vader! door Uwen Geest in Uwen Zoon. Waar de zonden meerder geworden zijn, wordt genade overvloediger. Maar Gij zult eerst schuld tot schuld en zonde tot zonde maken, eer Gij Uwe vleugelen zult uitbreiden over Uw volk bij aanvang en voortgang. Eerst laat Gij ons de wrange vruchten der zonde kennen, grondig beproeven en smaken, welken gal en alsem wij op den hysopsteel van onzen hoogmoed en vermetelheid U toegestoken hebben; maar dan ook en eer niet zult Gij onzen mond vol maken van vreugde, lof en dank, omdat het Uw gewone weg is: als een land en volk gezondigd hebben. Nogtans blijft Gij onder dat alles de getrouwe Verbonds-God Uws volk. Gij doet niet naar onze zonden, Gij verhoort hen, eer zij bidden. Gij Herder van Uwe schapen! vergeet Uw volk niet". (106/107) „ Al ons bidden, lezen, zingen, doen en laten ligt in den vloek. Eten, drinken, slapen, werken. Maar laat daarom de landman na te zaaijen, omdat alles in den vloek ligt, zoo hij dat uitwendig erkent? O neen! het woord des Heeren moet in alles alleen ons rigtsnoer zijn; en dit Woord beveelt de middelen ook aan dooden, maar den zegen aan God. Het stelt God vrij in het geven of onthouden. Anders waren wij God, en niet afgefallen; noch hadden wij Gods beeld verloren, als er nog een aasje in ons overig was gebleven van licht of leven, van kennis of heiligheid, betreffelijk het geestelijk leven, werken en bestaan. Wij zijn ten enemale niet anders dan

een vloek, stank en etter voor den Heere". (113).

„God was in Christus, de wereld met Hemzelven verzoenende, haar de zonden niet toerekenende. Wij moeten maar niet zoo op een beloftetje heen gaan, maar Gods Beeld wederkrijgen door geheele vernieuwing, verandering, wedergeboorte, En dat bestaat niet in een enkele uitwendige verlaten van de zonden, om bijvoorbeeld, niet meer te drinken, te stelen, Gods dag uiterlijk niet te ontheiligen, een ieder het zijne te geven, buiten God het gansche harte. O neen! Het bestaat ook niet (schoon daarom niet af te keuren of te misprijzen op zich zelve, als bevolen middelen) in aandoeningen, tranen, bewegingen, zenuwtrekkingen en handenwringen en den duivel naloopen met zijn eigen instrument. O neen, sommige dingen daarvan kunnen er mede gepaard gaan, of voorbereidselen tot het groote werk zijn, als middelen in de hand des Heiligen Geestes, maar het is de zaak zelve niet". Brieven, 114.

Wellicht nog ten overvloede een enkel citaat.

„Grooter schuldenaar dan ik kan er niet zijn: maar ook grooter Verlosser dan Gij niet gevonden worden. Oceanen van zonde, oceanen van Genade". Een ABC door een Abéling, 43/54.

„De wet is door Mozes gegeven, maar de genade en de waarheid is door Jezus Christus geworden. Gij zult staan aan het einde der wet; Gij die een vloek geworden zijt voor vervloekten en voor goddelozen. ... Alles moetende betalen en niets te betalen hebbende, treedt Christus toe: Ik hebbe verzoening gevonden. ... Die gelooft zal hebben ende gedoopt zal zijn, zal zalig worden! Ik ben bereid te verlossen, te vergeven, te zaligen! Mijn vader neemt genoeg in het offer van Zijnen Zoon. Ik hebbe Mijn leven voor u afgelegd, Mijn bloed vergoten. Mijn vleesch verbroken; geloof alleenlijk! Zoo staat de Heere voor des verbrijzelden zondaars hart te kloppen! Zo maakt Hij hen te begeeriger aan de eene zijde, maar ook te afhankelijker aan de andere, tot hij geheel en al verslagen wordt en zijne laatste hem nog overschietende krachten hem ontnomen worden. ... Zoo is er dan geene verdoemenisse meer voor die in Christus Jezus zijn, die niet wandelen, naar den vleesche maar naar den Geest". Ibid., 106/107.

186. Brieven, 222/223, 227, 229.

187. Ibid., 177.

188. Ibid., 140/141.

189. Ibid., 194.

190. Over een leerrede van C. van den Oever, n.a.v. Zefanja 1 : 2 schreef hij: „Ik heb tweemaal eene stuiting gevoeld wegens dat punt, daar ik hem reeds over gesproken had, doch flauwlijk naar mijne menschenvrees en zondige gewoontes, hetwelk onder andere, aanleiding geweest is, schoon ik hem bepaaldelijk over dat punt niet nader ge-
246

sproken heb". Brief over de Rechtvaardigmaking, 10.

Ds. Kersten kreeg eens preken ter recensie toegestuurd van de predikanten C. van den Oever en M. Hofman. Hij schreef: „De oude C. v. d. Oever wist het wel te zeggen en God heeft hem als middel voor velen gebruikt. Toch heb ik wat tegen z'n preeken. Ze vergeestelijken te veel en dat gevoel ik steeds als een groot bezwaar. Ds. Hofman beijvert zich in zijne preeken streng Schriftuurlijk te zijn. Dat vormt dan ook een groot onderscheid tussen deze preek en de zoo even genoemde preeken van Van den Oever. Saambinder 23 oktober 1924, no. 24.

191. Van Dijke, Het veelbewogen leven, 126.

192. Beversluis, a.w., 26.

193. Bakker, Schibboleth of Sibboleth, 5-9.

194. Den Hengst, Uitgetreden, 41.

195. Geciteerd naar Steenblok/Bas, Afbakening, 36, 40. Steenblok, Bestaansgrond, 76.

196. Fransen, De verheerlijkte Immanuel, 262, 26.

197. Alle citaten werden ontleend aan Van der Heijden, Gereformeerde Geloofsleer, 33, 34, 41, 151, 245, 262, 391, 463.

198. Notulen kerkeradsvergadering Leiden, 28 augustus 1893. Uitvoerig over de kerkscheuring te Waddinxveen handelt de brochure „Hoe het groeide", gedenkboek 100-jarig bestaan der Gereformeerde Kerk te Waddinxveen.

199. Kersten, De prediking van Christus. Afscheidspreek van Ierseke, 11 mei 1926, en intreepreek te Rotterdam, 13 mei 1926.

200. Saambinder, 7 februari 1957, no. 19.

M. Hofman, Inleiding tot het geloof, 8.

201. Een ABC door een Abéling, 99.

202. Een spiegel dezes tijds.
203. Citaten uit Roepstem voor ouderen en jongeren, 8 en 14.
204. Brieven, 30.
205. Boone, Gods weldaden herdacht, 11, 16. Omstreeks 1900 geschreven.
206. Ibid., 15, 14.
207. Ibid., 15. Ritmeester, Levensschets, 48.
208. Beversluis, a.w., 11. Eveneens omstreeks 1900 geschreven.
209. Ook Schilder, Kerktaal en Leven, 55, wijst op dit taalgebruik.
210. Kersten, Dogmatiek, II, 90.
211. 's Heeren wegen, 76.
212. Aangehaald bij Beversluis, a.w., 8.
213. Doc. Ref., II, 70.
214. Los, a.w., 23, 25, 27, 31.
215. Impeta, a.w., 2e druk, 133.
216. Ibid., 135.
217. Steenblok/Bas, Afbakening, 34.
247
218. Steenblok, Bestaansgrond, passim. Bos, a.w., 104.
219. Veenhof, a.w., 273, noot 146.
220. Wust, a.w., 63, 160. 161.
221. Notulen Bakkeriaanse gemeenten, in bewaring bij de scriba van de Oud-Ger. Gem. te 's-Gravenpolder.
222. Smits, Afscheiding van 1834, II, 321.
- De Kruisgemeente Giessendam beriep in maart 1846 Wust, die het beroep aannam. „De consulent van Giessendam, de bekende C. van den Oever te Rotterdam, heeft echter geweigerd de beroepsbrief te tekenen, en acht zich zelf ook nadat Wust te Giessendam is gekomen, nog als zodanig in functie. Wust, zo zegt Van den Oever, is niet zuiver in de leer”.
223. Veenhof, a.w., 302, 305.
224. Woelderink, De Gereformeerde Gezindte, 28 e.v.
225. H. Rijksen, Gereformeerde Gemeenten, Chr. Encyclopedie, III, 2e druk, 186.
- H. Rijksen, De plaats van de Ger. Gem. in de Gereformeerde Gezindte in theologisch opzicht. In een artikel verschenen in De Saambinder van 6 november 1975, weerlegde drs. A. Vergunst de mening als zouden de leeruitspraken van 1931 onder de beheersing van de uitverkiezing staan.
226. Brienens, a.w., 238/239.
227. Landwehr, a.w., 167.
228. Bakker, Een predikatie over Jeremia 31, 44.
229. Van Dijke, Brieven, 184.
230. Van de Ketterij. De weg in woorden, 259.
231. Kersten, a.w., 106.
232. Kersten, H. Catechismus, II, 2e druk, 533.
233. Impeta, a.w., 196/197, 3e druk.
- Voornaamste Besluiten der verschillende synoden der Ger. Gemeenten vanaf 1907 tot 1948, 24.
234. Notulen Bakkeriaanse gemeenten.
235. Notulen liggend in het Kerkelijk Archief van de G.G. te Middelburg.
236. Notulen G.G. te Rotterdam, 29 januari 1909.

237. Notulen G.G. te Leiden.
238. Notulen G.G. te Rotterdam, 8 januari 1909 en 29 januari 1909.
239. Handelingen van de Synode der Gereformeerde Gemeenten op 28, 29 en 30 mei 1912. Handeling Particuliere Synode 22 april 1914 te Rotterdam.
- Den Hengst schreef later in een bespreking van een jubileumpreek van ds. M. Hofman (ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina):
- „Zo'n kanselrede stelt, naar het ons voorkomt, eischen, waaraan zelfs een kundig en geoefend homileet nauwelijks hopen durft tot bevrediging van zijn gehoor te kunnen voldoen. Ernstig is de predikatie, die ons ter recensie toegezonden werd. De diepe bastoon, aan de lezers van Ds. Hofmans predicatie's zoo wel bekend, klinkt ook door deze leerrede heen. Hij maakt er den grondtoon van uit ... De klagende boetprediker, die sterk aan Ds. Fransen herinnert, verloochent ook hier zichzelf niet ... Of er ook een toon van dankbare erkenning in deze Jubileum-preek te beluisteren valt? Hij ontbreekt niet geheel. Toch konden wij, onder het vluchtig lezen er van, de vraag niet onderdrukken, of niet een Calvinist, die een open oog heeft voor de weldaden der gemeene genade en den strijd onzer vaders tegen de Doopersche „mijdinghe" met instemming heeft nagegaan, sommige dingen anders of gansch niet zou hebben gezegd, of misschien wel heel het stuk in anderen toonaard zou hebben gezet. Doch elke vogel zingt zijn eigen wijs".
240. Notulen G. G. te Rotterdam, 4 maart 1932.
241. Ibid., 10 maart 1926.
242. Goiverdingen, Ds. Ledeboer, Daniël, 24 mei 1974.
243. Hendrix, De emancipatie van de Gereformeerden, 90.
244. Notulen G. G. te Lisse, 16 april 1900.
245. Ibid., 1 februari 1901.
246. Een ABC door een Abéling, 68/69.
247. Notulen Alg. Verg. te Benthuizen, 5 oktober 1853.
248. Fransen, Drievoudige weklachte, 31, noot 1, 36.
249. Notulen classis, gehouden 12 april 1910 te Middelburg.
250. Bakker, Een predikatie over Jeremia 31, 45, 20-23. Niet geheel duidelijk is wie of wat Bakker hiermee bedoelt. Was het de minister van onderwijs die te maken had met de wet van 1879 welke een verzwaring inhield voor het bijzonder onderwijs? Was het de minister die verantwoordelijk was voor de vaccinatie-regeling? Of wordt overdrachtelijk gesproken in deze zin, dat een ieder die „een vijand is van de leere Jezus Christus" een Jood is? In dat laatste geval behoeft er niet direkt sprake te zijn van een anti-joodse geesteshouding, die anders wel in bedenkelijke mate aanwezig is.
251. Kersten, De invaliditeitswet, 5.
252. Kersten, a.w., 7/8.
253. Voornaamste besluiten der verschillende synoden der Geref. Gemeenten vanaf 1907 tot 1948, 23.
254. Handelingen van de Synode der Geref. Gemeenten, mei 1922 te Rotterdam.
255. Zie o.a. Segers, a.w., 48.
256. Handelingen van de Synode der Ger. Gemeenten 28, 29 en 30 mei 1912 te Krabbendijke. Enige mededelingen aangaande Ds. D. J. Benjamin, 1909. En: Rapport inzake ds. D. J. Benjamin. Uitgebracht ter Synode der Ger. Gemeenten in Nederland, vergaderd mei 1910
- 248 249
te Rotterdam.
257. Fransen, De Heidelbergsche Catechismus, 85.

258. Kerkelijk Archief Ger. Gem. te Middelburg. De brief was geschreven door ds. Klaarhamer, die kort daarvoor (juni 1888) een verenigingspoging had zien mislukken.
259. Zie Golverdingen, ds. Kersten, Een kerk met orde.
260. A. Hofman. De verdraagzaamheid van Job, 13.
261. Boer, Geref. Gezindte nu en in de toekomst, 11.
262. De Wekker, 20 aug. 1948, no. 41, jrg. 57.
263. Woelderink, De Geref. Gezindte, 28 e.v.
264. Eggebeen, Niet door kracht, noch door geweld, 20.
265. Notulen ledenvergadering Moerkapelle, 16 jan. 1933.
266. Kersten, e.a., Ledeboer herdacht, 17.
267. A. Vergunst, Kranteknipsel. Aanduiding van de krant ontbrak. „De huidige kerkelijke verdeeldheid van de Gereformeerde Gezindte moet ik dus als jammerlijk voor het volksleven, als schadelijk voor de delen van de gezindte zelf, veroordelen. Bovendien acht ik ze zonde voor God en dus onheilig en verwerpelijk te zijn".
Vergunst, De Gereformeerde Gezindte en wij, 4.
„De Nederlandse Hervormde Kerk zien zij als de kerk der vaderen die thans van de zuivere leer is afgegleden, doch zodra deze Hervormde Kerk terugkeert tot de onverzwakte handhaving van de drie formulieren van enigheid, zoals weleer, en zij de dwaalleer uitdrijft, zal het noodgebouw van de Gereformeerde Gemeenten geen bestaansrecht meer hebben".
Jongedijk, Geestelijke leiders van ons volk, 39.
268. A. Hofman, a.w., 41.
269. Jongedijk, a.w., 42. Interview met ds. L. Rijksen.

BIJLAGEN

GEMEENTEN EN HUN AFGEVAARDIGDEN OP DE SYNODE VAN 9 EN 10 OKTOBER 1907

De Ledeboeriaanse gemeenten zijn aangeduid met de letter „L”.

Giessendam (L) oud. H. Bouwman en A. Benders
Aagtekerke (L) J. Corré en H. Kievit.
Middelburg (L) Ds. J. R. van Oordt en oud. G. Dingemanse
Oostkapelle (L) oud. J. de Visser en Jasper de Kam.
Meliskerke Terneuzen (L) oud. A. Janse, diaken J. S. Adriaanse.
Terneuzen (L) oud. F. Dekker en diaken P. J. Aarte
Axel (L) oud. F. v. d. Hoeven.
Goes (L) Ds. H. Roelofsen en oud. C. v. d. Strien.
Ierseke (L) oud. Iz. v. Velzen en W. Meyaard.
Krabbendijke (L) B. Meeuwsen, Chr. Sanke.
Hoedekenskerke (L) : oud. G. Tolman.
Borssele (L): oud. C. Hoogerland en J. de Kok.
Rilland (L) oud. G. Bras.
Tholen (L) oud. Jac. v. d. Velde.
Sint-Annaland (L) : oud. C. v. Bendegom.
Nieuwerkerk (L) oud. C. Kik en J. J. v. Klinken.
Haamstede (L) oud. Jac. v. Poperingen en P. Beekman.
Rotterdam Ds. G. H. Kersten en oud. M. v. d. Berge.
Rotterdam-Slachthuiskade (L) Ds. N. H. Beversluis en oud. G. De Ruiters.
Nieuw-Beijerland (L) : oud. J. J. v. Lieburg en diaken W. Hoepel.
's-Gravenhage (L) oud. C. de Jong en N. Schrave.
Moerkapelle (L) oud. P. Molenaar en J. v. d. Spek.
Benthuizen (L) oud. J. v. d. Dool en J. Brechtman.
Charlois oud. J. de Wit en diaken H. v. d. Tholen.
Lisse. Ds. J. Overduin en oud. A. v. Drongelen.
Amsterdam: Ds. D. C. Overduin en oud. J. v. Erk.
Westzaan : oud. J. Glas en Koopman.
Zeist (L) : oud: C. v. Dam en F. v. Eekeren.
Tricht: oud. C. Schouten en G. Slob.
Kampen : oud. G. Room.
:
250 251

BEPALINGEN

betreffende de openbaring van de instituaire eenheid der kerke Christi, door de „Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis" en de „Gereformeerde Gemeenten" ontstaan uit de actie van wijlen Ds. Ledeboer, respectievelijk gehouden de 23e Mei en de 5e Juni 1907 te Rotterdam, kerkgebouw Boezemsingel 48.

Artikel 1.

Als accoord van kerkelijke gemeenschap wordt aanvaard en blijve gehandhaafd de D.K.O. vastgesteld in den jare 1619, behoudens die artikelen, die door verandering van de verhouding tussen Kerk en Overheid, of door het wegvallen der Waalse taal, niet meer van kracht zijn; van welke artikelen de kerken zelve aanwijzing doen zullen.

Barneveld : Ds. A. Janse en oud. H. v. Schothorst.

Twelloo : oud. A. te Voorde en J. W. te Voorde.

Beekbergen : oud. E. v. Grol.

Rijssen: oud. A. Baan en G. J. Lichtenberg.

De gemeente van Opheusden liet de eerste dag verstek gaan. De tweede dag meldden zich als afgevaardigden IJ. van Dam en B. v. Neerbos.

Overgenomen uit M. Golverdingen, a.w., 38/39 en de notulen van deze synode, liggend in het kerkelijk archief van de G. G. Zeist.

Artikel 2.

Dienovereenkomstig zullen de kerkelijke vergaderingen gewijzigd worden, zó dat in plaats van in Classicale en Algemeene Vergaderingen, de kerken voortaan zullen samenkomen in Classen en Synoden, Provinciale en Generale.

Artikel 3.

De indeling der kerken in Classen zal geschieden naar de ligging der kerken, door de eerstkomende Algemene Vergadering.

Artikel 4.

Zoveel mogelijk zal elke Classis zelf hare vacante kerken bedienen. Classen, waarin het getal Leraars te klein is, zullen de hulp in mogen roepen van meer bevoorrechte Classen.

Bij het vaststellen van de predikbeurtenlijst zal zorg gedragen, dat zo min mogelijk één der kerken zich te beklagen heeft.

Artikel 5.

De Vereniging der kerken is Classicaal en Synodaal. Aan de kerkeraden van die plaatsen, waar van beide lichamen kerken zijn, blijft overgelaten, ook de plaatselijke eenheid tot stand te brengen, onder goedkeuring harer Classis.

Artikel 6.

De officiële erkenning van elkanders ambten en ambtelijke verrichtingen, zoals zij verleden jaar is vastgesteld, wordt onvoorwaardelijk bestendigd.

Artikel 7.

Het onderzoek ter toelating van nieuwe Leraars en Oefenaars zal geschie-

252

253

den door de Classis waaronder de beroepende kerk ressorteert ten overstaan van de deputaten der Synode.

Artikel 8.

Alle Leraars en Oefenaars, sprekende in de Gemeenten, die zingen de Psalmberijming van Datheen, zullen die berijming van de kansel aflezen. De Leraars en Oefenaars, die enig bezwaar hebben tegen de nieuwe berijming, en die tot nog toe niet zingen, zullen, optredende

in de gemeenten, waar zij in gebruik is, geheel vrijgelaten worden, van de stoel de berijming Datheni af te geven.

Artikel 9.

Nimmer zal een Leeraar of Gemeente mogen gedwongen worden in een plaats te spreken of te doen spreken, wanneer voor hem of haar bezwaren liggen ten opzichte van de Psalmberijming.

Artikel 10.

In alle Classicale en meerdere vergaderingen zullen gezongen worden de Psalmen van Datheen.

Artikel 11.

Opdat de eenheid der kerken zich ook naar buiten openbare, zullen de kerken de namen dragen van „Gereformeerde Gemeenten“.

Waar echter verwickelingen met de Overheid, financiële verbindingen of anderzins, moeilijkheden geven, zal met die gemeente geduld geoeffend worden in het wijzigen van de naam

Artikel 12.

Alle dienaren des Woords zullen onderschrijven de confessie, catechismus, mitsgaders de Canones van Dordrecht, volgens het Formulier daarvan zijnde (Post Acta Sessie 164 VI).

Artikel 13.

Op de eerst komende Algemene Vergadering bijeengeroepen ter definitieve vaststelling van alle punten, de vereniging betreffende, zal uit haar en door haar ene commissie worden benoemd, met opdracht, bestaande geschillen tussen gemeenten over voorgaande zaken (dus niet omtrent enig punt der vereniging) te onderzoeken en te beslechten; aan het oordeel dezer commissie zullen partijen zich moeten onderwerpen.

Aldus vastgesteld de 25e Juli 1907 te Rotterdam.

De Deputaten daartoe benoemd de 5e Juli te Middelburg:

(was get.)

N. H. Beversluis, Praeses, pred.

L. Boone, pred.

G. H. Kersten, Scriba, pred.

A. Janse, pred.

J. R. van Oordt, pred.

J. Overduin, pred.

D. C. Overduin, pred.

H. Roelofsen, pred.

H. Kievit.

M. Romein.

A. Werner.

H. v. d. Tholen.

J. Glas.

D. Fiksen.

J. v. d. Velde.

C. v. Dam.

J. Corree.
C. Hoogerland.
A. Baan.

Overgenomen uit Kersten, Kort Historisch Overzicht, Bijlage.

254 255

AFGESCHIEDENEN

Niemand spreekt meer van koksianen;
Van fijnen en motregen weet men wèl.
De glans van een scheldwoord gaat gauw tanen
Maar de haat is nog laaiend als de hel.

Men vormde een ring om ze neer te beuken.
Dat is een prettig en gevaarloos spel.
Men hoeft zijn kleren niet eens te kreuken.
Weerloze mensen sterven wondersnel.

God hoort de hoon, belacht des vijands spot,
Laat toe dat dood en duivel hen bedot,
Maar 't volk dat toevlucht zocht in het gebed
Heeft hij als vorsten in het land gezet.

Men stal hun brood en dwong hen te luieren,
Ze werden gevangen en uitgezet.
„Gaan jullie maar naar de hemel kuieren,
Met zijn vele woningen, goed en net".

Willem de Mérode

VRIJMACHTIGE GENADE

Sloeg Gij, o God, op mij Uw ogen,
Ik, ik een voorwerp van meedogen,
O, God, genade rijk en vrij,
Zaagt Gij op mij, op mij, o Vader,
Die U verstiet, zijn Levensader,
Zaagt, Gij, o Vader, ook op mij.
Geen eeuwigheid kan het beseffen,
Ook mij wou Gods genade treffen,
Ook mij trok Zijn barmhartigheid,
Ook ik, getrokken uit het duister,
Gezet in 't Konings volle luister,
Ook mij bereid de zaligheid.
Ook ik, mijn God, een uitverkoren,
Ook mij barmhartigheid beschoren,
Ook ik van eeuwigheid bemind,
Ook ik bestemd tot eeuwig leven,
Mijn naam mee in Uw boek geschreven,
Ook ik van eeuwigheid Uw kind.

L. G. C. Ledeboer

VOOR KLEINE KINDEREN

Kom zusje, laat ons danken,
Al zijn het kinderklanken
De Heer' versmaadt ons niet,
De Heer' wil kinderen horen
Die Hij heeft uitverkoren,
En 't eeuwig leven biedt.
Wil onze knietjes buigen,
Laat ons U dank betuigen,
Al is het maar een woord.
Ach Jezus, wil ons geven
Voor U alleen te leven,
En trek ons door Uw Woord.

L. G. C. Ledeboer

256

257

IN DE GEVANGENIS

Mijn leerschool is 't gevangenhuis,
't Gevangenhuis mijn zoetste kruis,
De Heer' mij daar te leren heeft,
Wat Hij mij elders niet zo geeft;
Een leerschool, waar mij Jezus leert
En satans strikken van mij weert.
En val ik soms, Hij vat mij weer
Door Zijne hand, ter Zijner eer.
Naar Zijne raad en wil en weg,
Maar niet naar eigen overleg.
Zijn weg is goed, de mijne slecht,
Het kromme brengt de Heer' terecht,
Hij leidt en leert mij naar Zijn Woord
En trekt mij door Zijn liefdekoord.
En kom ik onvoorziens ten val,
Hij is en blijft mijn enig al,
Mijn enig goed, mijn enig deel,
Het is mijn al, dus heb ik veel,
En overvloed van waar genot, Want
Jezus is en blijft mijn God.
Mijn hoop, mijn troost, mijn Levensvorst,
Naar wie mijn ziel gestadig dorst.
Och, mocht het meer zijn, schenk het mij,
En maak mij van de lasten vrij,
Van zonden, ongeloof en schuld,
Uw liefde meer mijn hart vervult,
Genadestroom er af en aan,
Zo zal het wel ten hemel gaan.

STERVENSLIED

*Ik ga sterven,
Doch het brengt mij geen verdriet!
Lang in Kedar rond te zwerven
Is slechts bitter zielsverdriet!
Ik ga sterven!
Ik herhaal het duizend werven:
't Lust mij hier beneden niet!
Lieven! weest toch niet verbolgen
Als mijn jongste polsslag slaat!
Jezus wenkt: Ik zal Hem volgen,
Waar Hij voor mij henengaat!
Schoon 't door 't dal des doods moog' wezen.
Met Hem heb ik niets te vrezen,
Op Wie al mijn hope staat.
Ik ga sterven!
Neen, de dood verschrikt hem niet,
Die gelovig bij het zwerven
Op zijn Borg en Midd'laar ziet!
'k Vlucht met Mozes in de klove –
Wie zal mij de schuilplaats roven,
Die Zijn open zijde biedt?
Ik ga sterven!
Leven! beid toch met geduld,
Daar gij weldra 't droevig zwerven
Met de hemel ruilen zult!
Daar u Jezus ras zal halen
In Zijn blijde bruiloftszalen,
En daar al uw hoop vervult.
Ik ga sterven!
Lieve Jezus! Kom toch ras!
Breek deez' aarden kruik aan scherven,
Die geheel onbruikbaar was!
Wonder! nimmer af te meten,
Gij voor mij door God vergeten,
Toen Uw dood mijn ziel genas.*

Dit gedicht werd vervaardigd door *de echtgenote van wijlen Ds. P. Los*, in het voorgevoel van haar naderend sterven. Slechts enkele dagen later is zij overleden.

**LIJST VAN GEMEENTEN DIE IN 1868 BEHOREN TOT HET VERBAND
DER BEKENDE ALGEMENE VERGADERINGEN DER
GEREFORMEERDE GEMEENTEN ONDER 'T KRUIS**

KRUISGEMEENTEN

Alblasserdam
Amsterdam
Arnhem
Barendrecht
Bleiswijk
Enkhuizen
Enschede
Goes
's-Gravenhage
's-Gravenzande
Haamstede
Bergambacht
Den Helder D
ordrecht
Kampen
Haarlem
Oudvossemeer
Hasselt
Rotterdam
Hazerswoude
Rijssen
Hellevoetsluis
Tricht
Hillegom
Valkenburg
Katendrecht
Waddinxveen
Lisse
Woerden
Middelharnis
Naarden
Noordwijk aan Zee
Oosterland
Middelburg
Oude en Nieuwe Wetering
Zegveld
Zutphen
Zwartsluis
Zwolle
Zalk

31 juli 1890.
21 februari 1899.
10 en 11 oktober 1899.
8 en 9 mei 1900.

Ontleend aan een nog te publiceren schets van de hand van dr. C. Smits over de voorgeschiedenis van de Kruisgemeente te Tricht.

Naar ons inzicht behoren hier de volgende gemeenten aan toegevoegd te worden:
Zie: Honderdveertig jaar gemeenten en predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Plaats: Lisse.

Afgesproken werd voortaan twee keer per jaar te vergaderen.

Plaats: Het volkskoffiehuis „De Hoop" te Amsterdam.

Praeses: Ds. C. Pieneman.

Scriba: R. Segers.

J. Vader liet zich vertegenwoordigen door zijn zoon L. Vader!

Plaats: Opheusden.

Praeses: Ds. J. Overduin.

Scriba: R. Segers.

Besluit: Elke leraar zal voor de 6 vakante gemeenten 3x één zondag afstaan.

Plaats: Rotterdam.

Praeses: ds. J. Overduin.

Scriba: Wildeborg.

Onderwerp o.a.: Vraag van Lisse hoe te handelen om in den geordenden weg leeraars te vormen?

Besluit:

1. preek houden
2. onderzoek naar:
 - a. bekeering en roeping
 - b. dogmatische kennis
 - c. exegese
 - d. Bijb. Gesch.
 - e. Kerk. gesch.
 - f. Kerkrecht.

Vereniging: Ds. Van Loon uit Leiden is ter vergadering om een vereniging te bepleiten. Hij „houdt een breedvoerig, zelfs wijdloopig betoog".

Besluit: Geen vereniging. Hij is te weinig bekend; zijn zaak vormde geen punt van de agenda. Ds. Van Loon dringt op afhandeling aan met „veel omhaal van woorden en verlaat de vergadering".

Rondvraag: De scriba wijst op het losse van het kerkverband en spreekt zijn wensch uit dat hierin verbetering zal worden aangebracht.

260 261

5 en 6 juni 1901.

26 mei 1903.

21 en 22 mei 1902.

Plaats: Lisse.

Praeses: ds. J. Overduin.

Scriba: R. Segers.

Vragen Lisse:

1. Hoe komen we in den geordenden weg aan Leeraars?

2. In hoeverre mogen wij vereeniging zoeken met andere kerken?

3. Mogen wij Leeraars uit een ander genootschap overhalen tot onze vereeniging?

Antwoord:

1. Opleiding voor onze Leeraars is noodzakelijk, mits de goddelijke roeping blijke.

3. Als er overeenstemming is wat de Leer aangaat.

Afwezig: Kampen. Gewezen wordt op de verdeeldheid in deze gemeente.

Visitatie: Ds. Pieneman was met een deputatie naar Meliskerke geweest, waar men hem weigerde te ontvangen. De kerkeraad doet hiervoor schuldbelijdenis.

Vereeniging: Er is een verzoek hiertoe van Ds. van Oordt uit Charlois. Hij weigert aanvanke-lijk een onderzoek op grond van zijn roeping en ambtsbediening.

Plaats:

Praeses: Ds. C. Pieneman.

Scriba:

Vereeniging: Ds. Van Oordt verenigt zich met de Kruisgemeenten.

Behandeld wordt: de interne verdeeldheid in Kampen.

Rondvraag: Kan een armlastige ouderling zijn? Antwoord: Nee, maar treedt met voorzichtig-heid op.

Plaats:

Praeses: Ds. H. Roelofsen.

Scriba: G. Segers.

Deze was op dat moment geen kerkeraadslid maar kerkmeester te Lisse!

Agenda: Ontbrak als gevolg van:

a. de spoorwegstaking

b. de arbeid op het land.

Behandeld wordt: de zaak Kersten.

Plaats: Rotterdam.

Praeses: Ds. A. Janse.

Scriba: G. C. Tromp.

Behandeld worden:

1. de zaak Kersten. Hij wordt in alle rechten hersteld. Vijf leden stemmen hier tegen.

2. vereeniging met Ledeboerianen. Kersten zal een onderzoek naar de mogelijkheid daarvan instellen. Pieneman is tegen. Overduin voor.

3. De interne verdeeldheid in Kampen.

Drie kerkeraadsliden worden geschorst. (Classicale Vergadering).

Plaats: Rotterdam.

Praeses: ds. C. Pieneman.

Scriba: v. d. Berge (ouderling te Rotterdam) Behandeld wordt: de zaak Kersten. Intrekking van het besluit der Alg. Verg. wordt verlangd. Plaats: Lisse.

Praeses:

Scriba:

Behandeld wordt een vereniging met Amsterdam.

Plaats:

Praeses:

Scriba:

Behandeld wordt de aanmelding van D. C. Overduin en G. H. Kersten tot het predikantschap.

Er zullen wegen gezocht worden om te verenigen met Ledeboerianen.

Beroep van Goes op ds. Roelofsen voor onwettig verklaard, met algemene stemmen.

Plaats:

Praeses: D. C. Overduin.

Scriba: Ds. G. H. Kersten.

Behandeld wordt: conflict met Lisse.

Plaats: Barneveld.

Praeses:

Scriba: Ds. A. Janse.

Behandeld wordt: verzoening met Lisse.

29 en 30 juli 1903. 9 februari 1904. 8 en 9 juni 1904. 16 en 17 mei 1905.

16 en 17 mei 1906.

27 juni 1906.

262 263

VERGADERINGEN DER LEDEBOERIANEN TOT 1907

(voor zover achterhaald)

Tenzij anders aangegeven betreft het Algemene Vergaderingen.

5 oktober 1853. Plaats: Benthuizen.

Praeses: Ds. L. G. C. Ledeboer.

Onderwerp: Onderwijs.

11 mei 1864. Plaats: Sint-Annaland (Classicale Vergadering).

Bespreking geschil ouderling Bakker met ds. Van Dijke.

14 september 1864. Plaats: Middelburg (Classicale Vergadering).

Breuk in Ledeboeriaanse gemeenten tekent zich af.

9 november 1864. Plaats: Stavenisse (Classicale Vergadering).

Splitsing gemeenten in een tak Van Dijke en in een tak Bakker.

15 december 1883. Plaats: Middelburg.

Bespreking met ds. Schaafsma over bevestiging D. Janse.

25 februari 1885. Plaats: Middelburg (Provinciale Vergadering).

26 oktober 1887. Plaats: Middelburg (Provinciale Vergadering).

21 mei 1890. Plaats: Krabbendijke (Provinciale Vergadering).

14 oktober 1891. Plaats: Bruinisse (Provinciale Vergadering).

11 april 1883. Plaats: Benthuizen.

Praeses: ouderling D. Janse.

Verkiezing predikant uit een drietal:

D. Janse (30 stemmen)

J. Vader (18 stemmen)

D. Wijting (9 stemmen)

18 juni 1884. Plaats: Middelburg.

Breuk met Goes.

9 september 1885. Plaats: Middelburg.

Geschil met Jan Vader. Vader weigert een beroep der gemeenten.

23 juni 1886. Plaats: Middelburg.

Geschil met Jan Vader. Wil een beroep der gemeenten niet aannemen, aangezien hij ds. Janse niet als wettig predikant kan erkennen.

Ds. Van der Velde sluit zich aan bij de gemeenten.

8 juni 1887. Plaats: Middelburg.

Praeses: Ds. D. Janse.

Bespreking samengaan met Dolerenden.

23 mei 1907. Plaats:

Praeses: Scriba:

Behandeld wordt: vereniging met Ledeboerianen.

9 en 10 oktober 1907. Plaats: Rotterdam.

Praeses: Ds. N. H. Beversluis.

Scriba: Ds. G. H. Kersten.

Gezamenlijke vergadering met Ledeboerianen.

264 265

20 juni 1888. Plaats: Middelburg.

Samengaan met Dolerenden.

11 juni 1890. Plaats: Middelburg.

Breuk met Jan Vader.
12 juni 1895. Plaats: Benthuisen.
Breuk met ds. Van der Velde.
Ds. Maliepaard veroordeeld wegens „zijn moedwillige verlating van de gemeente Terneuzen".
10 juni 1896. Plaats: Bruinisse.
Verkiezing predikant.
Beverluis krijgt meer stemmen dan Boone. Geen van beiden heeft echter de absolute meerderheid.
28 september 1898. Plaats: Krabbendijke.
Opnieuw wordt er gestemd voor een predikant. Beverluis wordt beroepbaar gesteld.
17 juni 1899. Plaats: Moerkapelle.
Beverluis ontwikkelt zijn bezwaren tegen een bevestiging door ds. Janse.
13 juni 1900. Plaats: Middelburg.
Er wordt een rooster vastgesteld voor deze vergaderingen.
Regeling preekbeurten.
26 juni 1901. Plaats: Bruinisse.
Gesproken wordt over een strenger toezicht op de Sabbathsheiliging, anders „wordt de censure toegepast".
Opm.: Hoewel dit niet vermeld wordt, zal ds. D. Janse zeer waarschijnlijk als praeses gefungeerd hebben bij bovenstaande vergaderingen.
30 juni 1902. Plaats: Terneuzen.
Aard: Classicale Vergadering.
Praeses: Ds. L. Boone.
Gememoreerd wordt het overlijden van ds. Janse.
31 oktober 1902. Plaats: Middelburg.
Aard: Classicale Vergadering.
Besproken worden ingebrachte bezwaren tegen ds. Boone.
Middelburg zal een beroep uitbrengen op ds. Roelofsen.
1 juli 1903. Plaats: Middelburg.
Beverluis en Boone verzoenen zich.
7 juni 1905. Plaats: Bruinisse.
Praeses: Ds. L. Boone.
Ontvangst deputatie Kruisgemeenten: Ds. C. Pieneman, ds. J. Overduin en Ds. A. Janse.
Resultaat negatief.
4 en 5 juni 1907. Plaats: Middelburg.
Praeses: Ds. L. Boone.
Ontvangst deputatie Kruisgemeenten: Ds. A. Janse en Ds. G. H. Kersten. Besloten wordt tot vereniging.
9 en 10 oktober 1907. Plaats: Rotterdam.
Praeses: Ds. N. H. Beverluis.
Scriba: Ds. G. H. Kersten.
Gezamenlijke vergadering met Kruisgemeenten.
266 267

GEMEENTEN VAN STERKENBURG, STAM, VLOT, C.S.

Enkele artikelen uit de Statuten vastgesteld op de vergadering van de besturen van de Kerkgemeenschappen te resp. Alblasserdam, Hendrik-IdoAmbacht, Schiedam en Waddinxveen.

Artikel 4

Nochtans hebben zij nimmer de vrijheid gevonden zich tot een kerk of kerkgenootschap te verheffen, daar zij van de Nederl. Herv. Kerk belijden, dat deze als het in Nederland geopenbaarde lichaam van Christus, gekocht door Zijn dierbaar bloed, hetwelk is bevestigd met het bloed der martelaren, de moederkerk is.

Artikel 7

Mitsdien kunnen zij geen enkele afscheidingsgroep erkennen als de voortzetting van de Christelijke kerk, doch belijden zij dat heel het kerkelijk erf van Nederland onder de breuk ligt, als een nationale zonde, waar zij zelve niet boven staan, daar deze zonde geheel Nederland aangaat.

Artikel 8

Zij zijn dan ook noodgedwongen blijven voortbestaan, zonder zich ergens bij te kunnen aansluiten of zonder zichzelf zelfs maar een naam te durven aanmeten, of lidmatenboeken te durven aanleggen, zorgende alleen voor een behoorlijke administratie en de bediening van de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal, als de van God Zelf ingestelde sacramenten.

Groepen te:

Alblasserdam
Capelle a. d. IJssel
Waddinxveen
Schiedam
H. I. Ambacht
Scheveningen
Sliedrecht
Nieuw-Beijerland
Kinderdijk
Moordrecht

Voorgangers:

B. Sterkenburg
H. Stam
H. Vlot
J. H. Bogaard
H. Hofman
A. P. Verloop
G. van de Breevaart
A. de Waard
A. Bijkerk

Noemen zich: Hervormd lokaal of vrije Oud-Gereformeerde Gemeente of Gereformeerde Samenkomst

INGEZONDEN BRIEF

van Ds. Kersten in „De Zeeuw", 11 jan. 1909, over de houding van ds. Boone in 1907

Ingezonden stukken

(Buiten verantwoordelijkheid der Redactie).

Rotterdam, Jan. 1909.

Geachte Redactie!

Onzerzijds mag een woord van protest niet uitblijven tegen de van den geschorsten predikant L. Boone gegeven verklaring, „Waarom hij niet was medegegaan met de vereeniging van de Geref. Gemeenten", zooals die verklaring voorkomt in uw blad van 29 Dec. 1908 (no. 75).

Vriendelijk vraag ik daartoe een klein plaatsje in De Zeeuw.

Vooraf nu zij vastgesteld, of het protest uw verslaggever dan wel ds. Boone treffen moet. Tweeërlei toch is mogelijk. Uw verslaggever heeft zuiver het gesprokene weergegeven, of hij heeft er wat van gemaakt. Hoewel ik nu het laatste geheel onaannemelijk acht, ds. Boone verklaart in een brief van 1 Jan. 1908: „Het is een misverstaan, die zoo iets in de krant laat zetten". De weerlegging dezer verklaring laat ik voor den verslaggever. In het vertrouwen, dat niet is misverstaan bepaal ik mij tot de opgegeven redenen, waarom ds. Boone beweerde niet mede te kunnen. „Ziende op den strijd van ds. Ledeboer en v. Dijke", zoo lezen we in het verslag, „op de weifelende houding van de dienaren Beversluis en Van Oordt aan hem uit hun woord en geschrift openbaar geworden, en op het woord der Schrift uit Spr. 6 : 24, dat spreker als het ware op de ziel gebonden werd, stond het voor hem vast. dat hij moest blijven bij de oude leer der Dordtsche vaders, bij de kerkelijke tucht, de Psalmen Datheni en het ambtsgewaad".

Mijnheer de Redacteur, ik kan u verzekeren dat ds. Boone niet weet wat hij zegt. Als deputaat onzer kerken heb met anderen ook ik hem gevraagd te willen aanwijzen, waarin wij van de leer en tucht der vaders afweken. Want zeker is bedoeld in het verslag de tucht naar den regel van Dordt. Immers ook wij handhaven de tucht, dat is o.m. ds. Boone zelf gewaar geworden. En hoe de Geref. Gemeenten in Nederland zich de tucht denken is te lezen in ons werkje: „De Tucht in de Kerke Christi". Voor de vierschaar van het kerkrecht wil ik doen uitmaken wat Dordtsch is: het door ds. Boone of door ons voorgestane. Was het wonder dat wij op onze vraag de afwijkingen aan te toonen, geen antwoord kregen?

Het z.g. ambtsgewaad (dwaas genoeg wordt bedoeld een steek en korte broek) is niet veranderd door de saamkoming van de kerken die nu de Ger. Gem. in Nederland vormen; reeds vóór dien waren Ledeboers kerken er afgestapt; ds. Van Oordt en ds. Roelofsen toch droegen dat „gewaad" niet; maar ds. Boone mocht 't blijven dragen, gelijk hij deed.

En wat ten slotte de Psalmen Datheni betreft, ds. Boone verklaarde als Praeses der Vergadering van 5 Juni te Middelburg dat de Psalmberijming geen hinderpaal kan zijn, dat het blijven zingen der oude genoegzaam gewaarborgd was. N.B. ds. Boone had reeds in een enkele onzer kerken nieuwe laten zingen.

Waarom nu, zoo vroeg ik, heeft ds. Boone zich van ons losgescheurd? Heeft iets anders dan de lust tot scheurmakerij hem gedreven, dan gewis was het vreeze voor orde en tucht.

Groener nog wordt 't mij als ds. Boone verklaart tot die scheurmakerij gekomen te zijn, le door te zien op den strijd van ds. Ledeboer en Van Dijke. Waarover ging die strijd? Waarover begaven die mannen zich in de bres? Heeft 't iets te maken met het doen en laten van ds. Boone? Die mannen staan te hoog met hun heiligen ijver een onwaardig gedrag als dat van ds. Boone goed te maken.

2. Is ds. Boone tot zijn goed (?) besluit gekomen door „de weifelende houding van de dienaren Beversluis en Van Oordt aan hem uit hun woord en geschrift openbaar geworden".

Ds. Beversluis tot Maart '08 mijn collega te Rotterdam ging steeds met vasten tred; zijn geheele optreden was gekenmerkt door vastberadenheid. Z. Eerw. was uit het geslacht der IJzermans; en van ijzer was hij eer te vast dan weifelend. Zoo noodig zal ik dit bewijzen, in zake de „vereeniging“.

En ds. v. Oordt wankelde evenmin Alleen Z. Eerw. maakte bekend dat twee gemeenten in zijne Classe bezwaar hadden, waarvan hij oplossing begeerde. Ds. Boone antwoordde toen:

„St. Philipsland, 1 Juli '07.

Waarde Broeder.

De Heere zij met u en de uwen.

Heden hebben wij uw brief in den besten welstand ontvangen en den inhoud gelezen; tot mijne verwondering. Waarde Broeder ten eerste dat u zoo de hand drukte op de vergadering (bedoeld is verg. te Middelburg waar de „vereeniging“ tot stand kwam) aan de broeders van vereeniging; hoe kan u nu een bezwaar hebben. Dat voor God gebeurd is dat het op gemoed gegaan is en niet met verstand. Dus u is mis. Want vóór dat de broeders er waren hebben wij het hooren lezen (het stuk n.l. door de deputaten der „Kruiskerken“ Ds. A. Janse, Ds. Kersten en Br. A. Janse van Meliskerke opgesteld en der vergadering te Middelburg gepresenteerd 4 Juni '7) en wel terdege over gesproken“. Nu volgen eenige smadelijke zin-

270

271

nen en dan ... „het is gegaan om te vereenigen en daar ben ik van harte voor“.

Voorts wordt dan door Ds. Boone nog medegedeeld dat in zijn Classe niemand tegen is van kerkeraden noch leden; en eindigt hij op gebruikelijke wijze

L. BOONE“.

Is nu van weifeling sprake, als ter gelegener tijd een leeraar de bezwaren inbrengt die niet de zijne doch die der gemeenten zijn?

't Recht eischt dat Ds. Boone deze beschuldiging terug neemt.

En al hadden genoemde leeraars gewankeld, gaf dan die houding ds. Boone recht zich te onttrekken; hem die „van harte vóór was“?

3. Ds. Boone is op de ziel gedrukt Spr. 6 : 24.

Nu begeer ik over het gemoed van ds. Boone niet te heerschen, doch onze Redelijke Godsdienst gedooft m.i. niet zulke dingen als werk des H. Geestes aan te nemen. Spr. 6 : 24 heeft niets te maken met den toestand waarin ds. Boone zich bevond. Hij zelf heeft dit ook begrepen; althans hij schreef 1 Jan. '08: „Er staat in De Zeeuw Spr. 6 : 24, dat heb ik niet gezegd; dat is mis van den berichtgever“. Spr. 6 : 5 en 24: 21 moesten den grond vormen. 't Zou te veel plaats in Uw blad vragen, zoo ik dit onnoozele argument weerleggen moest. Ieder die wel denkt zal het uit 't bovenstaande duidelijk zijn „de verklaring, die ds. Boone gaf, waarom hij niet was medegegaan met Vereeniging van Ger. Gem.“ houdt geen steek. En daarmede blijft zijn afscheiden veroordeeld als scheurmakerij.

U geachte Redactie dank zeggend voor de verleende plaatsruimte, verblijf ik met de meeste hoogachting,

Uw dw. d.,

G. H. Kersten,

v. d. m. te R'dam.

(Wij maken den geachte inzender opmerkzaam dat wij de foutieve wedergeving der teksten terstond in een volgend no. hebben hersteld. Onze berichtgever schreef: Spr. 6 en 24. Wij

meenden dat bedoeld was vers 24; zoo kwam de vergissing in de wereld. Red.)

Zie voor overzichten en statistieken de originele versie in pdf formaat

TABEL VAN AMBTSBEVESTIGINGEN (Ledeboerianen)

L. G. C. Ledeboer op 29 juni 1838
(daarvoor op 3 mei 1869 door v. d. O.)

L. van der Velde in januari 1878

D. Wijting in maart 1883

N. H. Beversluis op 24 november 1901

A. O. Schaafsma

D. Bakker op 18 oktober 1865
(handoplegging)

D. Janse op 16 december 1883

M. Ruben in 1889
(handoplegging)

L. Hubregtse in 1911

G. van der Garde in 1911

P. van Dijke op 23 maart 1851

L. Boone op 26 december 1889

P. Los op 5 juni 1870

OVER EN UIT OUDE NOTULEN

Veel van wat in dit boek werd verwerkt, werd aangetroffen in oude notulen. Er is in de loop der jaren heel wat verloren geraakt. Toch bleek er gaandeweg in de diverse kerkelijke archieven meer te liggen dan verwacht werd. In Zeist liggen de notulen die een verslag geven van de vereniging van 1907, notulen van de Kruisgemeenten voor 1907 en bovendien bijna alle jaargangen van de Saambinder. In Middelburg bevindt zich veel materiaal over de Ledeboeriaanse gemeenten, in Rotterdam is een aanzienlijke hoeveelheid geschreven materiaal aanwezig, evenals in Leiden en Lisse. Zo zal er hier en daar nog wel een gemeente zijn die waardevolle notulenboeken in zijn bezit heeft.

De kwaliteit van deze notulen is over het algemeen redelijk. Zeker, het komt voor dat er geen datum wordt vermeld, dat de notulen niet ondertekend zijn, of dat er een zeer kort nietszeggend verhaal wordt opgeschreven. Maar als men als criterium hanteert, dat notulen de plaats en datum moeten aangeven, wie er aanwezig waren op de vergadering, en wat door welke persoon gezegd werd, dan voldoen deze notulen daaraan. Ze zijn vaak zelfs zeer uitvoerig in hun beschrijvingen, met een wijdloopigheid die kenmerkend is voor deze jaren. Ook treft ons de openhartigheid waarmee namen en zaken worden genoemd, ook al gaat het om pijnlijke zaken. Dat contrasteert met het huidige gebruik meer „verhullend” te schrijven over „een lid van de gemeente”, en sommige zaken een beetje in het vage te laten. Toch is dat laatste formeel niet juist (pastoraal gezien ligt het anders). Er wordt genotuleerd om later precies na te kunnen slaan wie wat gezegd of gedaan heeft op welke datum. En het wordt voorgelezen en ondertekend in de eerstvolgende vergadering als zijnde juist en waar bevonden.

Er zijn scriba's die al het materiaal dat aan hun beheer is toevertrouwd centraal op één plaats netjes bij elkaar hebben gebracht, hetzij in een kluis van de kerkeraadskamer, hetzij in een stalen kast bij hen thuis. Wij vragen ons echter af of het niet neg beter is al het oude archiefmateriaal der gemeenten op één centrale plaats te bewaren. De bibliotheek van de Theologische School te Rotterdam zou daarvoor geschikt zijn. Ook valt te denken aan het Rijksarchief te 's-Gravenhage waar het gedeponeerde materiaal met wettelijke waarborgen is omringd. Daarmee voorkomt men dat materiaal verloren gaat. Vroeger is het meermalen voorgekomen dat scriba's alles thuis hadden liggen, meestal ongeordend, zodat als zij over-Gereformeerde Gemeenten

leden, of bedankten als scriba, hun opvolger met nieuwe boeken moest beginnen, of niet alle boeken overhandigd kreeg. Naderhand werden deze dan weggegooid!

Vaak kwamen wij in oude notulen dingen tegen die niet direkt bruikbaar waren voor dit boek, maar die wel interessant (en soms amusant) zijn. Een kleine bloemlezing willen wij u niet onthouden. Namen zijn waarnodig veranderd.

5 november 1909

Aangaande het verzoek om een zangvereniging op te richten geeft de kerkeraad geen toestemming dan mannen en vrouwen apart, en uitsluitend niet anders dan Psalmgezag onder toezicht des kerkerads.

3 augustus 1904

De kerkeraad is voornemens huisbezoeking te doen.

15 september 1905

Is het waarheid dat mej. J. meer dan eenmaal Haarlemmerolie heeft ingenomen om gevreesde zwangerschap als gevolg van ongeoorloofde betrekkingen te verwijderen?

18 juli 1884

Diaken W. brengt in het midden dat hij wegens aanhoudende ziekte en ongesteldheid van hem

en zijn echtgenoot zijn werk niet langer kan doen.

18 juli 1884

Geld geteld. Redenen tot God ons te wenden om meerdere stoffelijke bewijzen van zegen daar de collecte deze maand de minste was, in al den tijd dat Ds. bij ons arbeidde.

31 oktober 1902

De vergadering opent de voorzitter door het zingen van ...

7 december 1920

Broeder D. verzoekt in 't vervolg de vergaderingen te doen plaats hebben met lichte maan, gelet op de verre en eenzame polderwegen, die sommige moeten afleggen, dit wordt door allen goedgevonden en besloten.

Eenmaal werd na de opening van de vergadering genotuleerd:

8 april 1920

Overig is er niets zakelijk te bespreken, en gaat het gesprek zoo over een en ander tot de klok 9 uur slaat, en wordt de vergadering door Br. E. met dankzegging gesloten.

278 21 juli 1904

De voorzitter stelt voor drie kwartier te pauseren en inmiddels over te gaan tot het gebruik van mondbehoeften.

4 juni 1924

Een lid stelt voor om op de galerij voor de plaatsen van de meisjes gordijntjes te laten maken. De kerkeraad zal die zaak bespreken.

19 januari 1927

De kerkeraad belooft de koster opdracht te geven het kleed voor de meisjesplaatsen zo nodig te verlengen.

11 juli 1911

Gemeente A. vraagt, wat denkt de classe van de zonde naar Neo-Malthuanistis standpunt, nl. het afdrijven van eene vrucht bij gehuwden of ongehuwden, wanneer zulks openbaar komt, en of bewezen of beleden wordt; hoe dan daarmee te handelen? Het eenparig oordeel der classe is: op grond van hoererij en moord afsnijding met de Christelijke ban.

3 mei 1920

Gelijk in het huisgezin de kinderen voorgaan, tegenover het dienstpersioneel zoo gaan in de Gemeente des Heeren, de lidmaten voor, bij alle tot andere kerken behorende kerkbezoekers. (Hiermee argumenteerde men dat de plaatsen in de kerk in de eerste plaats bestemd waren voor de eigen leden).

6 september 1920

Ter vergadering verschijnt mej. K. welke haar verlangen te kennen geeft, als lidmaat tot de Gemeente toe te treden; nadat door den kerkeraad enige besprekingen met haar hebben plaats gehad, gaat men over tot kennismeming van haar historische kennis. De uitslag van dit onderzoek, is zoo teleurstellend dat de kerkeraad oordeelt haar in 't privé onderwijs te doen geven om tot eenigen kennis der waarheid te komen, aangezien de kerkeraad geen vrijmoedigheid heeft iemand zonder eenigen kennis van onze Belijdenis, tot de Gemeente te laten toetreden. Met dit besluit neemt bedoelde persoon volkomen genoegen.

7 december 1920

De voorzitter stelt voor het station Nieuwerkerk te verplaatsen naar de Gemeente van Gouda, om reden het vanuit Moerkapelle een duure en moeilijke reis is, terwijl men vanuit Gouda er in een kwartier tijds is.

4 juni 1924

Uit de ledenvergadering gaan stemmen op dat de voor- en naspelen bij het zingen korter moeten.

Bij een volgende ledenvergadering wordt dat verzoek herhaald.

279

17 maart 1925

Sommigen dringen op de ledenvergaderingen aan op afschaffing van de voor- en naspelen. De vergadering besluit: kort voorspel, geen naspel.

24 september 1925

Rondvraag. In zonderheid moest hierbij het orgel en de organisten weer ter sprake komen wat inmiddels tot gevolg heeft gehad dat een der organisten heeft bedankt.

Ook werd er zo gesproken over de vraag of de ramen nu open of dicht moesten blijven; of de lampen hoger of lager moesten hangen; of de lampen te fel of te zacht brandden, enz. De kerkeraad antwoordde meestal dat er aandacht aan zou worden besteed.

15 december 1925

Geklaagd wordt dat de voorspelen veel te lang duren, maar de voorzitter zegt dat dat een zaak van de kerkeraad is.

21 januari 1937

De penningmeester zei verder nog dat hij de rente van de boerenleenbank niet bij had geschreven daar hij met die spaarbankboekjes nog niet op de hoogte was.

1 maart 1937

Een lid vraagt om verbetering van de paardenstal wat ventilatie betreft met het oog op de zomermaanden. Daar A. zelf ook behoefte aan de stal heeft moet die dat maar eens onderzoeken wat of er aan gedaan kan worden.

17 februari 1936

Er zal een publieke aanbesteding plaats hebben met uitsluiting van Rooms-Katholieken.

17 maart 1925

H. vraagt of het niet ligt op den weg van den kerkeraad om die menschen die nog oude psalmen zingen te verzoeken nieuwe mee te zingen. De voorzitter deelt mee, dat dit ligt op den weg van den vragensteller.

(In deze gemeente gaf men dus psalmen uit de berijming van 1773 op om te zingen, maar een deel der gemeente zong daar dwars door heen uit Datheen!)

11 februari 1924

Bij den rondvraag maakt br. S. de kerkeraad er attent op dat mej. L. die op 27 Juni 1923 getrouwd is, een kind heeft gekregen. Zulks moet, omdat vermoedelijk schuldbelijdenis plaats zal moeten hebben, onderzocht worden en aan den kerkeraad kond worden gedaan.

280 11 juli 1890

De voorzitter spreekt de wens uit dat wij bewaard mogen blijven voor twist en tweedracht. Op dit woord werd het een en ander uitgesproken te smartelijk om dit alles in de notulen op te nemen en zonder schending van de eerlijkheid meenen wij om het behoud der broederlijke liefde dit gesprokene weg te laten.

11 juni 1906

Door ernstige ongesteldheid der kosterin werd er niet gezongen.

1 augustus 1906

Door de leden V. is verschenen Zondagmiddag bij het ter doop brengen van hun kind gebruik gemaakt van een rijtuig, waar door ze in de gemeente veel opspraak gemaakt hebben en de kerkeraad over hetzelfde zeer ontstemd was omrede zulks nog nimmer in onze gemeente heeft plaats gehad.

31 juli 1907

De diakenen deelen mede dat de Wed. de H. klaagt over harde ligging en daar ze ongesteld en al zeer oud is, verzoekt ze om een kapok of veeren bed; door de diakenen zal hiervoor

gezorgd worden.

2 augustus 1906

Ouderling Z. had kritiek op de notulen.

Scriba spreekt deze aanmerkingen te zullen notuleren en vraagt voortaan verschoond te blijven van zulk dom Cretiek, daar dergelijken meer voor heeft gedaan, maar om zeker te zijn van dergelijken, vraagt hij zijn ontslag als scriba.

Ten le acht hij zich niet bekwaam om het woordelijk te notuleeren en komt verstand te kort om het zoo te ziften, dat het overeenkomstig zijn oordeel voldoende, en naar den zin van anderen moet zijn; want meent met dergelijken in een oneindige beschrijving te geraken. (De kritiek bestond hieruit dat er namen worden genoemd van kerkeradsleden, terwijl de naam van de ouderling die kritiek leverde, niet werd genoemd in de notulen toen hij een vorige keer iets naar voren had gebracht. „Nu het jelui maar geldt, maar verleden week werden wij niet genoemd".)

2 juli 1903

Broeder C. komt ter vergadering en maakt de opmerking dat na de mededeling des Leeraars Zondag 21 juni aan de gemeente dat hij voor het beroep naar Rijssen had bedankt door een diaken de gemeente was uitgenodigd om een toepasselijk versje te zingen, en niet door een der ouderlingen, 't geen hem nog al bevreesde daarom was Zijn vraag, of er eenige onvlakte lag in den kerkeraad t.o. den Leeraar.

281

28 juli 1903

Broeder C. (dezelfde als hierboven) komt ter vergadering met de vraag of er nog ouderlingen in de gemeente zijn, aangezien hij daar niets van heeft kunnen merken, gedurende de periode dat hij in ziekelijke omstandigheden verkeerd.

Praeses: Heb je de ouderlingen in kennis gesteld van je ziekte?

Antwoord: Nee.

Praeses: Dan ligt het aan jou dat ze niet gekomen zijn; bovendien hebben de ouderlingen het al erg druk.

Antwoord: 0 ja? Ze zijn anders wel naar ds. Schotel wezen luisteren die laatst een avondbeurt in R. was. Dan kunnen ze beter op huisbezoek gaan. En ouderling B. is laatst een hele dag naar Gelderland geweest, maar hij kon wel mijn deur voorbij lopen.

22 januari 1904

Voor het overige scheen deze kerkeradsvergadering dienstig te moeten zijn om een der ouderlingen eens wat af te tuigen en wel steller dezès, die nog onlangs weer opnieuw met algemeene stemmen tot scriba was benoemd. Wat de oorzaak was: hij had stout geweest en de zonde begaan, dat hij verleden zondag na de morgen Godsdienst geen toepasselijke rede had gesproken of versje had opgegeven, nadat door den Leeraar was medegedeeld dat Z. Eerw. voor de 2e maal voor 't beroep naar Rijssen had bedankt. De eerste aanval van een diaken dienaangaande was al dadelijk Zondagmorgen geweest na de Godsdienstoefening, maar toen was de bom over de hoofden van alle ouderlingen heengegaan ... Het wilde zoo voorkomen of het zoo afgesproken was, om die halsstarrige ouderling, die het durfde wagen om geen versje op te geven eens goed door te nemen. Zondagavond had men immers gebid om de vrede van Jerusalem en dat moest openbaar komen hoe men dat moest verstaan ... Overigens wenscht hij echter een ander wel uitnemender te achten dan zichzelf, en door genade wil hij wel de minste onder de broeders genaamd worden, maar verder ook niet. Na deze gewichtvolle handelingen wordt de vergadering beëindigd.

(Onder de notulen is een P.S. geschreven, waarin de scriba verklaart het geschrevene weer in te trekken en dit als vervallen moet worden beschouwd. Op een van de volgende

vergaderingen kwam er een briefje van hem binnen, waarin hij mededeelt voorlopig (!) te willen bedanken als scriba en ouderling.)

(De kerkeraad wist nu wel hoe opgetreden moest worden als de predikant voor een beroep bedankte):

19 augustus 1904

Na de morgendienst deelde de dominee mee voor de 3e keer te hebben bedankt voor een beroep van Rijssen. De kerkeraad is hierover zeer verheugd. De gemeente had haar Leeraar Ps. 134: 3 toegezongen.

282 17 februari 1899

De organist, die op het orgel boeken met geraamte zit te lezen zal daarover onderhouden worden.

25 januari 1901

Broeder T. komt ter vergadering en beweert dat vrouw M. zijn zuster na eenige kijnvage op oudejaarsdag met een emmer water over het lijf gegooit heeft hetwelk ten gevolgen heeft gehad dat zijne zuster op 12 jan. bevallen is op een dracht van maand en dat de Vroedvrouw dadelijk gevraagd heeft wat is hier gebeurd, die betuigde te kunnen zeggen dat het eene ontijdige bevalling was. Voornoemde broeder wil de zaak voor het gerecht brengen, wat de kerkeraad hem ontraadt.

De echtgenoot van vrouw M. vertelt het ons nader, namelijk dat de zuster van broeder T. het eerst zijn dochter met een emmer water over het lijf heeft gegooit en dat daarna deze dochter de zuster van broeder T. met twee emmers water over het lijf gegooit heeft. (Aangezien beiden in deze zaak schuld hebben, weet de kerkeraad hen tot een verzoening te brengen.)

8 mei 1872

Gevraagd wordt hoe te handelen met personen die te laat gehuwd en dus een kind hebben geteeld in ontucht.

27 maart 1907

Ouderling R. vraagt of er nog meerdere zaken te verhandelen zijn. Het is nu kwart voor twaalf, hij moet naar huis, en zonder antwoord af te wachten staat hij op en groet de vergadering.

3 april 1907

Tegen één belijdeniscatechisante werd als bezwaar ingebracht dat zij tijdens haar ziekte nog maar kort geleden, Romantische boeken las, tegen de vermaning van haar moeder in. Zij zal een proeftijd krijgen.

16 februari 1921

De koster werd door een lid der gemeente in zulk een beschonken toestand ontmoet, dat hij gevallen was en van zijn val moest geholpen worden. De kerkeraad onderhoudt hem hierover, en verleent hem een proeftijd van drie maanden. Bij geen verbetering wordt hij ontslagen.

14 mei 1924

Het was de kerkeraad een vreugde de voorzitterstoel weder met een Leeraar gevuld te zien.

29 oktober 1907

Ter vergadering komt mej. de R. met haar dochter die wegens oneerbiedigheid en brutaal gedrag van de catechisatie door Praeses is weggejaagd.

283

Zij bekent haar onbetamelijk gedrag en wordt door ouderling v. d. B. ernstig en scherp onderhouden, de klachten van Praeses als volkomen gemotiveerd uit eigen bevinding erkennende en het weggagen gerechtvaardigd. De moeder wil echter de zaak verzwakken door oorzaak daartoe te leggen in Praeses houding op dien bewusten avond als zijnde volgens haar toen niet bekwaam om te leren, bij welke uitdrukking haar door Praeses het zwijgen wordt

opgelegd en daarover ernstig berispt aangaande het onverstandige om in het bijzijn van haar dochter (die zelf haar schuld erkent) de zaak te verzwakken. Besloten wordt haar in de gelegenheid te stellen wederom ter catechisatie te komen onder voorwaarde echter dat zij aan den Leeraar in tegenwoordigheid der catechisanten vergeving vraagt.

26 februari 1920

Ingekomen een brief van een lid der gemeente die zich bezwaard gevoeld over de elektrische verlichting der kerk.

LITERATUURLIJST

- M. den Admirant: Kerkmensen in Vlaardingen. Vlaardingen, 1974.
- Joh. Andriessen: Korte opwekking aan allen, die de waarheid liefhebben. en in alles vereenigd zijn met de leer onzer Dordtsche vaderen, in deze zoo verwarde dagen. Geschreven uit gevoel van pligt en liefde tot de waarheid door Joh. Andriessen, die als afgescheidenen van de Hervormde Kerk in 1835, zich genoodzaakt vond, in 1837 zich af te scheiden van de Afgescheidenen. Sneek, 1839, 2e druk.
- D. Bakker: Gods groote barmhartigheid verheerlijkt aan een overtreder van al zijn geboden. Rotterdam, 1871, 3e druk.
- D. Bakker: Samenspraak tusschen twee broeders in het geloove. Gorinchem, 1929.
- D. Bakker: Een predicatie over ier. 31 : 11, benevens eenige verhandelingen en brieven en voorvallen in het leven van den eerwaarden leeraar ds. D. Bakker. Rotterdam, 1918.
- D. Bakker: Schibboleth of Sibboleth. Beantwoording van de vraag: Hoe denkt gij over het wezen van den godsdienst dergenen die tegenwoordig den naam Gereformeerd voeren? Gorinchem, 1930, 2e druk. W. Banning, e.a.: Handboek Pastorale Sociologie, deel I. 's-Gravenhage, 1953.
- Barendrecht: Mag een Christen zich assureren? Getoetst aan Gods Woord. Middelburg, z.j., 2e druk.
- H. Bas: Ons isolement bewaard. Brochure no. 1, 1951.
- N. H. Beversluis: Schoolrede. Uitgesproken te Grand Rapids, 29 april 1909.
- N. H. Beversluis: Klacht en jubel. In eenige dichtregels., z.j.
- N. H. Beversluis: Ds. L. G. C. Ledeboer en zijne gemeenten, Zijne en hunne geschiedenis tot op heden. Middelburg, 1900.
- J. P. de Bie, e.a.: Biographisch Woordenboek van protestantse Godgeleerden in Nederland. 's-Gravenhage, 1943.
- P. Blok en Th. de Waal: Geschiedenis van een kerk. Honderd jaar Ger. Gem. Dirksland. Dirksland, 1967.
- J. Boeder: Ds. Van den Broek en de gemeente van Enkhuizen. 1958.
- J. Boeder: Alreeds geweest. Kort overzicht van de aard en strekking der gebeurtenissen in de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Enkhuizen, 1954.
- G. Boer: De prediking der verzoening. Maassluis, 1959.
- G. Boer: Verbond en Prediking. Huizen, 1956.
- 285
- G. Boer: De Gereformeerde Gezindte nu en in de toekomst. Referaat gehouden op de conferentie van het Contactorgaan van de Gereformeerde Gezindte (april 1964).
- L. Boone: Gods weldaden herdacht. Een dankpredikatie bij het eindigen van den oorlog, uitgesproken de 28e nov. 1918. Sint-Philipsland, 1918.
- L. Boone: Eene intree-predicatie gehouden op den 26sten December 1899. Ter Neuzen, 1899.
- L. Boone: Leven en sterven van ds. Laurens Boone, grotendeels door hemzelf beschreven. Bruinisse, z.j.
- B. A. Bos: Wat God heeft gedaan. De geschiedenis der Geref. kerk van Assen. Assen, 1934.
- F. L. Bos: Kruisdominees. Kampen, 1953.
- J. Bosch: Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding. Goes, 1952. J. Bosch: Om waarheid en Recht. Uit de dagen der Afscheiding Kampen, 1933.
- H. Bouwman: De vereniging van 1892. Groningen, 1967.
- H. Bouwman: De Afscheiding te Ulrum. Na 75 jaar. Kampen, 1909. H. Bouwman: De crisis

der jeugd. Kampen, 1914.

J. van Brakel: Ds. L. G. C. Ledeboer - zijn leven en kerkstrijd. Utrecht, 1960, 2e druk.

T. Brienens: De Prediking van de Nadere Reformatie. Amsterdam, 1974. T. Brienens: Prediking en vroomheid bij Reformatie en Nadere Reformatie. Kampen, 1975.

J. W. van den Broek: Een woord van de Gemeente des Heeren te Enkhuizen tegen de Ontlijving der (Oud) Gereform. Kerk nedergelegd op haar graf. Opgedragen aan de Synodale Commissie van wijlen de (Oud) Gereformeerde Kerk in Nederland, 1869.

Joh. van den Broek: De strijd der kerk om 't behoud der Gereformeerde Waarheid verwezenlijkt in de Gereformeerde Gemeente te Rijssen. Brielle, z.j.

H. de Cock jr.: Hendrik de Cock, eerste Afscheiden predikant in Nederland. Beschouwd in leven en werkzaamheid. Een bijdracht tot recht verstand van de Kerkelijke Afscheiding. Delfzijl, 1886, 2e druk.

H. de Cock jr.: Waarom heb ik mijne kinderen laten vaccineren? Benevens. Mr. I. da Costa's denkbeelden betreffende de vaccine. Open brief aan den heer D. Wijnbeek. Kampen, 1871.

Chr. van Dam: Verbondsbeschouwingen. Utrecht, 1975.

S. Datema: Hendrik de Cock en zijn uitwerping uit de Nederlands Hervormde Kerk. Rotterdam, 1909.

K. Deddens: Geroepen om vrij te zijn. Gereformeerde Kerk Leerdam 1835-1960. Leerdam, 1960.

D. van Dijk: De preektrant van de dominé's in de kerken der Afscheiding, in de jaren 1834-1869. Aalten, 1935.

286

P. van Dijke: Het veelbewogen leven en de rijk gezegende arbeid van den nu zaligen Heer P. van Dijke, in leven Gereformeerd leraar te SintPhilipsland. Medegedeeld door eenige vrienden. Inleidend woord van D. Wijting. Rotterdam, z.j.

P. van Dijke: Brieven. Met een voorwoord van D. Wijting. Goes, 1884. J. Diephuis: De Wedergeboorte. Leerrede over Jakobus 1 : 18a.

J. C. van der Does: Kruisgezinden en Separatisten. Franeker, z.j.

J. C. van der Does: Wolter Wagter Smitt. Overdruk uit Stemmen des Tijds, 1937.

D. Driessen: Drietal preeken en levensbijzonderheden van Ds. G. J. Wolbers, in leven predikant bij de Geref. Gemeente onder 't Kruis te Enkhuizen. s.l., z.j.

A. G. Eggebeen: Niet door kracht, noch door geweld. De kerkhistorie van de Gereformeerde Gemeente te Poortvliet. Poortvliet, 1974.

A. G. Eggebeen: Honderd jaar Gereformeerde Gemeente Goes. Goes, 1972.

M. van den Esschert: Honderd jaar Hervormde Gemeente Ernst Ernst, 1966.

H. Faber e.a.: Ontkerkelijkheid en buitenkerkelijkheid in Nederland, Assen, 1970.

J. Fama: Het leven en de arbeid van ds. M. Heikoop. Utrecht, 1947.

J. Fraanje: Nagelaten geschriften. Brieven, toespraken, predikaties. Utrecht, 1952.

E. Fransen: Jehova's eeuwige en vrijmachtige besluiten. Eene leer waarin al Zijn deugden uitblinken en verheerlijkt worden, tot troost en sterkte van Zijn voorgesond keur- en bondvolk verdedigd tegen de Algemene Genadeleer. Nieuw-Beijerland, z.j.

E. Fransen: Het oprechte geloof eene inplanting Gods; behelzende eene bemoediging voor heilzoekende zielen, eene vermaning aan 's Heeren volk tot standvastigheid aan de verbondsl eer en tot waarschuwing tegen het zielverleidend geloof van onzen tijd. Naar aanleiding van de 7e zondag van onzen Catechismus. Rotterdam, z.j.

E. Fransen: Het koninkrijk der hemelen of De kerk des Nieuwen Testaments. Rotterdam, z.j.

E. Fransen: Sions' weklachte over de verbrekinge Jozeph's of de Treur- volle strijd onzer dagen naar Hooglied 1 : 7, 8. Rotterdam, z.j.

E. Fransen: Drievoudige weklachte over Nederlands Hoofdzonden en de Zinkende staat van Kerk en Vaderland. Uitgebreid in eene leerrede over Jer. 22 : 29.

E. Fransen: De wapenrustinge Gods om vast te staan en te strijden tegen de listige omleidingen des Duivels. De Duisternissen Dezer Eeuw en tegen De Geestelijke boosheden in de lucht. Zestal leerredenen over Eph. 6 : 14-18. Utrecht, z.j.

287

E. Fransen: Messias Heerlijkheid, als de Alpha en de Omega in Zijn borgtochtelijk verzoeningswerk voor Zijn uitverkoren volk, uit het Evangelie der Beloften en der Vervulling. Zwolle, 1877.

E. Fransen: De brandende, maar niet verteerde Braambosch van Gods Kerk op aarde of De Onoverwinnelijke Gemeente des Levenden Gods. Voorgesteld in eene zamenspraak tusschen Aquila en Nicolaus over de verschillen in Leer, Doop en Avondmaal van de tegenwoordige Formalisten, Nicolaïten en Labadisten. Rotterdam, z.j.

E. Fransen: De kostelijke Bruidsschat, betaald door den Zoon Gods, voor Zijne uitverkorene bruid tot Eeuwige Verwondering in Heerlijkheid. Utrecht, z.j., 4e druk.

E. Fransen: De geestelijke wandelaar naar het Hemelsche Sion. Rotterdam. z.j., 3e druk.

E. Fransen: De Heidelbergsche Catechismus beknopt schriftuurlijk, en bevindelijk verklaard. Sneek, z.j.

E. Fransen: De Gereformeerde belijdenis verdedigd tegen de Christelijk Afscheidene en de zich noemende Hervormde Kerk. Utrecht, 1879. E. Fransen: Verzameling van Eenige Brieven van Catarina Juliana Maria Sieben. Utrecht, z.j.

H. Geluk: De algenoegzaamheid van Christus' offerande. Tholen, z.j.

J. van Genderen: Roeping en Verkiezing. In: Woord en Kerk, Theologische bijdragen van de hoogleraren aan de Theologische Hogeschool der Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland bij de herdenking van het vijfenzeventigjarig bestaan van de Hogeschool. Amsterdam, 1971, 3e druk.

C. Gerretson: Staatkundige gevolgen van de Afscheiding van 1834. In: Verzamelde Werken, VI, 46-66. Baarn, 1976.

C. Gerretson: Onbekende factoren van de Afscheiding van 1834. Uit: Verzamelde Werken, V, 168-183. Baarn, 1975.

De Gezinsgids: De heer A Ros

15 maart 1974, no. 19, 26e jrg. Ds. N. H. Beversluis.

1 juli 1974, no. 3, 27e jrg. Ds. E. Fransen.

15 juli 1974, no. 4, 27e jrg. Ds. E. Fransen.

15 augustus 1974, no. 5, 27e jrg. Ds. E. Fransen.

15 april 1974, no. 21, 26e jrg. De Afscheiding op Duiveland.

1 september 1974, no. 6, 27e jrg. Ds. A. Janse. (H. M. Stoppelenburg)

15 september 1974, no. 7, 27e jrg. Ds. J. Fraanje. 1 oktober 1974, no. 8, 27e jrg. Ds. J. Fraanje.

1 juni 1974, no. 24, 26e jrg. Ds. H. Roelofsen en Ds. G. v. d. Breevaart.

15 februari 1975, no. 18, 27e jrg. Ds. J. Fraanje. 1 maart 1975, no. 18, 27e jrg. Ds. G. H. Kersten. 15 mei 1975, no. 23, 27e jrg. Ds. L. Boone. (Th. de Waal)

288

K. de Gier: Verbondsbeschouwing. Lezing gehouden op een ambtsdragers- conferentie te Rotterdam op 24 september 1960.

J. H. Gunning: Leven en Arbeid van H. J. Budding. Rhenen, 1909. M. Golverdingen: Ds. G. H. Kersten. Amersfoort, 1971.

M. Golverdingen: De Gereformeerde Gemeenten in historisch perspectief. Daniël, no. 10, 11 en 12, 28e jrg., 1974.

G. Groen van Prinsterer: De maatregelen tegen de Afscheidenen aan het staatsregt beproefd. 1837.

Th. L. Haitjema: De richtingen in de Ned. Herv. Kerk. Wageningen, 1953, 2e druk.

Th. L. Haitjema: Prediking des woords en bevinding. Wageningen, 1950. Handelingen van de Generale Synode der Geref. Gemeenten in Nederland. 19 mei 1925 te Rotterdam.

Handelingen van de Synode der Geref. Gemeenten in Nederland. 28, 29 en 30 mei 1912 te Krabbendijke.

Handelingen Synode der Geref. Gemeenten in Nederland. 20 en 21 mei 1913 te Rotterdam.

Handelingen van de Generale Synode der Geref. Gemeenten in Nederland. Mei 1922 te Rotterdam.

J. Hendriks: De emancipatie van de gereformeerden. Alphen aan den Rijn, 1971.

W. den Hengst: Uitgetreden. Rekenschap van gevoelens en handeling. Veenendaal, 1913, 3e druk.

Schrijven van een Kerkeraadslid der Gereformeerde Kerk, dat het een weldaad van den Heere is, dat Ds. Den Hengst niet behoefde de meerdere vergaderingen te bezoeken voor dat hij er uit trad. Amstelveen, z.j.

Open brief van een vriend over de uittreding van Ds. W. den Hengst te Veenendaal uit de Geref. Kerk. Veenendaal, z.j.

G. den Hertog: Het kwaad zit nog dieper. Iets over de diepere oorzaak van het leergeskil in de Gereformeerde Gemeenten. s.l., z.j.

P. van der Heyden: Een strijder in volle wapenrusting. Eenige bijzonderheden over het leven en sterven van ds. P. van der Heyden. Leiden, 1921.

P. van der Heyden: Gereformeerde Geloofsleer. Enkhuizen, 1900.

A. Hofman: Een nieuw Verbond. Daniël, 16 jan. 1976, no. 2, 30e jrg.

A. Hofman: De verdraagzaamheid van Job en het einde des Heeren. Goes, 1975.

E. Hofman: Voortbestaan. Groningen, 1976.

H. Hofman en A. Vergunst: De Gereformeerde Gezindte en wij. s.l., z.j. M. Hofman: Het Alwijze Godsbestuur Verheerlijkt. Levensbeschrijving. Utrecht, 1946.

M. Hofman: Verlangen naar den dag. Zijnde een predikatie over Hande-
289

lingen 27: 29b. Benevens: Een inleiding over het geloof. Rotterdam, 1939.

M. Hofman: Korte schets van mijn wedervaren tijdens mijn laatste ziekte.

Aan mijn vrienden verhaald op veelvuldig verzoek. Rotterdam, 1941. H. op 't Holt: De Evangelische Gezangen den oorlog, of: een oude strijd hervat. Kampen, 1883, 2e druk.

A. G. Honig: Van Comrie tot De Cock. Of: Het Credo der Afscheiding. Kampen, 1934.

J. Hovius: Geschiedeniswaardering bij Hendrik de Cock. Rede gehouden op 14 november 1947. Sneek, 1947.

L. Hubregtse: Leven en sterven van ds. L. Hubregtse, predikant te 's-Gravenpolder. s.l., z.j.

L. Hubregtse: Twee leerredenen van Ds. L. Hubregtse in leven leeraar bij de Nederduitsch Geref. Gemeente te 's-Gravenhage. s.l., z.j.

W. C. Huyzer: Klaaglied op Neêrlands toestand in Kerk en Burgerstaat. Uitgegeven in verband met de tegenwoordige oorlog en het gevaar voor Nederland. Nieuwer ter Aa, z.j.

P. Ingelse: Zestal eenvoudige oefeningen van P. Ingelse, in leven lerend ouderling bij de Ger. Gem, van Ds. Ledeboer, met biografie. s.l., z.j.

C. N. Impeta: Kaart van kerkelijk Nederland. Kampen, 1961, 2e en 3e druk.

A. Janse: Vijfde en zesde 3-tal Leerredenen. Biggekerke, z.j.

A. Janse: Eenige brieven van den eerwaarden heer Jan Vader, in leven leerend ouderling bij de Geref. Gemeente te Meliskerke, verzameld en met een voorbericht voorzien door A. Janse. Barneveld, 1905.

A. Janse: Tweetal onuitgegeven predikatiën. Met een voorwoord van M. Hofman. Poortvliet, 1929.

D. Janse: Ter nagedachtenis van Ds. David Janse, predikant b.d. Ger. Gem. te Middelburg bevattende 8 brieven omtrent zijn levensgeschiedenis. Middelburg, 1902.

J. Janse: Beknopt historisch overzicht van de Gereformeerde Gemeente te Kampen. Kampen, 1951.

E. J. Jansen: De kerk in 't midden. 125 jaar Geref. Kerk te Velp. 1841-1966. Velp, 1967.

O. J. de Jong: Nederlandse kerkgeschiedenis. Nijkerk, 1972.

O. J. de Jong: Nieuw licht op de Afscheiding van 1834? In: Rondom het Woord, 41-57. Theologische Etherleergang N.C.R.V. 18e jrg., no. 1, februari 1976.

J. W. Jongedijk: Geestelijke leiders van ons volk. 's-Gravenhage, 1962. J. Jongeleen: Hoofdzaken uit de Geschiedenis der Gereformeerde Kerken in Nederland, van 1795 tot Heden. Bodegraven, 1930.

J. Jongeleen: Het genadeverbond. Een woord van verweer t.o. Ds. Kersten's grove beschuldiging. Woerden, 1928, 2e druk.

J. Kamphuis: De Gereformeerde Gemeenten. De Hoeksteen, 2e jrg., 1973, no. 2, 3 en 5/6. Kerkbodes Barneveld. 7e, 8e en 9e jrg., waarin 13 afleveringen gewijd zijn aan de periode 1895-1970.

Kerkbodes Zeist: Tiende jaargang (nov. 1959-nov. 1960), waarin artikelen werden gepubliceerd over ds. Ledeboer.

Kerkelijke Jaarboekjes der Gereformeerde Gemeenten.

Kerkelijk Overzicht van de Gereformeerde Kerken in Nederland. 140 jaar gemeenten en predikanten. 1974.

G. H. Kersten: Kort historisch overzicht van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika. Utrecht, 1947.

G. H. Kersten: De prediking van Christus. Afscheid Ierseke 11 mei 1926. Intrede te Rotterdam, 13 mei 1926. Kampen, 1926.

G. H. Kersten, W. C. Lamain en A. van Stuyvenberg: Ledeboer herdacht. 1838-1938. Honderd jaar na zijn intrede te Benthuizen. 29 juli 1938. Rotterdam, 1938.

G. H. Kersten: In memoriam ds. A. Janse. 1920. Overdruk Saambinder. G. H. Kersten: Alleen wonen. Openings- en Afscheidsredevoeringen. Gehouden 7 maart 1946. Utrecht, 1946.

G. H. Kersten: Vier Hoornen. Rede op een vergadering van de S.G.P., 17 februari 1937. Rotterdam, 1937.

G. H. Kersten: Gereformeerde Dogmatiek.

G. H. Kersten: De invaliditeitswet. Onze bezwaren geschetst; ons verzet verdedigd. Ierseke, 1920.

G. H. Kersten: Rapport inzake Ds. D. Benjamin. Uitgebracht ter Synode der Ger. Gemeente in Nederland vergaderd te Rotterdam, mei 1910. G. H. Kersten: Eenige trekken uit het leven van Ds. David Jacob Benjamin. s.l., 1907.

C. van de Ketterij: De weg in woorden. Assen, 1972.

I. Kievit: Tweeërlei kinderen des verbonds. s.l., z.j., 2e druk.

A. F. Kok: Antwoord op de wederlegging der afgeperste verdediging enz. door Cs. van den Oever.

J. Kok: Meister Albert en zijn zonen. Uit de geschiedenis der Afscheiding in Drenthe. Kampen, 1934, 2e druk.

J. Kok: De Afscheiding in de schaduw van het Koninklijk Paleis te Apeldoorn, in nov. 1835. Kampen, 1911.

Kort verslag van de Algemene Vergadering der Ger. Gem. in Ned. gehouden den 25e juli 1907 te Rotterdam.

Kort verslag van de Algemene Vergadering der Ger. Gem. in Ned. gehouden den 9e en 10e oktober 1907 te Rotterdam.

G. Kuiper: De Afscheiding van 1834. Kampen, 1934.

J. Kuiper: Geschiedenis van het Godsdienstig en Kerkelijk leven van het Nederlandse volk (626-1900). Utrecht, 1900.

290 291

K. Kreulen: Open brief aan de Geachte Hoofd-Redacteur van de „Vriend van Oud en Jong" en aan allen die de waarheid liefhebben, over de Gewichtigsten bedenkingen tegen de Afscheidenen. Meppel, 1887.

K. ter Laan en H. J. Jansonius: Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van de Afscheiding in de provincie Groningen. Bedum, 1973.

J. H. Landwehr: L. G. C. Ledeboer in zijn leven en arbeid geschetst. Rotterdam, 1910, 2e druk.

J. H. Landwehr: Beknopte geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Rotterdam vanaf 1835 tot heden. Rotterdam, 1905.

L. G. C. Ledeboer: Ter gedachtenis aan het Leven, den Arbeid, de Ziekte, het Sterven en de Begrafenis van den Wel.Eerwaarden Heer Ds.

L. G. C. Ledeboer. Door een lid der gemeente. Opnieuw uitgegeven. Rotterdam, 1938.

L. G. C. Ledeboer: Het zalig afsterven van eene Christinne, welke Gods oordelen naderen zag. Rotterdam, z.j., 5e druk.

L. G. C. Ledeboer: Een brief over de Rechtvaardigmaking des zondaars voor God. s.l., z.j.

L. G. C. Ledeboer: Brieven. Een geschenk voor zijne vrienden en strijdgenooten. 's-Gravenhage, 1865.

L. G. C. Ledeboer: Geestelijke lofzangen voor kinderen van de Gereformeerde belijdenis. 's-Gravenhage, 1878.

L. G. C. Ledeboer: Roepstem voor ouderen en jongeren. Utrecht, 1893.

L. G. C. Ledeboer: Brief aan koning Willem II. z.j.

L. G. C. Ledeboer: Klein vragenboekje voor kinderen. Utrecht, z.j.

L. G. C. Ledeboer: 's Heeren wegen gehouden met eenen alles verbeurd hebbenden zondaar. 's-Gravenhage, 1864, 4e druk.

L. G. C. Ledeboer: Een ABC door een Abéling. 's-Gravenhage, 1845, 2e druk.

L. G. C. Ledeboer: Vijf brieven benevens een vers over de letterhelden onzer dagen. Rotterdam, z.j.

L. G. C. Ledeboer: Een spiegel dezes tijds ter beproeving der kinderen Gods, voorgesteld in

eenige opmerkingen betrekkelijk de tijdomstandigheden. Nieuw-Beijerland, z.j.
L. G. C. Ledeboer en P. van Dijke: Zion's breuken grooter dan de zee.
Drie belangrijke onuitgegeven Brieven. Nieuw-Beijerland, 1931. L.G.C. Ledeboer: Met Simson in Delila's schoot. Dordrecht, z.j.
Jac. van Leenwen: De bekering en roeping van Jac. van Leeuwen, leraar der Vereniging van Gereformeerden. s.l., 1913.
Jac. van Leeuwen: Geestelijke mededeelingen omtrent de uitoefening van het Leeraarsambt vervat in een brief aan eenen Opziener en Leeraar. s.l., z.j.
C. A. Lingbeek: Herinneringen uit den tijd der Doleantie. Leiden, 1929. J. C. A. van Loon: Het Algemeen Reglement van 1816. Wageningen, 1942.

292

P. Los: Een ernstig woord aan allen die belangstelling hebben om te weten, waarom ik mij heb los gemaakt van de Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis, en ben teruggekeerd tot de leer, de dienst en de tucht der vaderen. Leyden, 1870.

P. Los: De synode van 1618 en 1619, en de cellulaire gevangenis. Urk, 1975.

A. Makkenze: Leerrede over Handelingen 9 : 1-6. Gods vrijmachtige genade in Christus, verheerlijkt in de bekeering van Paulus. Dirksland, 1894.

J. Mastenbroek: Ds. Laurens Boone. In: De Schakel. 30 juli 1976 en 6 augustus 1976, 2e jrg. no. 48 en 49.

A. van der Meiden: De zwarte kousenkerk. Utrecht, 1968.

D. Meyer: De weg welke de Heere gehouden heeft met ds. Daniël Meyer, in leven Leeraar bij de Geref. Gemeente te Ouderkerk a.d. Amstel. Rijssen, 1927.

A. Moerkerken: Christelijke opvoeding een aangevochten zaak, thans meer dan ooit. Lezing gehouden op dinsdag 1 april 1975 te Gouda.

B. Mooibroek: Het ontstaan en de verdere ontwikkeling der Gereformeerde Kerken te Apeldoorn, Beekbergen en Teuge. Apeldoorn, 1934. L. H. Mulder: Revolte der fijnen. Meppel, 1973.

G. J. Nahuys: De overweging van de geoorloofdheid der inenting door den Hoogeerwaarden Hooggeleerden Heere G. J. Nahuys. Utrecht, 1777.

H. Natzijsl: Verzamelde Geschriften van Ds. L. G. C. Ledeboer, deel I. Utrecht, 1977.

N .N .: Is kinderbijslag te nemen geoorloofd? Een vraag gesteld aan de belijders der waarheid door een lid der Geref. Gemeente. s.l., z.j.

Cors Noorduyt: Het wijze Godsbestuur zoowel over het kwade als over het Goede, of: Het leven, de lotgevallen en het heerlijk uiteinde van den godvruchtigen zeeman Klaas Noorduyt (1753-1830). Leiden, 1899.

Notulen van de Provinciale en Algemene Vergaderingen der Ledeboeriaanse gemeenten, zich bevindende in het Kerkelijk Archief der Ger. Gem. te Middelburg. (1883-1907)

Notulen wegens het verhandelde in de gecombineerde vergadering, gehouden te Middelburg den 15 December 1883.

Notulen van de Synodale vergadering der Gereformeerde Kerk in Nederland. Gehouden den 8sten, 9den en 10den juni 1869 te Rotterdam en den 24sten juni 1869 te Amsterdam. Zwolle, 1869.

Notulen Algemene Vergadering te Benthuizen, de 5e oktober 1853. Notulen van de Verenigde Gereformeerde Gemeenten (1899, 1900, 1901,

1907, 1908). Kerkelijk Archief der Ger. Gemeenten te Zeist. Notulen Gereformeerde Gemeente Moerkapelle 1919-1927.

293

Notulen Particuliere Synode en Classes van 1907-1927. In bewaring in de

bibliotheek van de Theologische School der Ger. Gemeenten. Notulen van Dirksland 1869-1884 en van 1893-1902. De notulen van de tussenliggende jaren zijn door de kerkeraad vernietigd.

Notulen van Leiden 1890-1927.

Notulen van Middelburg tot 1927.

Notulen van 's-Gravenpolder, Oud-Gereformeerde Gem. 1864-1927. Notulen van Meliskerke tot 1927.

Notulen van Rotterdam-Centrum 1878-1927.

Notulen van Aagtekerke 1900-1927.

Notulen van Lisse tot 1927.

Notulen van Vlaarding en 1881-1908.

Cs. van den Oever: Christus discipelen in doodsnoed, roepende tot den Heere! Rijssen, z.j., 2e druk.

Cs. van den Oever: Feeststoffen. Het allerdierbaarste geschenk van God, gegeven aan Zijne Kerk op aarde, in de geboorte, besnijdenis, opstanding en hemelvaart van den eenigen Heiland en Zaligmaker Jezus Christus, benevens de zending van den H. Geest op het Pinksterfeest, verklaard en toegepast in twintig leerredenen. Gorinchem, 1924, 2e druk.

Cs. van den Oever: Den troostleraar beloofd door Jezus aan Zijne discipelen, Rijssen, z.j.

Cs. van den Oever: De zonde en gruwelijkheid van het vaccineeren. Aangetoond in een brief ter beantwoording van een vraag van den heer N. N. over de Pokken-Epidemie. s.l., 1871.

Cs. van den Oever: Afgeperste Verdediging of antwoord op het uitgegeven verslag van de synode der Chr. Afscheidenen, gehouden te Amsterdam, van den 11 tot den 18 Julij 1849.

Cs. van den Oever: De zelfbedrieger ontdekt en gewaarschuwd. Rotterdam, 1842.

Cs. van den Oever: Gods waarschuwing en bedreiging aan de inwoners van Juda en Jeruzalem. Rotterdam, 1842.

Cs. van den Oever: Intree-predikatie te Rotterdam. Rotterdam, 1842.

J. Offringa: Verzet de oude palen niet. Een ernstig woord naar aanleiding van Ds. W. den Hengst te Veenendaal. Nijkerk, 1914.

P. J. Oggel-de Bruyne: Ik nu droeg zijn eerwaardes reismantel
Om 's Heren Huis. Gedenkboek bij het 75-jarig bestaan van de Geref. Kerk te Scheveningen, 1877-1952. Scheveningen, 1952.

J. R. van Oordt: Een ootmoedige erkenning van Gods daden. Rotterdam, 1937 (40 jaar predikant, 22 september 1937).

J. R. van Oordt: Verkregen hulpe. Rotterdam, 1939 (Op zijn 80ste ver- verjaardag, 14 januari 1939).

D. C. Overduin: Korte levensschets met troostrijke brieven. Dordrecht, 1948.

J. Overduin: Leerrede gehouden bij gelegenheid van de herdenking van het 50-jarig bestaan der Geref. Gemeente te Lisse op 6 September 1915. Vooraf met een kort overzicht der Geschiedenis van de Gereform. Gemeente te Lisse. Lisse, 1915.

J. Overduin: Levensschets ds. Jac. Overduin, Em. Pred. der Geref. Gemeente te Lisse. Door hem zelf beschreven. Oud-Beijerland, 1939.

J. Overeem: De schaapherder van Lunteren. Utrecht, 1970.

M. Ozinga: Weggejaagd!!! Mijne afzetting??? als predikant bij de Oud- Gereformeerde gemeente te Amsterdam, historisch toegelicht. Amsterdam, 1892, 3e druk.

C. Pieneman: Verkondiging van groote blijdschap. Kerstpredicatie over Lucas 2 : 10 en 11. Nieuw-Beijerland, 1931.

C. Pieneman: In het belang van het Christelijk Onderwijs. Een woord naar aanleiding van Jesaja 38 : 19b. Uitgesproken te Grand Rapids, Michigan, 5 maart 1908.

C. Pieneman: Uit het leven van ds. Pieneman. Door hemzelf beschreven. Banier kalender 1970, 13/4-21/6.

Uit het leven van C. Pieneman. s.l., 1946.

I. van Putten: Zoveel kerken, zoveel zinnen. Een sociaal-wetenschappelijke studie van verschillen in behoudendheid tussen Gereformeerden en Christelijke Gereformeerden. Kampen, 1968.

J. van Raalte: Wat was de Gereformeerde Kerk in Nederland? Goes, 1954.

A. J. Rasker: Geschiedenis van de Hervormde Kerk vanaf 1975 tot heden. Kampen, 1974.

M. Remijn: Getekende lieden. Tijdpreken en levensbericht. s.l., z.j.

C. Ritmeester: Levensschets van Ds. L. Boone. Nieuw-Beijerland, 1935, 3e druk.

H. Roelofsen: Levensschets, 1854-1930. Rotterdam, z.j.

M. Ruben: Levensgeschiedenis van ds. M. Ruben, predikant te Terneuzen. s.l., z.j.

A. A. van Ruler: Ultra-Gereformeerd en Vrijzinnig. Wapenveld, maart 1971

J. C. Rullmann: De strijd voor kerkherstel in de Nederlands Hervormde Kerk der 19e eeuw. Amsterdam, 1915.

J. C. Rullmann: Een nagel in de Heilige Plaats. De Reformatie der Kerk in de 19e eeuw. Amsterdam, 1912.

D. de Mieke: Huibert Jacobus. Budding en zijn kring (1834-1839). Eene bladzijde uit de geschiedenis van de Afscheiding in Zeeland. Uit oorspronkelijke bescheiden beschreven. Middelburg, 1906.

294 295

H. Rijksen: De plaats van de Gereformeerde Gemeenten in de Gereformeerde gezindte in theologisch opzicht. Lezing gehouden op 3-1-1975 te Utrecht.

L. Rijksen, A. Verhagen, C. Hegeman: Redevoeringen uitgesproken ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Gereformeerde Gemeenten op 9 October 1957. Utrecht, 1957.

Saambinder: Alle jaargangen.

J. A. Saarberg: Vijftig jaar Ger. Gem. Utrecht. Utrecht, 1975. A. A. van Schelven: De bewerking van eene piëtistisch-getinte gemeente. Goes, 1914.

A. A. van Schelven: Het Zeeuwsche mysticisme. Goes, 1916.

K. Schilder: Kerktal en Leven.

L. M. P. Scholten: Na vijftien jaar. Ede, 1969.

H. van Schothorst: Eenige Levensbeschrijving van oefenaar H. van Schot-horst. In bewaring bij E. J. van Schothorst te Bodegraven.

J. J. v. d. Schuit: Het verbond der Verlossing. Antwoord op de vraag: twee of drie verbonden? Apeldoorn, 1952.

C. J. Segers: Honderd jaar Gereformeerde Gemeente Lisse. Lisse, 1965.

M. Sieben: Verzameling van eenige brieven van Catarina Juliana Maria

Sieben overleden te Harvey in Amerika den 3den April 1893, in den

ouderdom van ruim 50 jaren. Geschreven aan E. Fransen in leven

leeraar bij de Gereformeerde Gemeente te Barneveld. Utrecht, z.j. J. van der Sluis: Datheen en de Oud-Gereformeerden. Zutphen, 1929. W. G. Smit: Ds. A. J. Westhoff op zijn

verkenningstocht ontmoet en te-

rechtgewezen. Leiden, 1881.

C. Smits: De Afscheiding van 1834. Deel I, 1971. Deel II, 1975. Dordrecht.

M. G. Snel: De schorsing van ds. Kok (Stencil).

M. G. Snel: Is het waar en noodzakelijk? (Idem).

W. van 't Spijker: Eenheid in verscheidenheid? De identiteitscrisis binnen de Gereformeerde Gezindte. Kampen, 1974.

- C. Steenblok: De bestaansgrond der gemeenten. Gouda, 1974.
- C. Steenblok: Christus en de Algemene Genade. Gestencilde rede van 12 april 1944.
- C. Steenblok en H. Bas: Afbakening. Brochure no. 3. Alblasterdam, z.j.
- C. Steenblok: Om de oude waarheid of het Leergeschild aangetoond. Bevattende de bewijsstukken van het leergeschild en tevens de verdediging van de rechtzinnige leer. Enkhuizen, 1955, 2e druk.
- D. van der Stoep, H. H. Felderhof: In de houten broek. 's-Gravenhage, 1940, 2e dr. Hierin bespreking van een preek van ds. Kersten, gehouden op 21 april 1940 te Rotterdam, onder de titel: In claghen, claghen gaan de dagen. Blz. 141-151.
- H. M. Stoppelenburg: Kerkhistorische Kroniek. Alle jaargangen. 296
- H. M. Stoppelenburg: De Geref. Gemeente te Groot-Rotterdam met een predikatie van ds. A. de Blois. s.l., 1952.
- H. M. Stoppelenburg: De Geref. Gemeente te Goes met 2 predikaties van ds. D. Wijting.
- H. M. Stoppelenburg: Uit de dagen van ouds. Aagtekerke, 1976.
- Stukken betreffende de erfenis van jonkheer Versluys. Kerkelijk Archief Ger. Gem. Middelburg.
- F. Tollenaar: Een eeuw kerkelijk leven van de Geref. Kerk te Den Helder. Kampen, 1940.
- R. Valkenburg: Wat wij geloven. Dordrecht, 1967.
- C. Veenhof: Prediking en Uitverkiezing. Kampen, 1959.
- J. H. R. Verboom: Rondom de kansel van Benthuizen. Utrecht, 1962.
- J. H. R. Verboom, L. M. P. Scholten: Leven en leer van dr. C. Steenblok. Barneveld, 1967.
- A. Verhagen. Een troostwoord voor Gods aangevochten volk. In verband met de bijzondere omstandigheden in de Geref. Gemeenten in Nederland. Utrecht, 1953.
- J. Verhagen jr.: De geschiedenis der Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland. Amsterdam, 1879.
- A. Vergunst, H. Hofman: De Gereformeerde Gezindte en wij.
- A. Vergunst: Reacties op Van Ruler Ultra-Gereformeerd. Saambinder, eind 1971.
- A. Verheij: Levensgeschiedenis of Gods wonderlijke leiding met Zijn volk hier op aarde. Beschreven uit eigen ervaring, beginnende van mijn geboorte en den weg dien de Heere mijnen God met mij heeft gehouden, zoowel in den weg der natuur, als in dien der genade. Utrecht, 1894, 3e druk.
- A. Verheij: De Christelijk Gereformeerde Kerk verkocht. s.l., 1886.
- A. Verheij: Mijn uittreding als leeraar uit het Christelijk Afscheidene kerkgenootschap door het nemen van mijn ontslag. Voorgesteld in Vragen en Antwoord, bij wijze van een gesprek tusschen A. en V. Brielle, z.j.
- A. Verhoef f, mej.: Kerkelijke brochure. De handelingen der Oud-Gereformeerde Gemeente te Leiden. In strijd met Gods Woord en haar Dordtsch Kerkrecht. Leiden, 1912.
- J. M. Verzijl: De Gereformeerde Gemeente te Veen. Verleden en Heden. Veen, 1970.
- J. A. Vink: Om 't Heilig Huys. Gedenkboek Afscheiding en Doleantie te Amersfoort. Amersfoort, 1962.
- H. Visscher: De scheiding en de Gereformeerde gezindheid 1834-1934. Utrecht, 1934.
- Vlaardingen. Gereformeerde Gemeente Vlaardingen. 1976. 297
- W. Volger: De leer der Ned. Hervormde Kerk (1816-1852) Amsterdam/ Franeker, 1946.
- H. A. de Vos: Brief of Broederlijke teregtwijzing aan den Heer W. W. Smit. Schrijver van het

boekje Waar openbaart zich de Gereformeerde Kerk in Nederland? Zwolle, 1846.

J. Vreugdenhil: Geen nacht meer. Utrecht, 1947.

J. S. van Weerden: Spanningen en Konflikten. Verkenningen rondom de Afscheiding van 1834. Groningen, 1967.

J. Wesseling: Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen 1834-1900. Groningen, 1961.

A. M. Wessels: God ons een schild. Uit het kerkelijk leven der Gereformeerde Kerken op Zuid-Beveland 1836-1936. Goes, 1936.

A. M. Wessels: Een merkwaardig vijftal. Vianen, 1969, 2e druk. Bewerkt door H. M. Stoppelenburg.

A. J. Westhof: Een verkenningstocht op het Kerkelijk Slagveld. Schets van het standpunt der Gereformeerden in de Nederlands Hervormde Kerk tegenover de verschillende kerkelijke partijen van dezen tijd. s.l., z.j.

W. J. de Wilde: Geschiedenis van Afscheiding en Doleantie van Hervormd Standpunt gezien. Wageningen, z.j.

J. G. Woelderink: De Gereformeerde Gezindte. Haar betekenis en haar grenzen. 's-Gravenhage, 1951.

C. B. van Woerden: De assurantie en de vaccinatie, onvereinigbaar bevonden met het geloofsleven van Gods volk. Leiden, 1918, 2e druk.

W. C. Wust: Mijne 42-jarige loopbaan in de kerk Gods. Tevens als eene verantwoording aan het levendig volk van God. Michigan, 1882.

G. H. L. Zeegers, e.a.: God in Nederland. Statistisch onderzoek naar godsdienst en kerkelijkheid ingesteld in opdracht van de geïllustreerde pers n.v. Amsterdam, 1967.

W. H. van Zuylen: Het werk Uwer handen. Geref. Kerk te Rotterdam-Z. (Katendrecht) 1866-1966. s.l., z.j.

25 jaar Gereformeerde Gemeente Groningen 1948-1973.

Gereformeerde Gemeente Almelo 1949-1974.